TADAS IVANAUSKAS

AŠ APSISPRENDŽIU

ISBN 978-609-8041-02-6

Tadas Ivanauskas „Aš apsisprendžiu" – antrasis leidimas
Antrojo leidimo sudarytojai: Algis Ivanauskas, Žymantas Morkvėnas
Leidėjas: viešoji įstaiga Baltijos aplinkos forumas
Dizainerė: Laima Marija Kamarauskaitė
Atspausdinta ant popieriaus, pagaminto iš
100 proc. perdirbtos makulatūros.
Tiražas 2000 egzempliorių.

Knyga iliustruota T. Ivanausko šeimos archyvo, bei J. Stašaičio ir
T. Staniko nuotraukomis.
Viršelyje Tado Ivanausko apie 1920 m. nuotrauka.

Ši knyga išleista visuomenės parama pasinaudojus galimybe skirti
2 proc. nuo gyventojų pajamų mokesčio.

Papildomai šį knygos leidimą rėmė: UAB Bipa, UAB Celsis, UAB
Cosmica Servisas, UAB Ecowood, UAB Medžo stilius ir
VšĮ Baltijos aplinkos forumas.

Dėkojame visiems rėmėjams prisidedantiems prie
prof. Tado Ivanausko atminimo įamžinimo ir puoselėjimo.

Vilnius, 2010
Viešoji įstaiga Baltijos áplinkos forumas

Nuoširdžiai dėkojame prof. Tado Ivanausko atminimą puoselėjantiems Eleonorai Genovaitei Baltuškevičienei ir Algiui Ivanauskui už visapusišką pagalbą perleidžiant šią knygą.

Ramiose Tabariškių kaimo kapinaitėse po baltu beržu atgulė Tadas Ivanauskas. Rodos, nebaigęs darbų, nepasakęs paskutinių žodžių, atvertęs pradėtos rašyti naujos knygos puslapį... Ten, netoliese, žaliuoja Obelynė, jo kruopščiu triūsu išugdyta, kas pavasarį pražystanti, – gyvas išėjusio žmogaus paminklas.

Sklaidydamas profesoriaus paskutinio rankraščio lapus, dar, rodos, girdžiu jo balsą auditorijoje, matau jo gyvas akis, tarytum vėl sėdėčiau priešais jį prie egzaminų stalo... O mašinėle prirašyti puslapiai, paties profesoriaus ranka vienur kitur pataisyti, daugelis jau visai pageltę, nuo senumo net trupa, vartant dvelkia sudūlėjusio popieriaus dulkėmis... Ir nenuostabu, nes autorius juos paskutinį kartą lietė prieš devyniolika metų.

Beje, per tuos metus rankraščiai pabuvo ir dviejose leidyklose. Paraštėse – gausybė redaktorių pastabų, kurių turinys toks pats: „išbr." – atseit „išbraukti". O vadinamosios vidinės recenzijos išvada tokia: „rankraštis netinka". Suprantama, anie metai turėjo savo žymių. Todėl labai suprantami ir didžiai prasmingi šios knygos paskutiniai žodžiai, autoriaus parašyti irgi anais metais: „... mano širdyje slypi pasiilgimas to, kad žmogus žmogui būtų tik žmogus".

Tikrai didžiai norėtųsi, kad tai ir taptų mūsų laiko žyme.

Profesorius Tadas Ivanauskas gimė 1882 metų gruodžio 16 dieną, o paliko mus – 1970 metų birželio 1-ąją. Knygos skyriai rašyti ne vienu metu, bet – ilgo ir įdomaus aštuoniasdešimt aštuonerių metų gyvenimo atspindžiai.

Baigęs Sorbonos ir Peterburgo universitetus, Tadas Ivanauskas buvo vienas tų lietuvių inteligentų, kurie ėmėsi plėšti mūsų kultūros dirvonus. Tokia dalia buvo mūsų senosios kartos kultūrininkų, kurie, nesvarbu, kokios specialybės patys būdami, ėmėsi visokiausių darbų, kur tik galėjo ką nuveikti mūsų kultūros ir švietimo labui. Tad tokių žmonių rašyti atsiminimai mūsų dienomis yra ypač brangus turtas. Juolab kad Tado Ivanausko raštuose labai sunku apčiuopti ribą, kur jisai mokslininkas, o kur beletristas, ir atvirkščiai.

Šioje Tado Ivanausko knygoje, išeinančioje praėjus daug metų po autoriaus mirties, užrašyti patys nuoširdžiausi autoriaus prisiminimai, tai, ką jis matė ir jautė, nesuvaržyti jokių politinių doktrinų ar ideologinių dogmų, nepretenduojantys į istorinius apibendrinimus, net ir istorinius įvykius atspindintys vien autoriaus žvilgsniu. Tai, manyčiau, ir yra didžiausia jų vertė.

Už rūpinimąsi šios knygos likimu, už rankraščių išsaugojimą, jų padauginimą ir deponavimą kai kurių asmenų privačiuose stalčiuose, už pagalbą šią knygą sudarant, su didžia pagarba dėkoju autoriaus žmonai profesorei Marijai Natkevičaitei–Ivanauskienei, jo dukteriai Eleonorai Baltuškevičienei, sūnui Algiui Ivanauskui. Taip pat profesoriaus mokiniams ir ištikimiems bendradarbiams. Deja, jau velioniams – šviesaus atminimo Natalijai Likevičienei, Jonui Šeštokui. Dėkoju gerbiamai poniai Elenai Gaidienei, gerbiamam Petrui

Zajančkauskui, taipogi Kęstučiui Verbickui, kruopščiai paruošusiam spaudai archyvinę fotomedžiagą, kurios didelę dalį autorius buvo parinkęs pats.

Ir ne vien mano, manyčiau, ši padėka, o visų, kurie laikys knygą rankoje. Juk ne tik paminklinės lentos įamžina atminimą. Žodžiai knygose ilgaamžiškesni už žodžius akmenyje.

RIMANTAS BUDRYS
1989 metų spalis

Ivanauskų Lebiodkos dvaro gyv. namas T. Ivanausko jaunystės metais (1918 m.)

Ankstyvoji vaikystė

Mano seniausi atsiminimai siekia tuos laikus, kada mano tėvai su keturiais vaikais, nes Stasys dar nebuvo gimęs, gyveno Krasnojėje, Voronežo gubernijoje, Novochopiorsko apskrityje, prie Chopioro upės. Ten buvo didelė spirito varykla, priklausiusi vienam Rusijos didikui, kuris ir pavedė mano tėvui perorganizuoti visą įmonę, pritaikyti joje naujai atrastą metodą spiritui varyti, ką mano tėvas, dar jaunas inžinierius būdamas, sėkmingai atliko, o Krasnojė ėmė tiekti savininkui dideles pajamas. Žinau, kad mano tėvas turėjo savo žinioje keletą jaunesnių inžinierių padėjėjų ir gaudavo iš įmonės savininko labai didelį atlyginimą.

Krasnoję menu labai mažai, lyg per rūkus, nes, man tebesant gal ketverių metų, tėvas, nenorėdamas auginti vaikų Rusijoje, atsisakė tarnybos ir mes su motina išvažiavome į Lebiodką. Iš Krasnojės mano atmintyje užsiliko tik keletas smulkių epizodų. Atsimenu, kad mane ant rankų nešiojo ponas Prokopenka. Atsimenu priemenę iš lentų ir sodą. Kaip tik iš tos priemenės ant pono Prokopenkos rankų iš namų išvykau į sodą. Atsimenu taip pat, kad palei namus sykį virėjas Makaras suko „moroženą", o mano broliai Jurgis ir Vackus laižė „kočėlą", kurį jiems Makaras pakišdavo po nosim. Atsimenu taip pat, kad pas mus buvo daug gyvų žvėrių ir paukštelių, nes tėvas buvo didelis jų mėgėjas. Kokie tai buvo gyviai – neatsimenu, bet vėliau broliai sakė man, kad iš žvėrių būta starų, švilpikų, vilkų ir šoklių. O sykį buvo mažas meškiukas. Paskui su tuo meškiuku kažkas atsitiko, ir tėvas padarė iškamšą – ji ilgai stovėjo tėvo kabinete. Buvo paukščių – einių ir sniegenų. Visiems smulkesniems gyviams buvo skirtas didelis kambarys. Mano brolis Vackus, tyčiodamasis iš Jurgio, pasakojo, kad Jurgis mėgdavo žaisti su „baibokais", kurie, kaip ir kiškiai, dažnai atsistoja ant pasturgalinių kojų. Tad Jurgis, pritūpęs priešais „baiboką", rodė jam liežuvį, o „baibokas" dantimis stvėrė jam už liežuvio. Žinau taip pat, kad vienas kambarys buvo skirtas gimnastikai, su visais reikalingais įrankiais. Mano brolis Vackus, būdamas labai keistas ir kaprizingas vaikas, sykį prasimanė suptis ne ant trapecijos, kaip paprastai darydavo, o ant pakabintų geležinių žiedų, bet nuslydo ir susikūlė. Visą kaltę suvertė vyresniam broliui Jurgiui, kad tas leidęs jam suptis ant įrankio, skirto visai kitam reikalui. Jis verkė sakydamas: „O jei tau duotų valgyti sriubą iš naktinio puodo... vietoj lėkštės?". Bet visa tai aš sužinojau iš savo brolių vėliau.

Atsimenu ir kelionę iš Krasnojės į Lebiodką – ji turbūt truko ilgai, nes tuomet traukiniai važinėdavo negreitai. Atsimenu atdarą vagono langą, pro kurį

matėsi kiti įvairių spalvų vagonai. Atsimenu, mane valgydino prievarta, nes aš sirgau ir nenorėjau valgyti. Tad buvo išgalvojami visokie būdai, kad paskatintų mane praryti vieną kitą sultinio šaukštą. Kadangi įdomavausi vagonais, tai mano mamytei pavykdavo prikalbinti mane praryti viralo gurkšnį pasiūlius išgerti už „žaliojo vagono sveikatą". Ši priemonė ir vėliau neretai padėdavo.

Kokiomis aplinkybėmis aš apsirgau, neatsimenu, bet motina vėliau sakė, kad per dideles kaitras Krasnojėje kažkas apsčiai privaišino mane ledais, nuo ko aš gavau aštrų skilvio katarą, kankinusį mane keletą metų. Motina sakė, esą aš buvau taip nukamuotas, kad nebebuvo vilties išgelbėti mano gyvybę. Mane gydė tėvo gimnazijos laikų draugas daktaras (vėliau tapęs kunigu) Žochovskis. Sykį, jau Lebiodkoje, mano tėvas kartu su Žochovskiu pasikvietę motiną į sodą ėmė ją ruošti tam, kad vaikas vis tiek negyvens ir kad ji ramiai sutiktų smūgį, kuris esąs neišvengiamas. Po tokių naujienų tuoj kitą dieną motina susiruošusi kuo greičiau nuvežė mane Varšuvon pas geriausią jai žinomą gydytoją Višinskį. Šis gydytojas, kaip vėliau man pasakojo motina, tikrai išgelbėjo man gyvybę, ir motina visą gyvenimą liko jam dėkinga. Bet vis tiek aš sirgau ilgai. Ir galbūt dėl to ir vėliau mano skilvys man dažnai darydavo keblumų.

Iš mano ligos atsimintini man keli epizodai. Kadangi mane vertė laikytis griežtos dietos, todėl buvau nuolat alkanas. Manau, kad anų laikų dietos sąvoka labai skyrėsi nuo šių dienų supratimo. Ir todėl nuolat tykojau progos ką nors slapta suvalgyti. Gerai pamenu, kaip rėplindamas po stalu rinkau nukritusius duonos trupinius. Taip pat atsimenu ir malonesnį įvykį. Buvo taip: dideliame Lebiodkos kambaryje buvo valgomi pietūs, kurie jau artėjo prie pabaigos. Atnešė milžinišką dubenį virtų ryžių su migdolais, razinomis ir plakta grietine. Pietautojai dar nespėjo panerti į plaktą grietinę šaukšto, kai su triukšmu įbėgęs bernas suriko „rūkykla dega" – mat buvo pavasaris, prieš pat Velykas, ir buvo rūkomi kumpiai šventėms. Visi kaip vienas išbėgo iš kambario. Net mano brolis Vackus, gal aštuonerių metų berniukas, stvėręs mažytį žalią skardinį laistytuvą nukūrė gesinti rūkyklos. O aš... likau vienas ties milžinišku nepradėtu dubeniu su ryžiais ir grietine. Reta proga! Tad užsiriogliņęs ant stalo, rieškučiomis semdamas tai grietinę, tai ryžius, valgiau kiek tik norėjau. Tik prisivalgęs prisiminiau, kad kilęs gaisras. Tiesa, aš tada nesupratau, kad dega rūkykla, ir buvau tikras, kad liepsnoja pats namas. Bet tai nepadarė man didelio įspūdžio ir nesutrukdė prisivalgyti saldžių ryžių. Tik baigęs valgyti pagalvojau apie pavojų. Pripylęs iš bendros ropinės stiklinę vandens, ėmiau laistyti visą stalą sakydamas: „Namai dega, namai dega". Šitą darbą dirbantį ir rado mane tie, kurie buvo išbėgę rūkyklos gesinti. Mano brolis Vackus dar ilgus metus po to, net kai jau stojau gimnazijon, tyčiojosi iš manęs, o aš stengdavausi nelikti jam skolingas padarydamas jam šiokį ar tokį nesmagumą. Nors

Tado Ivanausko tėvas Leonardas Ivanauskas
(Leonard Iwanowski 1845-1919 m.)

Motina Jadvyga Ivanauskienė
(Jadwiga Reichlowna Iwanowska-1919 m.)

Leonardo ir Jadvygos Ivanauskų vaikai: Stanislovas, Tadas, Helena,
Vaclovas ir Jurgis. 1897 m.

Vaikystės dienos Lebiodkoje. 1889 m.
Priekyje iš kairės Tadas, brolis Vaclovas, sesuo Helena, teta Helena Reichlowna Karafa-Korbutowa. Kairėje už Tado prancūzė guvernantė mademoisell Blanche

buvau ryžių su grietine gerai prisisprogęs, bet tas man nepakenkė ir vėliau pamažėliu ėmiau gyti, būdamas nuolatiniu motinos rūpesčių objektu. Man buvo uždrausta valgyti ir šį, ir tą, bet išsaugoti mane buvo labai sunku, ypač vasarą, kai subrendo žirniai, prisirpo agrastai, serbentai, nunoko vaisiai, ir todėl nesusipratimų su manim būta nemažai.

Praėjo vasara, ruduo, stojo žiema. Atsimenu pirmąjį sniegą. Už langų augo avietės, kurių lapai buvo dar žali, nors ir susiraitę. Ėmė snigti, ir sniegas, krisdamas ant aviečių lapų, lenkė prie žemės jų ūglius. Daug daug sniego... lyg „duknos", iš kurių šen ten dar riogso apyžaliai aviečių krūmai. Sniegas vis nesiliauja ir didelės pūkuotos snaigės marguliuoja ore, net akyse raibsta, o aš su sesele, atsiklaupę ant suolo prie lango, priploję prie stiklo nosis, žiūrime į sodą... Ir staiga atskrenda dvi sniegenos. Viena raudona, kita pilka ir, nutūpusios ant aukštų parudusių piktžolių, ima aižyti užsilikusias sėkleles. Tokių gražių paukščių aš kaip gyvas nebuvau matęs ir ši pirma pažintis su jais įstrigo man visam gyvenimui.

Dienos metu išeidavome pasivaikščioti, ir svarbiausia būdavo nueiti prie kūdros pažiūrėti, ar jau yra ledas. Ledas tikrai užsitraukęs, bet kažin ar storas. Tad ieškome akmenų pamėginti jo stiprumą. Jei vanduo užšaldavo be sniego, ledas plytėdavo lygus, gražus, po juo – kai kur balti oro burbuliukai, kai kur – didoki vandens vabalai, tingiai irdamiesi ilgom kojom, nelyginant žmogus dviem irklais, po ledu lėtai slinkdavo pirmyn. Meti, būdavo, akmenį į ledą, ledas nelūžta, bet atsako savotišku garsu lyg triu tiu tiu... nežinia, ar galima žengti ant jo, ar ne. Tik, laimė, čia pat pasirodo senis Stasiukas, kuris gyvena Ribokuose už pušyno – jis mums padės. Paėmęs ilgą storą baslį jisai smūgis po smūgio trenkia per ledą ir ledas nelūžta. Tokiu būdu, sako jis, net Nemune bando ledo stiprumą. Aš tuomet dar nebuvau matęs Nemuno, nes jis nuo Lebiodkos už trijų mylių, bet Stasiuko posakis įtikino mane, kad Nemunas – tai galinga upė, su kuria negali lygintis net Lebiodkos upelis, į kurį vaikščiodavome maudytis.

Kūdra ir buvo mūsų žiemos pasivaikščiojimų centras, ten čiuožinėjome, ten važinėjome rogutėmis, ten ir žaidėme su šunimis, kurie buvo mūsų nuolatiniai palydovai ir geriausi draugai. Tarp jų buvo mūsų mylimasis Grifas, milžiniškas senbernaras, gauruotas kaip meška. Įsibėgėjęs kraštu, būdavo, pasileisi čiuožti per visą kūdrą (kurios platumas ir ilgumas vos kaip du dideli kambariai), o kiek kartų pargriūsi, kartais aukštielninkas, ir taip susikulsi pakaušį, kad net kibirkštys pasipila akyse. O Grifas – paskui tave, stveria už skvernų ir velka ledu; tuomet pats stengiesi įsitverti jo uodegos gaurų ir jeigu tai pavyksta – važiuoji iki pat pakraščio.

Antras žiemos pramogų centras – tai klojimas, bet tik tuomet, kai ten bū-

davo dirbami kokie nors ūkio darbai, ypač kai kuldavo. Klojimas buvo didelis, toks erdvus, kad galėtų sutalpinti didelio dvaro javus, kuliamąją ir „akselinę" mašiną, malūną ir visa kita. Maniežas irgi buvo po stogu, ir jei kuldavo, buvo galima ant jo pasivaikščioti arba net ant arklių pajoti. Pati kuliamoji mašina buvo antrame aukšte, o išėję iš jos šiaudai patekdavo į tam tikras nuožulnias vėžes, kur nuslysdavo žemyn; tai ir buvo savotiškas sportas atsisėdus ant šiaudų glėbio nuvažiuoti žemyn, vėl užbėgti laiptais į antrą aukštą, vėl nuslysti žemyn ir t. t. Ir apskritai prie mašinų buvo įdomu: visi jų besisukantys volai, dantračiai, jungiantieji besiplakantys diržai, spragilai, jų ūžimas, kartais storiau, kartais ploniau, žiūrint, ar bernas prie maniežo pamojuos botagu, ar sukdamas papirosą užsižiopsos, o tuo pasinaudoję arkliai sulėtins eiseną. Įdomus ir paslaptingas, netgi baisokas didelis varomasis ratas. Jis toks didelis, kad stalius Ignas negali aprėpti jo kraštų net plačiausiai išskėtęs rankas, o sukasi jis siauroje tamsioje patalpoje tarp maniežo ir vėtomosios mašinos. Per jį permestas ilgas diržas, sukryžiuotas vidury, o aukštai jis suka kuliamosios mažytį geležinį švarų žibantį ratą. Kartais diržas nusmukdavo, ir iš viršaus pasigirsdavo balsai „stok! stok!", bet tuomet kaip tik maniežas imdavo suktis greičiau ir prireikdavo kiek laiko, kad jis sustotų, kartu sustotų ir šis didysis ratas. Tuomet jis nebūdavo toks baisus, buvo galima eiti prie jo ir žiūrėti, kaip bernas, pasistojęs ant stipinų, kad suktelėtų ratą iš vietos, vėl užmaudavo sunkųjį diržą. Vėliau ir šis ratas tapo visai nebebaisus, ir aš kartu su Juziuku, vienos darbininkės sūnum, arba ir be jo, visoms mašinoms gaudžiant, įlįsdavau į tą tamsią patalpą, kur sukdavosi šis didysis visos įmonės judintojas.

Prie mašinos spragilų irgi buvo ko pažiūrėti. Ten stovėdavo prityręs leidikas, kuriam kiti darbininkai mesdavo pėdus, o jis, atrišęs grįžtes, leisdavo rugius ar kviečius varpomis žemyn į tamsią skylę. Rodos, kad mašina dėl to užpykdavo, nes iš karto pakildavo jos balsas ir kildavo toks ūžimas, kad nė susikalbėti nebūdavo įmanoma. Tad, norint ką nors pasakyti, tekdavo šūkauti tiesiog ausin, netgi surietus plaštaką triūbele. Kartu pakildavo dulkės, o iš mašinos tamsos, iš to paties urvo, protarpiais iššokdavo kieti grūdai ir kaip kruša kapodavo veidą. „Pahaniaj", pasigirsdavo „užvaizdo" balsas, o varikas užsimodavo botagu, ir mašina suūždavo dar aštriau, net ausis verdavo.

Apačioje vėl kitoks vaizdas – matyti didelė anga, lyg langas, o jame juda, makaluoja į šonus keli sietai, bet svarbiausia – traukia smarkus vėjas, pučia dulkių, smulkių šiaudelių, usnių pūkų, visokiausių šiukšlių debesį. Tom atmatom apnešta viskas ir visi; čia dirbančių moterų negali pažinti, krislais krisleliais apkibę jų antakiai, ant skarų tų atmatų jau visas klodas, o vėjas jas neša ir neša, išpučia pro atdaras klojimo duris, kur jos klojasi ant sniego pilkai žalsvu patiesalu. Žvirblių ir geltonpilvių startų didelis būrys tik ir zuja tenai rinkda-

mas piktžolių sėklas, varpydamas sniegą savo smulkiom kojytėm. Bet esminė darbo dalis dar ne čia, o truputį į šalį: ten pro dvi skyles lėtai slenka dvi grūdų srovės, viena graži, švari, vien iš didelių grūdų, kita ne tokia švari ir joje kartu su grūdais pamatysi ir kitų įdomių dalykų, kaip antai nužydėjusių „vosilkų" galvučių, smulkių juodų žirniukų ankščių, „kūkalių" varpelių, kuriuose barška grūdeliai, ir panašiai. Kai tik stovinti tenai merga užsižiopso, tuoj pasidaro didokas grūdų kaupas, o kai įkiši į jį ranką, jis viduryje šiltas... Bet štai skambina pietums, ilgai, kad visi girdėtų. Bernas nebevaro maniežo arklių, pagaliau ir jie patys žino, ką reiškia šis garsas, sulėtina žingsnius, mašinų ūžimas rimsta, kol galop viskas sustoja...

Kitą sykį eidavom miškan. Tai gražus, nors nedidelis pušynas, labai senos, milžiniškos pušys. Tiesa, ne visos senos, nes iš vienos pusės kyla taisyklingom eilėm jaunos, ne per seniausiai pasodintos lygios pušelės. Per visą pušyną eina siauras, tik pėstiesiems skirtas kelias, o nuo jo keletas atšakų, nes per šį pušyną arčiausia ir patogiausia nukakti į Vosyliškių miestelį, kitus artimus kaimus.

Dabar pušynas stovi apsnigtas, baltas. Diena saulėta, ir šarmotose šakutėse lyg deimantai žiba ledo kristalai; kitos pušelės, laibos ir aukštos, neišlaikiusios sniego sunkumo, palinko net iki žemės, o kai pajudini jas – sniegas vienu akimirksniu nubyra, o medelis vėl atsitiesia. Vienoje pušyje kala genys, margas paukštis su raudona galva – koks jis gražus! Kitam kartui namie pasidirbsiu lanką su strėlėmis, tos strėlės bus bukos, ir aš tik lengvai pašausiu genį, paskui jis atsigaus, bus visai sveikas, ir aš jį auginsiu... Tuo tarpu genys kala ir kala aukštoje sausoje pušies viršūnėje. Tikrai kitą dieną lanką pasidirbau. Išpjovęs lazdyno lazdą, sulenkęs ją surišau abu galu stipria virvele. Strėles irgi padirbau iš to pat lazdyno, bet visas šis ginklas pasirodė esąs labai netobulas, o svarbiausia – netaiklus. Strėlės išlėkdavo iš jo, bet gal už dešimties žingsnių sunkiai krisdavo žemėn; jos nepasiekdavo nė pusės to aukščio, kuriame tupėjo genys.

Didelė pramoga būdavo eiti į rūsį parnešti obuolių. Dažniausiai ten eidavo tetulė viena, bet kartais pasikviesdavo ir mus. Rūsys buvo kitame trobesyje, reikėdavo pereiti kiemą, tad tetulė išsiruošdavo rūsin apsigaubusi galvą ir pečius šilta skara, pasiėmusi žvakę, degtukus, raktus ir pintinę. Tenai nuo pat rudens ilgose lentynose rikiavosi eilėmis obuoliai, vieni raudoni, kiti smulkūs, pilkšvi ir susiraukę kaip seno diedo veidas. Atidarius duris iš karto apgaubdavo savotiška rūsio atmosfera, malonus obuolių, truputis kalkių, truputis šviežiai obliuotų pušinių lentų kvapas. Daugiausiai atrinkdavo ne sveikus obuolius, bet tuos, kurie pradėjo gesti arba kuriuos apgraužė pelės, bet tai niekai, jie buvo tokie pat skanūs kaip ir kiti. Kiekvienas mūsų gaudavo šiek tiek obuolių, ir jeigu jie būdavo ne tos pačios rūšies – tai mes juos pjaustydavom ir apsimainydavom puselėmis. Vieną sykį tetulė parėjusi iš rūsio pasakė, kad užtikusi

ten žebenkštį, ji buvusi visai balta. Tetulė, norėdama ją pagauti, mėčiusi ant jos savo skarą, bet žvėriukas buvęs toks vikrus, kad vis iš po skaros paspruk-davęs. Aš baisiai gailėjaus, kad tą sykį nebuvau nuėjęs rūsin, nes tikrai būčiau žebenkštį sugavęs.

Žiemą diena trumpa ir popiet tuoj vakaras. Bet žiburius ne tuoj įneša ir dar ilgai prietemoje baigiami visokie dienos darbai. Štai sargas, senis Antanas, triukšmingai žengdamas savo senais, išklypusiais, snieguotais batais, atbogino visą glėbį malkų ir su dar didesniu triukšmu metė jas palei krosnį; nuo jų visame kambaryje pasklido malonus kerpių ir skaldyto beržo kvapas... Štai atėjo kelios pilkos žmogystos ir stovi palei duris. Ir iš tiesų toje prietemoje negali pažinti, kas jie tokie, bet mes žinome, kad tai padieniai darbininkai laukia kvitelių už atliktą darbą... Štai ateina gaspadinė Aleksandrienė, vienoje rankoje laiko skardinę su žibalu, o kitoje didelių raktų ryšulį, raktus pakabina ant kriukio prie durų, o paskui paėmusi lempą ima pilti žibalą, vis laikydama ją prieš langą, kad neprapiltų pro šalį. „Tebūnie pargarbintas", sako ji, kai žiburys sužiba, o kažkas iš tamsaus kampo, atrodo, atsako: „Ant amžių amžinųjų". Kai tik sušvinta lempa, iš karto kieme sutemsta tikra naktis ir pro langus vos matyti artima tvora.

Dabar prasideda vakaro gyvenimas, labai skirtingas nuo viso to, kas buvo dieną. Kambarys tampa didžiai erdvus, viename jo kampe aukšta, iki pat lubų, žalių, vietomis suskilusių koklių krosnis, prie jos iš dešinės ant medinių kryžiokų baisiai didelė statinė su actu – ji ten visuomet stovėjo nuo senų senovės ir, žinoma, tiktai ten galėjo būti jos vieta. Kai reikdavo acto, pakviesdavo kalvį Aliesių ir jis, paėmęs varinį „livorą", stovintį užkrosnyje, ir įkišęs vieną jo galą pro skylę į statinę, o kitą galą paėmęs burnon, pritraukdavo acto kiek reikėjo. Šitą darbą dirbančiojo veidas pasidarydavo raudonas, o paskui jis nusispjaudavo ir nusišluostydavo rankove burną. Taip buvo visuomet, ir visi žinojo, kad acto iš niekur kitur negaunama.

Užmiršau dar pasakyti, kad krosnies durys buvo geležinės ir ant jų buvo išlietas keistas dviratis vežimas, pakinkytas trimis arkliais. Vežime stovėjo žmogus su ilgu durtuvu rankoje ir šalmu ant galvos. Vidury kambario stovėjo didelis pušinis stalas, o už jo ilga vietinio darbo kanapa, neva minkšta, bet nelabai, nes vaikai kojomis ją išmynė ir ištrepsėjo, o niekam nematant ir šunys išgulėjo. Toliau prie sienos stovėjo dvi spintos, viena aklinai uždaryta, kita su stiklu ir joje visokie indai, peiliai, šakutės. Taip pat šiame kambaryje buvo didelis minkštas mūsų bobutės krėslas ir kalvaratėlis su gražiai sušukuotais linais. Dar buvo ir staliukas su dideliu variniu virduliu, bet šiuo momentu jis buvo išneštas į virtuvę vakarinei arbatai virti. Šis kambarys kažkodėl buvo vadinamas „moterų kambariu" ir jame vykdavo visas ilgų žiemos vakarų ūkiškas gyvenimas.

Kai jau užžiebta lempa, čionai ateidavo mūsų bobutė, motinos motina, nes po pietų ji miegodavo gretimame savo kambaryje. Ji pašaukdavo Ruzią, 15–16 metų mergaitę, kuri padėdavo jai pakilti iš lovos, surasdavo lazdą atsiremti ir palydėdavo į „moterų kambarį". Čia bobutė atsisėsdavo į savo didelį krėslą ir imdavo verpti linus arba vilnas. Iš tų verpalų ji paskui pati numegzdavo kojines visiems vaikams arba duodavo pažįstamoms kaimietėms ką nors išausti.

Tuoj po to ateidavo tarnaitės, kartais ir samdinės padirbėti ką nors. Darbai buvo įvairių įvairiausi, kaip antai plunksnų pešiojimas, aguonų, pupelių aižymas ir panašūs. Iš nesuskaitomos galybės kaip tik pačios bobutės išaugintų žąsų ir ančių prisirinkdavo irgi galybė plunksnų – maišų maišai; tai ir reikėdavo daugybės darbo rankų visoms šioms plunksnoms sudoroti. Keletą darbininkių atsimenu. Antai Julka ir Ruzia iš Hlebovcų. Jos nuolat ateidavo ir buvo kaip saviškės. Ir dar atsimenu jas dėl to, kad buvo geros darbininkės. Aplink didelį stalą susėsdavo visos ir prasidėdavo darbas, iš pradžių nesklandžiai, nes kaskart kam nors reikėdavo atsitraukti nuo jo, o paskui jau eidavo kaip reikiant; ir ant stalo kūpsodavo didelė nupešiotų plunksnų krūva, siekianti net kabančią musių nutupėtą lempą. Didelė suirutė būdavo, jei kuris nors darbo dalyvis sučiaudėdavo – tuomet pakildavo pūkų debesys ir po kambarį ilgai sukinėdavosi nelyginant snaigės. Aš labai to laukdavau, nes man ta minutė būdavo labai įdomi, o bobutė bardavosi, mergos cypdavo ir ginčydavosi.

Kitą sykį buvo pešiojami skudurai – mat bobutė sumanė išpešioti didesnį kiekį įvairiausių skurliukų, suverpti juos iš naujo ir išausti audeklą. Mums, vaikams, buvo įdomu, kas iš to išeis, bet dar įdomiau buvo ardyti visokiausius audeklų gabaliukus, ypač jei jie būdavo gražių spalvų arba šilkiniai. Tikrai šis bobutės sumanymas buvo įvykdytas, bet audeklas išėjo kažkoks blankus ir ne toks gražus kaip laukta.

Dirbant būdavo giedamos kartais šventos giesmės, kartais dainuojamos šiaip dainos arba pasakojamos visokios pasakos, būtos ir nebūtos istorijos. Viešpataujančios kalbos buvo baisus lenkiškas žargonas, jeigu tekdavo kreiptis į senąją ponią, tai yra mano bobutę, arba gudų kalba, jeigu senoji ponia nekreipdavo dėmesio, užsnūsdavo ar šiaip nedalyvaudavo pokalbyje. Nuotykius pasakoti ypač mokėjo Šeibakpolės gyventoja Baturicha, prie kurios kažkaip visai nelipo poniška lenkų kalba ir nepaisant to, kad ji ištarnavo Lebiodkoje ilgus metus, ji ir jos sūnus Antanas išlaikė gryną savo gimtąją kalbą. Jos pasakojimai buvo labai įdomūs. Štai vienas jos pasakojimas, kurį, man prašant, vėliau pakartodavo jos sūnus: „Heta byla uže dauno dauno. Adzin čalaviek z našoj vioski pramanul isci niekudy dalioka dalioka dalioka. I šou jon kolki džion ci kolki niadzel, dyž zachacieu jesci. Ažno bačyc chata dy čalaviek na usloni siadzic i niešto robic. Pryjšou jon da toho čalavieka i prosič jesci. „Dobro" – kaže

toj čalavliek, a sam niešta luščyc, i kidaje u harščok, pačkaj krychu, hutka budzie viečera. A što heta ty kidaješ u harščok, pytaje jon toho čalavieka. „Heta luščenčyki", – atkazyvoje jon. Paslia dali viečeru, zvaryušy tych luščenčykou. Padaržny dabro padjeušy stau uhladacsa što to za luščenčyki, tolki zirk, o heta byli myšy".

Kitą sykį, seniai seniai, pasakojo Baturicha, vienam žmogui teko keliauti toli toli. Visaip buvo: jam teko eiti pėsčiam ir važiuoti. Sykį teko jam važiuoti per didelį tamsų mišką, ir ten užpuolė jį plėšikai. Jis neturėjo ginklų, bet jo skrandos kišenėje buvo dešros gabalas, tad jis išėmęs jį atkišo plėšikui į akis ir sako: „Pasitrauk, nes tuoj nušausiu". Plėšikas nusigando, o tas žmogus laimingai pasiekė miestą. Atvažiavęs tenai užėjo į karčemą pasistiprinti ir sėdėdamas už viešo stalo papasakojo savo nuotykį. Paskui jis vėl keliavo toliau ir štai miške vėl buvo plėšikų sulaikytas. Šį kartą jis jau turėjo pistoletą, nes, bijodamas panašių nuotykių, nusipirko jį mieste. Plėšikui pareikalavus pinigų, jisai stvėrėsi to ginklo ir atstatė priešui į veidą, bet plėšikas nenusigando, sakydamas: „Žinau, žinau, kokis tavo pistoletas, gali šauti, jei nori". Keleivis šovė ir nušovė plėšiką. Pasirodo, šio plėšiko būta tarp tų žmonių, kuriems keliautojas karčemoje papasakojo savo nuotykį.

Kartais buvo ir baisesnių pasakojimų. Pavyzdžiui, apie piktas dvasias, apie numirėlius, ir tuomet baisu būdavo nueiti į gretimą kambarį. Tada laukdavai, kol kitame, valgomajame, kambaryje užžiebs žiburį ir ims ruošt stalą vakarienei. Viena moteriškė papasakojo, kad kažkoks žmogus pasikoręs ir jį palaidojo, bet jis dažnai pakyląs iš grabo ir keliaująs naktimis. Jos dėdė tikrai jį matęs sykį. Buvo mėnesiena, šviesu kaip dieną ir didelis šaltis; šis pakaruoklis – vieni griaučiai – apie vidurnaktį bėgo nuo Santekių kaimo, ten, netoli Vosyliškių, per sušalusius raistus į Lebiodkos pusę, net buvo girdėti, kaip barškėjo jo pliki kaulai. Kita moteriškė sakė, kad tokiems numirėlių pasivaikščiojimams galima padaryti galą, reikia tik pakviesti kunigą, kad pašlakstytų šventu vandeniu, o kita sakė, esą jos močia tokiu atveju pataria atkasti grabą, nupjauti numirėliui galvą ir padėti ją kojų gale, tuomet numirėlis negali rankom pasiekti galvos, kad užsidėtų ją ant pečių, ir iš grabo neišeina. Tuomet aš negalėjau suprasti, kodėl niekas nepanaudoja vienos ar kitos priemonės, kad šis „nabašninkas" daugiau naktimis nebėgiotų. Apskritai ten, apie Zahorną, Artišius, Dvarčėnus, esą piktų dvasių ir velnių – jie gyvena raistuose, bet apie vidurnaktį išeina ir šiaip pasivaikščioti plačiais vieškeliais, ypač kapinėse. Sykį mūsų eigulys Vincukas, kuris gyvena Vonioncuose, pats matė ar velnią, ar šiaip piktą dvasią. Buvo taip: eina jis keliu ir prieidamas prie kryžiaus, kuris buvo pastatytas miške 1863 metų sukilimui paminėti, mato: stovi žmogus kaip žmogus, tiktai vis nuo savęs kažką renka. „O ką jis nurinkinėjo? – paklausė vienas berniokas

mūsų draugų. – Gal utėles?" – „Ne, ne utėles, nes jei būtų utėlės, jis jas muštų". Paskui staiga šis žmogus tirpo ištirpo kaip rūkai ir išnyko.

Tokie pasakojimai buvo labai baisūs. Ir nieko nuostabaus, kad atrodė, esą už pabalusio, šalčio gėlėmis ir visokiais raštais pasidabinusio lango, kur mėnulis melsvais spinduliais apšviečia didelę sniego lygumą, net knibžda visokių velnių... Ir kartais, kai nuo šalčio subraškėdavo tvora, atrodė, kad čia pat dedasi kažkas negera... Bet štai jau vakarienės metas, atsidaro aprūkusios virtuvės durys ir įeina mūsų „užvaizdas" Lapinskas, o paskui jį – stipri merga įneša dideliausią virdulį. Lapinskas klausosi valandėlę baisių pasakų, paskui pastebi, esą negerai prieš naktį kalbėti apie piktas dvasias, mat velnias dažniausiai ten ir pasirodo, kur apie jį kalbama. Ir čia gali taip atsitikti. Pasirodys, tik vaikus išgąsdins. Kažkaip apie geras dvasias niekuomet nebuvo kalbama, ir aš apie jas tik vėliau sužinojau. Taip pat sužinojau, kad tarp piktųjų ir gerųjų dvasių yra dar vidutinės, mažiau ar daugiau piktos, kartais ne visai blogos. Jos gyvena visur, bet daugiausia raistuose, kartais ir trobesiuose, ypač arklidėse. Vadinamos jos visaip: pas mus, apie Lebiodką, kur jų irgi būta, pavyzdžiui, Keturkių pelkėje, vadindavo jas Raisto dėdė (dziadzka z bolota). Raisto dėdžių nuotaika labai nevienoda, ir žmogus nežino, ko iš jų galima tikėtis. Jie kartais mėgsta krėsti žmonėms visokias išdaigas, o mėgstamiausias jų užsiėmimas – tai nakties metu vedžioti paklydusį žmogų. Taip ir buvo vienam žmogui: jis važiavo naktį nuo Sabakincų namo, jam atrodė, kad jau netoli jo sodyba, tik staiga arklys įklimpo į balą; pastebėjęs, kad per daug nukrypo į kairę, žmogus pasuko dešinėn, pavažiavo kiek ir vėl tas pat. Taip ir važinėjęs pusę nakties, pagaliau nusikamavęs sustojo ir čia staiga išgirdo: „Ka ka ka ka!". Tada jis suprato, kad Raisto dėdė jį vedžioja. Bet Raisto dėdė kartais nežinia už ką pyksta ant kokio gyvulio, arba, atvirkščiai, kokį nors gyvulį globoja. Dažniausiai tatai esti arkliai. Raisto dėdė, pamilęs kokį arklį, visokeriopai globoja jį, naktį atneša jam gero pašaro, avižų, arklys pasidaro riebus, gražus, miela žiūrėti. Užtat kurio arklio nemyli, nukamuoja jį visiškai. Per naktis jodinėja ant jo, o prieš auštant pastato į pravarynę. Ryte ateina šeimininkas ir mato arklys sukaitęs, net putoja. Jei arklys geras ir ūkininkas nenori jo parduoti, tai reikia padaryti taip, tarsi norėtum jį parduoti, būtent išvesti į kermošių, siūlyti jį visiems, bet už tokią kainą, kad niekas nepirktų. Paskui, kai parvesi arklį namo, jau viskas bus gerai, Raisto dėdė jo nebekankins. Įdomu, kad Raisto dėdei patarnauja mažas žvėriukas žebenkštis, todėl jį dažnai ir galima pamatyti arklidėse.

Raisto dėdė kartais draugauja su kai kuriais žmonėmis ir aiškiai juos globoja, kaip ir arklius. Apie keturis kilometrus nuo Lebiodkos yra Artišių kaimas. Jo gyventojai kalba su aiškiu lietuvišku akcentu ir vartoja daug lietuviškų žodžių, už ką kiti tyčiojasi iš jų. Ten gyvena ūkininkas Sergejus, „strošnas" me-

džiotojas. Jo galva tiek pramušta, kad jis palieka visus darbus ir eina medžioti. Jei tik pasirodo koks ypatingas paukštis ar žvėris, Sergejus jį tikrai suieškos ir nušaus. Visi apylinkės medžiotojai pavydėdavo jam tokio pasisekimo, nors Sergejus teturėjo seną ilgą aprūdijusį šautuvą ir paprastą gauruotą šuniuką. Jau seniau kai kas įtardavo, kad Sergejus draugauja su Raisto dėde. Ir tik vėliau viskas paaiškėjo galutinai. Vienas žmogus vėlai rudenį, kai jau pelkėse žolės ir nendrės buvo visai parudusios, pamatė tokį vaizdą: Raisto dėdė, stovėdamas kupste, laikė už ausų kiškį, o Sergejus taikė į jį iš savo šautuvo.

Kaip atrodo Raisto dėdė, niekas tikrai nežinojo. Tik sakė, esą jis nedičkis, juodas, kiek panašus į iškasto juodalksnio kelmą, kaip ir tie kelmai, kurie pas mus gulėjo už sodo. Ten buvo iškirstas alksnynas, iškasti kelmai, visas plotas paverstas pieva.

Raisto dėdė buvo ir baisus, ir kartais geras. Aš sykį sapnavau jį – jis buvo vidutinio ūgio, neryškiai juodas, pamatęs mane lyg norėjo pulti, ir aš nežinojau kur dėtis; bet čia įvyko netikėtas dalykas, jis prišokęs pakuteno man pilvą, prasijuokė ir išnyko.

Jeigu Lebiodkos name būta Raisto dėdžių, tai veikiausiai palėpėje po stogu, nes ten riogsojo nesuskaitoma galybė visokių griozdų, sulaužytų kėdžių, kalvaratėlių, senų „kuparų", batų, dantračių nuo ūkio mašinų, net senobinių „parėdų" – krinolinų su visokio didumo ratais. Ten slūgsojo baisybė dulkių, buvo tamsu ir nejauku. Nakties metu ten dėjosi keisti dalykai ir ne sykį girdėjau smarkų bėgiojimą ten ir atgal, paskui cypimą: čii čii čii... O dienos metu nuėję tenai pabaidėm didelę pilką pelėdą, kuri išskrido pro langelį stoge, o ant molinio grendymo gulėjo, apėsta žiurkė. Sodininkas sakė, kad ten būta ir kiaunių.

Sykį aš, atrodo, tikrai mačiau Raisto dėdę. Buvo taip: mes pirmą sykį nuvažiavome į svečius pas dėdę Lunkevičių, toli toli, už Nemuno, net apie Zietelą. Važiavome atgal didelėm porinėm „drobynom", buvo mėnesiena, gražu ir šviesu. Teko važiuoti per didelį mišką, o vienoje vietoje privažiavome skynimą, kuris buvo apsėtas grikiais, ir tuo metu kaip tik grikiai žydėjo, ir visas skynimas atrodė kaip balta kvepianti jūra, tik joje šen ir ten riogsojo juodi apdegę kelmai. Aš žinojau gerai, kad tai kelmai, bet vienas kelmas buvo kitoks, ir aš į jį atidžiai žiūrėjau, o paskui aiškiai pamačiau, kad jis kruta. Jis buvo juodas kaip ir kiti, bet labai panašus ir į žmogų, ir į vilką – trumpai tariant, taip ir turėjo atrodyti Raisto dėdė. Vėliau, kai aš dar paaugau, sykį pasiprašiau Sergejų, kad jis mane paimtų su savim medžioklėn, ir neišlaikiau nepaklausęs, ar tiesa, kad jam Raisto dėdė kiškius rodo. Sergejus dievagojosi, kad tai netiesa, ir įrodymui čia pat persižegnojo.

Kaip ir visuomet, kai susirenka įvairūs žmonės įvairių darbų dirbti, nuotaika ir kalbų turinys esti įvairus. Taip ir Lebiodkoje per tuos darbo vakarus

nuotaikos ir kalbos būdavo nevienodos. Kartais buvo kalbama apie kaimynus, apie mergaites, išleistas už vyro į tolimą kraštą, apie kitos parapijos šventę ir t. t. Buvo tokia tarnaitė Fruzia, ji anksčiau tarnavo kažkur apie Rodūnę. Ji sakė, kad žmonės ten kalbasi tik lietuviškai, vyrai dėvi išleistus ant kelnių marškinius, o moterys eidamos į bažnyčią labai gražiai pasipuošia karoliais ir kaspinais. Ten yra tokia upė Dzitva, o jos pakraščiuose plačios balos, kuriose peri daugybė visokių paukščių – gervių, baublių. Man tai buvo labai įdomu ir aš vis ją klausdavau, kokių paukščių ten dar esama. Būdavo, paklausiu, ar yra ten toks ir toks paukštis, Fruzia sako, kad yra. Apie visus man žinomus paukščius paklausiau ir, pasirodo, visų jų esama Dzitvos pelkėse. O žuvų kokių ten! Šamai tokie, kad, padėjus jį ant vežimo, uodega velkasi žeme... Ten esąs toks kaimas, o jame pilna žalčių. Kai vaikai susėda ant grindų aplink dubenį, iš visokių urvų jie sėlina prie dubens pieno gerti. Tuomet vaikai gena juos, šaukštais suduodami per galvas. Tų žalčių esą pilni tvartai, ir vasarą, kai išveža mėšlą rugiams, randa jų tenai kamuolių kamuolius. Bet „gigūnai" (taip gudai vadino lietuvius) jų nebijo. Tik sykį buvo taip: viena moteriškė turėjo karvę. Ryte atėjusi melžti pamatė didelį žaltį, apžiojusį karvės spenį ir žindantį pieną. Ji paėmusi spragilą ir užmušusi žaltį. Po to karvė liko nelinksma, maurojo visą dieną, pieno sumažėjo – taip ji gailėjosi užmušto žalčio. Man irgi baisiai pagailo žalčio – kam šita moteriškė jį užmušė. Aš irgi norėjau, kad pas mus, Lebiodkoje, būtų žalčių, aš jiems pastatyčiau dubenį su pienu, kad jie gertų kiek tik norėdami. Bet, deja, apie Lebiodką nebuvo žalčių ir paskui, kai aš jau buvau gimnazistas, maišais gabenau žalčius iš tolimų girių ir paleisdavau juos aplink namus, bet įveisti jų nepasisekė.

Tiesa. Dar buvau visai mažas, kai vos nepagavau žalčio. Važiavome su mama mažu vienkinkiu vežimėliu nepamenu iš kur, tik žinau, kad nuo Zieziulkos pusės, ir jau įvažiuojame į mūsų pušynėlį. Ten, kur baigiasi pieva ir prasideda miškas, auga keli dideli gluosniai. Žiūriu – po vienu gluosniu susisukęs guli gražus žaltys ir šildosi įsaulyje. Norėjau šokti iš vežimėlio, kad jį pagaučiau, bet mamytė, kuri baisiai bijojo visokių roplių, neleido. Aš tik stipriau pavariau arklį, ir kai tik parvažiavome į kiemą, bėgte nubėgau į miškelį prie to gluosnio, bet, deja, žalčio nebebuvo.

Kitais vakarais buvo dainuojama. Įvairios gudiškos dainelės lyriškom, švelniom gaidom ir, kaip paskui pasirodė, daugelis tų dainų buvo lietuviškų dainų vertimai, o motyvai irgi lietuviški. Kitos, sprendžiant pagal turinį, kilusios iš Ukrainos ir jų motyvai buvo ukrainietiški. Kai kurios jų giliai man įstrigo, ir aš jas išmokau mintinai.

Labai patiko „Prylecieli husi da čužuho kraju, pamucili vodu na cicham Dunaju...". Aš aiškiai įsivaizduodavau pilkas žąseles – žinoma, jos laukinės –

atskridusias į gražiąją Dunojaus upę ir sudrumstusias jo vandenį; turbūt jos nusileido arti kranto, seklumoje, kad galėjo sukelti dugno padrumzles. Kita dainelė, labai man patikusi, buvo „Oj ty rečka, rečenka, čemuž ty ni polnaja. Cemuž ty ni polnaja, u berehach ni rounaja. Jak žež mnie rounaj byc, ludzi chodiac vodu pic; ludzi chodiac vodu pic, Jasienka kania poic ...". Aiškiai mačiau tada vingiuotą upelį, sruvenantį per pievą, aukštais, bet griūvančiais krantais; taigi dėl to, kad aukšti ir griūva – upelis yra nelygus... Taip pat įsivaizdavau ir tą berniuką, vedantį girdyti arklį; jis kažko nuliūdęs, turbūt našlaitis... dėl to ir visa dainelė tokia liūdna.

Taip pat lyriškai mane nuteikdavo daina „Oj jechau kazak s Čornaho Mora zabi u halubka, halubka vdova ...". Kas tas kazokas, klausiau aš paskui tetulės. Tuomet prasidėdavo ilga istorinė pasaka apie kazokus, apie žmones, kurie nenorėjo kęsti priespaudos, bėgdavo į Ukrainą ir ten, Dniepro, žemupy, sudarė stiprią kariuomenę, kuri daug kartų puolė Lenkiją, ugnimi ir kalaviju sulygindama su žeme miestus ir dvarus. Tie kazokai buvo gražūs vyrai, turėjo puikius žirgus, patys buvo pasipuošę margais rūbais ir nešiojo aukštas, į šoną pakreiptas kepures. Jų arkliai buvo tokie greiti, kad galėjo lenktyniauti su vėju, o jų lankai ir šautuvai tokie taiklūs, kad iš padebesių numušdavo skrendantį sakalą. Štai ir toje dainelėje pasakyta, kaip kazokas nušovė pilkąjį karvelį ir paliko verkiančią našlę...

Ir vėl kita daina apie kazoką, bet ši linksma: „Akazausia kazak na salodkam miadu, hulaj, hulaj maladzica, ja da domu daviadu...". Čia aš irgi sužinojau, kad kazokai mėgdavo „ulioti", gerti, šokti; jie mūvėjo plačių plačiausias kelnes ir raudonus batus su sidabro pentinais... Iš kurgi tas kazokas čia atsirado? O jei yra, tai turbūt išžudęs visus ponus, dūmais paleidęs sodybas, kaimus... Ir čia aš giliai susimąstydavau. Bet nei viena daina nepaliko man tokio gilaus įspūdžio, kaip ta, kurioje kalbama apie kranklį, atnešusį žmogaus ranką su žiedu. Iš po debesies pamiškėje nusileidžia juodas kranklys. Snape laiko baltą ranką su aukso žiedu ir šaukia savo vaikus lesti. Sesė jį klausia, iš kurio krašto vėjas jį atnešė, kieno ta ranka su aukso žiedu? Ten už kalnų buvo aršus mūšis, jaunuolių kraujo upės tekėjo, tūkstančiai galvų krito. Ant kapų, lyg duobkasiai, kaukia vilkų gaujos, motinos gailiai verkia, krūtinėmis puola ant sukastos žemės. „Žinau dabar, – tarė sesė, – kas užmuštas, kieno ši baltoji ranka, aš šį aukso žiedą mylimajam padovanojau".

Ši dainelė buvo daug kartų dainuota ir aš vis prašydavau mergaičių, kad ją dar padainuotų. Mano tetulė dažnai mums pasakodavo apie istorinę praeitį, šios dainos proga irgi buvo atskleistas tolimos senovės puslapis. Mat šis kraštas, kur gyvename, vadinasi Lietuva, jos gyventojai lietuviai. Krašto valdovai, kunigaikščiai buvo sukūrę stiprią valstybę, turėjo didelę kariuomenę, už-

puldavo kryžiuočius, lenkus, gudus. Visas mūsų kraštas buvo apėjęs tamsiais miškais, ir neperbrendami raistai skyrė Lietuvą nuo kaimynų, bet lietuviai žinojo miško kelius, takus tarp raistų. Jų arkliai buvo nedideli, užaugę miškuose, ir drąsiai vaikščiojo net po klampynes. Jodami į karą, lietuviai trimituodavo ilgais iš tošies padarytais trimitais, ir jų garsas aidėjo per miškus ir pelkes. (Tokį trimitą aš mačiau pas skerdžių, kuris ganydavo bandas Lebiodkos apylinkėse. Ypač rudenį jo garsai būdavo dažnai girdimi.) Sykį lietuvių kariuomenė smarkiai sumušusi totorius. Lietuvių valdovas Švitrigaila vijosi juos ir pasivijo netoli Lebiodkos, štai toje pusėje, kur vakare būna raudonas dangus. Ten yra Šeibakpolės kaimas, kur Švitrigaila ir pasivijo totorių vadą Šeibanį, bet jis paspruko, ir antrą sykį lietuvių kariai jį užklupo truputį toliau, prie to paties Lebiodkos upelio. Ten jis ir buvo užmuštas, ten padėjo galvas jo kariuomenės likučiai. Aš buvau toje vietoje. Ten stūkso piliakalnis, o vieta pavadinta Kurhany[1]. Ten sykį mūsų kaimynas kasė duobę ir iškasė kardą ir senobinės „kolčugos" – grandžiuotų marškinių liekanas.

Tenai juodasis kranklys ir galėjo rasti nukirstą baltą ranką su aukso žiedu, nes toje pusėje viskas atrodo nepaprasta. Iš tos pusės niekuomet nešviečia saulė, tik vakarais dangus būva raudonas, tarytum gaisras, o vasarvidžio naktimis ten tvyro šviesa. Ten stovi dvi didelės guobos, ir kai dangus esti raudonas, jos aiškiai matomos, lyg juodi griaučiai ties milžiniška kalve. O už tų guobų, ten, kur baigiasi regratis, tamsuoja miškas. Ir kažin kas yra tame miške, ir kažin kiek toli jis nueina... Argi yra kas buvęs jame, ne pakraštyje, o ten toli toli, kur galbūt nėra jokio kelio, o vien milžiniškos pušys rausvais kamienais ir keistai susukusios šakas. Kažin ar tenai ir dabar nėra lietuvių kariuomenės, ar nestovi kur pririšti prie medžių palši nedideli arkliukai storais kaklais ir mažom galvutėm? Galbūt tie tolimi trimito garsai, kuriuos girdėdavau ūkanotą rudens rytą, atskrisdavo net iš tenai... Ir tai ne skerdžius trimitavo, bet šarvuoti kariai... O kiek kartų aš mačiau kranklį, skrendantį iš anos pusės! Jis šaukė krum krum, ir jo balsas buvo nepaprastas, ne toks kaip kitų paukščių, ir tikrai jis skelbė svarbų įvykį. Aš nesuprasdavau kranklio kalbos, bet nujausdavau, ką jis sako. O, kai ateidavo ruduo, kai iš lauko jau būdavo suvežti paskutiniai pėdai, kai šaltas vėjas draskydavo paskutinius geltonus lapus nuo senų liepų, iš anos pusės, kaip tik iš tos pusės, kur saulė niekuomet nešviesdavo, traukdavo nesuskaitomi varnų, kovų ir kuosų pulkai. Jie traukė žemai, taip, kad prilėkę prie mūsų aukštų liepų, turėjo jas aplenkti arba pakilti viršum jų. Ir iš kur jų tiek? Ištisom valandom traukdavo tie paukščiai ir nebūdavo pabaigos. O kartais jie nusileisdavo mūsų pievoje už sodo ir ten ilgai krypinėdavo, knaisinėdavo, iš-

[1] Gudiškai – piliakalnis.

pešdami samanas iš tarpo žolių. Ir aš gailėjaus, kad nemoku paukščių kalbos, gal sužinočiau, iš kur jie traukia. Bet vis tiek aš bėgdavau į galą sodo, kur buvo kirpta gyvatvorė, o už jos pieva, varnų pilna. Tuomet aš pasislėpdavau tvoros tankumyne, kad, paukščių nematomas, galėčiau juos stebėti. Tikrai jie manęs nepastebėdavo ir kartais prieidavo taip arti, kad aš aiškiai matydavau melsvai baltas kuosų akis.

O kartais rudenį stodavo tylios, ramios dienos. Rytais boluodavo tirštos ūkanos, kad aplinkui nieko nematyti. Lyg balta jūra, kur tik pažiūrėsi. Nei mūsų šilelio, nei Holovičpolės nesimato, net ir mūsų senos milžiniškos liepos paslėptos rūkuose, ir kur žinojai jas esant, kažkas neaiškiai tamsuodavo, lyg kokie kalnai. Tuomet visas pasaulis kitoks, tai ne kiemas, ne namas, apskritai ne Lebiodka, bet kitas pasakiškas kraštas. Tame krašte tą valandą gali įvykti nepaprasti įvykiai, ir niekas nenustebtų, nes visa aplinka yra stebuklinga. Ir kas žino, ar iš Kurhanų kapų, iš po žemės, šią valandėlę neišjoja totorių kariai, apsitaisę grandžiuotais marškiniais ir apsiginklavę lankais. Klausau, ar neišgirsiu trimito, bet lyg tyčia jo negirdėti. Tik štai – koks keistas garsas... kaip tik iš tos pusės... Vėl nutilo... Vėl girdėti... kei ga gak... jau visai aiškiai, rodos, iš viršaus. Keliu galvą ir štai kiek aukštėliau liepų matau žąsų virtinę. Jos atrodo visai juodos ir girdėti, kaip šlama jų sparnai, bet neilgai; vos išnirusios iš balsvų rūkų, vėl dingo juose...

Viena maloniausių pramogų ilgais žiemos vakarais būdavo eiti pas sodininkus pažiūrėti, ką jie dirba, Lebiodkoje būdavo vienas vyresnis sodininkas ir keturi penki jo padėjėjai, praktikantai, vaikėzai 17–20 metų amžiaus. Šie „sodininkėliai" ir buvo mūsų didžiausi draugai. Žinoma, jų būta visokių, nes jie keitėsi, ir vienus mylėdavome daugiau, kitus mažiau. Tai būdavo daugiausiai apylinkės pažįstamų tėvų vaikai, norį pramokti sodininkystės, paskui, pabuvę keletą metų Lebiodkoje, mano tėvo rekomenduojami jie gaudavo vietą didesnėse sodininkystės įmonėse. Vasarą jie turėdavo daug darbo sode, medelynuose, daržuose, užtat žiemą darbo buvo nedaug, ir tuomet jie darydavo etiketes sodui ir medelynui. Jos būdavo įvairaus dydžio ir pavidalo: stambios ąžuolinės, baltais dažais dažytos skirtos medelyno eilėms žymėti, mažos, viela prikabinamos – atskiriems medeliams ir t. t. Taip pat sodininkų pareiga būdavo per žiemą pinti pintines vaisiams rinkti. Tam tikslui buvo speciali karklų kultūra, buvo auginami visokių rūšių karklai žalia, geltona, raudona žieve, o jų vytelės ilgos ilgos ir tokios liaunos, kad nė nulaužti jų negali. Rudenį tų vytelių būdavo paruošiamos didelės atsargos, o prieš pinant jas šutindavo šutintuve, ten pat, kur šutinamas „akselis" galvijams. Nueini, būdavo, pas sodininkus į jų butą kitame name – jie visi sėdi ant žemės su savo kreivais peiliais rankose: vienas, sukryžiavęs keletą trumpų pagaliukų, ruošia pintinei dugną, kitas jau

laiko įpusėtą pintinę iš geltonų vytelių, o dabar ima raudonas vyteles ir per vidurį pintinės įterps raudoną juostą. Man atėjus jie meta dirbę ir prasideda kalbos, juokai. Dažnai gaunu dovanų, pavyzdžiui, išdrožtą iš medžio kardą arba mažą mažytę pintinėlę – tai uogoms rinkti vasarą, kai jau bus uogų. Už tai ir aš turiu ką nors atnešti, labiausiai pageidaujama dovana – cukrus. Aš tai žinau ir iš anksto niekam nematant nutaikęs valandėlę, kai cukrus neužrakintas, ištuštinu visą cukrinę, prisikemšu kišenes. Beje, apie cukrų. Šis saldumynas anais laikais nebuvo toks kaip dabar – tai nebuvo taisyklingi keturkampiai ir taip pat ne smulkūs kristalai. Tai buvo vadinamos cukraus galvos. Ši galva būdavo aukšto, laibo kūgio pavidalo, tokio aukščio, kad pastatyta po stalu beveik siekdavo jo lentas ir buvo tokia sunki, kad stiprus vyras nešdavo ją ant peties. Ji būdavo apvyniota dviem popieriais. Vienas – storas mėlynas, o ant jo aukso raidėmis kažkas parašyta. Kai nuvyniodavo šį mėlyną popierių, rasdavo kitą, plonesnį baltą, o nuvyniojus šitą – jau likdavo plika cukraus galva. Jos viršūnėje, pačiame laibgaly, būdavo nedidelė skylelė, o pati galva ne visai balta, bet melsva. Tokių galvų atveždavo iš Vosyliškių arba iš Lydos, ir visuomet keletas jų stovėdavo svirnely. Sukapoti tokią galvą smulkiais gabalėliais buvo nelengvas darbas, ir apie tai šeimininkė jau imdavo kalbėti prieš kelias dienas. Tam tikslui ji pasikviesdavo kokį vyrą ir duodavo jam į rankas du įrankius: kapočių ir plaktuką. Visų pirmiausia cukraus galvą padėdavo ant grindų vidury „moterų kambario", nuvyniodavo ją ir abu popieriu gražiai patiesdavo po ja, po to, pridėjęs kapočių ir sudavęs per jį plaktuku, padalindavo galvą į kelis mažesnius gabalus, o tuos gabalus jau toliau smulkindavo iki reikiamo didumo. Žinoma, dirbant šį darbą, atskildavo smulkių gabalėlių ir sprigčiodavo į visas kambario puses. Vaikai tupėdavo aplinkui, gaudydavo juos ir, žinoma, sučiulpdavo.

Gretimai to namo, kur gyveno sodininkai, buvo vištynas, kur auginama galybė vištų, kalakutų, žąsų ir ančių, o antrame vištyno aukšte buvo karvelidė. Dieną išėję pasivaikščioti mes, vaikai, mėgdavome užsukti į antrąjį, o tiksliau tariant, į trečiąjį kiemą, skirtą paukščiams. Ten jų buvo pilna: didelės žąsys raudonais snapais, mėlynom akim ir baltos antys, bet žiemą jos būdavo negražios, labai purvinos. Jos spiesdavosi apie šulinį ir lovį, ten, kur nuolat pilstant vandenį, iškildavo tikras ledo kalnas, ir paukščiai nuo jo slidinėdavo, dažnai net parpuldami. Lovys buvo visas apšalęs, po juo karojo ilgi ledo varvekliai, kitu galu net siekdami žemę. Antys ir žąsys tik ir laukdavo, kad kas ateitų pasemti joms vandens iš šulinio, o kai niekas neateidavo – tupėdavo prisiplojusios pilvais prie ledo, paslėpusios kojas šiltose plunksnose. Kai mes ateidavome, žąsys tik truputį pasijudindavo iš vietos, atsukdavo į mus snapus, rodos, norėdamos šnypšti, bet paskui, pagalvojusios, to nedarydavo ir vėl nusiramindavo.

Vištų būdavo visokių veislių, bet ne iš karto visų, o pakaitomis tai vienos, tai kitos, – kokia mada užeidavo. Seniausia man atsimintina veislė – „minorkos", gražios juodos vištos baltais auskarais. Ypač gražūs buvo gaidžiai – aukšti, liekni kaip kareiviai. Paskui išnyko „minorkos" ir pasirodė dideli margi „plymutrokai", paskui buvo „orpingtonai", paskui „leghornai", paskui tamsiai rudi kaip kaštonai „rodailendai". Bet tarp veislinių vištų vis maišydavosi viena kita lietuviškos kilmės šiokios ar kitokios spalvos vištelė arba keletas tokių vištelių. Jos atsirasdavo štai šitaip: pavasarį, kai reikėdavo perėti viščiukus, būdavo paskelbiama, kad Lebiodkoje reikalingos perekšlės, ir aplinkinės moterys sunešdavo jas. Paskui šios vištos, atlikusios savo pareigas – išperėjusios viščiukus, – įgydavo lyg pilietybės teises ir likdavo žiemoti. Kaip į tai žiūrėdavo puikūs veisliniai gaidžiai nėr žinios, tik manau, nuo to grynoji vištų veislė pradėdavo keisti savo grynuosius požymius, „išsigimdavo" ir pagalios būdavo pakeičiama kita. Būdavo labai įdomu pasiėmus kokių grūdų pintinėlę nueiti pas paukščius... Būdavo, tik pažeri saują – ir vienu akimirksniu tarp paukščių kyla didelė sumaištis: bėga vištos, gaidys, antys, ir žąsys skuba slidinėdamos, pusiau bėgdamos, pusiau skrisdamos, iš kito kiemo galo atplasnoja povas ir povienė. Antys skubiausiai ryja, ką joms duodi, greit kratydamos galvas, kad grūdai sparčiau pateiktų gerklėn. Tarp ančių painiojasi vištos, o viena kita antis, tuo nepatenkinta, kad griebs artimiausią vištą už uodegos arba tiesiog už šono ir greit nepaleidžia. O višta rėkia, kol pagaliau antis išveda ją iš paukščių pulko ir tik tuomet paleidžia, tuo tarpu jos vieta jau užimta ir ji vėl turi prasisprausti tarp kitų paukščių. Gaidys – tas mandagesnis. Kai tik paberi grūdus, jisai, tiesa, pirmas bėga, bet radęs nelesa, o tik šaukia vištas, kad jos eitų prie jo, nes jis radęs gerą daiktą. Tačiau ir jis ilgai neišlaiko, ir jei višta tuoj neateina – pats praryja grūdą. Kalakutams gerai, jie tokie dideli, kad lengvai prasispraudžia minioje ir vis prieina ten, kur daugiausia lesalo, tik senam „kurkinui" kliudo grūdus rinkti tas varveklis, ant jo nosies augantis. Povų irgi niekas nenuskriaus, atvirkščiai – jie dažnai patys kitus skriaudžia, būdavo, kaip kirs kuriai vištai – tai ta surikus net pašoka aukštai. Nuošaliai, už visų paukščių, nedrąsiai vaikščioja keli karveliai, jiems nėra kaip įsibrauti į tą tirštynę, tai, norėdamas ir jų neapeiti, pažeriu vieną grūdų saują į šalį, ten, kur jie laukia savo dalies. Bet kur tau – visa paukščių minia vienu akimirksniu puola naujon vieton, o karvelėliai, vos spėję pačiupti vieną kitą grūdą, priversti vėl pasitraukti. Tad karvelius teks lesinti atskirai už tvoros arba nuėjus pas juos į karvelidę.

Ir vėl skambutis pietums... Bernai prie arklidės iškinko arklius, o patys, paėmę kiekvienas po medinę dėžutę nuo vinių, eina į svirną, kur gaus sėlenų bei avižų arkliams. Priekyje eina ūkvedys, laikydamas rankoje visą ryšulį didelių raktų, pririštų diržu prie ilgo pagalio. Šis raktų ryšulys paprastai kabo

ant kablio „moterų kambary“ prie žaliosios krosnies, greta acto statinės. Tik prieš pat pietus ūkvedys pats nueina jų paimti arba siunčia kurią darbininkę. Aš tuos raktus visus gerai pažįstu. Štai šis, pats didžiausias, be skylutės gale, nudilintas taip, kad net žiba – tai nuo kraštinio svirno skyriaus, iš to galo, kur lazdynų alėja. Kitas raktas trumpas, bet storas, su skyle gale, labai aprūdijęs – tai nuo kito svirno galo. Jis dėl to aprūdijęs ir neblizga, kad į šitą svirno galą rečiau vaikščiojama. Ten ne grūdai, o šiaip visokie dalykai. Trečias raktas irgi didokas, be skylės gale, bet su dideliu žiedu. Šis žiedas vienoje vietoje sulydytas variu ir dėl to jo viena dalis raudona – tai nuo vidurinio skyriaus. Kitus raktus irgi pažįstu: vienas nuo pašiūrės prie klojimo, kitas nuo daržinės su dobilais... Jau girdėti, kaip ūkvedys su bernais užlipo ant svirno gonkų, o netrukus sužvanga užraktas ir čypdamos plačiai atsidaro durys; dabar ir iš tolo gali matyti, kad durys atviros, nes ten vietoj pilkų durų žioji tamsios angos keturkampis. Ir mes, vaikai, einame namo pietų pro malkinę ir skiedryną, kur riogso kuro atsargos – milžiniška krūva visokiausių šakų, kelmų, stuobrių, kuriuos metus kapodavo senis Antanas. Ir dabar, mums praeinant, stovi beržinis kelmas su įkirstu į jį kirviu, o ant žemės guli skerspjūklis.

Jau gruodžio[2] mėnuo ir Kalėdos netoli, prasideda tikra žiema. Jau gerokai prisnigo ir vis dar sninga. O vieną dieną kad pakilo vėjas, kad ims nešti sniegą! Žiūri ir nežinai, kur tas sniegas lekia, nes jis nekrinta ant žemės, o tikrai lekia lygiagrečiai su žeme kažkur toli toli. Tą dieną mes, vaikai, tik trumpam iškišom nosį: truputį į kiemą, truputį į arklidę bei klojimą, nes išstovėti beveik neįmanoma, o žiūrėti tikrai sunku, snaigės kapoja veidą lyg adatom, bematant užkemša ausis, užlipdo akis. Tuoj už apykaklės prisirenka sniego, jis ima tirpti, ir šalti lašai rieda ant nugaros. O tą dieną kaip tik reikėjo siųsti į Vosyliškes pašto parvežti ir dar kažkokiais reikalais. Nuvažiavo Jonas, mūsų vežėjas, augalotas vyras plačia barzda. Žiemos diena trumpa, tai jį grįžtantį užklupo naktis, o pūga vis nenurimsta. Jis grįžo tik vėlai vakare, sako, kelio jokio pėdsako nėra, dar iki Vosyliškių kapinių šiek tiek, o paskui nieko nematyti, taigi jis davęs valią kumelei bristi, kaip ji pati numanė, ir tai du sykius įsmuko į griovį, du sykius apvirto. Visa Jono povyza buvo tarytum jo pasakojimo iliustracija – jis apsivilkęs ilga miline, užsimaukšlinęs ant galvos „kalpoką“, snieguotas nuo galvos iki kojų, su botagu rankoje, o žirnių virkščios – prikibusios prie rankovės. Įėjęs jis padavė odinę terbą, kurioje buvo vežami laiškai, pastatė skardinę su žibalu ir kitus daiktus, pirktus Vosyliškėse, paskui ėmė valyti nuo barzdos ir ūsų ledokšnius bei sniegą. Aš gėrėdamasis tuomet žiūrėjau į Joną ir maniau – koks jis šaunus vyras! Bet ir toji kumelė šauni, kad taip gerai kelią žino.

---

[2] Senu stiliumi, t. y. 13 dienų vėliau.

O vėjas vis nesiliauja smarkavęs ir sniegą nešęs. Nors langai apšalę, bet vis dėlto matyti, kad kiekvienas stiklas iki pusės užpūstas sniegu, o tarp dvigubų langų, nors atrodo, kad jie sklandžiai uždaryti, pro kažkokį mažą plyšelį prinešta sniego ir pasidarė mažytė vėpūtė. Ūžia ir švilpia, ypač kamine. Atrodo, kad ten pasislėpė kažkokia gyva būtybė, gal Raisto dėdė, ir pučia, ir ūžia. Tie garsai nevienodi – prasideda žemu ūžesiu, palaipsniui pereina į švilpimą, pasiekę aukščiausią toną, vėl krinta žemyn ir, atrodo, tuoj nutils... Bet taip tik atrodo. Ūžimas vėl eina garsyn, vėl švilpia, o geležinė sklendė, aprūdijusi ir aprūkusi, skamba ir barška kamine. Tuomet pagalvoji sau: gerai, kad esi dabar namie, o ne kur nors plyname lauke.

Bet štai užkūrė krosnį, prikrautą storų beržinių malkų ir sakingų balanėlių. Priešais ją savo minkštame krėsle sėdi bobutė ir verpdama meldžiasi. Ji meldžiasi už tuos, kuriems tenka keliauti šią baisią naktį. Ir štai sutraškėjo, suliepsnojo sausos sakingos balanos ir nuo jų užsidegė malkos – ūžia ir šaudo ugnys žaliojoje krosnyje, ir tampa visai jauku.

Rytą oras visai kitoks, nes dar prieš auštant nutilo vėjas, išsisklaidė debesys, o rausvas dangus rytuose žadėjo skaisčią dieną. Netrukus pro apšalusius, šalčio gėlėm pasipuošusius langus ima šviestis tekančios saulės raudoni spinduliai, kuriuos kiekvienas ledo kristalėlis, kiekviena snaigė, prikibusi prie lango, atspindi savaip. Kai žvelgi i jas nejudėdamas, jos irgi nejuda, tik mirga lyg žvaigždės danguje, bet kai krusteli galvą – vienos jų užgęsta, o vietoj jų randasi daugybė kitų ir, atrodo, kad į langą kas beria kibirkštis, tokias, kokios tyška kalvėje nuo priekalo, tik čia – kur kas gražesnės, įvairių spalvų.

Norint pažiūrėti į lauką, reikia prakrapštyti apledėjusiame lange nedidelę skylelę – tuomet matyti kiemas. Kaip gražu, balta balta, tiktai trobesių stogai, storai užkloti sniego, rausvuoja švelniu saulėtekio atspalviu. Kelių kaip nebūta, tik nuo arklidės į svirną eina dvi visai naujos vėžės, gilios, lyg būtų žagre išartos. Kambary irgi gražu, jauku. Štai įneša didelį garuojantį virdulį, stato ant jo „čainyką“, o iš po virdulio ant „misinginio“ padėklo išbyra keletas žėrinčių anglių. Adolfina atneša didelį juodos duonos puskepalį, sviesto, pieno ąsotį, pila mums arbatos į molinius glazūruotus puodelius, papuoštus žaliais raštais. Šį kartą yra ir „barankų“, nes jų vakar atvežė iš Vosyliškių Jonas. Gražu, jauku, gera. Turbūt dėl to, kad vakaras buvo toks kraupus.

Po pusryčių tuoj puolame autis veltinius, vilktis kailinukus. Visi turime juos vienodus, pasiūtus iš „baibokų“ kailių, atvežtus dar iš Krasnojės. Tie kailiukai gelsvai palši, trumpo plauko, nelabai šilti (turbūt jų didelius išteklius turėjo mano tėvai, nes ilgus metus Lebiodkoje daug kas vilkėjo iš jų pasiūtą vienokį ar kitokį „aprėdą“) . Šunys, tie, kuriems leista būt kambaryje, tai yra tėvo paukštiniai, džiaugiasi, šokinėja ant mūsų, patenkinti, kad einame su jais

pasivaikščioti. Jie pirmieji šoka prie durų, norėdami jas atidaryti, o už durų mus sutinka kiemo šunys, visų pirmiausiai – didžiulis senbernaras Grifas.

Saulė spindi, net akina. Reikia luktelėti, kad priprastų akys. O žvalgytis aplinkui norisi, tiek įdomių permainų atnešė ši audringa naktis. Jokių takų aplinkui namą nė žymės. Viską užklojo gilus sniegas, minkštas ir purus, kaip tos plunksnos, kurias pešioja vakarais mergaitės. Jau praverti gonkų duris prireikė pastangų, nes ir jos gerokai užpustytos. O toliau užpustyti sodo varteliai. O sodo tvora kaip atrodo! Ant jos nugulė aukštas sniego volas, kai kur jau pakrypęs į šoną nuo sunkumo, o kai kur neišlaikęs ir nugriuvęs, palikdamas gilią spragą. Net kiekvienas baslys, kiekvienas smaigelis sode papuoštas aukšta lyg cukraus galva kepure. Keliukų nėra, tenka bristi puriom sniego „duknom" prisemiant veltinius, todėl netrukus ir kulnai, ir padai pašlampa. Bet vis tiek brendame, palikdami keistus, gilius pėdsakus. Šunys irgi džiaugiasi, vejoja vienas kitą, šuoliuoja aplink mus ratais, stipresni paveja silpnesnius, panardina, juos sniege, o mes irgi dalyvaujame žaidime, užgulame tą šunį, kuris yra viršuje, ir taip pat panardiname jį, – ir dulka vientisas kamuolys iš vaikų, šunų ir sniego.

Vienas svarbiausių prieškalėdinių ūkio reikalų, be abejonės, yra kiaulių skerdimas. Taip buvo ir Lebiodkoje, ir apie tai jau buvo kalbama keletą savaičių prieš, vis minint druską, salietrą, pipirus, lauro lapus ir kitką. Specialistas kiaules skersti buvo senasis Stasiukas (tas pats, kuris bandydavo kūdros ledo stiprumą). Jis kiaules svilino ir mėsinėjo ir apskritai buvo nepamainomas žmogus. Jis ir pats tai gerai žinojo. Nors kitu laiku šiaip nedaugelis reikšdavo jam pagarbą ir net pravardžiuodavo, bet kai ateidavo metas skersti kiaules, Stasiuko vertė labai pakildavo.

Skersdavo anksti rytą kur nors už trobesių, tokioje vietoje, kad vėjas svilinant nenuneštų kibirkščių į sodybą. Prašvitus ant sniego jau gulėdavo stambios kiaulės – nusvilintos ir nuskustos; aplinkui juoda aikštė, šiaudų likučiai, kraujo klanai. Paskui kiaules užrisdavo ant mažų rogučių, Stasiukas komanduodavo ir liepdavo vežti į namus, būtent į vadinamąją „piekarnią" – didelį kambarį greta virtuvės, vadinamą taip dėl to, kad čia stovėjo milžiniška krosnis, kurioje kepdavo duoną, bet reikalui esant buvo galima kepti ir daug didesnį daiktą, pavyzdžiui, ėriuką ar net avį. Todėl čia buvo ir toksai įtaisas, kad, pamovus ant iešmo didžiausią kepsnį, būtų galima jį sukti priešais ugnį. Tarp kitko, prieš Velykas čia buvo kepami ir pyragai, vadinamieji „baumkuchenai". Taigi į šią patalpą, visiems talkinant, būdavo atboginama paskerstoji kiaulė ir prasidėdavo mėsinėjimas. Stasiukas liepdavo paguldyti kiaulę aukštielninką ir pirmiausia išpjaudavo jai bambą. Tam reikalui jisai aplinkui ją įpjaudavo nedidelį keturkampį, paskui, įleidęs pirštus, išraudavo ją kartu su ilga virvės pavidalo gyslele. Paėmęs šią gyslą, jis pakilnodavo ore visą tą dalyką ir sakydavo:

„Štai dziegorėlis", – nes iš tikrųjų tai būdavo panašoka į laikrodėlį, pakabintą ant grandinėlės. Šis pavadinimas taip įstrigo mums galvosna, kad mes paskui visų gyvulių bambas taip ir vadindavome „dziegorėliais". „Dziegorėlis" čia pat buvo atiduodamas šunims, kurie, apstoję ratu operacijos stalą, tikėdavosi, tykodavo savo dalies, nors tai jiems nepigiai atsieidavo, nes, pasipainioję Stasiukui po kojom, būdavo skaudžiai sudraudžiami, o paskui, jau gerokai įkyrėję, būdavo visai iš „piekarnės" išvaromi. Tačiau neilgam: žiūrėk, jau vienas, po to kitas ir trečias, kažin pro kur grįžę, vėl visi tupi aplinkui.

Po „dziegorėlio" būdavo nupjaunama galva, nuleidžiamas kraujas, išpjaunamos paltys, išimami viduriai ir atskiriami kumpiai. Imdamas paltis Stasiukas pridėdavo savo ranką matuodamas lašinių storumą ir pranešdavo, pavyzdžiui: „Per keturis pirštus". Įdomiausias dalykas buvo viduriai, tuo labiau kad Stasiukas, išimdamas kiekvieną jų dalį, savaip pavadindavo. Štai skilvys, „matai, koks didelis, kaip maišas su pelais", sakydavo jis, „o karvės kitoks, jis ten iš keturių dalių sudarytas". Į skilvį eina stemplė, o iš kito galo išeina žarna, ši žarna toliau pasidaro drūta drūta ir daugely vietų skersai persmaugta. Šioje žarnoje yra mėšlas (kad nepasakius kitaip, kaip Stasiukas sakė) ir ji baigiasi po uodega. Paskui parodydavo kasą[3], pailgą, plokščią, tamsiai raudoną, paskui irgi tokios pat tamsios spalvos kepenis. Paskui plaučių eilė – jie šviesiai rausvos spalvos ir nuo jų eina vamzdis, sudarytas iš balsvų narelių, panašiai kaip žąsies. „Tai ir yra alsuojamoji gerklė", – tarė Stasiukas, o paskui, pakilnojęs plaučius ore, pasakė, kad tai yra pati lengviausia kūno dalis. Dar viena įdomi vidurių dalis – tai pūslė. Kai Stasiukas mėsinėjo kiaulę, ši pūslė buvo visai maža, galbūt kaip didelis obuolys, ir aš netikėjau, kad iš jos galima padaryti didelį daiktą. To mane pamokė Juziukas, Aleksandrienės berniukas. Paskui Stasiukas išėmė širdį, inkstus, perpjovė išilgai visą stuburą ir pasakė: „Žmogaus vidury viskas taip pat dėl to, kad žmogus, kaip ir kiaulė, viską valgo", – ir tuo pasibaigė mano pirmoji anatomijos pamoka, turiu pridurti – sėkmingai, nes aš iš Stasiuko žodžių nieko nepamiršau. Tuo tarpu Juziukas man pašnibždėjo į ausį, kad aš paimčiau pūslę, ką aš ir padariau. Tada jis, papylęs porą rieškučių pelenų, numetė ant jų pūslę ir ėmė batu trinti ir kočioti ją pelenuose, nuo ko ji pasidarė minkšta ir palaida it skurlis. Po to jisai paėmęs šiaudelį pripūtė ją oro ir įvyko stebuklas – pūslė pasidarė didelė kaip arbūzas. Prieš tai mes įstūmėme į ją keletą žirnių, kad jie barškėtų ten, viduryje, pūslei išdžiūvus. Kad oras neišeitų, pūslės galas buvo perrištas siūlu ir ji užmesta ant krosnies, kad išdžiūtų. Kitą dieną pūslė jau buvo visai sausa ir gražiai barškėjo. Stasiukui baigus mėsinėti, jo darbą mes, vaikai, dar ilgai aptarinėdavome, visaip jį vertindavome, ypač

[3] Kasą gudai vadina *splen*, o ne *pancreas*.

„dziegorėlio" negalėdavome pamiršti. Šia proga prasimanėm vaidinti Stasiuko darbą. Tam reikalui paimdavome vieną mūsų šunų, dažniausiai taksiukę Musę, kuri buvo labiausiai pripratusi prie visų mūsų išdaigų ir duodavosi daroma ką tik norėjome. Taigi Musė turėjo vaizduoti paskerstą kiaulę ir tam reikalui ji buvo guldoma aukštielninka, paskui jai neva buvo išpjaunamas „dziegorėlis" ir metamas kitiems šunims ėsti, paskui jai buvo „nupjaunama" galva, kumpiai ir t. t. Visą laiką Musė gulėdavo nejudėdama, bet kai vaidinimas baigdavosi, ji labai patenkinta imdavo šokinėti ir žaisti.

Tiesa, pas mus buvo dar ir kitas anatomijos profesorius. Tai skerdžius Jasiukas. Jis pjaudavo tik avis, ir aš taip pat eidavau pažiūrėti, kaip jis jas mėsinėja. Jis man parodė, kad avies skilvys susideda iš keturių dalių, be to, vieną sykį jis man parodė, kad avies „jaknose" esama daugybės plokščių baltų kirmėlių. „Tai peteliškės",[4] – taip jis pareiškė.

* * *

Noriu dabar papasakoti apie mūsų šeimos santvarką. Mano tėvas, metęs privačią tarnybą Krasnojėje, gavo valstybinę tarnybą Varšuvoje. Tačiau tai nevertė nuolat būti vienoje vietoje, ir jis dažnai važinėdavo į Petrapilį ir į kitus Rusijos miestus, nes buvo prityręs statybininkas, kartu ir chemikas, todėl dažnai gaudavo iš valdžios specialius uždavinius. Dažnai jis būdavo komandiruojamas ir į užsienį, ir pats labai mėgdavo tas keliones, sakydamas, kad tada jis tikrai pailsi. Būdinga, kad visi jo keliai eidavo per Lebiodką: ar važiavo jis į Paryžių, ar į Petrapilį, ar į Sibirą – vis tiek vienai arba dviem dienom užsukdavo į Lebiodką.

Gyvendamas Varšuvoje, tėvas turėjo ten butą (Marszalkowska ul. 60 m. 3) ir motina su vyresniais vaikais, besimokančiais gimnazijoje, irgi ten gyveno, išskyrus vasaros atostogas, Kalėdų ir Velykų šventes, kurias praleisdavo Lebiodkoje. Mūsų buvo penki vaikai: vyriausias Jurgis, antras pagal amžių Vackus, paskui aš, paskui sesuo Hela ir pats jauniausias Stasys. Jaunesni vaikai, kurie dar nesimokė gimnazijoje, gyveno Lebiodkoje tetulės Korbutienės globojami. Be to, Lebiodkoje gyveno mūsų senelis, arba diedukas, su savo antrąja žmona „babcia Stasia", pirmoji jo žmona, gimusi Ryllo–Bykovskytė, mano tėvo motina, buvo mirusi seniai, ir aš jos nepažinau. Mano seneliai dar turėjo dvariuką Eleonorvilį Latgaloje, netoli Livenhofo stoties, ir kartais gyvendavo Lebiodkoje, kartais ten, bet paskui jie aną dvariuką pardavė (atrodo, apie 1894 metus) ir persikėlė gyventi į Lebiodką, kur abu ir mirė, pirma diedukas, paskui

[4] Dviburnė, *distomum hepaticum* (lot.).

bobutė. Be to, Lebiodkoje gyveno ir kita bobutė – motinos motina.

Lebiodkos dvaras susideda iš Lebiodkos siaurąja šio pavadinimo prasme ir iš Terespolio palivarko, kurį tėvas pirko iš savo pamotės, kažkaip apėjęs draudimą pirkti žemę katalikų tikybos žmonėms. Kiek aš prisimenu, Terespolyje jau nebebuvo jokių trobesių ir jis sudarė vieną ūkinį vienetą su Lebiodka. Tiktai dar stovėjo ten dvi labai senos piramidinės tuopos ir buvo šulinys, kuris po truputį užslinko žemėm ir ilgainiui visiškai išnyko. Dabar (gal jau nuo 1900 metų) nebėra nei tų tuopų, o ir pats Terespolio vardas mažai kam bėra žinomas. Ši vieta tapo Zieziulka. Kaip kilo šis vardas – nežinau, gal todėl, kad anose dviejose tuopose dažnai galėjai pamatyti gegutę (zieziulka – gudiškai „gegutė"). Vėliau prie Lebiodkos prisijungė dar kitas, Holovičpolės, palivarkas, kurį tėvas irgi nuo bobutės Stasės pirko, o dar vėliau, kai buvo panaikintas suvaržymas katalikų tikybos žmonėms pirkti žemę, tėvas iš Franckevičiaus įgijo Rohačouščinos dvariuką, maždaug už poros kilometrų nuo Lebiodkos.

Lebiodkoje stovėjo didelis medinis tipiškas senų dvarų namas, dengtas gontais, su didelėm įstiklintom gonkom iš kiemo pusės, plačiu balkonu ir mansarda viršuje. Iš sodo pusės – didelė veranda po stogu, paremtu baltais mediniais stulpais ir laipteliais į sodą. Kitame namo gale „juodas" įėjimas į „piekarnią" ir virtuvę. Name buvo tokie kambariai: be žinomo „moterų kambario", greta jo – „dieduko kambarys", „valgomasis kambarys", „vaikų kambarys", „miegamasis kambarys", „paukščių kambarys", didžiausias „svečių kambarys" arba „salionas", du „kabinetai", toliau, prie „piekarnios", „akmistrinės kambarys", „tamsioji", „virtuvė", didelis sandėlis valgomiems daiktams „spižornė" ir pagaliau „salka" viršuje, kurioje tik vasaros metu gyveno tetulė, nes ši patalpa buvo nekūrenama.

Šis namas, su kuriuo susiję geriausi mano mažų dienų atsiminimai, buvo nugriautas 1901 metais ir jo vietoje pastatytas daug didesnis dviejų aukštų mūrinis namas, kuris ten tebestovi. Senojo namo tebuvo palikta nedidelė dalelė su veranda, ir ši dalis, kiek perdirbta, buvo perkelta į sodą. Paskui, po Didžiojo karo, Hela perkėlė šį namą į Kopciuhą, kol per ištikusį gaisrą ir šis sudegė.

Iš dieduko laikų Lebiodkoje buvo užsilikę seni mediniai ūkiški trobesiai, tėvas paeiliui juos nugriovė ir pakeitė naujais, kurių dalis buvo mūriniai, kiti – pusiau mūriniai. Svarbiausi trobesiai buvo: namas tarnautojams „oficyna", namas, kurį pastatė diedukui sode, didžiulis klojimas, dvi arklidės, tvartas galvijams, du tvartai kiaulėms, malūnas su motoru ir greta jo kalvė, sena kalvė pamiškėje, keturios stoginės, trys kumetynai, kiekviename po kelis butus, paukštynas, šešios daržinės, svirnas, trys vaisinės (trobesiai vaisiams sukrauti), keletas rūsių daržovėms ir kiti mažiau svarbūs trobesiai. Be to, Holovičpolės ir Rohačouščinos palivarkai turėjo savo ūkio trobesius. Tėvas labai mylėjo

savo ūkį ir nuolat prasimanydavo ką nors nauja jį plėsdamas ir gerindamas. Buvo pagerintos visos pievos, kurių Lebiodkoje nemaža, buvo iškasti grioviai joms nusausinti, iš laukų ir pievų suvežti akmenys ir sudėti į trobesių sienas, nudrenuoti visi laukai, iškirsti krūmai ir menkos vertės medžiai, užtat buvo pasodintas nemažas miško plotas. Bet mano tėvas ypač rūpinosi sodu ir medelynu, kurie iki Didžiojo karo laikų, buvo vis plečiami ir bendras jų plotas tuo metu jau siekė apie 20 ha. Kiek man yra žinoma, naujas Lebiodkos sodas pasodintas apie 1867 metus, o medelynu pradėta verstis apie 1885 metus. Medelynas patenkindavo vietinę rinką, bet vaisiams vietinės rinkos buvo per maža ir reikėjo jos ieškoti kitur. Tais laikais tai buvo nesunkus uždavinys, nes didžiulė Rusija su dideliais miestais, kaip Petrapilis, Maskva, Varšuva, vaisių reikalavo neribotai. Neilgai trukus Lebiodkos vaisiai įgijo gerą vardą ir ne kartą buvo apdovanoti visokių laipsnių medaliais Rusijos parodose. Atėjus rudeniui Lebiodkos sode darbas virte virdavo: darbininkai, prižiūrimi visų tuo reikalu mobilizuotų šeimos narių, rinkdavo vaisius, veždavo į vaisines, kur jie buvo rūšiuojami, pakuojami, surašomi, kraunami į vežimus ir siunčiami į artimiausią geležinkelio stotį. Iš pradžių tai buvo Lyda (už 45 kilometrų), paskui, nutiesus naują geležinkelio liniją, – Skribovas (maždaug už 20 kilometrų). Antroji darbo dalis – ruošti vaisių atsargas žiemai. Tam buvo skirtas didelis rūsys po namu. Beje, nemažai vaisių būdavo vežama savo reikalams į Varšuvą ir Petrapilį, nes visi šeimos nariai buvo dideli vaisių ėdikai, kas ypač pasireiškė vėliau, kai jau buvome gimnazistai, o paskui studentai, ir daugybė lankančių mus draugų sunaikindavo vaisių nesuskaičiuojamai. Medelyne irgi buvo nemažai darbų ne tik sodininkui su jo 4–5 padėjėjais, keliais praktikantais ir daugybe samdomų darbininkų, bet ir šeimos nariams, tiksliau tariant – man ir mano broliui Vackui, kuriems tėvas pavesdavo suskaičiuoti esamų medelių išteklius, surūšiuoti juos, nustatyti, kiek yra prigijusių skiepytų medelių vienmečių, dvimečių, trimečių, su vainikais, be vainikų, kiek kokios atmainos sodinukų tinkamų parduoti ir taip toliau. Tai buvo didelis darbas, kuriuo mes su broliu buvome apkrauti ir kurį brolis stengėsi suversti ant mano pečių, o aš stengiausi visai jo atsikratyti, bet nepavykdavo. Šis darbas buvo tuolab nemalonus, nes jį tekdavo dirbti paskutinėmis atostogų dienomis, kai kiekviena valanda brangi ir galėtų būti kur kas maloniau praleista.

Žymi sodo darbų dalis būdavo laistymas, purškimas visokiais fungicidais ir insekticidais, kenkėjų rinkimas ir visokeriopa kova su jais. Tėvas apskritai mėgo žemės ir sodo ūkyje įvairius eksperimentus, todėl vis buvo atvežami visokie nauji įrankiai, visokie chemikalai, pagaliau net bakterijų kultūros, skirtos kenkėjams apkrėsti. Ta proga vaikai, ypač aš ir Vackus, gaudavome iš tėvo vis kokį nors specialų uždavinį.

Todėl aišku, kad Lebiodkos ūkis buvo nelabai panašus į kitus ūkius. Jam reikėjo daugybės tarnautojų, o dar daugiau darbininkų, ten nuolat buvo darbo ir nė vienas atėjęs samdininkas negrįždavo tuščiom, gavęs šiokio ar tokio darbo. Tad Lebiodka daugiau panėšėjo į įmonę negu į dvarą. Tuo labiau kad tenai vis buvo statomi kokie nors specialūs trobesiai, montuojamos mašinos, gręžiami arteziniai šuliniai ir panašiai. O tam buvo reikalingi tuos darbus mokantys žmonės, kurie atvažiuodavo iš miesto. Žinoma, šeimininkei, mano motinai ar tetulei, būdavo amžinas vargas ir jos neretai tuo skųsdavosi.

Lebiodkoje. Sesuo Helė su savo kurtais.
1914 m.

Pirmosios religijos sąvokos

Dievočiausi mūsų šeimos nariai buvo mano senelis, tėvo tėvas, ir jo žmona – bobutė Stasė. Miegamojo kambario, kuriame jie praleisdavo daugiausia laiko, langai žiūrėjo į šiaurę ir todėl ten visuomet būdavo tarytum prieblanda, juo labiau kad netoli langų augo senos obelys, o toliau – dar senesnės liepos, kurios sugerdavo šviesą. Bet kai langai būdavo atviri, o sode žydėdavo obelys, kuriose čiulbėdavo paukšteliai, – vaizdas būdavo žavus.

Tai buvo senoviškas kambarys su didele krosnimi iš plačių žalių koklių, kuri būdavo dažnai kūrenama, nes seneliai mėgo šilumą. Pailgo kambario gale, priglausta prie sienos, virš komodos buvo „Dievo mūka" – krucifiksas su Kristumi, beveik natūralaus dydžio. Jis buvo išskaptuotas iš medžio ir padažytas baltais aliejiniais dažais. Ant jo galvos – erškėčių vainikas, o iš po vainiko raudonais dažais padažyti sruvo dideli kraujo lašai, taip pat kaip ir iš rankų, kurių delnai buvo persmeigti didelėmis senobinio kaimiško darbo vinimis. Tokios pat vinys smigo kiaurai per abi kojas. Kristus buvo liesas, veidas baltas, nedidele tamsia barzdele.

Mums, vaikams, ši statula apytamsiame, kiek niūriame kambaryje darė savotišką įspūdį – jautėme jai šiek tiek pagarbos, šiek tiek baimės, ir norėjosi būti šiek tiek toliau nuo jos. Bet kartą aš su jaunesniaisiais sesele ir broliuku (mat kartu buvo drąsiau), pasistatę ant komodos kėdę, apžiūrėjome „mūką" nuo apačios iki viršaus. Pirmiausia mes padarėme atradimą, kad užpakalinė Kristaus pusė, ta, kuria jis glaudėsi prie kryžiaus, ne tik nebuvo dažyta, bet netgi labai rambiai iškapota, kad net skiedros nebuvo visai atskilusios, ir kai žiūrėjai tenai – tikra „kaladė", daugiau nieko... Prie sienų stovėjo dvi lovos; abi vienodos, senobinio darbo, iš beržo rietės. Ant sienų prie lovų buvo pakabinti siuvinėti kilimai. Pamenu, kad viename kilime buvo pavaizduotas epizodas iš Senojo Testamento: Egipto karalaitė, faraono duktė, kartu su savo tarnaite Nilo meldynuose rado plūduriuojantį vandenyje lopšį su miegančiu kūdikiu. Man vėliau buvo paaiškinta, kad tas kūdikis buvo Maižiešius, būsimasis žydų tautos vadas... Man šis paveikslas labai patiko. Mėlynas dangus, žalsvas vanduo, nendrės, lopšelis vos siūbuoja vandenyje, – kaip malonu. Manau, kad gera būtų mums, vaikams, pasidaryti panašų laivelį ir išmėginti jį tvenkinėlyje, kur girdomos karvės.

Prie senelio lovos kilimėlis vaizdavo elnią su dideliais ragais, o greta jo – kitas, be ragų. Ant šios sienos kabojo senelio šautuvas, senas dvivamzdis su užkištu grūstuvu, pistoninis. Greta jo terba iš barsuko kailio, o joje ragutis su

paraku ir maišiukai su šratais. Ant šautuvo aukso raidėmis užrašyta „Lebeda".

„Mūka" mano senelių kambaryje sukūrė mano galvosenoje pirmą, bet labai miglotą tikybos sąvoką. Vėliau ši sąvoka papilnėjo. Vis išgirsdavau pasakojimų apie Dievą, apie dangų, mačiau, kaip žmonės žegnojasi. Iš bobutės sužinojau, kas yra Dievas, – tai senas žmogus, gyvenantis danguje, nepaprastai geras, mylintis žmones, bet neapkenčiantis visų tų, kurie ką nors bloga daro, pavyzdžiui, meluoja, vagia. Apie dangų daugiausia sužinojau iš mūsų šeimininkės Adolfinos. Dangus esąs graži vieta, labai aukštai, aukščiau debesų, ten yra visokių gėrybių, ko tik žmogus nori... ten viešpatauja Dievas, o aplink jį angelai. „Bet kodėl nematyti dangaus?" – paklausiau. „Dėl to, kad jis labai aukštai, o antra – debesys užstoja, bet jei debesys visai prasiskleistų, būtų galima ir Dievą pamatyti". Po to aš labai laukdavau tokių progų. Kai atrodydavo, kad debesų jau visai nėra, įdėmiai žiūrėdavau į viršų. Kartą, rodos, pamačiau kažką balta ir spėjau, kad tai pono Dievo ilgi balti rūbai.

Dar daugiau sužinojau iš savo auklės prancūzės „mademoiselle Blanche". Ji turėjo visokių knygų vaikams, o vienoje buvo aprašytas pasaulio sutvėrimas, rojus, kur gyveno Adomas ir Ieva. Ten ir buvo pono Dievo paveikslas. Tikrai – senas žmogus didele žila barzda, apsigaubęs ilgais baltais rūbais. Jis sėdėjo ant debesies, o aplinkui jį daugybė vaikučių, plikų, bet su sparnais, nelyginant karveliai. „Ce sont des anges" (Tai angelai), – paaiškino man madmuazelė. Mirę vaikai virsta tokiais sparnuotais padarėliais. Ir kaip aš tada norėjau greičiau mirti, kad galėčiau paskraidyti mėlyname danguje, pasikočioti baltuose pūkiniuose debesyse ir pasėdėti prie pono Dievo kojų! Pasirodo, yra ir suaugusių angelų, – tai nei vyrai, nei moterys, o visas jų darbas yra tik Dievą garbinti. „O kaip jie Dievą garbina?" – paklausiau. „Visi sako, kad jis geras, teisingas, galingas". Jei taip, – pagalvojau, – tai nelabai įdomu, geriau jau būti mažu pliku angeliuku.

Nebeatmenu, kiek man buvo metų, kai ėmė mane mokyti maldų. Iš pradžių trumpas maldeles – „Tėve mūsų", o paskui ir ilgesnes. Atrodo, kad pradėjau iš karto mokytis ir iš madmuazelės, ir iš mano bobutės, tik pirmoji mane mokė prancūziškai, antroji – lenkiškai. Atsiklaupusiam prie lovos ar prie sėdinčios prancūzės, ar prie bobutės man reikėjo aiškiai ir balsiai sukalbėti maldelę. Kiekvienas žodis turi būti ištartas aiškiai, kaip kirviu nukirstas, – taip kalbėjo bobutė. O jei koks sakinys būdavo tartas nepatenkinamai, ji reikalaudavo jį pakartoti. Vėliau, po „Tėve mūsų", atėjo „Sveika, Marija", „Tikiu Dievą Tėvą" ir „Dešimt Dievo įsakymų" ir pagaliau reikėdavo nusilenkus tris kartus suduoti kumščiu į krūtinę, persižegnoti ir būdavo galima bėgti.

Kartais dėl maldos turinio būdavo pasikalbama, ir kai kas pridurdavo savo komentarų. Rodos, didžiausias teologas buvo mūsų stalius Kazys Piatačka. Piatačka – tai jo pravardė, arba, kaip gudai sako, „mieniuško". Gavo jis ją po to,

kai kartą mano senelis, geros nuotaikos pagautas, pasikvietė jį kortomis lošti. Kazys pasigedo savo penkių kapeikų ir suriko „hodzie maja piatačka“. Nuo šio momento jis iki gyvenimo galo nebuvo kitaip vadinamas, kaip Piatačka. Taigi, sakau, Piatačka buvo įžymiausias visos Lebiodkos teologas ir komentuodavo maldos tekstą. Tarp kita ko, jis buvo giliai įsitikinęs, kad Kristus turėjo daug prielankumo lenkams ir dėl to vietą savo mirčiai pasirinko „po lenkišku Pilotu“ (čia jis iškreipė posakį „pod Ponckim Pilatem“, padarydamas iš jo „pod polskim Pilatem“).

Kartą su Piatačka įvyko toks pokalbis. Vienas tėvo draugas mums, vaikams, į Lebiodką atsiuntė asiliuką su atitinkamu mažu vežimėliu. Piatačkos tikybos jausmas buvo užgautas. Dešimtyje Dievo įsakymų buvo aiškiai pasakyta: „Negeisk žmonos artimo savo, nei asilo...“. Ir štai į Lebiodką siunčiamas asilas. Tad kaipgi čia bus su dešimtu įsakymu? Tiesa, dešimtame įsakyme kalbama ir apie jautį, bet mūsų teologas, matyt, su jaučiais jau buvo apsipratęs.

Su prancūze aš kartais irgi diskutuodavau. Vakare poteriauju: „Notre père qui est aux cieux que votre nom scit sanctifie... notre pain quotidien donnez nous aujourd'hui... “. „Tėve mūsų, kursai esi danguje, teesie šventas tavo vardas... kasdieninės mūsų duonos duok mums šiandieną...“ – staiga pertraukiu maldą ir klausiu prancūzės: „Mademoiselle, puisq'on a déjà soupé, a quo on demandent du pain?“ („Panele, mes jau po vakarienės, tai kam reikia prašyti duonos?“) – „Ça ne fait rien, ça sera pour demain, continuez“ („Nesvarbu, bus rytdienai, tęskite“), – atsako madmuazelė.

Aš buvau blogo būdo vaikas, atšakus, užsispyrėlis ir turbūt tuo galima paaiškinti vieną nuotykį, kurį papasakosiu.

Mano seneliai, kaip jau turėjau progą pabrėžti, buvo labai dievoti. Kartais šventadieniais jie suruošdavo viešas pamaldas, skiriamas visai dvaro šeimynai. Jau minėtoji „mūka“ būdavo išnešama į didžiausią namų kambarį, vienas šeimynos narys balsiai skaitydavo maldą ir visi atsiklaupę pritardavo jam. Mano bobutė, kuri buvo ir mano krikšto motina, labai rūpinosi mano siela ir paklupdydavo mane greta savęs.

Pamaldos truko gana ilgai, o aš, klūpodamas sudėjęs rankas, negalėjau sulaukti galo. Mokėjau sukalbėti tik „Tėve mūsų“; sukalbėjau jį patylomis du tris kartus, paskui patylėjau. Ir štai nežinau kodėl, turbūt dėl savo neklusnumo ar priešgynumo ėmiau tylutėliai piktžodžiauti Dievui. Mano leksikonas tuo laiku buvo labai negausus, ir aš gerai atsimenu, kad kartojau tik šiuos tris piktus sakinius: „Ponas Dievas žaltys, ponas Dievas gyvatė, ponas Dievas rupūžė“, – kol kas tik tiek buvau pramokęs iš supančių mane žmonių. Pamaldos pasibaigė, mano bobutė pabučiavo mane, sakydama: „Geras Tadelis, taip gražiai meldėsi šiandien“. O aš pagalvojau kitaip.

Po šio įvykio praėjo keletas metų. Aš ruošiausi stoti į gimnaziją ir čia netikėtai iškilo didelė mano auklėjimo spraga. Tikybos atžvilgiu aš pasirodžiau visiškas nemokša, negalima buvo stoti į gimnaziją. Tad greitomis buvo pasamdytas kunigas, kad mane išmokslintų, paruoštų pirmai išpažinčiai ir pagaliau išklausytų nuodėmes. Šis mokslas užtruko visą savaitę, ir man buvo sunku, nes tą savaitę reikėjo išbūti mieste, užuot važiavus į Lebiodką.

Pamenu, kunigas stvėrėsi už galvos, kad aš taip menkai nutuokiu apie tikybą. Bet ir man pasidarė baisu, nes prisiminiau, kaip piktžodžiavau ponui Dievui dar anais laikais, per mano senelių pamaldas. Na, manau sau, pats pasiruošiau pirtį. Aišku kaip ant delno, kad dėl plūdimosi aš turiu trumpiausiu keliu vykti į pragarą.

Nebeatsimenu, kokiais žodžiais pasipasakojau kunigui per išpažintį. Bet greičiausiai pasakiau taip, kad jis ne visai suprastų. Tai buvo metodas, kurį aš ateityje ištobulinau ir kuris pasirodė sėkmingas.

Aplinka, kurioje augau, nelabai skatino tikybos jausmus. Tėvas buvo visai netikintis žmogus ir jokios tikybinės praktikos neatlikinėjo. Pirmą kartą aš gavau progą tuo įsitikinti, kai mano motina, perskaičiusi E. Zolia romaną „Lourdes", papasakojo tėvui apie stebuklingą ligonių pagijimą· Tėvas užginčijo stebuklą ir aiškino šį faktą nervų sistemos šoku. Man šis pokalbis padarė gilų įspūdį, nors tada buvau tik dešimties metų vaikas. Vis dėlto mano tėvas buvo tolerantiškas, niekuomet nesityčiojo iš kitų žmonių tikėjimo jausmo ir net materialiai padėdavo tikintiesiems patenkinti dvasinius poreikius. Tame jis įžvelgė net tam tikrą patriotizmą ir opoziciją valdančioms sferoms, nes tuomet pravoslavybė buvo visagalė, o katalikybė ujama ir engiama. Mano motina buvo tikinti, tačiau toli gražu ne fanatikė, net neatsimenu, kad ji būtų atlikusi išpažintį. Į bažnyčią nueidavo labai retai, dažniausiai tik į artimų žmonių vestuves, laidotuves ar panašiai. Ji buvo labai tolerantiška savo vaikams, kurie toli nukrypo nuo tikybos, niekuomet nepriekaištavo ir gal tik su tyliu liūdesiu į tai žvelgė.

Kaip jau minėjau, dievočiausi mūsų šeimos nariai buvo mano seneliai, tėvo tėvai; buvo dar ir kita bobutė – motinos motina Reichelienė, taip pat labai dievota, todėl nuolat per dienas besimeldžianti. Be to, jos mėgstamiausia pramoga buvo verpti. Jai specialiai būdavo užsakomi švelnūs, rūpestingai iššukuoti linai, iš kurių ji verpdavo gražius ploniausius siūlus.

Mano senelių dievotumas buvo toks kaip daugumos senų žmonių, galbūt negilus, formalus, nors jie ir skirdavo jam daug laiko. Bobutė Reichelienė, kartais besimelsdama pastebėjusi ką nors negera, atsitraukdavo nuo maldaknygės, išbardavo tarnaitę ir vėl įnikdavo melstis, o protarpiais uostydavo tabaką ir šnypšdavosi nosį. Nors ji buvo geros širdies moteriškė, bet nervinga. Čia prisidėjo ir tai, kad ji dėl silpnų kojų buvo priversta beveik ištisą dieną sėdėti

plačioje, specialiai jai padarytoje kėdėje. Ji neretai bardavosi be reikalo ir mes, vaikai, jos privengdavome.

Kas kita buvo seneliai Ivanauskai. Jų dievotumas nebuvo toks formalus – jie meldėsi, kaip man atrodė, įsigilinę į maldos prasmę, tylutėliai, užsidarę savo kambaryje.

Mano bobutė Stasė Ivanauskienė buvo visiems prielanki, visiems paslaugi, niekuomet nieko nepeikė ir nesibarė. Ji, rodos, visuomet buvo tokia pati, visuomet vienodos nuotaikos ir su kitais, ir su savo vyru, mano seneliu. Ir štai šita šventa moteriškė kartą baisiausiai supyko ant savo vyro ir kalbėjo pakeltu tonu. Paaiškėjo štai kas: buvo šeštadienis, o šeštadieniais visuomet aptvarkomas kiemas. Ir šį kartą tą darbą atlikti buvo pasiųsta jauna graži darbininkė. Mano senelis ją užkalbino, juokavo, o paskui dovanojo jai vazonėlį su žydinčia gėle, kuri, žinoma, priklausė mano bobutei. Tuo akimirksniu pasirodė ji pati, ir tuomet įvyko triukšmingas pasikalbėjimas.

Aš tuomet buvau dar vaikas, ir man šio pasikalbėjimo pobūdis buvo visai nesuprantamas, taip jis nederėjo prie mano bobutės būdo. Aš pirmą, beje, ir paskutinį kartą mačiau ją taip įniršusią. Po to praėjo daug metų, ir aš suvokiau šio įvykio prasmę, nes ir pačiam teko panašių dalykų patirti. „Ewig weibliche", – taip aš jį suprantu dabar!

Iš visų tikybos apeigų man maloniausios buvo Velykų šventės. Velykų nuotaika nieko bendra neturėjo su tikybos jausmu, kuris apskritai buvo man gana svetimas ir nesuprantamas. Velykos buvo man tikras prisikėlimas, žiemos pabaigos, kaitinančios saulutės, ilgesnės dienelės, pirmųjų pavasario gėlių, vieversio giesmelės ir grįžusių varnėnų čiulbėjimo diena... O kiek kitų gražių ir įdomių dalykų! Štai kieme pasruvo mažyčiai upeliai, o jų vanduo neša skiedreles, šiaudelius, – visi jie skuba į didelį griovį, o šis plukdo juos ten toli už sodo į Keturkių raistą, kur prasideda Lebiodkos upelis, nešantis savo vandenis į Lebedos upę ir į Nemuną. Jei būčiau mažytis, galvojau sau, pasidaryčiau mažytį laivelį ir galėčiau juo nusiirti net į Lebedą ir Nemuną. Tuo tarpu paimu kastuvą, pagilinu kiemo upelius ir vanduo dar greičiau skuba į griovį... Saulutė gerokai kaitina: bet šilčiausia, berods, prie malkinės; čia daug skiedrų ir pjuvenų. Raudonomis dėmėmis išsiskiria juodalksnių pjuvenos, o ant jų nerangiomis, tingiomis pozomis guli medžiokliniai šunys skalikai: Garsas, Grifas ir Etna. Dvelkia švelnus vėjelis, atneša iš Keturkių skardžius pempių klyksmus ir malonų kadagio dūmų kvapą iš netolimos rūkyklos... Ateina mūsų eigulys rudabarzdis Jonas ir atneša lydekų; vieną labai didelę, iš jos sunkiasi ikrai, ir penketą ar šešetą mažų. Jis jas nušovė per nerštą patvinusioje pievoje už sodo. Gražiai margi jų pilvai ir krauju žėri raudonos žiaunos...

Namuose irgi įdomu. Mano mamytė, tetulė, bobutė, šeimininkė, tarnaitė

– visos užimtos. Tik vienas senelis nieko nedirba, vaikščioja apsivilkęs trumpais kailinukais, rūko pypkę, sako kritiškas pastabas arba pasakoja anekdotą, kurį visi jau šimtą kartų girdėjo.

Ant grindų stovi geldos, „rėčkos", pintinės, pilnos visokių gėrybių: kalnai dešrų, kumpių, krūvos kiaušinių, – visi tarnautojai turi būti apdalyti. Šiandien viso to dar negalima nė paragauti, nes pasninkas, didysis pasninkas. O gaila, taip gundančiai kvepia. Bet štai mano seselė ir jaunesnis brolis, pasikvietę dar vežiko mergaitę, jau margina kiaušinius, jau yra ir nudažytų, o dabar juos teks tepti lašiniais, kad blizgėtų. Pamačiusi mane mamytė liepia nueiti į mišką parnešti pataisų ir bruknių šakelių, kad papuoštų Velykų stalą. Aš žinau gerai, kur jie auga, ir man pakaktų kelių minučių, kad jų parinkčiau. Bet pamiškėje pamatau įkirstą seną beržą, o iš jo į molinį puodą lašnoja sula, tad reikia paragauti. Miško pakraštyje jauname beržyne aptinku didelį strazdų būrį, visokių jų ten rūšių, gieda kiekvienas sau, nesutartinai – aš klausau, žiopsau. Prisimenu pataisus ir bruknes, prirenku greit ir bėgu namo...

Paukščių kambaryje (jis taip vadinamas todėl, kad ten išrikiuotos vitrinos su paukščių iškamšomis) jau stovi sudurtinai suglausti du dideli stalai ir visa eilė mažesnių – čia ir bus Velykų stalai. Didelė balta staltiesė dengia sudurtinį stalą ir dabar ant jo dedami patiekalai. Jau atnešė keptus tetervinus ir kurtinį – jie su galvom ir plačiai išplėstomis uodegomis. Šiuos paukščius atsiuntė į Lebiodką dėdė Lunkevičius, gyvenantis anoje Nemuno pusėje, Ščiaros pakraštyje. Tokią šaunią dovaną mes gaudavome iš jo beveik kasmet – mat tokia buvo tradicija, o iš Lebiodkos jam mainais buvo siunčiamos kitokios dovanos.

Reikia skubėti, šeštą valandą iš Vosyliškių atvažiuos kunigas šventinti valgių. Kieme iš aplinkinių kaimų pradėjo rinktis sodiečiai, kad pasinaudotų kunigo apsilankymu ir kad nereikėtų kitą dieną vežti savo valgių į bažnyčią. Jau susirinko jų nemaža, visi geriausiais vežimais, dauguma vienkinkiai, bet matyti keletas ir porinių vežimų. Vežimuose prikrauta dėžių, „rėčkų", ypač senobinių iš šiaudų pintų statinėlių. Jos pilnos dešrų, kumpių, lašinių, skilandžių, sūrių, dažytų kiaušinių, o atskirai – duona ir druska.

Nors jau šilta, bet visi vilki kailinius, naujausius, pačius geriausius. Vieni išdirbti baltai, kiti ryškiai rudos spalvos, nuo jų visame kieme tvyro savotiškas kvapas, o rytoj taip kvepės visas šventorius ir bažnyčia. Kai kurių ūkininkų atbėgo ir šunys – jie susipažįsta su mūsų šunimis, iš pradžių švelniai uostydami vienas kitam antuodegį, kol pagaliau susipjauna ir kyla triukšmas, barniai, ima švilpčioti botagai.

Bet štai pasirodo pora Lebiodkos bėrų arklių pakinkytas vežimas – atvažiuoja kunigas su zakristijonu. Ir sujuda, subanguoja žmonės kieme. Kiekvienas skuba prie savo vežimo, iškrauna dėžes, „rėčkas" ir kitus indus su visais

valgiais, sustato juos ratu aplink visą kiemą taip, kad kunigui būtų patogu vienu žygiu apeiti ir apšlakstyti šventu vandeniu. Bet jiems teks kiek palaukti, nes kunigas turi pirmiausia atlikti apeigas ponų namuose. Tuo tarpu visi valgiai stovi atvirai, o skanių kvapų priviliotas prisėlina vienas kitas šuo, kiša savo nešvarų snukį prie mėsos, kuri tuoj turi būti pašventinta. Ir vėl išgirsti piktą žodį, vėl sušvilpia ūkininko botagas ir gailiai suinkščia šuo...

Ponų namuose jau prasidėjo ceremonija. Kunigas su zakristijonu stojasi kambario viduryje ties dideliu stalu su visais valgiais. Mamytė ir visi vyresnieji stovi kiek nuošaliau, o iš kito šono mes – vaikai ir kiti antraeiliai šeimynos nariai. Ceremonija prasideda. Zakristijonas paprašo lėkštės, įpila į ją švęsto vandens, po to išvynioja iš popieriaus „krapylą". Kunigas tuo tarpu apsivelka kamžą, tarytum baltus marškinius su „kvarbatkomis", o ant galvos užsideda nedidelę keturkampę kepuraitę. Paieškojęs kišenėje suranda mažytę maldaknygę paauksuotais puslapių kraštais.

Mes, vaikai, su didžiausiu įdomumu žiūrime, kas bus toliau. Štai kunigas atsiklaupė prieš patį didįjį kumpį, bet ne taip kaip mes, vaikai, atseit ne abiem keliais, o tik vienu ir tai labai trumpai, paskui irgi labai greit persižegnojo ir ėmė skaityti lotynišką maldą iš savo maldaknygės – „In nomine patris et filii et spiritus sancti". Aš jau moku lotyniškai, ir maldos žodžius suprantu, tačiau ne visus, nes jis kalba greit ir ne visai aiškiai. Tačiau supratau: „...et panem... et sal... et caseum, qui ex lacte ovium confectus". Pasakęs „panem", susirado ant stalo duoną, bet taręs žodį „sal", ilgai ieškojo ir turėjo bent minutę nutraukti maldą. Pasirodo, ant stalo nebuvo druskos, ir jis paklausė mamytės, kur ji yra. Mamytė susinervino: „Kurgi druska, vėl nėra...". Sukruto sujudo visi ir netrukus šalia didžiojo kumpio atsirado druskinė. Kunigas vėl pakartojo maldos žodžius: „et panem et sal et caseum qui ex lacte ovium confectus... benedicere et sanctificare". Taręs tuos žodžius, jis pirmiausia ranka padarė kryžiaus ženklą, o paskui apšlakstė valgius švęstu vandeniu. Bet kodėl jis pasakė „caseus ex lacte ovium confectus" (sūris, padarytas iš avių pieno); juk žinojau, kad sūris buvo padarytas iš karvių pieno.

Dabar kunigas, nenusivilkęs kamžos, kartu su zakristijonu eina į kiemą, kur visi kaimiečiai ratu išdėstę savo valgius. Čia ceremonijos trumpesnės – kunigas nė nepriklupo, nė maldos nesukalbėjo, tik greitai apėjo išrikiuotus valgius ir apšlakstė juos švęstu vandeniu. Visi kaimiečiai, matyt, išsiilgę savų namų, skubiai susikrovė atvežtą lobį į vežimus ir ilga jų virtinė išsirikiavo keliu.

Čia kunigas su zakristijonu įėjo vėl į namus, o mes, vaikai, jau nuo senų laikų žinojome, koks bus paskutinis programos numeris. Zakristijonas iš lėkštės pro piltuvą supylė likusį švęstą vandenį atgal į butelį, kunigas nusivilko kamžą, nusiėmė ir savo mažą keturkampę kepuraitę. Prasidėjo atsisveikini-

mai. Mes žinojome, kad mamytė, paduodama kunigui ranką, nežymiai įdės jam į delną mažytę auksinę penkrublinę. Žinojom taip pat, kad kunigas sakys „nereikia, nereikia" ir tuoj po to įkiš penkrublinę į kišenę. Su zakristijonu ceremonija mažesnė – jis gauna didelį sidabrinį rublį ir nesako „nereikia", tik paima ir padėkoja, linkėdamas, kad mes laimingai ir kitų Velykų sulauktumėm. Dabar kunigas gauna dar tortą, gražiai apgaubtą baltu popierium, o zakristijonas porą dešrų. Užbaigiamasis kunigo žodis yra: rytoj paskutinės mišios bus 11 valandą, tiems, kurie nenori anksti kelti...

Lebiodkos apylinkių kaimiečiai, nors dauguma gudai, bet karšti katalikai, šventintą valgį pradėdavo ragauti kitą rytą, pirmą Velykų dieną. O mes, vaikai, iš gimnazijos kapeliono žinojome, kad neseniai popiežius išleido encikliką, o pagal ją Velykų valgius galima pradėti jau Didįjį šeštadienį, kai tik jie yra kunigo pašventinti. Šia lengvata kaimiečiai jokiu būdu nenorėjo pasinaudoti ir, rydami seiles, laukė sekmadienio ryto, bet dvaruose, vos kunigui išvažiavus, jau būdavo imamasi dar neataušusių, vos iš virtuvės atneštų kumpių, keptų kalakutų ir tetervinų. O kiek čia kitų gražių dalykų! Štai keptas paršiukas laiko apžiojęs snukyje žaliai dažytą kiaušinį; štai didelė bekono galva trumpu užriestu snukiu, kaip ir dera geros veislės jorkšyrui; įvairių rūšių tortai ir plokštainiai, papuošti bruknių šakelėmis, o užvis patraukliausias – didelis indas, kaupinas visomis spalvomis nudažytų kiaušinių ir margučių... bus iš ko išsirinkti pačius stipriausius ir lenktyniauti su mūsų vienmečiais kaimo berniukais.

Baigiasi diena, ateina dar šaltokas balandžio mėnesio vakaras. Jau mirksi viena kita žvaigždė, bet Keturkių raiste dar gailiai šaukia pempė ir aukštai ore bliauna perkūno oželis. Kieme ties gonkomis kitas pavasario pranašas – juodas nerangus mėšlinis vabalas išskėtęs sparnus didelėmis pastangomis pakyla į orą ir, padaręs vieną kitą posūkį, pranyksta tamsumoje. Vaikai turi eiti gulti. Bet nesinori, kiekvienas randa priežastį, kad atitolintų tą minutę. Pagaliau sugulam, sąmonė pinasi su pasąmone; prisimeni ir margas lydekas, kurias atnešė eigulys, ir suvažiavusius į kiemą kaimiečius, ir kunigą su maldaknyge, ir zakristijoną su „krapylu", ir Velykų stalą, ir pagaliau viskas išnyksta, o sveikas stiprus miegas saldžiai apglėbia visą kūną...

Svečiuose pas Lunkevičius

Vienas maloniausių mano mažų dienų atsiminimų – viešėjimas pas mūsų dėdes Lunkevičius. Jie gyveno apie šešiasdešimt kilometrų nuo Lebiodkos, už Nemuno, kairiajame jo krante netoli Ščiaros – Nemuno intako. Todėl žygis pas Lunkevičius mūsų šeimoje būdavo vadinamas žygiu už Nemuno. Šis kraštas anais laikais priklausė Gardino gubernijai, Slonimo apskričiai, o jo gamta, žemės ūkis ir žmonių būdas buvo pereinama grandis tarp Lietuvos ir Polesės. Ypač tai jausdavosi persikėlus per Nemuną – iš Lydos į Slonimo apskritį.

Apskritai tasai kraštas buvo miškingas, vyravo pušynai, bet vietomis, kur tik dirva derlingesnė, pasitaikydavo būdingų Polesei gražių ąžuolynų ir kitų lapuočių miškų. Bet jau anais laikais, pačioje XIX šimtmečio pabaigoje, miškai buvo beatodairiškai naikinami ir jų glūdumoje kaskart vis buvo galima aptikti kelmais apšepusius plotus, o tuose kelmynuose šen ten kūpsojo didžiuliai išpuvusiais viduriais ar šiaip žmogui netikę ąžuolai, klevai, pušys – liūdni praeities paminklai.

Vienur ar kitur skynimai jau paversti plėšiniais, nors ir juose šen bei ten dar riogso vieniši medžiai, o tarp jų – apdegę kelmai, išverstos iš žemės šaknys, žydi vingiorykštės ir ožkarožės. Dažnai toks plotas apsėtas grikiais arba linais, bet tie plotai nedidukai, netaisyklingos formos, tarytum nedideli lopai tarp plataus skynimo pakaitomis su išlikusio miško sklypais. Susidarydavo įspūdis, kad žmogaus ranka neišdrįso iš karto sunaikinti miško, lygiai kaip nedrąsus vagis plėšia tai, kas lengviau prieinama, kur mažiau pavojinga...

Ten dar nebuvo išnykusi tikro miško gyvūnija – gyveno stirnos, įvairių rūšių geniai, tetervinai, o danguje neretai pamatydavai plačiai išskleidusį sparnus erelį gyvatėdį.

Atrodė, kad ir šio krašto gyventojas – žmogus, kaip ir jį supanti gamta, sustojo kryžkelėje. Tą atitiko ir jo vardas: ne rusas, ne lietuvis, ne lenkas, tik „polešukas“. Tamsus, prietaringas, užguitas, tipiškas stačiatikių bažnyčios auklėtinis, nepatiklus, įtarus net ir tuomet, kai jam rodomas palankumas. Visiškas analfabetas, bet puikiai skaitantis Didžiąją Gamtos knygą, žinantis žvėrių ir paukščių papročius, mokantis pamėgdžioti briedžio balsą rujos metu, tetervos kvaksėjimą per tuoktuves, gebantis kaukti kaip vilkas. Ir tai jis atlieka taip puikiai, kad jam atsiliepia vilkiukai, palaikę jį savo motina ar tėvu.

Dėvi „polešukas“ šviesiai pilkšvos, beveik baltos, spalvos sermėgą ir avi iš karnų pintas vyžas. Išvaizda jis skiriasi nuo šios Nemuno pusės gyventojų, tad iš karto pažinsi, kad tai Ščiaros pakraščių „polešukas“.

Bet štai ir Ščiara. Lėta, vos pastebima jos srovė. Iš toliau atrodo, kad ji nė nejuda, ir tik priėjęs matai, kaip ilgos vandens augalų kasos driekiasi pasroviui. Jos krantai žemi, vanduo siekia pievų lygmenį. O tos pievos lygios, plačios, pelkėtos. Jose gausybė paukščių „stibinuočių", ypač pempių, griciukų, gudgaidžių. Apsilankius ten veisimosi laikotarpiu, jie puola žmogų, skrenda virš jo galvos ir gailiai verkia. Kai kur – upeliai liulančiais klampiais krantais, per juos permesti primityvūs, iš apvalių įvairaus ilgio rąstų sudėti tiltai. Tie rąstai slidūs, sukasi po arklio kanopomis, visas tiltas siūbuoja ir dreba... ir atlyžta keleivio širdis, kai jo arklys, perėjęs tiltą, visomis keturiomis vėl atsispiria žemės.

Po šienapjūtės šiuose neužmatomuose pievų plotuose visur kūpso kūgiai. Jų vaizdas, ypač ūkanotą rudens dieną, kai iš balsvų rūkų vis išnyra neaiškus kūgio kontūras, daro savotišką įspūdį. Šienas laukia žiemos – tada galima privažiuoti ir jį paimti.

Tokiame krašte gyveno mano dėdės Lunkevičiai. Jie buvo trys broliai – du iš jų, Antanas ir Steponas, ūkininkavo, o trečias, Polikarpas, buvo kariškis ir su jais negyveno. Lunkevičių motina buvo mano senelio sesuo, atseit mano tėvo teta. Mano tėvas nuo mažų dienų palaikė nuoširdžius santykius su Lunlkevičiais ir būdamas jaunas dažnai ten lankėsi. Vėliau, labai užsiėmęs, pats dažnai lankytis nebegalėjo, bet žiūrėjo, kad tie ryšiai nenutrūktų, ir liepdavo savo vaikams bent kartą per metus aplankyti Lunkevičius. Bet versti mūsų nereikėjo, nes šis apsilankymas būdavo mums visuomet malonus.

Kelionė įvykdavo paprastai antroje vasaros pusėje, prasidėjus tetervinų medžioklei, nes mums bene svarbiausias viešnagės tikslas būdavo gerai pamedžioti. Jau dieną prieš tai imdavome ruoštis. Svarbiausia pasigaminti ganėtinai šovinių, apžiūrėti ir susitvarkyti vyžas, medžioklės drabužius, šautuvus.

Mūsų medžiokliniai šunys – Kastoras, Diana, Ralfas ir mano taksiukė Musė jau supranta, kas vyksta – nuo mūsų nesitraukia nė per žingsnį ir vis painiojasi po kojomis. Man tik dešimt metų, ir aš turiu mažo kalibro vienvamzdį šautuvėlį. Šiam šautuvėliui tiko kariško revolverio gilzės 420 kalibro ir tai buvo patogu, nes turėjau pusbrolį artileristą, kuris man šių tuščių gilzių atveždavo kiek tik noriu. Šį šautuvėlį („Staff" sistemos) tėvas pirko dar tada, kai mano vyriausias brolis buvo mažas. Jam paaugus, šautuvėlis teko kitam broliui, o kai šis paaugo – šautuvėlis perėjo man. O broliai jau turi tikrus dvivamzdžius šautuvus ir mano šautuvėlį jie pašaipiai vadina „klizma". Taip pat aš dar neturiu nė tikro paukštinio šuns, o vien taksiukę Musę.

Musė prie manęs labai prisirišusi, visą dieną su manim, kur aš einu, ten ir ji. Ji aistringai atsidavusi medžioklei, nors ir negreitai, bet varinėja zuikį. Jai padedant aš ir sumedžiojau savo gyvenime pirmąjį zuikį, ir jeigu ne ji, aš būčiau jį praradęs. Aš šoviau iš „klizmos" ir pataikiau gerai, bet toks mažas šo-

vinys zuikiui buvo per silpnas, ir pašautas zuikis bėgo toli ir pasislėpė bulvienojuose. Mano laimei, tuoj atbėgo geroji Muselė, pėdom, pėdom... ir pagavo zuikį. Tai buvo didelis triumfas. Aš ir Musė džiaugėmės kaip padūkę. Musė net namie atsigulė prie zuikio ir nieko prie jo neprileido.

Man atsigulus miegoti, ji taip pat užšokdavo ant lovos ir atsiguldavo kojūgalyje. Tuomet irgi nieko prie lovos neprileisdavo, net mano mamytės. Pasakojo, kad man išvažiavus iš namų, ji būdavo labai liūdna ir radusi kokį nors mano daiktą, pavyzdžiui, medžiolklinius batus ar kuprinę, atsiguldavo greta, ir tuomet svetimas žmogus negalėdavo nė paliesti šio daikto. Apskritai ji buvo pikta ir sargi. Man pasakojo, kad kartą, man išvažiavus po atostogų, į Lebiodką atvyko Vosyliškių siuvėjas Abramkė ir, iš savo patyrimo žinodamas Musę, atsargiai įėjo į kambarį. Bet čia pat nustebęs pamatė, kad Musė ramiai guli kampe ir nemano jo pulti. Savo nusistebėjimą jis pareiškė mano mamytei, kuri jam paaiškino, jog kalytė nuliūdusi dėl to, kad jos ponas išvažiavo. „Kad Dievas duotų – ji visuomet būtų tokia liūdna", – pasakė Abramkė.

Išvykimo dieną mes, vaikai, papusryčiavome anksčiau negu paprastai, palakinom šunis ir – jau pasiruošę. Buvome keturi – mūsų dėdė Reichelis, du mano vyresnieji broliai ir aš, be to, šunys.

Prie gonkų privažiavo mūsų senas vežėjas Jonas Barauskas – „drobynom", pakinkytom pora arklių. Vežimas buvo prikimštas šiaudų, su dviem sėdynėm, užklotom kilimėliais. Šunys, pripratę prie tokių išvykų, jau pirmi buvo vežime ir užėmė patogiausias vietas, tik mano mažytė Muselė dėl savo trumpų kojyčių negalėjo įšokti ir cypė prašydama, kad ją įkeltų.

Dabar svarbiausias dalykas – šautuvai, šoviniai ir kiti medžioklės reikmenys, be to, gyvas paršiukas maiše, kurį mūsų mama siunčia Lunkevičiams dovanų, ir pagaliau didoka pintinė su užkandžiais, cukrumi, arbata, nes kelionė ilga, teks sustoti, duoti pailsėti arkliams ir patiems pasistiprinti.

Išklausę visokių naudingų mamos ir tetos patarimų, išklausę, ką turime pasakyti dėdėms Lunkevičiams, atsisveikinę – važiuojame. Veža mus šaunus vežėjas Jonas Barauskas. Sėdi jis ant priekinės sėdynės, greta jo dėdė Reichelis, o mes – trys berniukai – ant užpakalinės sėdynės. Vietą tarp dviejų sėdynių užima šunys.

Tuo tarpu noriu jus supažindinti su mūsų vežėju, nes jis Lebiodkoje labai svarbus asmuo, tarnauja nuo senų laikų. Vien jo išvaizda jau kelia pagarbą. Jis yra pačiose jėgose, turi plačią, beveik dvišaką barzdą, gražaus stoto ir elgesio – žodžiu, šaunus vyras. Kelionėje jis dėvi mūsų livrėją – tamsiai bronzinės spalvos, su didelėmis auksinėmis sagomis, ant kurių įspaustas mūsų herbas, o ant galvos – kepurė su auksiniu aplanku. Ir tikrai – jo išvaizda tokia impozantiška, kad visi sutiktieji traukiasi į šalį mus praleisdami.

Jis yra mūsų šeimos patikėtinis ir jam pavedami visokie svarbūs reikalai, jis siunčiamas ne tik į Vosyliškes, bet ir į Lydą, o du kartus su arkliais buvo net Vilniuje, Varšuvoje. Ir kas patikėtų, kad toks šaunus vyras buvo beraštis. Bent kartą per savaitę jam tekdavo važiuoti į Vosyliškių turgų, o turgaus diena buvo antradienis. Kokių tik reikalų jam nepavesdavo: atiduoti paštan korespondenciją, paimti laiškus, užvažiuoti į malūną, pasakyti batsiuviui Šmulkei, kad atvyktų į Lebiodką, užpirkti mišias pas kunigą senelio mirties sukaktuvėms ir dar begalė kitų reikalų. Ir visa tai Jonas tiksliai atlikdavo, o grįžęs namo pateikdavo ataskaitą.

Nereikia manyti, kad visos šios pareigos Joną apsunkindavo. Priešingai, jis jas labai mėgdavo ir žygis į Vosyliškes būdavo jam maloni pramoga. Ten jis jautėsi tikru dvaro atstovu, visišku pono pavaduotoju, ką bylojo jo prašmatni laikysena, ypač plati dvišaka barzda. Į daugelį žmonių jis kreipėsi „tu“, ypač į kaimiečius, Vosyliškių miestelėnus, žydus, net į tokius asmenis, į kuriuos aš nebūčiau išdrįsęs šitaip kreiptis. Kalbėdavo tik lenkiškai, nes ši kalba daugiau atitiko jo orumą. Jei į jį kreipdavosi koks žmogus, jis pirmiausia pakišdavo jam pabučiuoti savo ranką ir išdidžiai paklausdavo: „A co to chce?“.

Nepaisant orumo, Jonas labai mėgo sužinoti visokius pono užkulisius ir nežinia kokiu būdu žinojo jų daug. Dėl to jis turėjo pomėgį atidžiai klausyti, ką kalba ponai. Sėdėdamas vežime ant priekinės sėdynės, jis pakreipdavo vieną ausį atgalios, kai tik ten būdavo kalbama.

Mums, vaikams, reikėjo su juo labai skaitytis, mandagiai kalbėtis, nes nuo jo priklausė, kokį pabalnos arklį, ar pakinkys medžioklinę bričkutę ir panašiai.

Taigi su tuo Jonu mes ir dabar važiuojame. Kelią jis puikiausiai žino ir pataikytų net užmerktomis akimis, o patį šį apsilankymą jis mėgsta, nes ten jį gerai priima, vaišina, pagerbia.

Važiuoti reikia iš Lebiodkos į pietus per Želudoką ir Orlią. Želudokas – tai grafo Konstanto Tyzenhauzo, žinomo ornitologo, gimimo vieta, didelis dvaras su gyvenamais rūmais ir puikiu parku. Prie dvaro prisiglaudęs nemažas, daugiausia žydų apgyventas to paties vardo miestelis. Orlia irgi miesčiukas ant paties Nemuno kranto. Pasilsėti ir pašerti arklius sustodavome arba Želudoke, arba Orlioje, bet Orlioje vis buvo įdomiau – pats Nemunas buvo patrauklus, taip pat maudymasis jame. Kitoje Nemuno pusėje buvo gražus ąžuolynas, o dar toliau – didelis pušynas; per jį tekėjo srauni Černios upė. Toje Nemuno pusėje (kairioji pusė) buvo keletas gana gilių ežeriukų ir anais laikais ten dar gyventa bebrų. Visa ši teritorija priklausė vienam Tyzenhauzo įpėdinių kunigaikščiui Sviatopolk-Četvertynskiui. Šia teritorija mums teko važiuoti gerą kelio gabalą. Tai jau buvo Slonimo apskritis, priklausanti Gardino gubernijai.

Užnemunės kelio dalis neprailgdavo galbūt todėl, kad ji buvo trumpesnė,

o antra, kad ji buvo kitokia nei ana – miškinga, įdomesnė. Prieš saulės laidą jau buvome Lunkevičių sodyboje, Jovarų Rūdoje.

Jovarų Rūdos ūkis vidutinis, bet vis dėlto laikomas dvaru. Taip pat vidutinio didumo medinis namas su įstiklintomis gonkomis iš kiemo pusės ir veranda iš sodo pusės, malksnomis dengtas, su langų rėmais, dažytais baltai, su langinėmis, o kiekvienoje jų širdelės pavidalo išpjova... žodžiu, namas buvo toks kaip daugumas Lietuvos smulkiosios bajorijos namų. Iš vienos namo pusės – keturkampis kiemas su visais ūkio trobesiais ir šuliniu. Iš kitos pusės – nemažas sodas, o už sodo – ganykla, kurioje augo apie dvidešimt senų beržų ir beveik kiekviename iš jų po gandralizdį. Čia pat, per ganyklą, teka sraunioji Podjavorka.

Namo vidus įrengtas be prabangos, bet praktiškai. Viename gale gyveno šeimininkai, kitame gale – virtuvė ir patalpa tarnautojams. Apskritai namas erdvus, nes anais laikais miško medžiagos pakako ir nebuvo nė kalbos apie vietos taupymą, kaip daroma dabartiniais laikais. Sienos iš vidaus išmuštos obliuotomis lentomis, kurios ilgainiui įgijo gelsvai bronzinę spalvą, o kai kur iš pušinių lentų sunkėsi aukso spalvos sakų lašai. Sienos papuoštos briedžių ragais ir visokiais senoviniais paveikslais. Aliejumi tapyti pajuodę portretai, kuriuose pavaizduoti vyrai su ilgais žilais ūsais, su kardais ir spalvotomis Slucko juostomis, buvo kažkokie mano protėviai, kurių vardų aš jau nebepamenu. Iš naujesnių laikų – 1863 metų sukilėlis su „konfederatka“ ir kažkokie du turkų generolai iš paskutinio rusų–turkų karo. Pirmame kambaryje, tame, kuris tiesiogiai susisiekia su priemene, ant gembių kabojo balnas ir šiaip visokios vertingesnės pakinktų dalys, stovėjo senovinis į spintelę panašus Gdansko darbo laikrodis. Jis buvo nepaprastai įdomus, nes baigiantis valandai grodavo kurantais, be to, iš jo išeidavo vienuolis, kuris, kiek pasisukiojęs, vėl grįždavo vidun. Greta laikrodžio ant sienos kabojo dvi pirmosios saujos nupjautų rugių ir tų pačių rugių vainikas su įpintomis šermukšnių kekėmis ir kaimiškų radastų žiedais.

Kai mane pirmą kartą nuvežė pas Lunkevičius, dar buvo gyva jų motina, atseit mano senelio Ivanausko sesuo. Ji buvo nedidelio ūgio, bet labai energinga ir vikri senutė, sukinėjosi kaip vijurkas po visą namą ir virtuvę. Ji rasdavo laiko ir išbėgti iš namų, pažiūrėti; kas dedasi klojime, pažvelgti į karves, patikrinti, ar jos pagirdytos – vienu žodžiu, ji buvo šeimininkė visa šio žodžio prasme. Svečiams atvažiavus buvo patiekiami įvairiausi patiekalai: kepti laukiniai paukščiai, ypač puikūs jauni tetervinai ir stulgiai (dar kitaip – „dubeltai“), grybai – visokiais būdais pagaminti, o užvis įdomiausias patiekalas – milžiniška krūva vėžių.

Mes, vaikai, vis dėlto ypatingą pagarbą jautėm senutei už jos gebėjimą gaminti visokius saldžius skanumynus. Šių skanumynų sąrašas galėtų būti labai ilgas, ir visi jie buvo vienas už kitą skanesni. Vasaros metu, kai mes lan-

kydavomės, skanumynų pagrindą sudarydavo visokios uogos, o iš jų ypač atsimenu didžiules puikias žemuoges. Rodos, aš ir vėliau nesu matęs tokių didelių žemuogių kaip tosios iš Polesės miškų.

Meniškai senutė Lunkevičienė pagamindavo obuolių sūrį, „pastilas", meduje spragintus riešutus, kriaušes; nepaprasti buvo „makauninkai" – meduje užkeptos aguonos, visokie meduoliai, kažkokio gardumyno prikamšytos džiovintos slyvos... Visais šiais skanumynais mus ne tik privaišindavo, bet ir gerokai įdėdavo kelionei atgal.

Tais laikais cukrus nebuvo taip plačiai vartojamas kaip dabar, be to, jis buvo brangesnis. Tolimoje provincijoje, kaip Jovarų Rūda, gauti cukraus buvo dar sunkiau, nes apskrities miestas Slonimas buvo toli, o kitas mažesnis miestukas Zietela[5] apskritai retai tokių prekių teturėjo. Todėl visokie saldumynai, net uogienė ir bruknės, buvo gaminami su medum, o to medaus buvo daug, nes sodas buvo visas pristatytas senovinių storų „kaladžių" su bičių šeimomis.

Pavakarieniavęs aš jau buvau visiškai mieguistas, turbūt taip pat kaip ir kiti išvykos dalyviai, taigi netrukus atgulėm ir užmigome tvirtu jaunatvės miegu. Pabudęs ryte pamačiau saulę jau gana aukštai šviečiančią tiesiog į mūsų langą. Reikia kelti. Sugriebę į glėbį drabužius, vienmarškiniai pro duris, išeinančias į sodą, bėgame išsimaudyti į artimą „podjavorką". Maudomės ilgai, nes čia daug pašalinių įdomių dalykų. Dugnas geltonas, smėlingas ir juo rėplioja vienas kitas vėžys, tad skubame stverti juos, bet jie nesiduoda, greitais judesiais plasnodami uodegomis, jie kaip strėlės atbuli pasislepia urvuose. O ten po krantais yra vėgėlių, tad ir čiupinėjamės ieškodami jų, bet jos pasiutusiai slidžios ir reikia mokėti jas stverti stipriai suspaudžiant pirštais už žiaunų. O dar geriau suspausti šią slidžią žuvelę kartu su smėlio sauja – tuomet ji tikrai nepasprunka.

Mes turbūt per ilgai užtrukome, nes matome, kad pro sodo vartelius ateina dėdė Antanas. Sunkiai jis eina, šlubuodamas, pasiramstydamas stora lazda, nes viena jo koja amputuota dar per sukilimą 1863 metais. Prisiartinęs prie upelio jis apibarė mus, ko taip ilgai kapstomės, ir liepė tuoj lipti iš vandens ir eiti pusryčiauti, nes bobutė jau seniai laukia. Apsivilkti netrunkame ir po poros minučių basi bėgame namo, pabučiuojame bobutės ranką ir su smagiu apetitu imame valgyti viską, kas patiekta ant stalo.

Ateina ir dėdė Antanas. Jis stambiai sudėtas, nors ir paliegęs, bet didelės fizinės jėgos ir jei stvers už peties ir suspaus, tai net skauda. Jis dėvi iš naminės drobės pasiūtą baltą vasarinį kostiumą, o eidamas triukšmingai kaukši savo

[5] Zietela – gudiškai Dziacieł, lenk. Dzięcioł, pastaraisiais laikais jo pavadinimas surusintas – Diatlovo. Apylinkėse yra lietuviškų kaimų, kurių žmonės kalba lietuviškai. Iš tų kaimų žymiausias Narčiai.

kojos protezu. Jis dar medžioja, bitininkauja, žuvauja. Dažniausiai jis linksmas ir bičiuliškai nusiteikęs. Mūsų, vaikų, jis nelepina ir reikalauja, kad būtumėm vyrai. Jis mėgsta krėsti visokias išdaigas, pavyzdžiui, radęs mus miegančius ryte, pakelia antklodę ir išpila ant nuogo kūno šalto vandens stiklinę. Jo mėgstamas pokštas tai „statyti kriaušes" – kažkaip savotiškai sudėjęs pirštus jis pasuka juos, priglaudęs prie tavo pakaušio. Kitas pokštas buvo toks. Priglaudęs kurį nors iš mūsų neva pabučiuoti, jis smarkiai patrindavo veidą savo prieš tris dienas skusta barzda. Tad reikėjo jo saugotis. Bet vis tiek jį labai mylėjome, tik stengėmės laiku atspėti jo „piktus" sumanymus. Dabar mes taikingai sėdim prie stalo ir dėdė Antanas nekrečia mums „šposų", vien juokauja ir ragina valgyti sakydamas: „Prisikimškit gerai, nes negausit valgyti iki vakaro". Mes žinojome, kad tai netiesa jr kad bobutė ruošia mums į medžioklę pintinę, pilną keptų viščiukų, meduolių ir kitų gardumynų.

Greit baigiame pusryčiauti, pasiimame šautuvus, šovinius. Šunų netenka nė šaukti, nes jie ir patys žino, kad pakinkytas pora arklių didelis vežimas turi mus nuvežti į medžioklės vietą, ir jie pirmi jau tenai įšoko ir nekantriai laukia savo šeimininkų. Aš, kartu su šunimis, esu vienas pirmųjų su savo mažu vienvamzdžiu šautuvėliu ir taksiuke Muse. Važiuoti tenka netoli, vos tris keturis kilometrus į pievą, apaugusią krūmais, prie tos pačios Podjavorkos. Čia pat ir mišrūs miškeliai, tarp jų vėl pievos ir nedideli grikiais apsėti laukeliai, vienu žodžiu, tetervinams tinkamiausios buveinės. Pievose palei upę – geros vietos stulgiams, ypač dabar, baigiantis vasarai, kai traukdami į pietus jie čia apsistoja. Bet šie taurūs paukščiai dar ne man – aš dar nemoku šaudyti skrendančių paukščių, o, antra vertus, mano vaikiškas mažo kalibro šautuvėlis „klizma" tam netinka. Tie paukščiai tik suaugusiesiems, ginkluotiems gerais dvivamzdžiais šautuvais. Jų paslaugoms – ir geri, įgudę paukštiniai šunys. Tad aš ir laikausi kiek nuošaliau kartu su savo Musele. Mes daugiau ieškome strazdų ir kitų smulkių paukštelių, o jų nemaža tuose mažuose miškeliuose. Taip man beieškant, staiga mano kalytė ėmė jaudintis, šnipinėti tarp uogienojų, puldinėti kairėn, dešinėn... ir staiga, mirgėdama sparnais, kas taip jaudina medžiotojo širdį, pakilo kanapėta teterva, o po kelių akimirkų – dar keturi tetervinukai, bet jau paaugę, tarp jų patinukai juodais lopais. Vienas jų, paskridęs keliasdešimt žingsnių, nutūpė palinkusioje eglės šakoje. Mano Muselė nusivijo ir, panašiai kaip daro Sibiro laikos, ėmė skalyti po medžiu, kur tupėjo tetervinas, įdėmiai į jį žiūrėdama. O tetervinas didžiai nustebęs dėbsojo nuo šakos į ją. Tetervino žioplumu aš ir pasinaudojau: slėpdamasis už kelmų, krūmų prisėlinau prie jo per kokius penkiolika žingsnių, gerai nusitaikiau ir šoviau. Ir... o neapsakoma laimė! Tetervinas nukrito, ir jį, dar tebeplasnojantį, jau turiu rankose. Buvo daug triumfo ir juoko. Tą vakarą dėdė Antanas pasakojo visiems, kad aš su

„klizma" atsistojau tetervinui po uodega ir tuomet jį nudėjau. Bet aš buvau toks laimingas, kad pašaipų nepaisiau ir net malonu buvo jų klausytis.

Pamedžiojome dar keletą dienų. Vieną dieną praleidome ir pas dėdės Antano draugą Dichcievičių, kuris neseniai prie Černios upės nusipirko skynimo plotą ir ten pasistatė namelius. Tetervinų ten buvo labai daug ir mano broliai jų prišaudė, bet man daugiau nesisekė. Nušoviau tik karvelį purplelį ir buvau labai patenkintas, nes ši paukščių rūšis apie Lebiodką buvo labai reta ir aš galėjau papildyti savo rinkinius nauju paukščiu.

Jau metas grįžti į Lebiodką. Vėl sotūs pusryčiai, vėl krovimas šautuvų, šovinių, nušautų trofėjų. Bobutė įduoda mums statinėlę sūdytų grybų nuvežti mūsų mamytei. Vėl šunys pirmi įšoka į vežimą ir užima geriausias vietas šiauduose, tad reikia juos tvarkyti. Atsisveikinę su visais išvažiuojame, o važiuoti vėl tenka visą dieną. Šį kartą poilsio sustojame Začepičių sodyboje, kairiajame Nemuno krante, prie pat Černios žiočių. Čia puikus miškas ir mažas, bet gilus ežeriukas. Jo vanduo atrodo juodas, baltų vandens lelijų pribarstytas. Sužinojome, kad šiame ežeriuke yra bebrų, bet mes jų nematėme. Užtat pirmą sykį gyvenime pamačiau puikųjį spalvingą tulžį. Mes išsimaudėme ežeriuke ir ėjome į karčemą, kur palikome arklius. Staiga sušlamėjo ant žemės sausi lapai ir išvydome didelį žalsvai pilką žaltį su ryškiomis oranžinėmis „auselėmis". Puolėm gaudyti, bet žaltys buvo labai greitas ir bematant pasislėpė po išvirtusia šiekšta. Ėmėme jį iš ten krapštyti, ir netrukus žaltys išspruko iš slėptuvės it strėlė. Vienas momentas – ir jis pagautas. Nors ir apšvirkštė mus savo skystomis dvokiančiomis išmatomis, buvome patenkinti. Mes jį įleidome į naktinių marškinių rankovę, užrišome ją iš abiejų galų ir šitaip parsivežėme savo kalinį namo.

Vakare, jau Lebiodkoje, laukė vakarienė ir buvo daug kalbų, ypač apie mano pirmąjį tetervingą.

Pažintis su miestu ir gimnazija

Būdamas vaikas, aš ilgą laiką nežinojau, kas yra miestas. Iš pradžių maniau, kad tai esąs toks pats namas kaip Lebiodkoje. Tokiu namu aš vaizdavausi Vilnių, Varšuvą, bet kartą mano mamytė pasiryžo aplankyti mūsų gimines, kurie gyveno Latvijoje, ir paėmė mane kartu. Reikėjo važiuoti pro Vilnių, ir tada aš pirmą kartą pamačiau miestą.

Pamenu, kad trys dalykai ypač paveikė mano vaizduotę ir aš vėliau savo įspūdžius pasakodavau jaunesniam broliukui ir seselei. Girdi, Vilnius – tai ne vienas namas, bet daugybė suklijuotų tarp savęs namų. Antras, irgi nuostabus dalykas: žvirbliai ten visai jaukūs ir prisileidžia žmogų per porą žingsnių. Štai kur galima būtų jų primedžioti. Trečias dalykas – tai neapsakomas dvokimas gatvėse. Tikrai, tuomet kanalizacijos nebuvo, o greta šaligatvių buvo grioveliai, kuriais virveno nešvarios dvokiančios srutos.

Čia daug žmonių, atrodo visi tarp savęs nepažįstami ir vienas kitam nepalankūs. Tarp jų daug apsivilkusių blizgančiomis uniformomis, su kardais, panašiai kaip Vosyliškių „uriadnykas", kuris kartais apsilankydavo Lebiodkoje. Ne! Nenorėčiau gyventi mieste.

Ir tuomet aš nesitikėjau, kad beveik visą gyvenimą teks gyventi miestuose, netgi didžiausiuose pasaulio centruose, kur ir žvirbliams nekoks gyvenimas.

Du vyresni mano broliai jau mokosi Varšuvoje, lanko ten penktąją gimnaziją, ateina ir mano eilė važiuoti į miestą. Bet tėvai pasitarę nusprendė dar palikti mane kaime, tik paimti mokytoją, kuris mane paruoštų egzaminams į gimnaziją. Tam reikalui buvo nužiūrėtas Vosyliškių pradžios mokyklos mokytojas Rakieckis. Buvo tai vienas iš tų valdžios emisarų, kurie iš Rusijos gilumos buvo siunčiami į Lietuvą ir į kitus pavergtus kraštus vietinių gyventojų rusinti. Ir nuostabus dalykas, kad daugelis šių emisarų, patekę aukštesnės kultūros įtakon, nutoldavo nuo savo tautos, pramokdavo lietuvių ar lenkų kalbos ir kartais taip nutautėdavo, kad negalima buvo jų atskirti nuo vietinių gyventojų. Taip atsitiko ir su mano mokytoju Rakieckiu.

Jis atvažiuodavo iš Vosyliškių tris kartus per savaitę, du kartus paprastomis dienomis ir sekmadienį. Atveždavo jį mūsų žmogus vienkinkiu vežimėliu. Atvažiavęs sekmadienį, jis paprastai užtrukdavo ilgiau, nes jam buvo malonu papietauti ir kartais pavakarieniauti, paskaityti knygų ir žurnalų, pasišnekučiuoti su mano bobute Reicheliene apie visas naujienas. Rakieckiui buvo pramoga pasivaikščioti ir po mūsų didelį sodą. Tuomet mano pareiga būdavo jį lydėti ir prikrėsti skanių kriaušių, slyvų. Mano buvimas buvo ir

dėl to reikalingas, kad viename sodo užkampyje mes, vaikai, padarėme slėptuvę kalei Etnai su šuniukais, nes kitaip šuniukai būtų buvę išžudyti, kaip paprastai daroma ūkiuose. Rakieckis kartą kažkokiu slaptu reikalu pateko į šį sodo užkampį ir pačiu nepatogiausiu momentu buvo kalės užpultas ir bėgo namo, baigdamas tvarkyti savo tualetą. Kad tai nepasikartotų, aš ėjau sargybą. Mano mokytojas atsivežė iš Vosyliškių rusų kalbos pradžiamokslį „Rodnoje slovo" ir Malinino-Burenino aritmetikos uždavinyną. Rusų kalbos aš pramokau greit, nes joje daug bendra su gudų kalba, nors dar ilgai, netgi jau besimokydamas gimnazijoje, į rusų kalbos rašinius įterpdavau gudiškų žodžių, iš ko tyčiojosi mano mokytojai. Pavyzdžiui, sakydavau, kad „sobaka brešet", o ne „lajet" arba „do chaty" vietoj „domoj". Keblumų turėjau su rusų abėcėle „kirilica", nes kai kurios lotyniškos abėcėlės raidės, kaip antai c, g, n, p, y tariamos kitaip – taigi prasidėjo maišatis, nes, rašydamas lenkiškai, pradėjau įterpti rusiškų raidžių arba atvirkščiai. Pamokos su Rakieckiu trukdavo dvi valandas. Po kiekvienos valandos būdavo pertrauka, per kurią eidavom pasivaikščioti po sodą. Kartais ir šiaip darydavom mažą pertraukėlę. Būdavo tai tuomet, kai prirašydavau pilną puslapį ir reikėdavo smėlio užberti nenudžiūvusį rašalą, nes anais laikais sugeriamojo popieriaus dar nenaudodavo. Tada mokytojas siųsdavo mane į kiemą atnešti sauso smėlio saują, o ta proga aš ir užtrukdavau ilgiau negu reikėdavo.

Artėjo ruduo, artėjo ir metas važiuoti Varšuvon rimtai ruoštis stoti gimnazijon. Bet važiuoti nesinorėjo, nes aš jau žinojau, kas yra miestas ir kaip tenai liūdna gyventi. O čia, Lebiodkoje, tokios gražios rudens dienos – jau kasa bulves, atėjo „bobų vasara", oru plaukia sidabruoti voratinkliai, raudonomis kekėmis pasipuošę šermukšniai ir putinai. Sode baigia skinti paskutinius obuolius. Mūsų sodininkas Leonas Pruskis vadovauja savo padėjėjams, jauniems berniokams, kurie visi mano geriausi draugai. Pintinėmis jie neša puikius obuolius į vaisinę. Štai pintinės pilnos gelsvai baltų antaninių, raudonai išmargintų rudens dryžuotų, mažų raudonskruosčių Lietuvos pepinų, žinau, kad šie labiausiai tinka Kalėdų eglutei, – ir visus aš juos pažįstu nuo mažų dienų.

Darže stovi kanapių gubos – ant jų uždėtas, tarytum skrybėlė, praskėstas pėdas, kad žvirbliai neišlestų sėmenų. Nuo kanapių sklinda malonus gailus kvapas, o paukščiukai vis vien apie šias gubas skraidžioja, sukinėjasi ir vis tiek randa, kaip prie sėmenų prilįsti. Vienas iš jaunų sodininkėlių pamokė mane padirbti visokių spąstų paukščiukams gaudyti ir aš turiu jų pristatęs ant visų kanapių gubų. Kas rytą bėgu pažiūrėti, kas įlindo, ir dažniausiai randu zylę – didžiąją arba pilkąją, taip pat dažnai žaliukes, o vieną rytą atbėgęs radau puikų raudongalvį dagilį. Džiaugsmas buvo neapsakomas. Su paukščiuku rankoje

bėgau namo, kad net pargriuvau už kažko užkliuvęs koja, bet paukščiuko vis tiek nepaleidau. Aš tų paukščiukų turiu jau pilną namelį, kurį kartu su broliu Vaclovu pasistatėme sode. Tame pačiame namelyje yra ir mano laukinės antelės; aš jas gavau iš jauno mūsų darbininko Motuzo, dabar jos jau užaugusios, beveik kaip senės.

Vištyno palėpėje gyvena mano karveliai, jų yra visokių, yra raibų kaip gegutės, yra juodų ir rudų. Dabar jau ruduo, karveliai baigė perėti, užaugino vaikus, ir tie jauni paukščiai savo ruožtu jau sudarė poreles.

Ruduo kaskart atneša ką nors nauja. Šiomis dienomis jau mačiau pirmas sniegenas, puikius raudonus patinukus, strazdai atskrido į mūsų šermukšnių alėją, mačiau praskrendant svirbelių būrį. Ir štai visi tie malonumai nebe man, nes netrukus turėsiu viską palikti ir važiuoti į miestą.

Mano tėvas pakeliui iš Peterburgo į Varšuvą turėjo užvažiuoti į Lebiodką ir paimti mane. Ką čia padaryti, kad nevažiavus? Gal apsirgti? Aš girdėjau, kad peršalę žmonės vis suserga; ar nepamėginti ir man? Pasitariau su jaunesne sesute Hela ir broliuku Stasiu. Nutariau pirmiausia gerokai peršalti, o tam reikalui aš nužiūrėjau už mūsų sodo plytinčią Keturkių pelkę, ten, kur prasideda Lebiodkos aukštupys. Trise nuėjome į pievą už sodo; du mano jaunesnieji bendrai liko pakraštyje, o aš drąsiai įžengiau į pelkę. Aš, tiesą sakant, buvau prie to pripratęs, nes vasarą dažnai čionai braidžiodavau. Bet dabar buvo šalta, viksvų kupstai šiaušėjo parudę, o tarp jų čežėjo irgi rudos nudžiūvusios nendrelės. Nors avėjau auliniais batais, netrukau prisemti juos ir buvau šlapias iki juostos. Pabraidžiojęs šitaip pusvalandį, pakėlęs vieną pavėlavusį perkūno oželį, nutariau, kad jau gana, ir išėjau į kraštą. Nusiavęs batus išpyliau iš jų vandenį, paskui išgręžiau kelnes ir kojines, vėl jas užsimoviau, ir taip išbuvau iki vakaro, per daug nesirodydamas namiškiams, kad nesuprastų, kas buvo padaryta. Išmiegojęs naktį ir pabudęs ryte, maniau, kad jau būsiu susirgęs. Bet kur tau... Nieko neįvyko, buvau sveikas kaip ridikas. Atsimenu, kad rytas buvo giedras, šaltas ir viso kiemo žolės buvo apšerkšnijusios, baltos tarytum pasnigus.

Dar paskutinė diena Lebiodkoje, nes rytoj tėvas išvažiuoja ir paims mane. Išnaudojau tą dieną kiek galima geriau, aplankiau, apibėgiojau visus mieliausius užkampius sode, pušynėlyje, eglių alėjoje, lazdynų alėjoje, įlipau į senąjį ąžuolą ir į storą liepą, kur uokse kasmet peri pelėdos. Nubėgau į karvelidę, kad paskutinį kartą palesinčiau savo augintinius, einu pas triušius. Senam sargui Antanėliui pavedu globoti savo laukines anteles, pažadėdamas atvežti jam gero tabako iš Varšuvos.

Dar viena naktis, ir štai – lemtingas rytas. Tą tamsų rudens rytą visi atsikelia anksčiau, pusryčiaujame šviečiant lempoms, krosnyse linksmai pleška

pušinės malkos. Arkliai jau paduoti, vežimo priešakyje sėdi mūsų vežėjas Jonas Barauskas. Atsisveikinu su tetule, su seneliais, su sesele Hela ir broliuku Stasiu, su visais namiškiais. Paskui šunų eilė. Prisiglaudžiu veidu prie kiekvieno, pamurdau, pakasinėju užausius, o mažą taksiukę Muselę paimu ant rankų ir ilgai glamonėju. Tik skalikai neatėjo atsisveikinti, mat santykiai su jais ne tokie familiarūs kaip su mūsų paukštiniais medžiokliniais šunimis.

Už vartų dvi aukštos piramidinės tuopos, kurios seniau mielai būdavo sodinamos prie įvažiuojamojo kelio. Toliau alėja iki posūkio. Dar gonkose stovi visi, kurie mus lydėjo, juos matau iki pat posūkio ir dar paskutinį kartą pamoju ranka. Tenka važiuoti akmenuotu labai purvinu keliu skersai Lebiodkos aukštupio, tad važiuojame žingine, darydami didelį vingį. Dabar Lebiodkos ūkis mums iš dešinės, gerai matyti namas ir Keturkių pelkė, kur užvakar braidžiojau. Pravažiuojame Šeibakpolės kaimą su Šeibanio milžinkapiais – tai paskutinis žinomas man kaimas, o toliau – nepažįstama apylinkė, Karevičių, Stadalėnų ir kiti kaimai. Kelias jau įgruodėjęs, vietomis ledas, uždengęs klanus, lūžta ir skamba po vežimo ratais. Iš abiejų kelio pusių tįso žali želmenimis, ilgi, siauri kaimiečių rėžiai, juose ganosi avys. Tėvas man paaiškina, kad ant gruodo gyvuliai nepadaro žalos javams, tik nuėda želmenis. Privažiuojame Nevišos upelį; čia nedidelis kaimas, vadinamas Pilaune, čia ir karčema, kurioje turime sustoti, kad duotume pailsėti arkliams ir patys pasistiprintume. Esu kiek sužvarbęs ir malonu įeiti į karčemą, didelį erdvų kambarį su ilgu stalu ir besikūrenančia krosnimi. Mus sutinka senas aukšto ūgio žydas, žila barzda, „peisais", juoda „jarmulka" ant viršugalvio, kartu su savo žmona. Abu žemai nusilenkia mano tėvui, po to puola kurti didoką žalvarinį „samavorą". Tuo tarpu Jonas atnešė iš vežimo pintinę, į kurią sukrautas mums paviržis: keptos antys, duona, sviestas. Kai virdulys jau stovėjo ant stalo, o greta jo, ant staltiesės, visi valgiai ir stiklinės su karšta kvepiančia arbata, mano nuotaika gerokai pakilo. Pavalgę dar sėdime ir laukiame, kad arkliai pailsėtų ir atsigertų, o tam reikia dviejų valandų. Bet štai mūsų arkliai pakinkyti, Jonas ateina į karčemą paimti daiktų. Sėdame, važiuojame toliau. Jau slenka prietemos. Šaltas ūkanotas rudens vakaras tylomis apgaubia visą pasaulį. Prunkščia arkliai, pasitempę užtraukia mūsų vežimą ant nelygaus kuproto tilto, permesto per Nevišos upelį, dar matau, kad po jo rąstais tyliai srūva vanduo ir vos juda lūgnių lapai.

Kažkoks liūdesys nejučiomis šliaužia į mano sielą, spaudžia širdį. Mintimis grįžtu į Lebiodką. Jau turbūt įnešė lempą į didelį „moterų kambarį", iš kumetyno atėjo šeimininkė su skardine rankoje prašyti žibalo, o mano kalytė Muselė liūdna, kad taip ilgai nepareina jos ponas. O kad taip pasukus arklius namo... Bet važiuojame tiesiai – privažiuojame didžiulį smėlyne išsibarsčiusį Berštų kaimą, jau pro vieną kitą langelį matyti deganti balana, tingiai suloja

kieme šuo ir tyliai šnara smėlis po mūsų ratais. Tuoj už Berštų prasideda giria ir tęsiasi iki pat Pariečės stoties. Tamsus miškas gaubia mus, nieko nematau, nesuprantu, kaip Jonas randa kelią, bet mūsų arkliai šį kelią gerai pažįsta ir turbūt be vežėjo nuvežtų iki stoties.

Pirmą kartą gyvenime esu tokiame dideliame miške, jaučiuosi jo prieglobstyje, pasiduodu žavesiui, esu jo užkerėtas. Dyla Lebiodkos įspūdžiai, nyksta šios dienos išgyvenimai, o jų vieton kartu su tamsiais medžių kontūrais, su miškinių raistų švelniais rūkais vaidenasi pasakiški vaizdai. Atrodo, skersai raisto klampoja plačiaragis barzdotas briedis, štai tikrai matau jo balsvas grakščias kojas... ir vėl esu beveik tikras, kad mūsų pėdomis miško keliu,uostydama žemę bėga vilkė su savo paaugliais vaikais. Švelniai liūliuoja vežimas, tyliai sukasi ratai minkšta miško paklote... pradedu snūsti, ir dar aiškesnė, realesnė darosi pasakiška aplinka,... bet kas čia... čia jau ne sapnas: priešais mus ant kelio trys raudonos ugnelės, balsai ir arklių žvengimas. „Kelio! Į dešinę!“ – šaukia mūsų Jonas. Priešais trys vienkinkiai vežimai, trys žmonės rūkydami pypkes veža degutą iš netoliese esančios deguto degyklos. Atsargiai prasilenkę tamsumoje su vežimais važiuojame toliau.

Pagaliau Pariečė. Mūrinis stoties pastatas apšviestas didelių žibalinių lempų. Viduryje bagažo salės svarstyklės, o greta jų – kalnas prikimštų maišų. Kol kas tarnautojų nedaug, nes iki traukinio gerokai laiko. Bufeto salė erdvi, nes Pariečė – didelė stotis. Atsimenu gerai, kad traukiniai čia stovėdavo net 18 minučių. Mes su tėveliu sėdime ant minkštos sofos prie stalo, apdengto balta staltiese. Apie tėvelio atvažiavimą sužinojo visokie interesantai ir kaskart vienas po kito ateina su juo pasikalbėti.

Greit turi ateiti traukinys, – pagyvėjimas stoties patalpose, užžiebiama daugiau lempų, atsiranda uniformuoti pareigūnai ir keleiviai. Pagaliau su dideliu triukšmu įvažiuoja į stotį traukinys, pasigirsta skambutis, ir pareigūnas garsiai rusiškai praneša: „Stancija Pariečė, 18 minut“. Pro atdaras duris iš traukinio pasipila visokio plauko keleiviai, bet daugiausia kariškiai, apstoja bufetą, geria „čerkomis“ visokius gėrimus, paskui eina prie stalo vakarieniauti. Man tai svetimi, neprielankūs, atrodo, pikti žmonės, kalbasi visi rusiškai. Mes su tėveliu einam „užimti vietų“ vagone, mus palydi nešikas ir mūsų ištikimasis Jonas. Žiūriu aš į jį, į jo storą milinę, prie kurios dar laikosi prikibęs Lebiodkos avižų šiaudelis, ir graudu man darosi. Juk jis, neskaitant mano tėvelio, tai vienintelis savas žmogus, ir aš pašoku, apkabinu rankomis jo kaklą, o kojomis liemenį ir pakartotinai pabučiuoju jį į plačią dvišaką barzdą.

Visą naktį teko važiuoti traukiniu ir tamsų ankstyvą rytą buvome Varšuvoje. Geležinkelio stotis priemiestyje, vadinamame Praga, ir iki tėvelio buto gana toli, anapus Vyslos. Vežikas veža mus didžiulės upės geležiniu tiltu, pas-

kui didele aikšte ir plačiomis gatvėmis. Dar visai tamsu ir pro balsvus rūkus neaiškiai švyti žibalinių žibintų liepsnelės. Nejauku, šalta, niūru. Bet štai privažiavome Maršalkovskos gatvės Nr. 60. Čia gyvena mano mamytė su vyresniaisiais broliais. Baltais marmuriniais laiptais pakylam į antrą aukštą, ir mes jau šviesiame bute, pasibučiuojame su mamyte, su Jurgiu ir Vaclovu. Didelis stalas, ūžiantis virdulys, šviežios, dar šiltos bandelės ir visokių valgių. Nuotaika kiek pasitaiso. Taigi atvažiavau į butą, iš kur turėsiu eiti į gimnaziją iki šeštos klasės.

Patikrinus mano žinių bagažą, pasirodė, kad jis stoti į gimnaziją yra dar nepakankamas. Taigi visą rudenį ir žiemą turėjau dar ruoštis.

Turiu pasakyti, kad anais laikais įstoti į gimnaziją nebuvo lengva, nes priimamų mokinių skaičius buvo ribotas, susidarydavo gana griežtas konkursas. Bet tokie nuostatai buvo vien Rusijos užgrobtuose kraštuose, kaip Lietuvoje ir Lenkijoje. Aš turėjau laiko iki mokslo metų galo, iki gegužės mėnesio, kuomet mokyklose prasideda egzaminai. Per tą laiką mes, vaikai, galėjome dar du kartus nuvažiuoti į Lebiodką – kartą Kalėdų ir antrą kartą – Velykų atostogų, kiekvieną kartą po tris savaites. Plėšomo kalendoriaus kiekviename lape mes žymėdavome, kiek dienų liko iki kelionės į Lebiodką; ir kiekvieną dieną atplėšdami lapelį pranešdavome vienas kitam, kad dar liko tiek ir tiek dienų.

Laisvalaikiu stengdavomės išnaudoti visas malonias miesto galimybes. Vienas tokių malonumų buvo zoologijos muziejus, priklausantis universitetui. Ten pirmą kartą pamačiau daug paukščių, kurių ligi šiol neteko matyti. Ten pavyko nustatyti vardą ilgai mane intrigavusio plėviasparnio vabzdžio *Chrysis ignita* ir vabalo *Ergates faber*. Į muziejų eidavau sekmadieniais ir užtrukdavau tenai nuo pat ryto iki jį uždarant – iki pat vidudienio. Naudą muziejus man teikė didžiulę. Ypač man patiko paukščių grupės natūralioje aplinkoje.

Taip pat didelis malonumas buvo lankytis pas Lastovskį, kuris turėjo iškamšų dirbtuvę, ir žiūrėti, kaip jis daro iškamšas. Jis buvo palankiai nusiteikęs ir neslėpė visokių techninių smulkmenų. Iš jo ir aš šio to naudingo pramokau. Varšuvoje tada buvo dar vienas privatus ir gana turtingas zoologijos muziejus. Jo savininkas grafas Branickis buvo atlikęs daug medžioklinių ekspedicijų į Afriką. Ten, tarp kitko, dirbo ir minėtasis Lastovskis, ir jo rekomenduojamas aš gavau leidimą lankytis muziejuje. Branickiams priklausė visas miesto kvartalas – ten buvo jų rūmai, muziejus, o aplink – puikus parkas ir sodas su visokiais egzotiškais augalais. Mano tėvas gerai pažinojo vyriausiąjį Branickio sodininką Kačinskį, ir kartais buvome kviečiami apžiūrėti kokių nors naujai atvežtų augalų, ragauti naujų vaisių ir t. t. Vienas dalykas, palikęs man įspūdį, buvo Branickio parko tvenkinys, kuriame laisvai plaukinėjo žavėtino grožio jaukios karolininės ir mandarininės antelės.

Dar vieną vietą mums, vaikams, buvo malonu lankyti, – tai buvusią Lenkijos karalių vasaros rezidenciją, vadinamą Lazienkomis. Ten buvo didelis parkas ir tvenkinys. Tvenkinyje – karpiai, tokie jaukūs, kad vos ne iš rankų imdavo duonos gabaliukus. Čia pat plaukinėjo baltų ir juodų gulbių būrys. Jos taip pat buvo labai jaukios ir mielai stverdavo metamus duonos gabaliukus. Po paskutinio Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimo daug buvusių karalių turtų pasisavino Rusijos carai, ir todėl Lazienkos priklausė carui. Atsimenu vieną su tuo susijusį nuotykį. Kažkoks gimnazistas, pasidaręs primityvią meškerę, išvilko iš tvenkinio vieną ten gyvenusį karpį, bet įvykį pastebėjo sargas. Visa nuodėmė buvo kvalifikuota kaip caro privataus turto vagystė ir nusikaltėliui grėsė žiauri bausmė. Tik įtakingų žmonių dėka pavyko bylą numarinti.

Lazienkų parkas jungėsi su Botanikos sodu. Ten augo visokių vietinių ir egzotiškų augalų, krūmų, medžių. Ties kiekvienu augalu – didelė aiški etiketė. Mes, vaikai, jau Lebiodkoje įgijome iš tėvų tam tikrų mokslo žinių ir estetinio skonio, tad Lazienkos ir Botanikos sodas nebuvo mums svetimi, mes gyvai įdomavomės nematytais svetimų kraštų medžiais, rinkome jų nukritusius lapus, ypač sėklas, kad paskui pasėtume jas Lebiodkos sode.

Prie malonių atsiminimų priklauso pono Dmochovskio lankymasis pas mus. Buvo tai dvarininkas nuo Dysnos, dalyvavęs 1863 metų sukilime, sužeistas mūšyje ir ištremtas į Sibirą, bet kažkurio manifesto paliestas grįžęs. Dmochovskis buvo aistringas medžiotojas, be to, iš sukilimo ir iš Sibiro laikų turėjo ką papasakoti, ir mes, sutūpę aplink jį ant kilimo, atidžiai klausydavomės. Dmochovskis buvo drąsus, taurus žmogus, giliai išlavėjusiu savigarbos jausmu. Mūsų psichikai formuotis jis turėjo įtakos, ypač mokėjo jis mums įkvėpti neapykantą caro Rusijai, skatino nesilankstyti prieš galiūnus, skiepijo meilę savo kraštui, jo žmonėms.

Nors aš nekenčiau miesto, nors kaip tik mieste teko daugiausia patirti visų gyvenimo šlykštybių, vis dėlto turiu pripažinti, kad galbūt didesnė mano psichikos dalis susiformavo miesto įtakoje. Čia teko apsisvilinti, susipurvinti, patirti žmogaus niekšybę, bet taip pat pažinti ir žmogaus taurumą, garbę... Tad į tokį gyvenimo malūną aš, naivus kaimietis, patekau nepasiruošęs. Bet apie tai vėliau... Tuo tarpu reikėjo ruoštis egzaminams; jų buvo keturi: aritmetika, rusų kalba raštu ir žodžiu ir tikyba. Didžiausias vargas buvo su rusų kalba. Sudėtinga rašyba, sudėtinga gramatika, taisyklingas žodžių kirčiavimas – tai buvo tuometinių ne rusų tautybės moksleivių pabaisa. O baisiausias dalykas buvo raidės „e“ ir „ѣ“ (jatj). Šios dvi raidės skaitomos vienodai, bet vis dėlto reikėjo žinoti, kurią kur rašyti. Buvo ištisas ilgas sąrašas žodžių, kuriuose turėjai rašyti raidę „jatj“, ir be to, sudėtingos taisyklės, kur dar, be išvardytų žodžių, raidė „jatj“ turėjo būti rašoma. Moksleiviui, net ir rusui, tai pasibaisėtinas da-

lykas. Piktiems mokytojams, o tokių buvo pilni visi Rusijos pavergti kraštai, taisyklės dėl raidės „jatj" buvo kardas bepročio rankose, koštuvas nukošti visą nepageidaujamą moksleivijos dalį.

Atėjo pavasaris, o kartu su juo ir stojamieji egzaminai. Pirmas buvo rusų kalbos rašto egzaminas, reikėjo parašyti ilgoką diktantą. Neatsimenu, kiek gavau, bet, rodos, trejetuką, nes, kaip vėliau sužinojau, ten buvo viena klaida, kaip tik su raide „jatj". Kad gavau vis dėlto patenkinamą įvertinimą, buvau linkęs manyti, jog man padėjo vieno pažįstamo gimnazisto patarimas: prieš rašto egzaminą reikia įmerkti plunksną į šventą vandenį. Aš taip ir padariau. Egzamino išvakarėse nuėjęs į bažnyčią ilgokai palaikiau dvi plunksneles inde su šventu vandeniu. Kiti mano egzaminai praėjo gerai ir vargais negalais, nepaisant trejetuko iš rusų kalbos diktanto, laimėjau konkursą ir buvau priimtas į Varšuvos 5-osios gimnazijos pirmą klasę. Visi mes, broliai, mokėmės šioje gimnazijoje todėl, kad joje buvo gajausios opozicinės tradicijos.

Malonus pasitenkinimo jausmas apėmė mano sielą. Aš jau gimnazistas. Dėvėsiu dabar uniformą – juodą švarką ir odinį diržą su didele metaline sagtimi, mėlyną kepurę su palmės lapais. Būsiu toks pat šaunus vyrukas kaip tie šimtai moksleivių, kuriuos vis sutikdavau gatvėse, kurie bekvatodami, besikumščiuodami išbėgdavo ir parbėgdavo į gimnaziją beveik priešais mūsų butą. O tuo tarpu važiuojame į Lebiodką. Vasaros atostogos – iki rugpjūčio 15 dienos (senuoju stiliumi).

Kad per vasaros atostogas neužmirštume įgyto mokslo, mano tėvai kasmet pakviesdavo mums repetitorių, paprastai studentą arba aukštesniųjų klasių gimnazistą. Tikrai sakant, nauda iš to buvo labai maža, nes vasaros metu mokytis nebuvo nė mažiausio noro ir mes išsisukinėdavome kiek tik buvo galima. Mokslo pasiekimai būdavo menki, o atostogų malonumai apgadinti. Čia daug kas priklausė nuo paties mokytojo. Jų būta įvairių žmonių, kasmet vis kitas, iš Peterburgo arba iš Varšuvos. Vienas jų buvo reiklus, kitas ne, vienas mokėjo įteigti savo mokiniams, kitas to nesugebėjo. O vaikui nepaprastai svarbu žinoti, kas yra jo mokytojas, kokie jo įpročiai, kokie pomėgiai.

Mūsų mokytojui nuo Pariečės stoties tekdavo važiuoti arkliais apie šešiasdešimt kilometrų blogais miško keliais visą dieną. Mes neapkęsdavome miestiško gyvenimo ir taip pat miestų ponaičių. Taigi mums ir buvo svarbu, kad mūsų mokytojas nebūtų toks. Tad ir radome metodą, kuris padėdavo susidaryti mokytojo charakteristiką. Jeigu jis skųsdavosi blogu keliu, kelionės nepatogumais, Pilaunės karčemos trūkumais, kur reikėdavo sustoti, kad pailsėtų arkliai, – tai jau blogas ženklas, bloga atestacija mūsų mokytojo. Jau tą patį vakarą mūsų nuomonė apie mokytoją būdavo susidariusi.

Kitą rytą vykdavo tolesnis jo egzaminas. Jis buvo vedamas į sodą, į arti-

mą miškelį, į pievą, kur prasideda mūsų svarbiausi medžioklės plotai – Keturkių raistas. Jeigu mūsų svečias nepaiso šlapesnių vietų, drąsiai peršoka per griovius, netikrina savo batukų būklės, tai gerai, „malačius", ne miestelėnas. Bet jei bijo šlapesnės vietos, nesiryžta pereiti per miško tankumyną – tai blogas ženklas.

Svarbus „gero" mokytojo požymis buvo, ar jis medžiotojas. Jeigu taip – tai jau gera rekomendacija. Taip pat – jei mėgsta maudytis ir gerai moka plaukti. Labai svarbus klausimas, ar jis mėgsta šunis. Jeigu bijo šunų arba jei varu verčiamas paglosto šunį, bet daro tai atbula rankos puse – tai blogas ženklas.

Kartą atvežė mums iš Varšuvos repetitorių universiteto studentą, netgi gamtininką, poną Adomą ir turėjome daug vilčių, kad jis mums patiks. Tačiau greitai nusivylėm, nes jis neišlaikė nė vieno mūsų „egzamino". Atsimenu gerai, kaip priėjome prie paskutinio šio egzamino klausimo – aprodėm jam didžiulį Lebiodkos paukščių rinkinį, kuriame jis nieko nenutuokė, tačiau pasakė, kad domisi drugiais ir net galvoja surinkti Lietuvos drugių kolekciją. Tuo jis įkvėpė man piktą mintį patikrinti jo entomologijos žinias. Nukėlęs nuo spintos vieną savo dėžutę su preparuotais drugiais, išrinkau vieną sfinksą (atsimenu, tai buvo *Chaerocampa elpenor*) ir, nutaisęs naivią miną, paklausiau, ar nežino jo vardo. Mokytojas rimtai apžiūrėjo drugį iš viršaus ir iš apačios ir iššovė: „*Papilio machaon!*"[6]. Čia aš neišlaikiau ir ėmiau kvatoti. Bet tik dabar, praėjus daugiau kaip pusei šimtmečio, aš, prisimindamas šį piktą pokštą, gerai įsivaizduoju, ką turėjo jausti mano mokytojas savo mokiniui.

Bet buvo ir gerų mokytojų, ir mes juos mylėjome ir gerbėme. Vieno jų pavardė buvo Denelis, aštuntos klasės gimnazistas, būsimasis gydytojas ir visuomenės veikėjas. Jis nuo pat pirmų dienų laimėjo mūsų prielankumą. Tiesa, jis buvo ir medžiotojas, ir domėjosi gamta, o pats buvo kilęs iš ūkininkų ir mėgo kaimą. Per rusų kalbos pamoką mes su juo skaitėme Aksakovo užrašus, o ten buvo vaizdžiai aprašomi paukščiai, žuvys. Mano mokytojas įterpdavo ir savo pastabų ir tuo labai mane sudomindavo. Vienoje vietoje Aksakovas rašo, kad šovė į gulbę paprastais antiniais šratais. „O kokio numerio yra antiniai šratai?" – paklausė mano ,mokytojas. „Šešto",– atsakiau. „Na, gal ir šešto, bet geriau penkto". Kartą po pamokos Denelis atsinešė ką tik papjauto avino akį, paėmęs skalpelį ir pincetus išpreparavo ją ir paaiškino visą jos sandarą. Šią pamoką aš gerai įsidėmėjau.

Tais laikais į caro Rusiją tik nedrąsiai ėmė skverbtis Darvino paskelbtas evoliucijos mokslas. Pažangioji visuomenė gyvai juo domėjosi. Denelis irgi buvo toksai, ir Darvino pavardę aš pirmąsyk išgirdau iš jo. Atsimenu, vėliau,

---

[6] *Papilio machaon*, vyčiadrugis, neturi nė mažiausio panašumo į sfinksą.

kai aš buvau jau vyresniųjų klasių gimnazistas, Denelis aplankydavo mano tėvą ir gyvai su juo diskutuodavo.

Apskritai man liko apie jį geri atsiminimai ir aš laikiau jį pavyzdžiu žmogaus, mokančio paveikti ir palenkti į save vaiko sielą.

Gimnazijoje

Kaip viena diena praėjo du su puse mėnesio puikių atostogų Lebiodkoje. Reikia važiuoti į Varšuvą. Nors nesinori, bet šį kartą, kadangi aš jau gimnazistas, pasąmonėje nujaučiu kažką gera, kažkokį naują šaunesnį gyvenimą.

Važiuojame su tetule Korbutiene, nes tokia buvo įprasta tvarka, kad mamytė iki spalio pusės likdavo Lebiodkoje, o mus tvarkyti, globoti važiuodavo tetulė.

Nuo mūsų buto iki gimnazijos tik keletas minučių kelio. Prieš devynias esu jau tenai. Tai keturių aukštų namas, ilgi koridoriai, o iš jų įstiklintos durys į atskiras klases. Susirandu pirmąją klasę. Suolai visi dviviečiai, ir kukliai prisigretinu prie tokio pat naujoko kaip ir aš. Bet ne visi tokie kuklūs. Tie, kurie buvo parengiamojoje klasėje, o dabar perėjo į pirmą, drąsūs, triukšmingi, nieko nebijo.

Lygiai devintą pasigirsta galingas skambalas, tai skambina senas tarnautojas, vardu Anupras. Jis buvo nieko sau žmogus. Bet apie jį mokiniai pasakodavo, kad prieš daugelį metų, kai dar buvo įprasta plakti nusikaltusius mokinius, šią pareigą atlikdavęs Anupras. Jis visuomet turėdavęs miklių rykščių ryšulį, o prieš perdamas išmirkydavęs jas vandenyje. Mūsų klasės drąsuoliai, nepaisydami skambalo, dar nenurimsta, stovi tarpduryje, kaišo nosis į koridorių. Tik staiga jie galvotrūkčiais puola į savo vietas, įsigali tyla. Nuo šios dienos aš sužinojau, kad tai mokytojo pasirodymo signalas.

Atėjęs mokytojas – mūsų klasės auklėtojas, „klasnyj nastavnik". Kaip ir visi mokytojai, jis uniformuotas, dėvi melsvą fraką sidabrinėmis sagomis. Po pažastimi jis nešasi didžiulę knygą, ir nuo šios dienos aš sužinau, kad ši knyga – tai baisiausias pasaulyje dalykas, kuris vadinasi „Klasnyj žurnal" – jame yra mokinių sąrašas, jame rašomi pažymiai už atsakymus, pastabos, papeikimai nusikaltusiems ir dar dievai žino kas, bet vis negeri dalykai. Nuo to, kas parašyta toje knygoje, priklauso tavo likimas, visa tavo ateitis...

Išvaizda mūsų klasės auklėtojo nepatraukli, rauplėtas veidas, keturkampė tamsi barzda - tikras „kacapas", panašus į tuos, kurie Varšuvos gatvėse nešiodavo ant galvų statinėles su ledais ir šaukdavo „Sachar moroženyj". Jo pavardė Roždestvenskis, bet, Dieve, saugok, jeigu jį taip pavadintum, arba dar – „gospodin učitelj". Vadinti reikia –po imeni i otčestvu", tai yra „Arsenij Ivanovič". Bet mes, mokiniai, puikiausiai žinojome, kad ne tik mūsų klasė, bet ir visa gimnazija kitaip jo nevadino kaip Roža. Jis buvo tipiškas karjeristas, atvykęs iš Rusijos gilumos daryti sau karjeros pavergtame krašte. O svarbiausia priemonė karjerai padaryti – tai aktyviai dalyvauti rusinimo politikoje. Visa siela

ir kūnu Roža buvo tam atsidavęs. Jis ir šiaip nepraleisdavo progos padaryti mokiniui kokią kiaulystę. Mes laikėme jį bjauriausiu žmogumi pasaulyje ir nekentėme visomis savo galiomis.

Roža atsisėdo katedroje, atskleidė dienyną ir perskaitė mokinių sąrašą, neskubėdamas ir nuodugniai apžiūrėdamas kiekvieną pašauktą mokinį. Visi mokiniai buvo surašyti pagal abėcėlę ir neilgai trukus kiekvienas šį sąrašą mokėjome mintinai. Pasirodė, mūsų esama 36 mokinių. Dabar mums išdalijo asmeninius dienynus, kuriuose turėjome įrašyti visos savaitės pamokų tvarkaraštį ir į kuriuos bus įrašomi pažymiai už atsakymus. Roža pamoko, kaip ką įrašyti. Tarp kitko, pabaigoje savaitės buvo šventė – caro našlės vardadienis, ir į tos dienos grafą turėjome įrašyti «Тезоименинство Вдовствующей Императрицы Марии Федоровной».

Apskritai tais laikais švenčių buvo nemažai, nes buvo švenčiamos tiek katalikų, tiek pravoslavų šventės, be to, „tabelnyje dni", t. y. vardinės ir gimimo dienos caro, carienės ir jų artimų giminių. Dabar Roža įsakė pramokti maldas prieš pamokas ir po pamokų. Tam davė tris dienas laiko.

Taigi ir aš turėjau šią prievolę atlikti, ir nors praėjo daugiau kaip šešiasdešimt penkeri metai, aš šias maldas atsimenu paraidžiui.

Štai malda prieš pamokas:

«Преблагий Господи, ниспошли нам благодать Духа Твоего Святого, дарствующаго и укрепляющаго душевные наши силы. Дабы внимая преподаваемому нам учению возросли мы Тебе, Создателю, во славу, родителям же нашим на утешение, церкви и отечеству на пользу. Аминь».

Štai malda po pamokų:

«Благодарим Тебе, Создателю, яко сподобил еси нас благодати Твоея, во еже внимати учению. Благослави наших начальников, родителей, учителей и всех ведущих нас к познанию блага и подаждь нам силу и крепость в продолжении учения сего. Аминь».

Visai savaitei buvo paskirti budėtojai ir jų pareiga, tarp kitko, buvo sukalbėti prieš pamokas ir po pamokų šias maldeles.

Dar Roža davė mums keletą sveikatos patarimų, pavyzdžiui, jeigu nori būti sveikas, tai laikyk „голову в холоде, брюхо в голоде, ноги в тепле". Iš ryto nevartok jokių miltelių nei šepetukų dantims valyti, paskalauk tik šaltu vandeniu ir, jei nori, patrink dantis juodos duonos plutele. Suvorovas kitaip ir nedarydavo. Čia pasigirdo galingas Anupro skambalas ir pirma pamoka buvo baigta.

Rusų kalba buvo mūsų pagrindinis dalykas ir į jį buvo daugiausia kreipiama dėmesio. Be to, mokėmės aritmetikos, lotynų kalbos, tikybos, dailyraščio, paišybos ir lenkų kalbos. Kasdien buvo penkios pamokos, kurios baigdavosi pusę trečios. Tik tomis dienomis, kai būdavo lenkų kalba, buvo šešios pamo-

kos, – papildoma valanda lenkų kalbai.

Matematikos mokytojas Terpilovskis, stambus, ruda barzdą vyras, buvo neblogas žmogus, tik tinginys ir girtuoklis. Mes jį dažnai matydavome sėdintį viename pigiame restoranėlyje. Lotynų kalbos mokytojas Gladkevičius, arba, kaip jį vadino mokiniai, „Ciutas" , buvo irgi neblogas, tylus, ramus žmogelis, nieko neskriausdavo, o mes jam taip pat išdaigų nedarydavome, tuo labiau kad pati lotynų kalba, davusi pagrindą vakarietiškai kultūrai, savaime tapo opozicija brukamai mums rusų kalbai ir rusiškam barbarizmui. Tad lotynų kalboje jautėm kažką kilnesnio, aukštesnio ir todėl mums priimtino. Lenkų kalba buvo dėstoma kaip dalykas ir pagal taisykles turėjo būti dėstoma rusiškai, bet buvo neprivaloma rusams. Lenkų kalbos mokytojas Vojno – storulis, tinginys ir bailys. Jis drebėjo dėl savo tarnybos, bet dėstė lenkiškai, dažnai pažvelgdamas į koridorių – ar kas nešnipinėja. Jo pamokos būdavo be plano, kartais jis visą valandą praleisdavo draugiškai besišnekučiuodamas su mokiniais. Beveik kiekvieną pamoką jis baigdavo įtikinamai sakydamas: „Pas mus viskas rusiškai, visą valandą kabėjome rusiškai, ar ne tiesa? Atsiminkit, jei kas klaus".

Dailyraščio mokė Julijus Fiodorovičius Bieleckis, bet jo pareiga taip pat buvo pertraukų metu stovėti kieme ir malšinti per daug įsismaginusius mokinius. Atsimenu, kad mano dailyraščio meną jis įvertindavo labai prastai; daugiau kaip trejetuką iš jo niekuomet nesu gavęs.

Kiekvienoje klasėje yra savų keistuolių – buvo ir mūsų. Vienas mokinys buvo užsispyręs per dailyraščio pamokas rašyti vieną ir tą patį sakinį – „Julij Fiodorovič Jaickij kazak", ir mūsų mokytojas, nepaisant visų įtikinėjimų, neatkalbėjo jo nuo to iki metų galo.

Paišybos mokė Kožuška – nepataisomas girtuoklis. Atėjęs į pamoką neretai padėdavo galvą ant katedros ir miegodavo, o ir šiaip praleisdavo pamokas.

Įdomios buvo tikybos pamokos. Ją dėstė kunigas Bžeskis. Apie jį mokiniai sakydavo: „Ksiądz kanonik Brzeski obywatel niebieski". Per jo pamokas būdavo pasakojama apie visokius „dyvus" iš Senojo Testamento: apie Adomo ir Ievos sutvėrimą, apie Nojaus arką su visais joje užlaikomais gyvuliais, apie tai, kaip Juozapas aiškino faraono sapnus ir t. t. O visokiems klausimams ir galo nebuvo. Nors mokiniai dažnai apsimesdavo naiviais ir nesiliaudavo uždavinėję pačius „sukčiausius" klausimus, mūsų kapelionas to nepastebėdavo ir į viską rasdavo atsakymą.

Bet stojant į gimnaziją patraukliausi man rodėsi būsimieji draugai. Mano vyresniųjų brolių draugai (mes juos vadindavome kolegomis) retkarčiais apsilankydavo pas mus visokiais reikalais, o patys artimieji kartą ir šventadieniais ateidavo svečiuosna. Ir aš labai pavydėjau savo broliams. Vaclovo draugai buvo broliai Poljanovskiai, simpatingi vyrukai, tuo labiau kad iš Lietuvos, be

to, medžiotojai. Jų tėvas net laikė Varšuvoje porą medžioklinių šunų, iš kurių mes paskui gavome šuniuką. Mūsų gimnazijoje buvo paprotys vadinti savo kolegos jaunesnįjį brolį „sūneliu". Poljanovskiai taip mane ir vadindavo.

Nuo pat pirmos dienos aš įdėmiai dairiausi savo klasėje spėdamas, kuris iš mano draugų gali būti įdomus, su kuriuo aš suartėsiu. O buvo jų įvairių. Vieni malonios išvaizdos, kiti nepatrauklūs, vieni stiprūs, kiti silpni, vieni stori, kiti liesi, vieni išdidūs, kiti kuklūs. Man teko sėdėti su kažkokiu Jezerskiu. Jis pasirodė grynas miestelėnas, jokių paukščių nepažinojo, net nežinojo, kas tai yra tetervinų tuoktuvės, bet sėdint kartu teko apsiprasti. Tiesa, buvo proga suartėti su kitais draugais. Ne visi mokytojai vienodai žiūrėjo disciplinos, ir per jų pamokas buvo galima sėdėti ne paskirtoje vietoje, bet kur norėjai ir su kuo norėjai. Vienas tokių mokytojų buvo ir mūsų kapelionas. Kas norėjo laisvai kalbėtis arba ruošti neparuoštą pamoką, eidavo į paskutinį suolą ir ten galėjo daryti ką tik norėdamas. Ten buvo patogi vieta arčiau susipažinti ir su kuriuo nors draugu. Neblogos buvo ir paišybos pamokos, nes mokytojas dažniausiai miegodavo savo katedroje.

Norint paįvairinti nuobodžią pamoką, buvo viena priemonė. Reikėjo pakelti ranką ištiesus du pirštus ir laikyti ją tol, kol mokytojas atkreips į tave dėmesį. Tuomet paprašyti, kad leistų išeiti į kiemą. Buvo geri mokytojai, kurie kiekvieną prašantį išleisdavo. Kiti leisdavo išeiti tik grįžus tavo pirmtakui. Kiti sunkiai būdavo įprašomi.

Gera proga pažinti gimnazijos gyvenimą – pertraukos. Kiemas buvo kaip ir neutrali vieta, ilgi koridoriai pačiuose rūmuose – taip pat, bet vis dėlto praeinant pro vyresniosios klasės duris reikėjo nežiopsoti. O jau, Dieve, saugok, įženk į vyresniąją klasę, pavyzdžiui, į antrą, – tikrai kailį išpers. Bet vyriausiosios klasės buvo nepavojingos, ir aš kartais užeidavau pas savo brolį, keliomis klasėmis vyresnį. O mes, pirmos klasės mokiniai, taip pat elgdavomės su parengiamosios klasės mokiniais – lupdavome juos, kai tik pasitaikydavo proga. Apskritai teko įsisąmoninti taisyklę: venk stipresnio, o mušk silpnesnį.

Bet ir tarp mūsų, pirmos klasės mokinių, įvykdavo peštynių vienas prieš vieną ar partija prieš partiją. Tam turėjome ir ginklų, būtent mūsų uniforminius diržus. Tie diržai buvo su tvirtomis metalinėmis sagtimis ir, paėmus už laisvojo galo, sagtis tapdavo pavojingu ginklu. Buvo taisyklė: jei grumtynės nelabai rimtos, kovotojas, sulenkęs diržą pusiau, laikydavo sagtį ir kitą laisvąjį galą saujoje, bet jei grumtynės rimtesnio pobūdžio, buvo leidžiama naudoti sagtis. Tuomet vienas kitas būdavo sukruvinamas.

Be bendrų mūšių, būdavo ir egzekucijos. Tuomet mušamas vienas, pavyzdžiui, nusikaltęs klasės etikai. Labiausiai būdavo nekenčiami skundikai ir žiauriai baudžiami. Nelaimingas tas naujokėlis, kuris, nežinodamas šių pa-

pročių, per pamoką pakeldavo ranką ir apskųsdavo skriaudžiantį jį draugą. Tai dar palyginti mažas nusikaltimas, padarytas neprityrusio vaiko. Bet kitaip buvo žvelgiama, jei mokinys slaptai nueidavo pas Rožą, kad apskųstų draugą arba net klasę. Toks poelgis buvo laikomas didžiausia kiaulyste.

Už mažą kiaulystę baudžiama „sūriu". Tam tikslui nusikaltėlis būdavo įspraudžiamas į kampą, o visa klasė bendrom jėgom imdavo jį spausti. Nusikaltėlis išeidavo po šios operacijos išblyškęs ir svirduliuodamas, bet atsitikimų, kad būtų jam lūžę šonkauliai, atrodo, nebuvo.

Už didesnius nusikaltimus buvo pliekiama diržais su sagtimis laikant nusikaltėlį už rankų ir kojų. Vos įstojęs į gimnaziją mačiau, kaip baudė vieną skundiką. Jo pavardė buvo Joltuchovskis, mažytis vaikas, pats mažiausias visoje mūsų klasėje. Galbūt dėl to savo vaikiškumo jis man patiko ir todėl aš jį pakviečiau per vieną tikybos pamoką į paskutinį suolą, kad artimiau susipažinčiau. Man atrodė, jis palankiai priėmė mano pasiūlymą ir tikrai mes visą valandą gyvai šnekučiavomės. Bet atsimenu taip pat, kad mūsų kalbos turinys nebuvo padorus: „Pasakyk man, kaip lietuviškai vadinasi tas ir tas, o aš tau pasakysiu, kaip tas vadinama ukrainietiškai", – klausė jis. O kadangi aš nežinojau, kaip tas daiktas vadinamas lietuviškai, tai greitosiomis išgalvodavau kokį vardą, o jis kartodavo jį kelis kartus, kad neužmirštų, ir buvo patenkintas. Baigiantis pamokai jis paprašė dešimties kapeikų, girdi, pirksis chalvos artimoje krautuvėje. Aš neturėjau kapeikų. „Tai nieko, – sakė jis, – galima paimti „na kredkę". Aš nesupratau, ką tai reiškia, bet jis man paaiškino, kad jei neturi pinigų, tai krautuvininkas duoda kreditan, tik užrašo pavardę ir tėvų adresą. Žinoma, buvo kalbama apie mano pavardę ir mano adresą. Tuo būdu aš įgijau dar vieną gyvenimo patyrimą, bet galbūt dėl savo neryžtingumo bijojau juo kada nors pasinaudoti.

Po kelių dienų nutiko įvykis, man dar labiau išryškinęs Joltuchovskio asmenybę. Per ilgąją pertrauką lipdamas laiptais pamačiau susispietusią mokinių grupę. Du iš jų laikė už rankų Joltuchovskį, o kiti iš eilės prieidavo ir spjaudė jam į veidą. Sužinojau, kad tai bausmė už skundimus. Ir keista, kad dar po to, nepaisant net ir daugkartinių mušimų, šis vaikas nesiliovė skundęs, kol jo būklė gimnazijoje tapo nepakenčiama ir jis turėjo iš jos išstoti. Po to, atrodo, skundikų nebuvo, nebent tik slapukų, apie kuriuos nežinojome.

Mūsų klasėje dauguma buvo lenkai, šeši ar septyni žydai ir aš, lietuvis, nors lietuviškai ir nekalbantis, be to, buvo vienas rusas Gejevskis ir vokietis Protzeris. Santykiai su kitataučiais buvo nevienodi. Visi mūsų žydai tarp savęs ir su kitais kalbėjo lenkiškai, ir netgi puikia lenkų kalba, be jokio žydiško akcento. Save jie mėgdavo vadinti žydiškos tikybos lenkais (polacy wyznania majżeszowego). Namie jie atlikinėdavo žydų tikybos apeigas ir kai kada pa-

kviesdavo savo nežydus kolegas, norėdami pavaišinti žydiškais skanėstais per Velykas ar kitas žydų šventes.

Tais laikais, apie kuriuos kalba, tarp Lenkijos ir Lietuvos žydų buvo didelis skirtumas. Lenkijos žydai jautė tam tikrą solidarumą su lenkais, o Lietuvos žydai elgėsi kitaip. Lietuvos žydas, jei ir pareikšdavo mums tam tikrą solidarumą, tai jis dažniausiai būdavo tik paviršutiniškas, o iš tikrųjų jie šliejosi prie rusų, šeimose kalbėdavo rusiškai, leisdavo vaikus į rusiškas mokyklas, kad kiekvienu momentu būtų pasiruošę gyventi rusišką gyvenimą. Kas čia kaltas? Manau, kad žymi kaltės dalis tenka mums. Nebeatmenu, kas pasakė, kad kiekvienas kraštas turi tokius žydus, kokius jis pats užsitarnavo.

Mūsų klasės žydai vieni buvo gabūs ir mokėsi labai gerai – tai buvo tie, kurie išlaikė griežtą žydams taikomą konkursą. Kiti mokėsi vos patenkinamai, bet vis dėlto kasmet pereidavo į vyresnę klasę. Tai buvo turtingų tėvų vaikai, tėvų, kurie galėjo sumokėti didelius kyšius direktoriui ir klasės auklėtojui.

Mūsų klasėje buvo vienas vokietis, Protzeris – stambus, riebus vyras, tikras mėsininkas ar aludaris. Jis reikšdavo priešiškumą Lenkijai ir visoms Rusijos pavergtoms tautoms. Lenkiškai nekalbėjo ar nenorėjo kalbėti. Buvo visų nekenčiamas ir gavo ne vieną antausį, bet, būdamas storas ir nepaslankus, negalėdavo tinkamai atsakyti. Dar buvo rusas Gejevskis, dar labiau nekenčiamas negu Protzeris. Tai buvo „istinno russkij čelovek", tvirtai nusistatęs prieš visas pavergtas tautas, nacionalistas. Kai kartą per pamoką į klasę įėjo direktorius ir, iššaukęs budintį mokinį, paklausė, kiek yra mokinių klasėje, – išgirdo atsakymą „35 i Gejevskij". Iš to buvo padarytas didelis politinis skandalas ir budėjęs mokinys pašalintas iš gimnazijos.

Pagaliau iš visos klasės išsiskirdavau ir aš pats. Visi iš karto pastebėjo mano netaisyklingą lenkų kalbą, ypač mano tartį, tyčiojosi iš to ir pamėgdžiojo mano kalbą, mano tarimą. Aš manau, kad tuo jie sustiprino opozicijos jausmą lenkybei, kurio užuomazga buvo manyje užgimusi jau seniau. Kaip ir daugelis kitų mokinių, buvau pravardžiuojamas: iš pradžių mane vadino „bocvina" (suprask, batvinis), nes lenkuose buvo įsitikinimas, kad lietuviai maitinasi vien batviniais. Paskui kažkaip sužinoję, kad mano tėviškė yra prie Lebedos upės, ėmė mane vadinti „Lebioda". Dažnai vadindavo ir „niedźwiedź litewski", atseit Lietuvos meška. Aš atsikirsdavau: „A ty malpa nadwislianska„ („o tu Pavyslio beždžionė"). Bet apskritai mokiniai dėl pravardžiavimų nepykdavo ir net atsiliepdavo, kai juos tomis pravardėmis pašaukdavo. O kai kurios iš pravardžių buvo net labai bjaurios, pavyzdžiui, buvo mūsų klasėje mokinys Maternickis – didelis, storas ir riebus. Jį pravardžiuodavo „Maciora" (didelė paršinga kiaulė).

Mūsų klasės auklėtojas Roža buvo baisiai bjaurus žmogus. Jam būdavo

malonumas visokiais būdais kankinti mokinius. Iššaukęs kokį mokinį, surasdavo visokių priekabių ir sakydavo ilgus pamokslus. Turėjo įprotį kalbėdamas ilgu paišeliu baksnoti mokiniui į nosį, kas buvo labai nemalonu. Kibdavo prie uniformos, rasdamas visokių smulkių trūkumų. Bet mėgstama jo priekabė buvo tikrinti, ar mokinys su „galstuku". Šis daiktas nieko bendra neturėjo su tuo, ką kultūringuose kraštuose vadina kaklaraiščiu. Buvo tai juoda juostelė su gumele apjuosti kaklą, o iš apačios ta juostelė turėjo priedą – kažką panašaus į prijuostėlę. Nepasikabinęs to „galstuko" – nusidėdavai disciplinai. O mokiniai, priešingai, laikė gėdingu dalyku nešioti jį. Mat mes laikėme šį skarmaliuką rusiškumo, pataikavimo, padlaižiavimo simboliu.

Kuriasi mano pasaulėžiūra

Mano tėvas, kaip jau pasakojau, buvo laisvamanis tikrąja šio žodžio reikšme. Mamytė buvo tikinti, bet labai tolerantiška ir niekuomet neversdavo vaikų atlikinėti jokios tikybos praktikos. Tik kartais, susirgus kuriam vaikui, mano mamytė, ramindama jį, kalbėdavo apie pasitikėjimą Dievu ir dažniausiai pasiūlydavo sukalbėti kartu su ja vieną labai gražią, berods, lenkų poeto Kochanovskio parašytą maldą, prasidedančią žodžiais „Kto się w opieke poda Panu swemu... " Ten pasakyta, kad tam, kas pasikliaus Viešpaties globa ir visa širdimi juo pasitikės – nėra nieko baisaus... „Ant didžiulio slibino sėsi be baimės, ant žiauraus liūto jodinėsi, piktas gyvates mindžiosi kojomis", šitą maldą kalbėdavau su mamyte dažniausiai jau atsigulęs į lovą, ir gražūs jos žodžiai, žara nusileidusios saulės už senų Lebiodkos sodo liepų, prietėmų paslaptys mano vaikišką sielą pripildydavo tokios mielos ramybės, kad būdavau tikras, jog nėra ko bijoti, viskas baigsis gerai.

Aš mėgdavau Gegužines pamaldas ir Velykų „Aleliuja". Gegužinės pamaldos neatskiriamai siejasi su žavingu gegužės mėnesiu. Lebiodkoje kiemas buvo aptvertas tvora, o už jos pasodinta persiškų alyvų eilė. Kai žydėdavo alyvos, puikus jų kvapas sklido ore, ypač vakarais, ir tuomet atskrisdavo daugybė vakarinių peteliškių, tarp jų stambūs impozantiški sfinksai. Aš juos visus pažinojau nuo aštuonerių metų amžiaus, bet žinojau, kad yra dar dvi rūšys: kaukolėtasis sfinksas ir karpažolinis sfinksas.

Vis girdėdamas Gegužines pamaldas, pasižadėjau Dievui – jeigu pagausiu kaukolėtąjį sfinksą, tai tris vakarus klūposiu per pamaldas, o jei karpažolinį sfinksą, tai vieną vakarą. Ir įsivaizduokite! Po kelių dienų sugavau šį sfinksą ir turėjau išklūpoti visą valandą. Bet kaukolėtojo sfinkso taip ir nepamačiau, ir antrojo pažado neteko įvykdyti.

Nuo mažų dienų buvau jautrus muzikai, ypač tokiems didingiems, jaudinantiems motyvams, kaip kai kurios bažnytinės giesmės. Velykų „Aleliuja" visuomet mane jaudino, ta giesmė man iki šiol labai patinka. Lenkai turi daug tokių jaudinančių motyvų, vienas jų giliai įstrigo į mano sielą – tai buvo skausmo kupina malda „Z dymem pożarów..."

Tie motyvai visuomet siejosi su tam tikru gamtos vaizdu ar kitomis jaudinančiomis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, „Aleliuja" – prisikėlimo giesmė – manyje visuomet siejasi su bundančia pavasarį gamta, pirmosiomis gėlėmis, su čiurlenančiais upeliais, su čiulbančiais varnėnais. Taip pat Gegužinių pamaldų motyvai visad primena eilę žydinčių alyvų aplink Lebiodkos kiemą. Didin-

gas, skausmingas „Z dymem pożarów" motyvas man visuomet skambėdavo kaip senų 1863 metų sukilėlių baisūs pasakojimai, nuo kurių „pabąla plaukai ir stingsta kraujas gyslose", – kartuvės Vilniuje, Lukiškių aikštėje, geležiniai pančiai ant rankų ir kojų, Sibiro „kibitka", katorga ir „knutas"... O ten, aukštybėje, senas Dievas žila barzda abejingai žiūri į mūsų tautai daromas skriaudas, nors jam užtektų vieno žodžio, kad užkirstų tam kelią. Neištirti ir nežinomi yra Dievo keliai ir sumanymai – tekdavo girdėti atsakymus į panašius klausimus.

Dievas Tėvas kažkaip nesukelia didelio patrauklumo vaikų sieloje. Rūstus senis ir, kaip man sakė, teisingas teisėjas, kuris atlygina už gerus darbus, bet baudžia už nuodėmes. Vadinasi, malonės iš jo nesulauksi, o kai ims bausti už visas nuodėmes, tai galo nebus. Visai nesuprantama vaikui yra Šventoji Dvasia. Vaikui atrodo, kad tai kažkoks antraeilis asmuo Dievo šeimoje. Kristus labai patrauklus ir įdomus asmuo, ypač dėl savo neapsakomos meilės žmonijai ir dėl daromų stebuklų. Iš visos dangiškos šeimynos simpatingiausia buvo Motina Švenčiausioji. Pas mus, Lebiodkoje, buvo du jos paveikslai. Vienas – Aušros Vartų, vaizduojantis moteriškę gana ryškių bruožų, tamsia oda, su karūna ant galvos. Nepasakyčiau, kad šis paveikslas būtų patrauklus. Bet buvo kitas, vaizduojantis klūpančią prie savo kūdikio lovelės motiną, jauną, nepaprastai gražių veido bruožų, didelėmis tamsiomis, išraiškingomis akimis, su pakibusia jose ašara. Neapsakomą motinos meilę vaizdavo šis paveikslas[7]. Ji turėjo būti tokia gera visiems žmonėms, kaip mano mamytė mums. Ji buvo visų žmonių užtarėja prieš Dievą Tėvą, jos prašomas, jis kartais atsisakydavo teisėjo vaidmens ir teikdavo žmonėms malones.

Dievybė – tai aukščiausia išmintis, teisingumas, o labiausiai – meilė. Melskis kur nori, – sakydavo mamytė, – ar namuose, ar sode, ar miške, ar pievoje. Melskis ten, kur jauti įkvėpimą – bažnyčia nereikalinga, jeigu be jos gali pakilti tavo dvasia. Ir tuo aš aiškinu, kodėl aš taip ilgai nesusipažinau su bažnyčia ir jos tarnais. Tik apytikriai nujausdavau, kad kunigija, būdama tarpininku tarp žmonių ir Dievo, įkūnija aukščiausią protą ir meilę žmonėms.

Man, įstojusiam į gimnaziją, šiuo klausimu ėmė kilti abejonių, ir kuo toliau, tuo mano pažiūrų krizė įgavo aštresnę formą. Mes iš pradžių mokėmės Senojo Testamento ir Katekizmo. Pasakojimų apie Pasaulio ir pirmųjų žmonių sutvėrimą, apie tvaną, ypač apie visus stebuklus, vykusius per žydų kelionę iš Egipto į Pažado Žemę, naivus traktavimas sukeldavo šypseną net jaunesniųjų klasių mokiniams. Tad savo kapelioną mes apipildavome daugybe klausimų. Kodėl seniau Dievas buvo taip prieinamas žmonėms, taip laisvai su jais kalbėjo, o dabar ne kiekvienas kunigas nori su tavim kalbėti? Kodėl Šventasis Raštas

[7] Tai buvo Kaulbacho paveikslo kopija.

aprašo Dievo santykius tik su žydų tauta? Kodėl kitos tautos yra paniekintos, kuo jos buvo negeros? Mus ypač domino velnio ir velnių klausimas. Kas yra velnias, iš kur jis atsiradęs? Kodėl Dievas leidžia jam daryti visokias bjaurastis? Kodėl Dievas, būdamas visagalis, nesunaikina jo? Atrodė, kad mūsų kapelionas aiškintis dėl velnio nemėgo, todėl kiek galėdamas tokių klausimų vengė.

Iš pradžių, kaip minėjau, mūsų kapelionas buvo kunigas Bžeskis, lėtas, nepastabus, atrodė labai naivus, o mums to tik ir reikėjo. Mes buvome juo patenkinti. Bet vėliau, atrodo, nuo trečios klasės, jį pakeitė naujas kunigas, Dombrovskis, – ir mes kitaip užgiedojome. Jis buvo rūstus, sausas formalistas, atrodė visiems neprielankus žmogus. Vėliau paaiškėjo, kad jis, be to, dar ir „ugodowiec". Šiuo terminu anais laikais lenkai vadindavo žmones, kurie taikstėsi su rusų valdžia ir stengėsi pateisinti pavergtųjų tautų Rusijoje būklę. To užteko, kad visa klasė prarastų jam bet kokias simpatijas. Aš pajutau jam priešiškumą nuo pat pirmos dienos. Buvau nedisciplinuotas, be to, piktoko būdo vaikas, savo antipatijos nemokėjau, o veikiausiai ir nenorėjau slėpti. Galbūt kunigas Dombrovskis tai pastebėjo ir todėl niekuomet nebuvo man prielankus.

Kaip minėjau, mūsų atestatuose tikybos pažymys buvo pirmas (antras – rusų kalbos). Bet buvo tradicija, kad iš tikybos kapelionas visuomet rašydavo penketuką. Mažesnis negu penketukas pažymys būdavo retas atvejis ir labai blogas ženklas. Tai reiškė ne tik kad mokinys nemoka pamokos, bet kad jis yra abejingas tikybai, kad jis yra „neblagonadiožnyj", t. y. neištikimas valstybei ir bažnyčiai. Į tokių mokinių kategoriją aš ir patekau. Žinoma, kapeliono palankumą galbūt būčiau galėjęs ir susigrąžinti, bet neleido mano bjaurus ir atšakus būdas. Neapkęsdamas ko nors, aš neapkęsdavau visa siela ir neturėdavau jėgų padaryti kokių nors išlygų. Taip buvo ir su kunigu Dombrovskiu. O jis buvo pakankamai pastabus, kad matytų, jog aš pašiepiu jo posakius, kad aš leidžiu sau pareikšti nemandagias pastabas ir t. t. Tiesa, ir kiti mano draugai jo nemėgo, bet buvo už mane protingesni ir savo nusistatymą prieš jį mokėjo slėpti.

Greit kunigas Dombrovskis gavo pravardę. Kažkas sužinojo, kad jis turi meilužę, vardu Matilda. Nuo tol mes jį patį ėmėme vadinti tuo vardu, o kadangi jis gyveno netoli gimnazijos, tai pertraukos metu vienas kitas nubėgdavo ir kreida parašydavo ant jo durų – Matilda. Žinoma, aš vienas pirmųjų jam šitą išdaigą iškrėčiau, o kartą atlikęs šį uždavinį bėgdamas laiptais vos nesusidūriau kaktomuša su juo pačiu. Bet, atrodo, jis manęs nepažino.

Greit pasitaikė proga dar geriau pažinti mūsų Matildą. 1894 metais rudenį mirtinai susirgo Rusijos caras Aleksandras III. Didelis sąjūdis įvyko visoje imperijoje. Laikraščiai spausdino ekstra biuletenius apie caro sveikatos būklę. Atsimenu ir kuriozų šia proga. Rusų laikraščiuose buvo rašyta, kad ligonis nieko nevalgo, tik geria „čaj so slivkami". Vertėjas gal nesuprato kaip reikiant ir lenkiš-

kame pranešime buvo pasakyta, kad caras tik geria arbatą ir užkanda slyvomis.

Sambrūzdis apėmė ir mūsų gimnaziją. Iš Švietimo ministerijos pasipylė aplinkraščiai, kuriuose visos mokyklos buvo įpareigotos melstis už caro sveikatą. Kasdien ar kas antrą dieną turėjome vykti į mūsų bažnyčią, kur buvo laikomos tam skirtos mišios. Mus išrikiuodavo klasėmis: ilga eile po du nuo aštuntos iki parengiamosios klasės. Tai buvo didelė pramoga, nes nueiti į bažnyčią, išklausyti mišių ir pareiti atgal užtrukdavo porą valandų. Norėdami kuo ilgiau užvilkinti, stengėmės eiti kuo lėčiau, vos vilkdami koją už kojos. Iki bažnyčios buvo netoli – normaliu žingsniu dešimt minučių, bet mūsų eisena vilkdavosi bent pusvalandį. Priekiniai sulėtindavo žingsnį kiek tik įmanoma ir, žinoma, tuo sulaikydavo visą rikiuotę. Keli mokytojai vis bėgiodavo tarp priešakinių ir užpakalinių, skatindavo eiti sparčiau, bet tai nepadėdavo, ir mūsų kolona vos slinkdavo pirmyn, lėtai kaip kirmėlė. Mūsų dienynuose buvo liepta užrašyti „Pamaldos už Jo Didenybės sveikatą". Vis dėlto netrukus paaiškėjo, kad mūsų maldos Jo Didenybei nė kiek „nepamačijo" ir jis mirė 1894 metų lapkričio 1 dieną. O mūsų eisenos vis tiek nesibaigė: rytojaus dieną vėl mus išrikiavo ir turėjom vykti į bažnyčią. Dienynuose turėjom užrašyti: „Panichida po w Bogie usopšem Imperatore Aleksandre III". „Pravoslavų" cerkvės papročiu, šios pamaldos pakartotinai laikomos po 10 dienų, po to – vėl ir vėl. Tai mums labai pravertė, nes vėl būdavo eisenos į bažnyčią ir vėl būdavo praleidžiamos pamokos.

Ir aš tada pagalvojau: tūkstančiai mišių atlaikyta visoje didžiulėje Rusijoje, milijonai piliečių meldėsi už caro sveikatą, tarp jų kunigai, vyskupai, arkivyskupai, archijėrėjai, – žmonės, kurių artimi santykiai su Dievu, ir vis tiek nieko nepadėjo, vis dėlto caras mirė kaip ir paprastas žmogus, kaip arklys, kaip višta...

Po caro mirties prasidėjo pamaldos už jo sielą. Vėl tūkstančiai mišių, jas laiko aukšti bažnyčios pareigūnai, visa kariuomenė, visos mokyklos ir milijonai didžiulės imperijos piliečių. Tokia galybė žmonių prašo Dievą duoti „Dangaus Karalystę" imperatoriui!

Bet kartu pagalvojau, kad jei Dievas įvykdytų šį prašymą, – tai būtų didžiausia neteisybė. Barbariškos imperijos valdovas, žiaurus karūnuotas barbaras, tautų engėjas, didžiausias prispaudėjas turėtų patekti į Dangaus Karalystę. O tai niekaip nesiderintų su aukščiausia išmintimi ir teisingumu. Ir vėl man ateina mintis į galvą – kažkas yra ne taip.

Per tas mūsų eisenas mes turėjome progų dar geriau pažinti savo mokytojus, o ypač Matildą. Mokytojai pataikūnai lakstė kaip padūkę, stengdamiesi pabrėžti, kaip jie atsidavę sostui, valstybei ir bažnyčiai. Jie pasirodydavo čia kolonos priešakyje, čia užpakalyje, barė mokinius, kad jie nepakankamai rim-

tai laikosi. Mūsų Matildai buvo tikra rugiapjūtė. Jis pamatė du mokinius, linksmai pasakojusius kažkokią juokingą istoriją, ir balsiai išbarė, taip, kad girdėtų visa vyresnybė. Kitoje vietoje ėjo žinomas mūsų gimnazijos dabita Paschalis su raudonomis odinėmis pirštinėmis. Matilda pribėgęs prie jo ėmė rėkauti, kad esą dabar gedulas, nederą raudonų pirštinių mūvėti ir t. t.

Tų pačių mokslo metų pabaigoje, pavasarį, sulaukėm didelio džiaugsmo – naujo Rusijos caro Nikolajaus II karūnavimo. Šia proga vėl buvo vaikštynės į bažnyčią, be to, visi mokiniai, kurie neturėjo dvejetuko metiniame atestate, buvo keliami be egzaminų į vyresnę klasę.

Iškilmės vyko Peterburge ir Maskvoje. Laikraščiai buvo pilni jų aprašymų. Tačiau buvo nutylėta milžiniška katastrofa, įvykusi Maskvos priemiestyje „Chodynskoje Pole". Ten seniau buvo kažkokios kasyklos. Norint išlyginti duobes, buvo padarytos lentinės pakylos. Šiame lauke vyko imperijos gyventojų vaišės per karūnavimą. Minia, besigrūsdama prie caro vaišių, mirtinai trypė vienas kitą... Nuo susirinkusių žmonių aibės įlūžo pakylos, ir šimtai žmonių žuvo... Kai kas pranašavo, kad tai Nikolajaus valdymui blogas ženklas. Iš tikrųjų jis gyvenimą baigė tragiškai. Apie įvykius – buvusius „Chodynskoje Pole", mes sužinojome iš užsienio spaudos. Žurnalas „Illustration" pateikė puikių nuotraukų. Atsimenu vieną jų – jaunas tipiškas „kacapas" guli ant žemės ir srebia alų iš klano, telkšančio toje vietoje, kur buvo iš statinių pilstomas alus vaišėms.

* * *

Vienas didžiausių nemalonumų gimnazijoje buvo privalomas vaikščiojimas į bažnyčią sekmadieniais arba caro giminės iškilmių dienomis. Tai man buvo nauja, nes iki tol aš maniau, kad tikybos praktika yra kiekvieno žmogaus sąžinės dalykas, į kurį niekas neturi nei reikalo, nei teisės kištis. Aš supratau tikėjimą taip, kaip mane mokė mamytė: melskis tada, kada jauti pašaukimą, melskis kur nori ir kada nori.

Gimnazijoje pasirodė kiek kitaip: tikyba privalomas dalykas, toks pat kaip rusų kalba arba matematika. Netikinčio žmogaus vertė ne tik yra nulis, bet ir dar blogiau – toks žmogus žalingas, jisai lengvai nusmunkąs į nihilizmą ar anarchizmą. Daugybę tokių pavyzdžių pateikdavo mūsų vyresnybė, ypač inspektorius Bžezinskis – Vilniaus lenkas, bet perkrikštas ir rusintojas. Ypač svarbu buvo melstis caro šeimos iškilmių dienomis. Tokių dienų išvakarėse jis visuomet įžengdavo į mūsų klasę ir įsakydavo visiems būti rytoj bažnyčioje.

Ką ir kalbėti, mūsų kapelionas rodė visą savo gražbylystę, paremtą visu savo autoritetu, kad įdiegtų mums panašias idėjas. Jis dažnai pasakodavo mums įvairių laisvamanių istorijas: liūdnai baigdavosi jų gyvenimai, o kas

nutikdavo jų sieloms aname pasaulyje – baisu ir pagalvoti. Mėgstama mūsų kapeliono tema buvo rašytojo Voltero gyvenimas. Volteras buvo vaizduojamas kaip piktosios dvasios įkūnijimas ir pikčiausias bažnyčios priešas. Užtat jo paskutinės gyvenimo valandos buvo baisios, – jau būdamas agonijoje, jis iš palovės stvėręs naktinį puodą ir išgėręs jo turinį. Kitą kartą, pasiruošęs kalbėti apie Volterą, mūsų kapelionas paminėjo bažnyčios tėvą ir rašytoją Potuje (Patouillet). Jo veikale „De erroribus nocturnis et de semine diabolorum„ (Apie naktinius nuotykius ir velnio sėklą) aprašomi nuotykiai, kaip velniai naktį aplankydavo ištekėjusias moteris, o šios, suklaidintos, priimdavo juos. Iš tokių santykių gimdavo vaikai, pusiau žmonės, pusiau velniai. Esąs rimtas pagrindas manyti, kad prancūzų rašytojas Volteras ir buvęs tokios kilmės.

Vienas kitas iš mūsų draugų ir aš pats susidomėjome Biblija ir ėmėme ją skaityti. Ten radome aibę painių dalykų. Ėmėme uždavinėti klausimus kapelionui, o atsakymas būdavo toks: nepašvęstieji Biblijos suprasti negali arba klaidingai ją supranta, todėl bažnyčia draudžia skaityti Bibliją nepašvęstiesiems, ir pareikalavo, kad mes liautumėmės skaitę. „Roma locuta – causa finita"[8], – pagalvojau sau, bet Bibliją skaičiau toliau.

Šventadieniais kiekviena mokykla turėjo jai paskirtą bažnyčią ir kiekvienas mokinys atėjęs turėjo atsistoti jo klasei skirtoje vietoje. Apie valandą reikėdavo taip išstovėti, kol baigsis mišios. Vieni kunigai atlikdavo jas greičiau, kiti užtrukdavo ilgiau, o mes tai žinojom ir, pasirodžius kunigui, jau žinodavom, kiek laiko užtruks. Įpusėjus mišioms – pakylėjimas, visi turi atsiklaupti, kone priglusti prie bažnyčios grindų, bet pagaliau pasigirsta malonūs žodžiai „itte, missa est", – vadinasi, gali eiti namo.

Mums tebestovint bažnyčioje, ateidavo mūsų kapelionas su užrašų knygute rankoje, pasižymėdavo, kas buvo, kas nebuvo, o kitą dieną klasėje būdavo tardoma, kodėl nebuvai bažnyčioje, ir tada dažniausiai man ir tekdavo. Ateina, būdavo, kapelionas į klasę, atsisėda katedroje, išsiima užrašų knygutę ir šaukia: „Ivanauskai, kodėl nebuvai bažnyčioje?". Tekdavo visaip išsisukinėti. Greit pramokau sėkmingai išsimeluoti. Kai tik kapelionas paklausdavo, kodėl nebuvau bažnyčioje, aš drąsiai jam atsakydavau: – Buvau, bet su tėvais ir kitoje bažnyčioje, nes tėvai nenorėjo melstis kartu su vaikais". Ši priemonė buvo labai gera, ir aš ja naudojausi bent pusę metų. Bet paskui ir šis ginklas atbuko. Kalti buvo mano klasės draugai, kurie iš mano pasikalbėjimo su kapelionu pasidarė spektaklį. Kai tik kunigas iškviesdavo mane, visa klasė šaukdavo: „Jis buvo su tėvais, tik kitoje bažnyčioje", – ir juokėsi visa klasė. Kunigas manimi jau netikėjo ir dar griežčiau ėmė tikrinti.

[8] Roma pasakė – byla baigta (lot.).

Per mišias mes kartais išgalvodavom visokių pramogų. Kai būdavo daug žmonių, minia nustumdavo mus iš mūsų vietų, susimaišydavo klasės ir net kelios mokyklos. Į tą pačią bažnyčią ateidavo ir viena mergaičių gimnazija. Kartą per susigrūdimą mūsų mokiniai atsidūrė tarp mergaičių. Įvyko linksma pramoga. Ypač vienoje vietoje pastebėjau ar pajutau tarytum pramogos centrą! Viena mokinių, Korsakaitė, atsisėdus ant grindų turkiškai, t. y. sukryžiavus kojas, ant batukų galų užmovė senas dėvėtas pirštines lenktais kaip nagai pirštais. Tikrai ji tuomet juokingai ir keistai atrodė. Aplinkui ją susibūrė glaudus žiūrovų ratas. Mums bekrizenant staiga pasirodė mūsų kapelionas. Įvyko baisus dalykas, bet labiausiai nukentėjo Korsakaitė, kuri buvo apkaltinta bažnyčios išniekinimu.

Antrą pusmetį aš nekantriai laukiau Velykų atostogų, kad galėčiau išvažiuoti į Lebiodką ir pamatyti visas pavasario grožybes. Bet šį didžiausią malonumą reikėjo išpirkti didžiausiu nemalonumu – Velykų išpažintimi. Tai buvo privaloma, ir kontrolė buvo griežta. Reikėjo gimnazijai pristatyti kunigo pažymėjimą, kad išpažintis atlikta ir komunija priimta. Tai buvo ilgoka procedūra: jau savaitę prieš išpažintį reikėjo dalyvauti rekolekcijose, t. y. pamoksluose, per kuriuos kunigas paruošdavo mus išpažinčiai. Buvo tai nuobodus, varginantis dalykas. Dieną prieš išpažintį reikėjo padaryti savo nuodėmių apskaitą ir, kad neužmirštum ko, visas nuodėmes surašyti ant popieriuko. Pagaliau – reikėjo sukelti savyje atgailos jausmą dėl visų padarytų nuodėmių. Šia proga prisimenu vieną nuotykį su savo vyresniuoju broliu. Tada aš dar buvau per mažas ir išpažinties neatlikinėjau, bet mano brolis jau šią pareigą atlikdavo. Kartą prieš Velykas mano brolis, išstūmęs mane iš savo kambario, užsirakino ir tuo mane suintrigavo. Virš durų buvo įstiklintas langas, pro kurį galima pažvelgti į kambarį. Todėl aš, apimtas smalsumo, pasistačiau prie durų staliuką ir, pažvelgęs pro langą, pamačiau savo brolį skaitantį mažytę vaikišką maldaknygę. Tuo pačiu momentu ir brolis pamatė mano galvą už lango, pakilo, stvėrė diržą ir išbėgęs pro duris gerokai išpėrė man kailį. Po to grįžo prie maldaknygės ir savo nuodėmių apskaitos.

Kaip daryti nuodėmių apskaitą – mus mokė kunigas per rekolekcijas.

Bet mes tuomet mažai klausėm, nuobodžiavome. Tik išpažinties išvakarėse ateidavo kritiškas momentas ir norom nenorom reikėjo imtis to darbo. Tuomet aš darydavau kaip ir mano brolis: užsirakindavau savo kambaryje, kad niekas nekliudytų, perskaitydavau maldelę iš maldaknygės ir, paėmęs popieriuką bei pieštuką, imdavau surašinėti. Ilgoje popieriaus juostelėje kolonėlėmis surašytos nuodėmės: 1) piktžodžiavau prieš Dievą, 2) į bažnyčią retai vaikščiojau, 3) melavau tiek ir tiek kartų, 4) vogiau cukrų iš cukrinės daug kartų, viso labo apie 1 svarą su ketvirčiu ir t. t. Dabar, kai baigtas nuodėmių

sąrašas, reikia sužadinti savyje atgailos jausmą. Kunigas sakė, kad šis jausmas gali būti dvejopas – vienas jų vadinamas netobulu (žal niedoskonaly), o kitas – tobulu (žal doskonaly). Netobula atgaila – kai gailiesi savo nuodėmių iš baimės, kad užrūstinai Dievą, kuris tave už tai nubaus. Tobula atgaila – kai gailiesi savo nuodėmių dėl to, kad užgavai gerąjį, gailestingąjį Dievą, kuris taip myli žmoniją. Sužadinti savyje pirmos rūšies atgailą ne taip jau sunku – užtenka prisiminti pragarą ir velnius, kurie spirgina „smaloje" nusidėjėlius. Bet sukelti antros rūšies atgailą buvo man beviltiškas dalykas. Aš stengiausi įsivaizduoti Dievo gėrybę, savo šlykščius poelgius, dūsavau, mėginau apsiverkti ir net, atrodė, jau turėdavo pasirodyti ašaros, bet pačiupinėjęs akis patirdavau, kad jos sausos. Nieko neišėjo – teko pasitenkinti netobula atgaila, tuo labiau kad jos vienos pakanka. Padaręs nuodėmių apskaitą ir surašęs ilgą jų eilę ant popieriuko, apleisdavau savo kambarį ir prisidėdavau prie kitų vaikų ir kitų šeimos narių. Per vakarienę būdavau taikus, mandagus, stengdavausi patarnauti kitiems, apskritai, kaip aš maniau, iš manęs dvelkė šventumu.

Kitą rytą anksti, kai bažnyčioje dar nedaug žmonių, jau buvau prie konfesionalo, o netrukus atėjo du mano draugai broliai Garčinskiai. Šen ten bažnyčios užkampiuose meldėsi ir triukšmingai dūsavo kelios ankstyvos davatkos. Viename konfesionale jau sėdėjo simpatingas storulis kunigas Seročinskis ir aš nutariau bėgti prie jo. Jis klausinėjo greit, nekankino, paklausdavo, ar daugiau neatsimeni, ir viskas. Jau buvau prie jo beeinąs, tik kažin iš kur atsirado mūsų gimnazijos kapelionas Matilda. Jis kamantinėdavo mokinius ilgai, pateikdavo daug klausimų, išpeikdavo išsipažįstantįjį. Pamatęs mane beeinantį kunigo Seročinskio pusėn, jis sustabdė ir liepė eiti kartu. Nėra ką daryti – išėmiau popieriuką ir ėmiau dėlioti savo nuodėmes. Iš pradžių jis tylėjo, bet šis tylėjimas buvo nervinantis ir aš iš susijaudinimo mosavau už nugaros savo gimnazistiška kepure. Staiga kunigas pakilo nuo savo suoliuko ir, pažvelgęs už manęs, sušuko: „Ką čia darai, nustok!". Aš galutinai sumišau. Kadangi buvau perskaitęs savo nuodėmių eilę, maniau, kad jau bus galas, bet kur tau! Dabar jis ėmė komentuoti visus mano pasisakymus kalbėdamas rūsčiai, nedraugiškai. Na, bet šiaip ar taip užbaigėme, pabarškino – gali eiti.

Mano draugai Garčinskiai buvo laimingesni, jie abu pateko pas kunigą Seročinskį ir jau kada užbaigę savo vargą linksmai šnekučiuodami vaikštinėjo po šventorių ir laukė manęs. Kitą dieną anksti rytą turėjome visi priimti komuniją, bet tam reikėjo visą dieną „negriešyti", o jei „sugriešijai" arba prisiminei užmirštą per išpažinti „grieką", reikėjo prieš komuniją eiti pataison. Taip pat prieš komuniją nereikėjo nieko valgyti tą dieną, bet po komunijos galėjai prisisprogti kiek tik norėjai. Šiaip komunija palyginti su išpažintim buvo vieni juokai, tikras malonumas; prarijai įkištą tau į burną paplotėlį, ir viskas. Buvo

gražus pavasario rytas, šventoriaus medžiuose pavasariškai čirškė žvirbliai, nešiodami medžiagą į savo lizdus. Mes visi trys labai domėjomės paukščiais ir įdėmiai žiūrėjome į triūsiančius paukštelius. Staiga vienas iš Garčinskių pamatė patinuką, nusileidusį ant patelės, ir sušuko: „Žiūrėk, žiūrėk, kaip žvirbliai..." – čia jis pasakė ne visai padoriai. Visi pažvelgėm į tą pusę, bet čia pat vienas Garčinskių sušuko: „Durniau tu, visą išpažintį sugadinai, juk rytoj teks mums visiems eiti pataison prieš komuniją". Dėl tų žvirblių turėjome kitą dieną kelti anksti, patykoti kunigą ir papasakoti apie nuodėmę, kilusią dėl žvirblių.

Po išpažinties reikėjo pateikti gimnazijos vyresnybei raštelį su kunigo paliudijimu, ir tuo reikalu visuomet grupė mokinių laukdavo jo zakristijoje. Man ir dar keliems mano vienminčiams šita išpažinties procedūra darėsi vis nepakenčiamesnė ir mes susirinkę kritikuodavome ją. Kunigo kišimasis į kito žmogaus sąžinę, jo tarpininkavimas tarp žmogaus ir Dievo, uzurpuota teisė atleisti nuodėmes, – visa tai dvelkė viduramžiais. Ypač komunijos paslaptis kėlė abejonių. Negi šis mažas paplotėlis gali pavirsti Dievo kūnu ir krauju? Kas jam teikia šią nuostabią galią ir kas matė, kad jis iš tikrųjų kada nors būtų tuo virtęs?

Kartą su vienu artimu draugu nutarėme tai patikrinti. Priėmę komuniją, mes laikėme paplotėlį burnoje, o išėję iš bažnyčios, jį, prilipusį prie gomurio, iškrapštėme pirštu. Namie pasiėmę pincetą ir skalpelį, tai yra įrankius, kuriais aš preparuodavau paukščius, mes sukarpėm ir visaip išnagrinėjome paplotėlį, bet nieko įdomaus jame neradom – kraujo nė pėdsako nebuvo, taip pat ir mėsos.

Mano pavyzdžio paskatintas, kitas mano draugas, pavarde Apelis, prancūzų kalbos mokytojo sūnus, padarė panašiai, bet komuniją atsinešė į klasę ir čia kelių mokinių akivaizdoje darė su ja visokius eksperimentus, tačiau ir šis bandymas jokių rezultatų nedavė, o baigėsi nelaimingai. Kažkokiu būdu gimnazijos vyresnybė apie tai sužinojo ir prasidėjo tardymas. Laimė, tikrų kaltininkų nesusekė, ir byla buvo nutraukta.

Šia proga keletas žodžių apie mano draugą Apelį. Mokėsi jis vidutiniškai, gabumų jis buvo vidutiniškų, bet buvo nepaprastai drąsus, be to, didelis pokštininkas. Pavyzdžiui, kartą teko man atsakinėti iš lenkų literatūros; mokytojas paklausė, kas yra parašęs vieną kažkokį veikalą, o aš nežinojau. Pažvelgiau į Apelį, o šis, įkišęs pirštą į nosį, įnirtingai jį sukioja. To man pakako: „Kadlubek", – sušukau mokytojui. „Gerai", – atsakė mokytojas (lenkiškai „dlubac" – reiškia krapštyti).

Apelis galėjo perdurti adata savo ausį ir dažnai demonstruodavo mums šį meną. Kartą per tokią demonstraciją jis buvo iššauktas atsakinėti ir su adata ausyje išėjo į vidurį klasės. Visi gardžiai juokėsi, o mokytojas, iš pradžių nieko nesupratęs, pagaliau pamatė adatą jo ausyje ir sušuko: „Ai, tu balvone, balvone!".

Kartą Apelis, radęs šventoriuje žmogaus kaukolę, atsinešė ją į klasę ir po savo suolu rodydavo mokiniams, bet už parodymą, atrodo, imdavo penkias kapeikas.

Aš jau buvau šeštoje klasėje ir tikybos praktikos klausimas pasidarė man labai opus. Ypač nepakenčiama tapo būtinybė atlikti velykinę išpažintį. Kai su keliais vienminčiais nagrinėjome šį klausimą, priėjo Apelis ir pažadėjo, už trisdešimt kapeikų iš kiekvieno atnešti kvitelį, kad išpažintis atlikta. Kitą dieną, sumokėję Apeliui sutartą sumą, visi buvome aprūpinti kvitukais. Pasirodo, šiuo reikalu Apelis, apibėgiojęs keletą Varšuvos bažnyčių, „išsispaviedojo" bent penkis kartus ir paėmė kvitukus, pažymėtus pavardėmis tų, kurie juos užsakė.

Jeigu kas mane paklaustų, kada mano pasaulėžiūra iš metafizinės pakrypo į realistinę, man būtų sunku į šį klausimą atsakyti. Įžymių Lietuvos bedievių biografijose beveik visuomet iš pradžių esti dievotumo, pasiryžimo tapti kunigu, dvasiškoji seminarija, atostogos klebonijoje... nusivylimas kunigo profesija ir dar keletas etapų pagaliau priveda prie vedybų ir laisvamanybės. Man pasaulėžiūros raidoje tokiomis pakopomis neteko lipti. Mano šeimoje, išskyrus senelius, dievotų žmonių nebuvo. Mano tėvai, ypač tėvas, buvo realistinių pažiūrų, labai vertino darbą, mokslą, dėjo pastangas, kad pakeltų savo krašto, žmonių dvasinę ir materialinę kultūrą. Mokslo pasiekimams, ypač gamtos mokslams, mūsų namuose buvo skiriama garbinga vieta. Į bažnyčią buvo žvelgiama kaip į autoritetingą organizaciją, kuri gali laikyti tam tikrose ribose „prastą žmogų", neduoti jam peržengti tam tikros etikos nustatytos ribos. Šiuo atžvilgiu bažnyčia gali atlikti ir teigiamą vaidmenį.

Tokioje atmosferoje man teko augti ir aš jokiu būdu negalėčiau pasakyti, kad mano besiformuojanti pasaulėžiūra būtų iškilusi kaip idealistinio auklėjimo antagonizmas. Mano tėvo gamtos pamėgimas ir pažinimas anksti persidavė ir man. Anksti pažinau paukščius, vabzdžius, augalus, pažinau jų kūnų sandarą, gyvenseną, veisimąsi, bet, svarbiausia, pamilau juos. Tai buvo labai realus, konkrečiais faktais ir formomis paremtas jausmas ir manau, kad tai buvo pagrindas mano pažiūroms formuotis.

Dar prieš tai, negu pats galėjau skaityti knygas, neretai girdėdavau vyresniuosius sakant „graži knyga". Tačiau pati knygos gražumo sąvoka buvo man nesuprantama. Bet atėjo laikas, kai pats ėmiau skaityti. Pirmoji mano perskaityta knyga buvo K. Petruskio „Paukščių auginimas". Čia aprašomi laukiniai paukščiai, kaip juos gaudyti, kaip prijaukinti ir išlaikyti nelaisvėje. Knyga mane labai sudomino ir aš iš jos įgijau nemažai žinių. Dabar jau žinau, kas yrą „graži knyga", – pamaniau sau.

Netrukus mėgstamiausia mano lektūra tapo kelionių ir gamtos aprašymai, ypač zoologijos veikalai. Tai vis buvo „gražios knygos", o tarp jų svarbiausia vieta teko Brėmo „Gyvūnų gyvenimui", dešimties tomų iliustruotam vei-

kalui, puikiais aprašymais patraukusiam, kaip aš manau, tūkstančius panašių į mane jaunikaičių. Perskaityti Brėmo apsakymai tapo mano kerinčių svajonių objektu, ilgų pasikalbėjimų tema su broliu vakarais, iki vėlyvos nakties.

Šeštoje klasėje būdamas susipažinau su zoologu Štolcmanu, žinomu keliautoju, ilgesnį laiką buvusiu Pietų Amerikoje, kur rinko ornitologinius rinkinius grafui Branickiui. Grafas turėjo Varšuvoje privatų zoologijos muziejų. Per Štolcmaną susipažinau su Varšuvos universiteto profesorium Nasonovu, įžymiu zoologu, o šis rekomendavo mane pulkininkui Bykovui, kuris turėjo didelį paukščių rinkinį ir palaikydavo nuolatinį kontaktą su Peterburgo mokslų akademija (daugelis tos akademijos Zoologijos instituto Muziejaus biologinių grupių yra Bykovo kūriniai). Be ilgų kalbų Bykovas uždavė man darbą: aš turėsiu jam rinkti paukščius savo krašte Vilniaus gubernijoje, rašyti dienyną ir pateikti jam duomenis. Todėl pirmiausia turiu pramokti gerai preparuoti paukščius. Nors aš šį darbą jau mokėjau, bet Bykovas, kaip ir kiekvienas kolekcininkas, turėjo savo metodus, tad pašaukęs savo „denščiką", kuris kartu buvo ir laborantas, pavedė mane jo globai, kad pramokčiau tinkamai pagal jo metodą preparuoti paukščius. Aš tikrai per atostogas surinkau jam nemažą paukščių rinkinį.

Nuo tų laikų praėjo jau daugiau kaip šešiasdešimt metų, ir štai būdamas Leningrade sužinojau iš profesoriaus Portenkos, kad mano surinktas Lebiodkoje paukščių rinkinys yra Mokslų akademijos Zoologijos instituto fonduose. Pasirodo, Bykovas perleido Mokslų akademijai savo rinkinius, kartu ir mano paukščius.

Bykovas padarė man didelę įtaką. Jis dar labiau sužadino manyje ir šiaip jau nemažą gamtos pamėgimą, taip pat padėjo formuotis mano platesnei pasaulėžiūrai. Iš savo bibliotekos jis dažnai parinkdavo ir paskolindavo man knygų ir, pamenu, viena knyga griežtai pasuko mano galvoseną. Buvo tai Uoleso (Wallace) „Natūralioji atranka". Netrukus po to, vartant tėvų biblioteką, dėmesį patraukė Hekelio (E. Haeckel) knyga „Pasaulio mįslės" („Welträtsel") – tai aš ėmiau ją skaityti. Šis veikalas turėjo lemiamą reikšmę mano pasaulėžiūrai susiformuoti, paryškindamas dar labiau tai, ką perskaičiau Uoleso veikale. Populiariu, suprantamu būdu, remdamasis aibe faktinės medžiagos, autorius prieina įtikinamas išvadas. Kai vėliau pagalvodavau, kodėl Hekelio argumentai taip greitai mane paveikė, man atėjo į galvą, kad mano, nors ir vaikiškas pasiruošimas gamtai suprasti, suvaidino čia svarbų vaidmenį. Manęs niekas neagitavo, aš buvau nejautrus demagoginiams šūkiams, bet rami mokslinių dėsnių logika turėjo man lemiamą reikšmę.

Šeštoji klasė – tai kritinis laikotarpis jaunuolio gyvenime. Nustoji būti vaiku, virsti vyru. Taip buvo su manim ir su mano klasės draugais. Nepasitenkini tuo, kas yra, ieškai kažko geresnio, aukštesnio, imi apibendrinti faktus, prade-

di sintetinti sąvokas, ieškai, kur neteisybė, galvoji, kaip jai užkirsti kelią. Man esant šeštoje klasėje, tuo laiku mūsų gimnazijoje ir kūrėsi slapti saviveiklos būreliai – susitardavo tarp savęs keli ar net keliolika jaunuolių, pilni geriausių norų, pasiryžimo, bet dažniausiai menkų gebėjimų. Visiška nuomonių laisvė – gali kritikuoti ką nori: ir politinę santvarką, ir vyresnybę, ir religiją, ir tėvus. Gimnazijos vyresnybė gerai žinojo apie tokius būrelius, tie būreliai buvo juoda dėmė jos akyse, ir jie būdavo persekiojami visomis priemonėmis.

Tokiam būreliui priklausiau ir aš kartu su keliais pažangesnių pažiūrų draugais. Susirinkdavome sekmadienių vakarais, būdavo kalbama, kritikuojama, diskutuojama. Vienas susirinkimas man labai atmintinas. Buvo tai pas mūsų kolegą V. Kameneckį, labai inteligentišką vyruką (vėliau Krokuvos universiteto profesorius). Atsimenu gerai, kad kalbėjome apie teologines pažiūras ir tikslingumą gyvojoje gamtoje. Ir staiga iš gretimo neapšviesto kambario tyliai kaip šmėkla įeina mūsų gimnazijos inspektorius Šimanovskis.

Pora žodžių apie jį. Buvo tai lenkas perkrikštas, parsidavęs rusams, kad rusintų kitas tautas. Jis dėstė rusų kalbą, o jo dėstymas buvo tendencingas, visuomet įrodinėjantis rusų tautos ir kalbos pranašumą prieš kitas, ypač prieš lenkų kalbą. Net ir mokinių pavardėse jis rasdavo temų savo išvedžiojimams. Pavyzdžiui, kartą įstojo naujas mokinys Besekerskis. Šimanovskis pareikalavo iš jo, kad jis savo pavardės transkripcijoje po raidės s rašytų raidę „jatj", nes, girdi, ši pavardė esanti kilusi iš žodžių „bez" ir „siekiera", o pastarasis žodis rašomas su raide „jatj".

Šimanovskis buvo prityręs šnipas – jis nejučiomis kaip šešėlis pasirodydavo už besikalbančių mokinių, mokėdavo iškratyti ir iki smulkmenų išnagrinėti mokinio kuprinę, kad rastų ten „corpus delicti". Pati jo išvaizda buvo atstumianti. Beplaukis, smulkiai raukšlėtas eunuchiškas jo veidas kėlė pasibjaurėjimą. Jis buvo perkeltas pas mus iš 4-osios gimnazijos, kur plačiai buvo linksniuojama jo pravardė Šimpanzas. Šimpanzu jis liko ir pas mus. Mes jo didžiai neapkentėme ir kiekvienas svajojome apie progą kada nors jam atkeršyti. Taigi Šimpanzas ir apsilankė mūsų susirinkime pas Kameneckį. „O!" – tarytum nustebęs sušuko jis, jo akys ėmė žvalgytis aplinkui, o rankos graibyti ant stalo. „Aš tik užsirašysiu pavardes", – pasakė jis, neradęs nieko įdomaus ant stalo, ir išsiėmė iš kišenės užrašų knygutę. Tą ketvirtį visų susirinkimo dalyvių elgesio pažymys buvo sumažintas, o tai buvo blogas įspėjimas.

Aprašytasis nuotykis įvyko tarp Kalėdų ir Velykų, trečiame ketvirtyje. Trečiojo ketvirčio mano pažymėjimas buvo neblogas, išskyrus elgesį. Tiesa, turėjau keletą smulkių konfliktų su vyresnybe, ypač su kunigu. Pastarasis jau viešai vadino mane bedieviu, ir šia proga kartą įvyko komiškas nuotykis. Iššaukęs mane atsakinėti po visų klausimų jis dar paklausė: „Jesteś ateusz?". Aš

drąsiai atsakiau: „Nie – Tadeusz“ (Esi bedievis? – Ne, esu Tadas). Visa klasė prapliupo juokais, o kapelionas liovėsi vadinęs mane bedieviu.

Po to įvykio, kai inspektorius užklupo mane susirinkime, mano reputacija vyresnybės akyse labai pablogėjo. Buvau laikomas vos ne pogrindžio veikėju ir įrašytas į juodąjį sąrašą. Baigiantis metams, artėjančių egzaminų akivaizdoje aš paprastai mokydavausi geriau, taip buvo ir dabar. Taigi buvau be egzaminų perkeltas į septintą klasę. Man tai buvo didelis džiaugsmas, nes visu mėnesiu anksčiau galėjau išvažiuoti į Lebiodką, ekskursuoti, medžioti, – vienu žodžiu, atsidėti savo mėgstamiausioms pramogoms. Tačiau tai buvo paskutinis triumfas. Tuoj po atostogų grįžęs į gimnaziją patyriau visą Šimpanzo nepalankumą. Kiekviena proga jis stengdavosi man pakenkti. Gimnazijos patalpose buvo uždrausta kalbėti pavergtųjų tautų kalbomis, pavyzdžiui, Varšuvoje lenkiškai, Vilniuje lietuviškai, bet pastaraisiais laikais į šį nusikaltimą buvo pradėta žvelgti liberaliau. Tačiau Šimpanzas, išgirdęs kreipiantis į draugą lenkiškai, įkišo mane vienam sekmadieniui į „karcerį“. Bet ir šiaip jis turėjo daug progų persekioti mane. Iš rusų kalbos man pasipylė dvejetukai. Pasiskundžiau pulkininkui Bykovui, ir šis įsikišo, bet tai pagerino padėtį tik trumpam laikui, o vėliau vėl pasipylė dvejetukai. Aš įniršau, pasidariau su Šimpanzu nemandagus, tiesiog įžūlus, bet, aišku, tuo dar labiau pabloginau savo padėtį.

Mano taktika su Šimpanzu pasidarė visai netikusi. Pasidariau dar įžūlesnis ir pagaliau per vieną griežtą pasikalbėjimą visiškai nevilties apimtas į akis pavadinau jį Šimpanzu. Tai lėmė mano tolesnį likimą – pasidarė aišku, kad aš toliau gimnazijoje likti negaliu. Iš gimnazijos buvau pašalintas netgi su pažymėjimu, vadinamu „volčij bilet“ (vilko bilietas). Su tokiu pažymėjimu nepriimdavo mokinių į jokią kitą gimnaziją.

Mano tėvelis gyveno Peterburge, užėmė aukštą vietą ir turėjo plačių pažinčių, tad, nepaisant „vilko bilieto“, aš buvau priimtas į 10-ąją gimnaziją Peterburge. Ten santykiai tarp mokytojų ir mokinių buvo visai žmoniški, ir aš šią gimnaziją baigiau 1903 metais.

Aš apsisprendžiu

Mano tėviškė Lebiodka yra ant buvusios etnografinės ribos tarp Lietuvos ir Gudijos, tiksliau sakant – šis kraštas buvo tikra Lietuva, tik jos gyventojai sugudėjo. Tai byloja daugybė vietovardžių ir žmonių pavardžių, byloja ir tai, kad dauguma gyventojų yra katalikai, o jų kalboje – nemaža lietuviškų žodžių. Į tą mišinį įterpta dar ir lenkų kalbos. Pasiturinti klasė, dvarininkai, laikė save lenkais ir ši klasė dėl savo aukštesnės kultūros darė didelę įtaką šio krašto gyvenimui. Prasigyvenęs lietuvis ar gudas mielai linkdavo i lenkybę, o tam daug padėjo ir bendra tikyba, nes katalikų tikyba dažnai buvo tapatinama su lenkybe. Pati katalikybė palyginti su stačiatikybe buvo laikoma kažkuo aukštesniu, pranašesniu, o stačiatikiai buvo lyg žemesnis luomas. Lietuviai lietuviais save ir vadindavo. Gudams tautybės sąvoka buvo labai miglota ir jie savo tautybės vardo nežinojo, o vadindavo save „tutejšy" (vietinis) arba „katalikais". Bet ir pasiturintys, lenkiškai kalbantys, vargu galėtų būti pavadinti lenkais. Jų kalba turėjo daugybę lietuviškų ir gudiškų priemaišų, ypatingą akcentą ir sintaksę, ji tiek skyrėsi nuo tikros lenkų kalbos, kad Lenkijos gyventojai vargiai galėtų ją suprasti. Pridursime dar, kad šis Lietuvos gyventojas nuo lenko skyrėsi psichika, galvojimo būdu, temperamentu, ir net tie, sulenkėję, gyventojai bent seniau dar vadino save „litvini". Tai net dokumentiškai užfiksuota buvusio Vilniaus universiteto diplomuose, kur tautybės rubrikoje pažymėta „lithuanus". Būta net tam tikro antagonizmo tarp „litvinų" ir tikrų lenkų. Nebuvo tai tikra neapykanta, bet ryškus neprielankumas. „Litvini" pašiepdavo lenkus, laikė juos nerimtais, melagiais, mokėjo šimtus anekdotų, pašiepiančių lenkus, ir panašiai. Lenkai atsilygindavo pajuokdami netaisyklingą, tarmišką kalbą, lėtą būdą, papročius ir taip toliau. Bet greta to lenkuose reiškėsi tam tikras agresyvumas, jie laikė Lietuvą vien Lenkijos provincija, o lietuvius – subordinuota jiems tauta, kuri privalo jiems būti dėkinga už uniją, už krikščionių tikybą, už kalbą, už kultūrą ir daugybę kitų lenkiškų gėrybių.

Tokių prieštaringų nusistatymų atmosferoje ir teko man augti. Žinoma, dar vaikas būdamas aš mažai nutuokiau apie šių priešingybių esmę, bet tam tikra vaikiška intuicija besivadovaudamas, ėmiau linkti įvieną pusę ir šalintis lenkybės.

Pas mus, Lebiodkoje, kartais apsilankydavo svečių iš Lenkijos, kartais būdavo vienas kitas tarautojas, kilęs iš Lenkijos. Kartą buvo iškviestas lenkas hidrotechnikas artezinio šulinio gręžti. Iki šiol su pasipiktinimu prisimenu to lenko posakį, esą Lenkijoje ariama žemė skaniai kvepia, o Lietuvoje dvokia. Taigi lenkų nusistatymą, jų požiūrį į mūsų žmones man dažnai tekdavo pajus-

ti, ir nuo mažų dienų mano sieloje kaupėsi tam tikra reakcija.

Mano galvosenai tam tikrą įtaką darė tėvas. Jis buvo tikrąja žodžio prasme „litvin", t. y. seno tipo lietuvis patriotas, toks kaip A. Mickevičius, L. Kondratovičius. Lietuviškai jis nemokėjo, bet buvo lietuviškai nusiteikęs, kartu buvo opozicijoje prieš lenkus ir Lenkijos vyravimą. Aš neretai girdėdavau jį aštriai pasisakant prieš lenkus, o kai kada jis mokydavo mane atsikirsti išgirdus nukreiptą prieš lietuvius pašaipą. Jo mėgstamas lenkams taikomas epitetas – „artistai", mat lenkai moka tik suvaidinti dirbančius, bet nesugeba iš esmės darbo atlikti. Juo toliau, juo labiau augo manyje separatistinis jausmas. Separatistais lenkai vadino tuos, kurie norėjo atsiriboti nuo lenkybės. Mano separatizmą skatino dar viena aplinkybė: ilgais žiemos vakarais kas nors iš vyresniųjų skaitydavo vaikams knygas arba savo žodžiais atpasakodavo jų turinį. Prancūzė skaitydavo mums ką nors iš vaikams skirto rinkinio „Bibliothèque rase", o tetulė Korbutienė atpasakodavo ką nors iš T. Narbuto „Lietuvos istorijos" arba skaitydavo Mickevičiaus ar Kondratovičiaus poeziją, kurią ji labai mėgo ir tą pomėgį įkvėpė ir man.

Senovės Lietuvos istorijos vaizdai mane labai jaudino. Nuosava tikyba, žaibų valdovas galingas Perkūnas ir jaunesni, jam pavaldūs dievaičiai, šventieji ąžuolynai, kur aukuruose ruseno amžina ugnis, vaidila su kanklėmis ir baltai apsivilkusios vaidilutės, jaukūs šventieji žalčiai, kurie gėrė pieną iš vieno dubens, su vaikais. O lietuviai gyveno tamsiuose miškuose, dėvėjo drabužius iš žvėrių kailių, buvo ginkluoti lankais ir ietimis. Jie buvo puikūs medžiotojai ir narsūs kariai, įvarydavo baimės savo kaimynams rusams, lenkams ir net totoriams. O vėliau lietuviai atsisakė savo tikybos – šventieji ąžuolynai buvo iškirsti, aukurai sugriauti, amžinoji ugnelė užgeso, o dievai ir dievaičiai išvaikyti... Mūsų šeimininkė teigė, kad ir dabar dideliuose tamsiuose miškuose esama tų dievaičių. Užklydęs medžiotojas arba grybautojas kartais aptinka vieną kitą. Jie kukliai slapstosi už storų medžių ir tiesdami plaukuotą, kaip žvėries, rankutę gailiai sako „duok", vadinasi, prašo valgyti. Ir aš pagalvodavau, kad jei man tektų sutikti tokį padarėlį, aš jam atiduočiau savo gardžiausią kąsnį.

Kartais žiemos vakarais buvo skaitomi Mickevičiaus veikalai. Mano tetulė Korbutienė buvo impulsyvus žmogus, jautri bet kuriam grožiui. Ji gerai išmanė grožinę lenkų literatūrą, mintinai mokėjo ištisus posmus ir, susidarius atitinkamai nuotaikai, savo mėgstamiausius kūrinius skaitydavo arba deklamuodavo. Ir kada gali būti tam tinkamesnė nuotaika ir aplinka, jeigu ne žiemos vakarais lempos apšviestame kambaryje, kai liepsnoja ugnis didelėje krosnyje, ūžiant ir švilpiant vėjui kamine, o čia pat jaukiai burzgiant verpiančios močiutės rateliui... Tetulė atsisėsdavo didelės kanapos viduryje prie mažo staliuko su lempa, o mes, vaikai, kiekvienas suradęs sau jaukesnį kampelį, ratu aplink ją

susigūžę klausydavomės skaitymo.

Tetulės lektūra paliko man gilius pėdsakus visam gyvenimui. Iš seniausiai girdėtų veikalų man ypač įstrigo „Konradas Valenrodas". Jau pirmieji jo įžangos žodžiai „Sto lat mijało jak Zakon Krzyżowy we krwi pogaństwa północnego brodzil..." giliai sujaudino mano vaizduotę, o kiek toliau tokių jaudinančių momentų, keliančių pasididžiavimą mūsų didvyriais ir aštrią neapykantą mūsų tautos priešams. Panašių jausmų patyriau klausydamas ir „Gražinos" arba „Pieśn pochodu litwinów": „W mocnych murach siedzi lach, ale w sercu jego strach. Mysmy lacha zwyciężyli, wyszydzili, wzięli twierdzy gmach..." Buvo skaitomas ir „Ponas Tadas", bet turiu pripažinti, kad tokio amžiaus vaiko kaip aš (tuomet turėjau apie dešimtį metų) šis veikalas negalėjo tinkamai paveikti. Vaikui svarbu veikalo fabula. Minėtuose pirmuose dviejuose Mickevičiaus kūriniuose ji yra ryški ir spalvinga. Veikale „Ponas Tadas" yra puikių vaizdų, puiki anų laikų žmonių charakteristika, puiki kalba, – bet tai gali būti įvertinta tik vyresnio amžiaus skaitytojo, ir aš tai įvertinau tik būdamas subrendęs vyras. Tiesa, buvo ir ten vaikui suprantamų ir jaudinančių dalykų, – tai meškos nukovimas, zuikių medžioklė, o užvis labiausiai – visur iškylanti neapykanta rusams. Kai kurie Mickevičiaus veikalai sakyte sakė, kad mes ir lenkai – tai ne tas pat. Didelį įspūdį man darydavo ir Kondratovičiaus veikalai. Tas tikras Lietuvos kaimo kanklininkas paprastais, nuoširdžiais žodžiais vaizduodavo tai, kas mano širdžiai buvo mieliausia – seni tarp miškų pasislėpę dvariukai, eigulio sodyba, beržais, apsodinti vieškeliai, „smūtkeliai" prie kelio, pelkėtos pievos, rudens rūkais apsitraukusios, vyžoti žmonės, kupini paprastumo, bet kilnios širdies ir gilių jausmų. Man ypač patiko šio poeto veikalas „Jan Dęborog". Jo pratartį pirmą kartą padeklamavo man tetulė Korbutienė. Mes važiavome arkliais per girią tamsią rudens naktį. Žingsniu ėjo arkliai ir lėtai slinko mūsų vežimas smėlėtu miško keliu.

„Ziemia moja rodzona, Litwo moja święta,
Żółtym piaskem drobną trawą przytsząsnięta ..."

Išgirdęs šiuos žodžius, aš tarytum apsisprendžiau – taip, tai mana žemė, ir ta žemė vadinasi Lietuva, ir aš esu lietuvis.

* * *

Bet štai aš Varšuvoje, esu gimnazijos mokinys, visi mano draugai gryni lenkai, nei iš Lietuvos, nei iš Gudijos nėra nė vieno. Jie pašiepia mane, tyčiojasi iš mano tarmės, pravardžiuoja mane. Aš irgi jaučiu, kad mes ne tie patys žmonės, tarp mūsų yra kažkoks skirtumas. Jie žino, kad jie yra lenkai ir turi tam pagrindą, jie gyvena Lenkijoje, kalbasi tarp savęs gryna lenkų kalba. Aš

jaučiuosi lietuviu, bet lietuviškai nekalbu, o lenkai tyčiojasi iš mano lenkiškai–gudiškai–lietuviško žargono. Tik tiek aš turiu savito. Bet ir šis žargonas man artimas. Ir mes, vaikai, namie, nors jau ir mokame grynąją lenkų kalbą, mielai kalbame šiuo žargonu ir net bravūruojame juo, kad pademonstruotume mūsų skirtingumą nuo „varšaviokų". Mes jų nemėgstame ir taip pat pašiepiame juos, jų lengvapėdiškumą, ypač miestietiškumą, nes patys jaučiamės kaimiečiai.

Mano prieraišumas tėviškei ir opozicija Varšuvai reiškėsi dažnai savotiškai ir perdėtai. Iš Lebiodkos aš atsivežu buteliuką mūsų upelio vandens ir geriu jį protarpiais, mažais gurkšniais. Garbė yra kuo ilgiausiai valgyti iš Lebiodkos atvežtą duoną ir tuo būdu apsieiti be Varšuvos duonos. Mes stengėmės taupyti paskutinę duonos plutelę, ir kas jos turėdavo, didžiuodavosi prieš kitus. Tokia proga dažnai pasitaikydavo, nes protarpiais atsiųsdavo mums siuntiniu pintinę su ūkiškais produktais, tarp kitko ir duona. Kažin ar ši duona buvo skanesnė už varšuvinę, bet valgyti ją buvo garbės dalykas, tam tikras opozicijos pareiškimas.

Kaip jau minėjau, gimnazijoje turėjome trejas atostogas per metus: vasaros atostogas du su puse mėnesio, Kalėdų ir Velykų atostogas po tris savaites, – ir visas jas praleisdavome Lebiodkoje. Štai jos artinasi, dar keletas dienų ir pagaliau – lauktoji išvažiavimo diena. Traukinys išeina apie dvyliktą valandą nakties, tenka važiuoti net į kitą Varšuvos kraštą, į priemiestį, vadinamą Praga, kitoje pusėje Vyslos. Tai visa ekspedicija, nes be mamytės ir trijų keturių vaikų dar dažnai būna kas nors iš giminių, be to – krūva daiktų, kaip visuomet važiuojant praleisti šventes. Važiuojame Varšuvos–Peterburgo geležinkeliu iki Pariečės stoties, kur traukinys ateina apie aštuntą valandą ryto – taigi visą naktį tenka praleisti vagone. Mes, vaikai, žinome, kad tarp stočių Lapy ir Balstogės geležinkelis perkerta Narevo upę, o už Narevo jau nebe Lenkija, bet Lietuva[9]. Tai įvyksta apie penktą valandą ryto. Stengiamės nepramiegoti to momento, bet vis tiek miegame, tik pabudę pasiteiraujame, kur esame, ir kartais pataikome pamatyti. Dabar mes jau Lietuvoje, netrukus Nemunas ir Gardinas, o nuo Gardino tik viena stotis, tik dvidešimt penki kilometrai iki Pariečės. Jau miegas neima.

Pariečė – didelė stotis. Čia daug keleivių išlipa, tai vis Druskininkų klientai. Iš čia tik dvidešimt kilometrų važiuoti į kurortą miškingu, smiltingu keliuku. Tuo užsiima aplinkiniai sodiečiai. Jų čia visuomet daug siūlo atvykusiems kurortininkams savo prastus, mažais arkliukais pakinkytus vežimus[10].

Mes, vaikai, bėgame į stoties kiemą pažiūrėt mums iš Lebiodkos atsiųstų

[9] Pagal anų laikų administracinį padalijimą.
[10] Tuomet geležinkelio šaka į Druskininkus dar nebuvo nutiesta.

arklių. Kiek džiaugsmo matant dideles „drobynas" su dviem sėdynėmis, užklotomis kaimiškais kilimėliais. Nuoširdžiai sveikiname atvažiavusį Joną, Vincuką ar Petruką ir Lebiodkos arklius. Į Lebiodką tolimas, blogas miško ir laukų kelias. Bet koks jis mielas palyginti su bjauriomis Varšuvos gatvėmis. Pakelyje didžiulis Lušnevos ežeras, toliau vis pušynas ir pušynas su mažais ir dideliais raistais. Sausose kalvelėse pavasarį žydi pūkuotos violetinės šilagėlės, o rudenį didžiausi viržynų plotai. Tai mūsų žemė. Kokia ji graži! Toliau miškas baigiasi, matyti platus Berštų ežeras ir Katra, pavasarį patvinusi, plačiai išsiliejusi. Per ją permestas apvalių rąstų kuprotas, svirduliuojantis tiltas. Atsargiai juo eina pora arklių, prunkščia, glaudžiasi viens prie kito. Laimingai tiltas pervažiuotas, bet toliau pelkėtas, duobėtas kelias, o patvinusios Katros klanai siekia net vidurį kelio. Kartais porelė kryklių turškia čia pat vandenyje ir įsaulyje tviska žvilgančios patinuko spalvos. Jau kelionė įpusėta ir kelias geresnis. Vakare, jau sutemus, esame namie.

Tris kartus per metus šitaip keliaudavome iš Pariečės į Lebiodką džiaugsmo kupini, ir tris kartus – atgal su liūdesiu širdyje. Žinoma, tais laikais aš vienašališkai žvelgiau ir į Varšuvą, ir į Lebiodką. Varšuva man buvo blogybių įkūnijimas, o Lebiodkoje mačiau vien gėrybes. Bet iš tikrųjų man, kaip ir kiekvienam jaunuoliui, mokslo metai ir atostogos turėjo gilesnę reikšmę. Todėl kiekviena tokia kelionė į miestą ir į kaimą – tai tikri mano dvasinės raidos etapai, mentaliteto ir intelekto brendimo pakopos, kai vienos galvojimo formos subręsdavo, o kitos – užgimdavo.

Per vasarą, nors ir nedaug, šiek tiek skaitydavau. Nebeatmenu, penktoje ar šeštoje klasėje perskaičiau Henriko Senkevičiaus „Ugnim ir kalaviju", „Tvanas", „Ponas Volodyjevskis", „Kryžiuočiai", „Quo vadis" ir kt. Kai kurie iš tų veikalų, ypač „Tvanas", paliko mano galvosenoje gilių pėdsakų. Čia svarbiausi motyvai paimti iš Lietuvos praeities. Su pasigėrėjimu skaičiau Žemaitijos dvarelių romantiškai jaukų aprašymą, vaizduojantį jų gyventojų, kad ir niūrų, bet taurų būdą. Čia Senkevičius mokėjo pabrėžti lenkų ir lietuvių būdo skirtingumus, ir turbūt to nenorėdamas, iškėlė lietuvių pranašumą. Tai atitiko ir mano galvoseną, stiprino ją.

Neišdildomą įspūdį ir pasipiktinimo jausmą sukėlė manyje aprašymas, kaip Kmicico draugai, lenkai pramuštgalviai, įsiveržė į Bilevičių dvarą, girtuokliavo ir skriaudė žmones. Ir pasitenkinimo jausmą patyriau perskaitęs, kaip žemaičiai mokėjo jiems už tai atkeršyti. Neužmirštamas man liko Kėdainių pasitarimas, kai Radvila pasiūlė atsiskirti nuo Lenkijos ir eiti išvien prieš ją kartu su Švedijos karaliumi. Žinoma, Senkevičius vaizduoja Radvilą krašto išdaviku, o man jis atrodė patriotas, pasiryžęs gelbėti Lietuvą nuo lenkiškosios suirutės.

Mūsų lenkų kalbos mokytojas Vojno užduodavo per atostogas išmokti

lenkų poetų eilėraščių. Pasirinkti galėjo pats mokinys savo nuožiūra, pagal savo polinkius. O padeklamuoti turėjome per pirmąsias po atostogų pamokas. Aš pasirinkau Kondratovičiaus įžangą į „Jan Dęborog". Pirmosios šio veikalo eilutės „Ziemia moj a rodzona, Litwo moja swięta ..." man kadaise padarė gilų ispūdį, ir aš, išmokęs šį gana ilgą veikalą, jausmingai padeklamavau jį savo klasėje. Turbūt mano žodžiuose buvo ganėtinai išraiškos, nes pastebėjau, kad visa klasė, net ir didžiausi išdykėliai, nutilę atidžiai manęs išklausė. Per pertrauką du rimtesni mano klasės mokiniai priėję prie manęs paspaudė man ranką ir palankiai atsiliepė apie deklamavimą. Aš buvau tuo labai patenkintas, nes pajutau, kad tas pasirodymas buvo tarytum pirmoji vieša mano savigarbos jausmų deklaracija.

Tais laikais svajojau pramokti lietuvių kalbos, bet tai buvo sunki užduotis, nes pažįstamų lietuvių Varšuvoje neturėjau, knygų ir vadovėlių nebuvo, be to, vis galiojo Muravjovo įvestas lietuvių spaudos draudimas. Man besimokant šeštoje klasėje, į mūsų klasę atsikėlė iš Rygos mokinys Koverskis ir kaip kuriozą atsivežė dvi lietuviškas knygutes: viena – abėcėlė kartu su trumpomis vaikiškomis maldelėmis, o kita – mažytis eilėraščių rinkinys. Man prašant, jis tas dvi knygeles padovanojo. Kadangi abėcėlėje buvo malda „Tėve mūsų", o šią maldą aš mokėjau lenkiškai ir prancūziškai, todėl maniau, kad man bus lengva nustatyti lietuviškų žodžių reikšmę. Sunkus tai buvo darbas, neturint nuovokos apie kalbos fonetiką, gramatiką, ypač apie linksniavimą ir asmenavimą. Dar mažiau naudos turėjau iš eilėraščių rinkinėlio. Atsimenu, kad pirmame puslapyje buvo eilėraštis „Oi žydėk, žydėk, balta obelėle ..." Aš tariausi supratęs tik žodį „žydėk" manydamas, kad jis reiškia „žydelis". Aišku, kad šis mano pasiryžimas baigėsi visiška nesėkme.

Septintoje klasėje iš Varšuvos penktosios gimnazijos, kaip jau minėjau, buvau išvytas ir galutinai atsisveikinau su Varšuva. Tėvo parėdymu persikėliau į Peterburgą ir ten, kaip jau irgi anksčiau minėjau, buvau priimtas į dešimtąją gimnaziją, o baigęs ją – į universitetą.

Malonus tai momentas, kai iš vargšo gimnazistuko virsti studentu. Tarytum drugio lėliukė, pasiekusi savo paskutinę metamorfozės stadiją įgauni sparnus ir plačias polėkio galimybes. Caro laikais Rusijoje, taip pat kaip Vakarų Europos universitetuose, nebuvo stojamųjų egzaminų ir buvo galima tiesiai iš gimnazijos suolo patekti į universiteto auditoriją. Vienas iš malonumų buvo tas, kad galėjai, atsipalaidavęs nuo įgrįsusių gimnazisto drabužių, apsivilkti gražia studentiška uniforma su auksinėmis sagutėmis ir mėlynais apvadais. Bet didesnis malonumas buvo tai, kad caro laikais studentas užimdavo visuomenėje privilegijuotą vietą. Studentas – tai laisvų minčių nešėjas, tai kovotojas prieš viską, kas yra pasenę, atgyvenę savo amžių, tai tikras pažangos armijos

kareivis. Studentas – tai inteligentų ir darbininkų lepūnėlis, jam visur darydavo nuolaidas, jam užleisdavo vietas, jį šelpdavo ir globodavo. Taigi aukštai pakėlęs galvą, vilties ir pasiryžimo kupinas žengdavo studentas į naują gyvenimą. Ypač Peterburgo studentui buvo kuo pasididžiuoti: didžiulė Rusijos imperijos sostinė su daugybe aukštųjų mokyklų, intelektinio gyvenimo centras, į kurį buvo sutraukti įžymiausi profesoriai ir šiaip mokslininkai. Kad ir Rusijos sostinė, bet, būdamas pačiame jos pakraštyje, Peterburgas glaudžiai buvo susijęs su Vakarų Europos civilizuotais kraštais. Iš čia tarytum ranka pasiekiamas užsienis. Tai ir buvo vartai, pro kuriuos į atsilikusią ir barbarišką Rusiją sunkėsi mokslas, Vakarų kultūra, pažangios idėjos. Dėl Peterburgo politinės reikšmės ir geografinės padėties jame išaugo didelės svetimšalių kolonijos. Ištisi kvartalai buvo apgyventi vokiečių, švedų, suomių, prancūzų ir kt. Tai buvo tikrai tarptautinis miestas ir jame nesijautei esąs tikroje Rusijoje, kaip, pavyzdžiui, Maskvoje. Peterburge ir papročiai buvo švelnesni, kultūringesni.

Peterburge buvo ir lietuvių kolonija, maždaug dvidešimt tūkstančių žmonių. Iš jų nemažai studentų. Bet grįžkime atgal į tas dienas, kai aš baigiau gimnaziją ir, pasijutęs studentu, parvažiavau atostogų į Lebiodką. Dabar aš suaugęs žmogus, man atviri platūs keliai, dabar turi realizuotis mano svajonės, mano fantastiniai sumanymai. O didžiausia mano svajonė – pažinti nežinomų kraštų gamtą, ypač gyvūniją, aplankyti tolimos šiaurės jūras ir jų salas, nuvykti į mėlynąjį, šiltąjį Viduržemį, ir dar toliau – į atogrąžų kraštus, į Afriką ir Pietų Ameriką.

Tuo tarpu tai tik svajonės, sunkiai įvykdomos svajonės. Bet galima ir čia, Lietuvoje ir Gudijoje, padaryti įdomių žygių. Pinsko pelkės, Nemuno aukštupys, Rūdininkų ir Gudų Girios[11] – visa tai arti, viskas lengvai pasiekiama.

---

[11] Su gilia pagarba ir meile skaitydami profesoriaus Tado Ivanausko raštus, esame pripratę prie Gudų Girios vardo, bet prašyčiau leisti man juo paabejoti.
Gudų Giria? Kur ji prasideda, kur baigiasi?' Kur ji apskritai yra? Norėdamas prisidėti prie kitų abejojančių, galiu pridurti, kad daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų, dar būdamas studentu, išvaikščiojau plotus nuo Druskininkų iki Varėnos, nuo Dubičių iki Merkinės – kur, tarkime, esanti Gudų Giria. Kalbėjau su daugeliu tada dar gyvų Mustei-kos ir kitų sodžių senolių, tačiau nė vienas jų apie Gudų Giria nieko nebuvo girdėjęs, Todėl ir aš jos neradau. Nors daugelis, beje, net ne pačių seniausių vietinių sodiečių, ypač miško darbininkai, gerai žinojo vietinių miškų ribas bei jų vardus, taip pat smulkiau-sius toponimus – kalnelių, pelkučių, brastų pavadinimus, kuriuos ir nūnai vartoja. Gudų Girios pavadinimas tikriausiai į mūsų spaudą atėjo vien iš profesoriaus Tado Ivanausko raštų. Tarp kitko, „Gamtininko užrašuose" minima, kad baltarusiai šį plotą vadino Ruska Puščia (kodėl Ruska?!). Norėdamas pasitikslinti, specialiai teiravausi Baltarusijos miškų ūkio ministerijoje. Man atsakė, kad Baltarusijos miškininkai toje Lietuvos–Baltarusijos riboje tokio pavadinimo nei anksčiau, nei dabar nėra girdėję. Matyt, jo irgi nėra gyvo.
Visai kas kita – Gudo šalis. (Ne gudų, o gudo, ir ne giria, o šalis). LTSR Valstybinės leidyklos 1940–1941 metais išleistame „Lietuviškosios enciklopedijos" t. IX, p. 837 skaitome: „Gudo šalis – taip Marcinkonių ir Merkinės apylinkių lietuviai vadina miškus ir pelkes abipus Katros upės Gardino gub." (manyčiau, kad šis straipsnis parašytas irgi prof. T. Ivanausko). Nurodyto leidinio, kurio kompetencija abejoti nereikia, Lietuvoje išėjusiuose tomuose kruopščiai suminėti bei aprašyti didesni, mažesni ir visai maži miškai,

Čepkelių raiste su sumedžiotu kurtiniu 1918 m.

Su medžiokline apranga 1923 m.

Vaikščioti esu pripratęs, galiu klampoti nepereinamomis pelkėmis, galiu nakvoti miške prie laužo, kur reikia galiu perplaukti upę. Mano ekskursijų pamėgtos vietos tapo į šiaurės vakarus nuo Lebiodkos niūksantis didelis miškų masyvas Gudų Giria. Pasiėmęs šautuvą, kuprinę, naginėmis apsiavęs, nukeliauju ten kelioms dienoms ir naktims. Po tokios išvykos pareinu namo alkanas, purvinas, pavargęs, laužo dūmais aprūkęs, bet parsinešu kuprinėje savo lobį – nušautus paukščius, žalčius, gyvates, drugius, vabalus. Turiu darbo kelioms dienoms, – reik preparuoti paukščius, kailiukus, susegioti vabzdžius, sutvarkyti dienyną.

Nuo Lebiodkos, patraukus šiaurės vakarų kryptimi, iki Gudų Girios apie dvidešimt kilometrų, o pirmieji, jau pačioje girios glūdumoje esantys kaimai – tai Zubravas ir Pagarenda, – abiejuose Katros upės krantuose. Tuos kaimus dažnai aplankydavau per savo išvykas. Gyventojai jų – gudai, tikrai miškiniai žmonės, su visais simpatingais miško gyventojų bruožais. Ten aš ateidavau pėsčias, kartais atvažiuodavau vienkinkiu ūkišku vežimuku ir tuomet nusibastydavau miško gilumon, kur akys matė ir kojos nešė.

Vienos tokios išvykos metu, o buvo tai į vakarus nuo Katros aukštupio, sutikau žmogų – jis buvo vyžotas, su kirviu už diržo. Pamatę viens kitą, abudu sustojome. Jis priėjo arčiau ir, kaip aš supratau, palankiai kreipėsi į mane, bet nesuprantama man kalba. Žinoma, aš tuoj susivokiau, kad kalba jis lietuviškai ir, nors nesupratęs žodžių, pamaniau, kad jis klausia, ką aš veikiu miške. Tai rodydamas šautuvą aš ženklais stengiausi paaiškinti, kad medžioju. Tuo ir baigėsi mūsų susitikimas. Bet jį aš prisimindavau ir prisimindavau visą savo ilgą gyvenimą. Palikęs vienas aš susigraudinau... štai du lietuviai, susitikę savo

---

tačiau Gudų Giria neminima. Neabejotinai ji būtų aprašyta, jeigu būtų, kaipo tokia, buvusi. Tą patvirtina ir „Tarybų Lietuvos enciklopedija" (1986, t. II, p. 14). „Gudų Giria – yra Lietuvos pietuose, BTSR pasienyje, 11 km į pietus nuo Marcinkonių, įeina į Dainavos girios masyvą. Plotas 2200 ha" (tik!). Taip pat, kiek teko klausinėti vyresnių žmonių, kalbėtis su to krašto praeities dideliu žinovu Vincu Gaidžiu, kuris vaikystėje mokėsi pas patį Tadą Ivanauską ir Honoratą Ivanauskienę lietuviškoje Musteikos mokykloje, o vėliau pats ilgus metus ten mokytojavo – visi jie man irgi neabe-jodami pasakydavo, kur yra Gudo šalis (jokia ne giria!). Tai būtent pelkės, pievos ir miškai, prisišlieję prie Katros upės krantų maždaug apie Pagarendos sodžių ir toliau palei Katrą abipus tenai esančios Lietuvos–Baltarusijos ribos. Ir vėl – tai vien didelių miškų mažos dalies pavadinimas, kaip netoliese esantys Meletos Kampas, Leono Šilelis, Zagocinės Miškas ir panašiai. Kodėl visa ta Dzūkijos šilų gausybė, daugybe vardų vardelių pavadinti miškai turi tapti Gudų Giria? Kiek teko patirti, tuose šiluose esančių sodžių gyventojai to vardo irgi kratosi: kokie gi mes atseit gudai?! Tarkim, argumentas ne „svarbiausias", bet vis dėlto... Ir kyla pagrįsta abejonė, ar Gudų Giria – pavadinimas tikrai senas? Ir apskritai ar jis buvo kada nors gyvas vietos žmonėse... Sakyčiau, tegul lieka poetiškai pavadintas Gudo šalies miškas ten, kur jis buvo ir dabar tebėra. Nors, reikia sutikti, kad to žodžio būtent – iš šios knygos kaip ir iš dainos – neišmesi. Tat vargu ar derėtų tasai vardas, o taip ne vien man atrodo, norint sujungti tokias pietryčių Lietuvos miškų platybes. Geriausiai, manyčiau, pritaptų mūsų įžymaus miškotvarkos ir miškų istorijos žinovo Algirdo Bruko pasiūlytas, tarp kitų, vienas to miškų masyvo pavadinimas: Druskininkų–Varėnos miškai.

Leidinio parengėjas

krašte, negali susikalbėti savo kalba. Man pasidarė koktu ir gėda. Tokių jausmų kupinas, į save įsigilinęs, lėtu žingsniu ėjau per mišką. Iš kairės pusės buvo sausas kalvagūbris, visas violetinis nuo žydinčių viržių, su retokomis, bet storomis pušimis, o iš dešinės – kalvelė, kurios šlaitai leidosi į baltą kerpyną su liguistomis pušelėmis keružėmis... mielas vietovaizdis, visuomet mane taip raminantis... Nėra ko nusiminti, ėmiau kalbėti sau, lietuvių kalbos galima pramokti. Dabar, kai rudenį būsiu Peterburge, turėsiu draugų lietuvių, bus tokių, kurie mane supras, jie padės man. Reikia tik pasiryžti. Ir šį momentą, senos pušies ir žydinčio viržyno akivaizdoje, aš pasižadėjau dar šį rudenį pramokti savo gimtinės kalbos.

Tą patį vakarą atvykau į Musteikos kaimą ir nakvojau pas eigulį Simaną Averką. Visa šeimyna kalbėjo lietuviškai, tik aš vienas su šeimininku kalbėjome rusiškai. Netrukus atėjo šeimininko brolis Augustas Averka ir turbūt norėdamas man įtikti ėmė kalbėti su manim lenkiškai, tačiau baisiausiu žargonu. Šiaip visas kaimas pasirodė esąs grynai lietuviškas ir, išskyrus tik kai kuriuos vyrus, kalbėjo vien lietuviškai. Taip aš pirmą sykį gyvenime pabuvau tikrai lietuviškoje aplinkoje.

Grįžau į Lebiodką, kad pasilsėčiau, atsivalgyčiau, apdoročiau ir sutvarkyčiau savo rinkinius ir šį kartą, be to, turėjau sutvarkyti savo naujus išgyvenimus, naujus įspūdžius.

Už savaitės vėl susiruošiau į Gudų Girią, pasiryžęs šį kartą pasiekti Marcinkonis, nes praėjusį kartą Musteikoje pas Averkas sužinojau, kad Marcinkonys – tai tikra lietuvybės tvirtovė šiame krašte. Daug man buvo pasakota apie vietinės parapijos kunigą Šoblicką. Kaip supratau, jis esąs tikras „kultūrtrėgeris" ir lietuviškos dvasios įkvėpėjas. Už savaitės aš pas jį apsilankiau ir buvau maloniai priimtas. Buvo tai dar jaunas, santūrus, kuklus žmogus. Aš neapsirikau palaikęs jį „kultūrtrėgeriu". Jam ne tiek rūpėjo žmonių dievotumas, kiek jų švietimas, padorumas, gražus elgesys. Jis, pavyzdžiui, prisaikdino visus savo parapijos vyrus nebegerti degtinės bei kitų stiprių gėralų, ir aš žinau, kad priesaikos buvo laikomasi. Jis mokė, kaip dera gražiai elgtis bažnyčioje, nes šiame miškingame krašte supratimas apie pasaulietiškas konvencijas buvo toli gražu ne toks, prie kokio mes esame dabar pripratę. Tuo metu, dar nuo Muravjovo laikų, siautė lietuvių spaudos draudimas, ir kunigas Šoblickas, slaptai gaudamas iš Tilžės lietuviškų knygų, platino jas tarp parapijiečių. Atsimenu, prityręs knygnešys Marcinkonyse tuomet buvo Keras (vardo neatsimenu), o slaptu lietuvių kalbos mokytoju, arba „daraktorium", buvo Simanas Kvilonas, gyvenantis Margionių kaime. Visa tai aš truputį vėliau sužinojau iš kunigo Šoblicko. Jis turėjo daug įtakos kaimo jaunuomenei, nes mokėjo jai įtaigoti. Jo iniciatyva Marcinkonyse buvo organizuojamas kaimo teatras, o didelį pasisekimą turėjo

choras. Tarp kitko, prisimenu, kad šiame darbe klebonui padėdavo viešėjęs pas jį atostogų metu jaunutis klierikėlis. Jo vardas... Liudas Gira.

Liudas Gira Lietuvos Respublikos laikais buvo Politinio saugumo įstaigos viršininkas ir uoliai persekiojo visus kairesnių pažiūrų asmenis. Norėdamas gauti prisipažinimą, jis paprastai panaudodavo žiauriausius kankinimus, pvz., rankų išsukimas ir t. t. Kartą, kai gegužės pirmą dieną studentai aušrininkai sumanė padaryti demonstraciją ir išėjo į gatvę, L. Gira, atvedęs policijos padalinių, švaistydamasis kardu puolė studentus ir privertė juos išsisklaidyti. Žinau taip pat, kad kartą per pavasarininkų suvažiavimą (atrodo, Panevėžyje) L. Gira viešai bučiavęs savo organizacijos vėliavą ir prisiekęs jai ištikimybę. Na bet, kaip žinome, jis vėliau „pasitaisė" ir, žlugus buržuazinei valdžiai, pasitiko ir išbučiavo paleistus iš kalėjimo bolševikus, kartu tapo tikru tarybiniu žmogumi. Žmonija žino daug panašių atsivertimų, ir aš noriu čia sugretinti kitą man žinomą atsivertimo faktą. Kaune viena mergelė vertėsi prostitucija, bet vis dėlto jai pavyko ištekėti už pasiturinčio žmogaus ir virsti „poniute". Dabar ji jau priklausė padoriai visuomenei ir įstojo į organizaciją, skelbiančią kovą jaunų mergaičių tvirkinimui... Kai dabar prisimenu šį savo gyvenimo momentą, gailiuosi, kad klierikas Gira ilgesnio laiko nepraleido Šoblicko globoje. Gal pastarojo įtakoje iš jo nebūtų išaugęs toks nepadorus žmogus.

Kunigo Šoblicko sumanymu, Marcinkonių jaunuomenė buvo suorganizavusi, kaip man tuomet atrodė, puikų chorą. Tada lankydamasis patekau į repeticiją ir pirmą kartą gyvenime išgirdau lietuviškas dainas. Šių dainų spalvinga lyrika ir gilus jausmas palietė jautriausias mano sielos stygas, bet ypač buvau sujaudintas išgirstos tuomet Baranausko dainos „Sudiev, Lietuva..."

Aš nuo mažų dienų turėjau šiek tiek gabumų muzikai ir greit pramokau šios dainos gaidą, o žodžius surašė ir išvertė kunigas Šoblickas. Atsimenu, kad grįžtantį namo mane vis lydėjo tasai motyvas, o parvykęs papasakojau savo išgyvenimus jaunesnei už mane seselei, kurią neretai apimdavo lyriška nuotaika, o muzikai ji buvo gabesnė už mane. Mano atvežtoji daina jai labai patiko ir po kelių dienų ji skambino ją fortepijonu.

* * *

Kaip gražus sapnas pasibaigė žavinti vasara, praėjo mano atostogos.

Reikia važiuoti į Peterburgą. Esu jau studentas, nors ir pirmo kurso. Nesinori važiuoti iš Lebiodkos, bet kartu ir norisi, nes studentiškas gyvenimas ir viskas, kas su juo siejasi – traukte traukia jauną studenčioką. Juk bus naujų pažinčių, turėsiu naujų kolegų, tarp jų, be abejo, bus vienminčių, kurie taps mano neatskiriamais bičiuliais. Aš kviesiu juos apsilankyti mano tėviškėje ir

pats per atostogas lankysiu jų namus. Dabar aš pramoksiu lietuvių kalbos, o tarp mano draugų bus tokių, kaip ir aš. Mes kartu dirbsime, kad pakeltume Lietuvos kultūrą, mokslą, mes kovosime už tai, kad Vilniuje viešpatautų lietuvių kalba, kad būtų lietuviškos mokyklos, ne tik pradinės, bet ir aukštosios, su universitetu Vilniuje. Ir atrodė, kad visa tai taip lengvai pasiekiama, tik reikia daug noro, daug pasiryžimo, o užvis daugiausia – meilės.

Ir štai aš Peterburge, arba Petrapilyje, kaip mes jį paprastai vadindavome. Pirmos dienos praėjo neįdomiai – reikėjo atlikti visus registravimosi formalumus, prisistatyti dekanui, kuris, atsimenu, išbarė mane už pavėlavimą, nes vietoj pirmos rugsėjo atvykau tik penktą. Daugelis paskaitų dar neprasidėjusios, ir studentai tik pasižvalgo čia po vieną, čia po kitą auditoriją, arba bastosi į vieną ar į kitą galą nepaprastai ilgu, bet gerai apšviestu koridoriumi. Man stojant, į universitetą buvo priimami vien vyrai, ir tik po 1905 metų revoliucijos moterys išsikovojo lygias su vyrais teises ir galėjo stoti į valstybines aukštąsias mokyklas. Bet ir iki tol aukštąjį mokslą ėjo daug mergaičių, tačiau privačiose aukštosiose mokyklose, kurias vadindavo kursais, o jų auklėtinės buvo vadinamos ne studentėmis, bet kursistėmis. Kai kuriuose tų kursų, pavyzdžiui, Leshafto ir Bestuževo, buvo mokoma labai gerai ir jie turėjo tikrai gerą vardą. Po 1905 metų revoliucijos tų kursų teisės buvo sulygintos su valstybinių aukštųjų mokyklų teisėmis.

Susipažinti su naujais draugais universitete kol kas nebuvo progos. Čia kaltas ir mano nemokėjimas užmegzti su kitais draugiškų ryšių. Bet ilgainiui pavyko ir man ne tik susipažinti, bet įgyti ir bičiulių, ir labai ilgam – iki pat mirties. Kliūtį suartėti man su naujais draugais sudarydavo auklėjimo skirtumai. Provincijos miestų gimnazijose, kur mokė grubūs mokytojai rusintojai, nebūdavo palankių sąlygų jaunuolio protui prasilavinti. Liūdna pripažinti, bet didesnė mūsų besimokančios jaunuomenės dalis pajusdavo kultūrinės aplinkos įtaką tik įstoję į aukštąją mokyklą.

Ir tai ne visi, nes buvo tokių, kurie, net ir pasiekę aukštesnį kursą, nesugebėdavo atsipalaiduoti nuo grubių kaimietiškų bruožų. Nėra ką kalbėti apie elgesį ir visokius pasaulietiškus konvenansus, kurių trūkumas lietuvio studento elgesyje rėžė akis gerai išauklėtam žmogui. Šiuo atžvilgiu buvo žymus skirtumas tarp lietuvių ir, pavyzdžiui, lenkų. Todėl pastarieji dažnai iš mūsų tyčiojosi. Minėtaisiais lietuvių studentų bruožais nereikia stebėtis. Beveik visi jie buvo tik kylanti pirmoji inteligentų karta, ir jiems svetimos buvo inteligentiškų šeimų tradicijos. Vis dėlto reikia pridurti, kad kai kurie mūsų jaunuoliai, patekę į naują aplinką, greit susiorientavo ir sugebėjo pašalinti tuos savo luomo trūkumus.

Deja, mes negalėjome vadintis kultūringa tauta. Mūsų tolimi protėviai su-

lenkėjo ar suvokietėjo, savo dvasines ir materialines vertybes paaukojo kitoms tautoms. Didesnė tuometinės lietuvių tautos dalis – tai buvę baudžiauninkai, kurie iš visų vertybių sugebėjo išsaugoti tik pačias didžiausias – mūsų kalbą ir dainas, taurius būdo bruožus, gražius papročius. Bet to per maža norint vadintis kultūringa tauta. Tačiau nei mokslas, nei menas, nei gerovė, net civilizacija, atskirai paėmus, taip pat dar nesudaro kultūros – tai yra tik kultūros faktoriai. Kultūra – tai rafinuota visų šių įgimtų ir įgytų faktorių sintezė, susiformavusi per ilgą laiką, per daugelio generacijų gyvenimą. Mūsų visuomenei jos dar trūko, kas yra suprantama, turint galvoje neseną mūsų tautos atgimimą. Juk ir daugiamilijoninė rusų tauta dar negali būti vadinama kultūringa, ji vis dar negali atsikratyti to gėdingo antspaudo, kurį jai uždėjo du su puse šimto metų trukusi totorių vergovė.

* * *

Iš savo draugų greit radau bendrą kalbą su Vaclovu Biržiška. Pasirodė, jis yra taip pat, kaip ir aš, „naujas lietuvis“, nes jo tėvų namuose Šiauliuose irgi viešpatavo lenkų kalba. Vis dėlto jis nebuvo toks „naujas“ kaip aš, nes nuo mažų dienų lietuviškai mokėjo. Vaclovas buvo inteligentiškas jaunuolis, rimtas ir labai apsiskaitęs. Ištisus vakarus praleisdavo viešojoje bibliotekoje. Nors buvo įstojęs į Gamtos fakultetą, bet jame išbuvo tik vienerius metus ir perėjo į juridinį. Bet tai nepakeitė mūsų asmeninių santykių, nes jis, būdamas visapusiškai išsilavinęs, visą gyvenimą domėjosi gamtos mokslų problemomis.

Nuo pat pradžios, vos įstojęs į universitetą, pradėjau dairytis, kas galėtų padėti man pramokti lietuvių kalbos. Nutariau kreiptis į Feliksą Bugailiškį, savo draugą, kuris mielai sutiko man padėti. Įsigijau, atrodo, Šiekopo gramatiką ir ėmiau metodiškai studijuoti man ligi šiol svetimą kalbą. Reikėjo išmokti linksniuoti ir asmenuoti, visas sudėtingas lietuvių gramatikos ir sintaksės gudrybes. Kartu ėmiau versti, užrašinėti žodžius ir kalti juos mintinai. Pamenu, kad pirma knygutė, kurią išverčiau nuo pradžios iki galo, vadinosi „Smertis“ (nebeatsimenu jau autoriaus). Vėliau susipažinau su studentu technologu Steponu Kairiu. Tai buvo taip pat labai inteligentiškas, be to, labai humaniškas ir malonus žmogus. Aš jaučiau jo didelį pranašumą ir buvau sužavėtas. Galbūt šiais sumetimais aš padėkojęs Bugailiškiui, perėjau mokytis pas Kairį. Mokiausi su pasiryžimu. Stengiausi, kad būtų „nulla dies sine linea“ (nė vienos dienos be eilutės), kad kasdien pramokčiau po kelis naujus žodžius, kiekvieną dieną stengiausi išmokti mintinai bent sakinį. Man labai pravertė lotynų ir graikų kalbos. Jos išlavino mano lyginamosios kalbotyros suvokimą, kaip sakė man vėliau profesorius Būga, buvo išlavėjusi mano kalbotyros „uoslė“. Praėjo

trys mėnesiai, jau arti Kalėdų atostogos, turėsiu visą mėnesį laisvo laiko. Jau aš grabalioju lietuviškai ir net bravūruoju žiniomis – pradedu kalbą su kuriuo nors draugu, ir vaikščiojam taip išilgai studentų valgyklos salės, tarytum man vieni juokai kalbėti lietuviškai. Stebisi kai kas ir negali suprasti, kaip tai įvyko.

Manau, kad mano kalba buvo dar labai ydinga. Atsimenu, kad kartą „kelnės" pasakiau „kelniai", ir vienas išgirdęs mane studenčiokas sprogo juokais. Pasityčiojimų man teko girdėti daug. Buvo draugų, kurie nežinojo mano nueito kelio, nesuprato mano psichikos, mano ideologijos, – jie matė mano juokingąją pusę. Laimė, tokių mažuma, o dauguma įvertino mano ryžtą.

Gruodžio mėnesio 15 dieną aukštosiose mokyklose prasideda Kalėdų atostogos ir trunka iki 15 sausio. Iki tol išlaikiau kristalografijos egzaminą pas profesorių Ziemiatčenskį ir ruošiausi išvažiuoti. Šį kartą, be medžioklės ir kitos zoologo veiklos, turiu dar vieną tikslą. Noriu aplankyti keletą lietuviškų kaimų, pasigirti lietuvių kalbos mokėjimu. Bet tai tik tuštybė. Noriu daugiau. Noriu į tuos kaimus nuvežti lietuviškų knygų, laikraščių. Noriu nuvežti Muravjovo Koriko, stovinčio ant kaukolių krūvos su kilpa rankoje, didelio formato paveikslą. Knygų tais laikais gaudavome slaptu keliu iš Tilžės ir iš Amerikos. Pasirinkimas buvo nedidelis. Visa anų laikų lietuviška literatūra galėjo tilpti vienoje nedidelėje lentynoje. Gaunamos knygos buvo dalijamos visiems lietuvių studentams. Aš gavau savo dalį, be to, savo dalį man paaukojo Stepas Kairys. Buvo ten gana margas mišinys: Šerno veikalai, A iš B, Vileišio populiarios medicinos brošiūrėlės, K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas", kažkieno „traktatas" apie tai, „Ar katalikas gali būti socialistu", ir kt. Ir dabar aš pagalvoju, vargšas tas sodžiaus skaitytojas, į kurio rankas pateko, pavyzdžiui, vienas iš dviejų pastarųjų veikalėlių. Vargu ar jis galėjo susivokti, ką reiškia aprašomi tenai „izmai". Manau, kad jam suprantamesnis buvo vilkų kaukimas Čepkelių raiste ar tetervinų burbuliavimas Saltoniškių pelkėse. Na, bet buvo ir suprantamų dalykų. Kaip aš vėliau sužinojau, ypač buvo vertinami dainelių rinkiniai ir sveikatos patarėjai.

Šiek tiek apie mano protėvius

Apie savo tolimus protėvius turiu tik nedaug duomenų, iš kurių matyti, kad jie buvo nepastovaus ir karšto būdo, linkę savavališkai spręsti ginčus su kitais. Galbūt ne tiek jie patys buvo kalti, kiek XVIII šimtmečio dvasia, nuolatinės riaušės, kurios kildavo mūsų krašte Kotrynai II siunčiant į Lietuvą kariuomenės dalinius, nuolatinė baimė dėl gyvybės, nuolatinis smurto pavojus. Jeigu pridėsime dar papirkimus, kuriais Rusijos imperatorienė stengėsi įsigyti nevalstybiškai nusiteikusių pareigūnų palankumą, tai suprasime tų laikų aukštojo luomo moralinį pairimą. Bet, antra vertus, turiu duomenų, kad mano bočiai, gal ne visi, buvo gabūs, veiklūs, visuomeniškai nusiteikę, apskritai – plataus akiračio žmonės ir kai kurie užėmė mūsų buvusioje valstybėje aukštus postus.

Užsiliko dokumentų, kad antroje XVII šimtmečio pusėje vienas mano protėvių, Mykolas Ivanauskas, buvo Minsko prefektas „storosta" ir kad jis savo lėšomis atstatė ir atnaujino Vytauto Didžiojo bažnyčią Kaune, kurią per karą sugriovė rusai. Bažnyčia baigta atstatyti 1669 metų rugsėjo 30 dieną. Užsiliko taip pat dokumentas, kad 1747 metais Lietuvos–Lenkijos karalius Augustas III paskyrė Kauno „česnyką" irgi Mykolą Ivanauską, karališkojo dvaro viršininku „podkomorzy" (šambeljonas). Tai tuomet buvo labai aukštos dvariškio pareigos. Antra vertus, buvęs Lietuvos Brastos kaštelionas Martynas Matusevičius savo memuaruose apie 1714–1765 metus apie šimtą puslapių skiria Ivanauskams, kurių bent dvi kartos buvo seniūnai – „storostos". V. Matusevičiui buvo pavesta išspręsti bylą tarp Ivanauskų ir Pšezdzieskio.

Mūsų protėvių genealogiją kiek nušviečia mano turimas oficialus dokumentas, išduotas Vilniaus gubernijos dvarininkų vado 1848 metų kovo 9 dieną Nr. 3896. Šiuo dokumentu patvirtinamas Ivanauskų šeimos dvarininkų titulas „dvorianskoje dostoinstvo". Jis byloja, kad Kristupas Ivanauskas buvo Zabolotės dvaro[12] Naugarduko vaivadijoje savininku (vėliau Lydos apskritis) ir 1720 metais pavedė jį sūnui Mykolui, kuris minėtą dvarą kartu su visais baudžiauninkais 1750 metais padovanojo savo sūnui (Kristupo anūkui) Dominykui Ivanauskui. Pastarasis dovanojimo aktu 1776 metais Zabolotės dvarą kartu su valstiečiais pavedė dviem savo sūnums (t. y. Kristupo proanūkiams) Juozapui Vincui Ferarijui Ivanauskui ir Liudvikui Ivanauskui, kurie 1790 metais atitinkamu aktu pardavė šį dvarą kunigaikščiui Radvilai. Juozapo Vinco

[12] Šis dvaras virtęs to paties vardo bažnytkaimiu.

Ferarijaus Ivanausko sūnus buvo Tomas Ivanauskas, mano prosenelis. Tomas Ivanauskas pirko Slonimo apskrityje Jovarų Rūdos dvarą. Buvo gandų, kad šį dvarą jis pirkęs todėl, kad esą ten buvęs užkastas lobis, bet daugiau apie tą lobį neteko girdėti.

Tomo Ivanausko sūnus Stanislovas, mano senelis, vedė Antaniną Ryllo-Bykovskytę, kuri, būdama viena vienintelė tėvo duktė, paveldėjo iš jo Lebiodkos dvarą. Ten gimė mano tėvas ir visi jo vaikai, tarp jų ir aš. Užsilikusiuose dokumentuose[13] skaitome, kad „Karaliaus Zigmanto I privilegijoje 1510 metais lapkričio 7 dieną dvaras, vardu „Dworzec", buvo padovanotas dvarininkui Ivaškai Ryllo-Bykovskiui ir nuo tol keturis šimtmečius nuolat buvo šios šeimos valdomas, pereidamas paveldėjimo būdu iš tėvo sūnui, iki Jurgio, Andrejaus sūnaus, Bykovskio. Šis, turėdama vienintelę dukterį Antaniną, ištekėjusią už Stanislovo Ivanausko, pavedė jai šią valdą, o ją paveldėjo jos sūnus Leonardas Ivanauskas – mano tėvas. Ši valda, karaliaus privilegijoje vadinama „Dworzec", vėliau buvo pavadinta „Lebiodka", ką byloja dokumentas, parašytas kartu su Jonu Kvinta 1568 metų liepos 12 dieną. Vardas pakeistas todėl, kad dvaro centras buvo perkeltas į kaimus Vojejkovcy, Vierch Lebiodka, Podswiatyje ir Rybaki. Ten, kur buvo kaimas Packi, liko tik vietovė tuo vardu. Valstiečių pavardės ir nūdien paliko tos pačios.

Dar būdamas vaikas, iš senų žmonių šį tą girdėjau apie savo prosenį Tomą Ivanauską. Daug ką pamiršau, bet atsimenu vieną nuotykį, bylojantį jo įžūlų būdą ir savavaliavimus. Dėl kažkokio menkniekio susikivirčijo su Vosyliškių klebonu ir, ilgai nelaukdamas, įsakė savo tarnams apnuoginti šį dvasiškį ir viduryje miestelio įpilti jam rykščių. Nusidėjimas buvo labai rimtas ir grėsė vos ne mirties bausmė, bet vargais negalais su dideliais kyšiais jam pavyko šios bausmės išvengti.

Iš dėdės Lunkevičiaus girdėjau, kad Tomo Ivanausko vaikai, matyt, paveldėjo tėvo nesuvaldomą būdą – buvo akižaros ir neretai įsiveldavo į skandalingus nuotykius. Tie Tomo vaikai – tai mano tikras senelis Stanislovas ir jo brolis Vincentas.

Pastarasis tragiškai užbaigė gyvenimą. Įsimylėjo vieną gražią, bet ištekėjusią moterį, kuri pati atsilygino jam tokiu pat jausmu. Kai santykiai tapo pernelyg sunkūs, žmona nunuodijo savo vyrą. Iškeltoje byloje jai grėsė sunki teismo bausmė, bet atvykęs į teismą Ivanauskas prisiėmė kaltę sau. Gražioji ponia buvo išteisinta, o Ivanauskas suimtas, sukaustytas grandinėmis ir etapu ištremtas į Sibiro katorgą. Kelyje, nutaikęs tinkamą momentą, jis puolė sargybinį, norėdamas jį nuginkluoti, bet nepavyko, ir pats buvo nušautas.

[13] „Slownik geograficzny", žodis „Lebiodka".

Jo brolį Stanislovą Ivanauską, savo senelį, aš gerai prisimenu, nes jis sulaukė senyvo amžiaus ir mirė, kai aš jau buvau paauglys. Su savo anūkais jis dažnai šnekučiuodavo ir buvo daug kalbesnis negu mano tėvas. Ypač gilioje senatvėje, atsipalaidavęs nuo ūkio darbų, nieko neveikdavo, vasarą šiek tiek apžiūrėdavo ūkį, pasikalbėdavo su vienu kitu darbininku, o šiaip rūkydavo pypkę arba kortomis dėstydavo „pasjansą". Tad jis turėjo laiko pasakoti nuotykius iš savo gyvenimo arba pakartoti bet kurį, jau daug kartų iš jo girdėtą, anekdotą. Jis mėgdavo pasišnekėti su kaimiečiais, pavaišinti juos tabaku, pasiūlyti degtinės taurelę. Pamenu, sykį atėjo seniūnas – jis buvo pasodintas gale stalo ir jam buvo atnešta arbatos ir užkandžių, tarp kitko, didelis džiovintas sūris. Seniūnas pavalgė, o likusį sūrį įsidėjo į savo odinį krepšį ir išsinešė. Iš to buvo daug juoko.

Senu papročiu ponui, ypač vyresniam, kaimiečiai vis bučiuodavo ranką. Taip buvo ir pas mus, o mano senelis šiąja proga buvo įpratęs krėsti vis tą pačią išdaigą. Žmogui stveriant jam už rankos, jis tarytum išsigąsdavo ir šaukdavo „kas, kas?" ir keldavo rankas aukštyn. Pažįstami gerai žinojo šią jo išdaigą ir vis dėlto vikriai pagaudavo jo ranką, bet nepažįstami patys išsigąsdavo ar užsigaudavo. Šiaip mano senelis buvo geraširdis ir visiems prielankus, net baudžiavos laikais su savo kaimiečiais elgėsi žmoniškai. Tai liudija, tarp kitko, toks faktas. 1863 metais sukilimo reikalams jis atidavė vieną labai pagarsėjusį arklį. O sukilimui žlugus, rusai, norėdami sužinoti, kas buvo šio arklio savininkas, vedžiojo jį po aplinkinius kaimus klausinėdami kaimiečius, kam šis arklys priklauso. Ir nors visi tą arklį tikrai pažino, niekas savininko neišdavė.

Bet karštas, nesuvaldomas protėvių būdas vis dėlto mano senelyje neretai pasireikšdavo. Kartą šienavo Keturkių pelkėje, kur Lebiodkos pieva „rubežiavosi" su mūsų kaimyno Mokrskio pieva. Kaimyno šienpjoviai peržengė ribą ir iššienavo mūsų pievos sklypelį. Kaip tik tuo metu pažiūrėti šienapjūtės atėjo mano senelis ir pamatęs kas darosi užsipuolė čia pat atėjusį kaimyną. Žodis po žodžio ginčas ėjo karštyn ir baigėsi tuo, kad mūsų senelis su lazda apkūlė kaimyną. Vis dėlto jo įniršis truko neilgai, jis greit atlyžo ir ne tik atsiprašė kaimyno, bet ir pakvietė jį pusryčiauti, tačiau kaimynas šio kvietimo atsisakė.

Šiaip mano senelis buvo linksmo, bičiuliško būdo, mėgdavo linksmus nuotykius, mėgdavo krėsti išdaigas. Pasakodamas kokią senovinę istoriją, jis nebuvo labai išrankus žodžiams, todėl jo klausytojai, ypač jaunos moterys, neretai parausdavo ar bent kukliai nuleisdavo akis. Priešingai, vyriškoji jaunuomenė, žinodama mano senelio kalbos stilių, kaip tik stengdavosi išprovokuoti, kad šitaip sukeltų jaunų ponių ir panelių sąmyšį. Tie senelio anekdotai ir pasakojimai nepasižymėdavo ypatingu sąmojum, bet vis tiek turėjo pasisekimą.

Štai vienas iš jų. Kartą senelis važiavo iš Lebiodkos į Vilnių, žinoma, arkliais, ir pakeliui teko sustoti pailsėti Papiškių karčemoje, netoli nuo Vilniaus. Ten, kažkur ant tvoros ar ant sienos, buvo užrašas: „U panny Wincenty tylek wypięty", o kita ranka apačioje buvo prirašyta „Jodkówny". Jauni kavalieriai vis prašydavo senelį papasakoti, kas buvo parašyta ant Papiškių karčemos, o šis *bona fide*[14] rimtai patenkindavo jų prašymą ir sugėdindavo poniutes ir mergeles.

Apskritai senelis mėgdavo atrodyti pikantiškas, tačiau reikia pripažinti, kad šis bruožas nebuvo jo asmeniška ypatybė. Tai buvo būdinga to laikotarpio dvarininkų luomui ir turėjo atgarsių net lenkų literatūroje, kaip antai žinomo lenkų poeto I. Krasickio veikaluose.

Krėsti išdaigas jis mėgdavo, ypač jaunoms moterims. Kartą jam teko būti Gardine; ištiko audra ir pašėlęs lietus. Po to lietus aprimo, dangus pragiedrėjo, bet kalvotomis Gardino gatvėmis tekėjo ištisi dumblino vandens upeliai. Mano senelis pamatė jauną poniutę, parietusią sijoną ir abejojančią, kaip perbristi gatvę. Senelis nejučiomis prisėlino prie jos, vikriai stvėrė ant rankų ir perkėlė į kitą gatvės pusę. Poniutė iš pradžių apstulbo, bet atsipeikėjusi ėmė priekaištauti netikėtam kavalieriui. Senelis mandagiai atsiprašė ir pasisiūlė pernešti damą atgal, bet ji, žinoma, nesutiko.

Apskritai jo išdaigos buvo arti tos ribos, už kurios jau prasideda neleistinas elgesys. Su kaimietėmis jis kalbėdavo dar laisviau, tuo labiau kad jos irgi mėgdavo ilgai nutęsti pasikalbėjimus. Išgirdęs kokią naujieną ar šiaip pasakojimo paveiktas, jis turėjo įprotį sušukti: „O kad tu susimyžtum!". Šį jo posakį visos mūsų kaimynės žinojo ir laikė jį visai natūraliu ir paprastu pono kalbos stiliumi. Atsimenu vieną nuotykį, susijusį su šiuo senelio įpročiu. Aš buvau, atrodo, antros klasės gimnazistas ir parvažiavau į Lebiodką Kalėdų atostogų. Vieną dieną senelis pasiėmė mane medžioti, ir mes, apėję didelį plotą, pagaliau išėjome i kelią, norėdami grįžti namo. Buvome gerokai pavargę, tad senelis, pamatęs važiuojančią rogėmis moteriškę, paprašė, kad mus pavėžėtų. Toji ėmė atsisakinėti teisindamasi, kad kumelė labai pavargusi, o dar šiandien reikią atvežti žagarų iš miško ir t. t. „Kad tu susi..." – atkirto senelis savo įprastu posakiu. Ir štai moters veidas prašvito: „Oi, tai ponas Ivanauskas! O aš pono nepažinau, prašom sėsti, pavėžėsiu...".

Kartą mano senelis, kažin iš kur parsivežęs porą triušių, pavedė juos prižiūrėti mūsų namų šeimininkei. Po to dažnai jos klausdavo, kaip gyvena gyvuliukai. Po kelių dienų, pats įėjęs į šeimininkės patalpą, esančią kitame namų gale, pamatė vieną triušį pastipusį. Pakėlęs padėjo jį į šeimininkės lovą tarp čiužinio ir metalinio „matraco". Už kelių dienų, kaip paprastai, pasiteiravo dėl

[14] Gera valia (lot.).

triušių ir gavo atsakymą: „Tokie žvalūs, taip gerai ėda...".

Nors ir be piktos valios, šiurkštus, kartais ir užgaulus buvo mano senelis jauniems kavalieriams, ypač jaunų mergaičių akivaizdoje. Kadangi mūsų namuose neretai susirinkdavo jaunuomenė, tai tokių progų netrūkdavo. Apsilankiusį kavalierių, kuriam jau būdavo prasikalę pirmi ūseliai, visuomet klausdavo: „Argi tau tėvas jau leidžia nešioti ūsus?".

Kartą įvyko nuotykis, sugadinęs visam gyvenimui mūsų santykius su vienu giminaičiu. Kažin kokia proga Lebiodkoje susirinko svečių. Tarp kitų, iš užnemunės buvo atjojęs mūsų jaunas dėdė Polikarpas Lunkevičius, ką tik gavęs karininko laipsnį ir, kaip atrodė, sėkmingai meilinosi vienai gražiai mergelei. Ir štai pasirodė senelis. Pasisveikino su dėde Polikarpu, pagyrė, kad gražiai atrodo, kad tinka jam kariška uniforma:

„O pameni, Polikarpėli, kai, vieną kartą atvažiavęs, negalėjai išspręsti geometrijos uždavinio, ir aš liepiau ant šito akmens įpilti tau dešimt bizūnų į „sempiterną"[15]. Dėdė Polikarpas paraudo kaip virtas vėžys, nuėjo į arklidę, pasibalnojo arklį ir išjojo namo. Daugiau Lebiodkoje jis nepasirodė.

Kartais įvykdavo medžioklės, į kurias būdavo kviečiami ir svečiai. Dažniausiai tokios medžioklės būdavo rengiamos kokių nors šeimyninių iškilmių proga. Medžiotojai susirinkdavo iš vakaro ir, esant palankiam orui, jiems būdavo paskleidžiama šieno kieme, ant šieno klojamos marškos, antklodės, dedamos pagalvės, ir dalyviai suguldavo viena eile šalia vienas kito. Keltis tekdavo anksti, prieš saulės tekėjimą. Kartą senelis atsikėlęs pirmas nuėjo į kiemą ir pamatė visus medžiotojus dar miegančius kietu miegu. Pastovėjęs minutėlę, pašaukė savo „strielčių" senąjį Vincuką Kryvošėjų, liepė jam paimti ilgąją kartį ir atsistoti gale miegančiųjų, o pats, paėmęs šautuvą, atsistojo greta. Staiga miegaliai išgirdo virš galvų šūvį ir pajuto ilgos karties smūgį per šonus ir pasturgalius; vienu akimirksniu visi pašoko iš patalynių.

Pasakojimų apie savo medžiokles senelis turėjo daug ir mielai juos kartodavo, kartais pridėdamas prie jų ir nebūtų dalykų. Dešimtis kartų pasakojo jis apie gudrųjį kiškį, kuris šunų vejamas staiga tarytum prasmegdavo, o apkvaišę šunys liaudavosi varę. Vėliau paaiškėjo, kad šis zuikis turėjo nužiūrėjęs miške aukštą kelmą ir šunų varomas užšokdavo ant jo, o šunys prabėgdavo pro šalį ir pamesdavo pėdsaką. Vieno medžioklės nuotykio senelis nemėgdavo minėti. O buvo taip. Medžiodamas zuikius Bajorų miške, išgirdo šunis varant kiškį į jo pusę. Senelis pasiruošė – jau kiškis turėjo iššokti į kelią, kai staiga pasigirdo: „Tegul bus pagarbintas",– keliu ėjo moteris. Senelis vietoje įprasto atsakymo „Ant amžių amžinųjų" suriko: „Patriūbyk šuniui po uode-

[15] Lotyniškai *sempiternus* – amžinas. Šiuo vardu mano senelis vadino sėdimąją dalį.

ga",– o kiškis pasuko atgal.

Man atmintin įstrigo vienas juokingas nuotykis, įvykęs vis dėl tų senelio pasakojimų. Kažkuris svečias pasilenkęs pašnibždėjo jam kažką į ausį. Senelis blogai girdėjo, tad, nesupratęs ar nenugirdęs šnabždesio, sušuko: „Ką tokio... a... gerą vietą? Palauk biškį, aš tik baigsiu kalbėti, kaip toliau buvo su šiuo kiškiu... tuoj parodysiu". Ir toliau pasakojo, neskubėdamas, nepaisydamas, kad svečias labai nekantriai laukė pabaigos, kol pakartotinai pašnibždėjo į ausį. Tuomet abudu išėjo į kiemą. Ten senelis ištiesė ranką ir, pasisukęs ant vieno kulno užbrėžė didelį ratą: „Štai... kur tik nori, iki pat akiračio".

Su šeimos nariais senelis laikydavosi tam tikros gradacijos. Su mano motina buvo labai švelnus ir neleisdavo sau jokių negražių žodžių. Gal šiek tiek laisviau kalbėdavo su savo žmona, senele Stase. Mūsų vežėjas Jonas sakė, kad važiuodamas mišku ir pajutęs norą pasivaikščioti, senelis liepdavęs sustoti, nes, girdi, „Ponia nori pasivaikščioti". Su savo vaikaičiais jis kalbėdavo nesivaržydamas ir kartais pavartodamas pikantišką žodį. Bet jam užeidavo ir švelnumo nuotaika, ir tuomet vadindavo mus „dūšelėmis". Priešpiet ir po pietų persižegnodavo, o per pietus reikalaudavo susikaupimo ir sakydavo: „Per pietus – kaip bažnyčioje", – nes valgoma duona, atseit Dievo dovana. Duonos trupinius nuo stalo reikia sudeginti, kad nepatektų į šiukšlyną ar į kitą nešvarią vietą. Tokią pat pagarbą jis rodė ir rugiams, ir pabaigtuvių rugių vainikas visuomet kabojo greta šventų paveikslų.

Kartą aš radau klojime kažkokią nepaprastą rugių varpą... ir parnešęs namo rodžiau seneliui. Jis, apžiūrėjęs ją, pasakė: „Nešk, dūšele, atgal ir padėk į prėslą".

Mano senelis mirė, kai man buvo keliolika metų, ir, aišku, pateikdamas čia keletą ryškesnių prisiminimų, aš nesugebu duoti išsamesnės jo charakteristikos. Tačiau ir tie keli momentai sako, kad šio žmogaus mentalitetas labai skyrėsi nuo dabartinių žmonių. Jis buvo tikras praėjusio šimtmečio žmogus, net ir mirė praėjusiame šimtmetyje. Kita. vertus, jis buvo jau atgyvenusios savo epochą smagios, ambicingos ir savavališkos klasės atstovas.

Jo pirmoji žmona Antanina, buvusi Ryllo-Bykovskytė, mano tėvo motina, mirė gana jauna. Mano senelis liko našlys. Jis ilgėjosi gyvenimo draugės ir neprošal jam buvo vesti antrą kartą. Bet tuo metu jau buvo vedęs mano tėvas, ir seneliui, sulaukusiam tokio vėlyvo amžiaus, buvo drovu vesti antrą kartą. Tik mano motinos padrąsintas, jis vedė mūsų kaimyno Huberevičiaus dukterį Stasę, kuriai jau seniai reiškė simpatijas. Tokiu būdu atėjo mūsų senelė Stasė, mano būsimoji krikšto motina, mus visus mylėjusi ir mūsų mylima.

Senųjų Huberevičių aš nepažinojau, nes tai buvo už mane daug senesnių žmonių karta, ir apie juos galėjau spręsti tik iš vyresnių žmonių pasakojimų, o

daugiausia – iš mūsų eigulio Vincuko Kryvošiejaus. Man liko įspūdis, kad senasis Huberevičius, Holovičpolės dvariuko savininkas, buvo atgyvenusių savo amžių ir nusigyvenusių dvarininkų užsilikęs atstovas. Po 1863 metų sukilimo daugelis dvarų pateko sunkion materialinėn būklėn. Ją dar pasunkino dvarininkams uždėta vadinamoji kontribucija, tai yra piniginė bauda už sukilimą. Bet iš dalies buvo kalti ir patys dvarų savininkai, nemokėję prisitaikyti prie naujų sąlygų po 1862 metų žemės reformos. Toks apleistas dvariukas ir buvo Holovičpolė – Huberevičiaus valda. Anot minėto eigulio, ponas Huberevičius nesugebėjo net tvarkyti savo galvijų bandos ir išnuomodavo pieno ūkį žydui su „ekscepcija" (t. y. paliekant dalį pieno dvaro savininkui). Bet, pasirodė, tasai pieno „ūkis" buvo per menkas, kad patenkintų ponų šeimos poreikį net grietinėlei ir tekdavo ją imti iš žydo, žinoma, kreditan ir pasitikint žydo buhalterija. Taip dalykai klostėsi daugel metų, o kai žydas pareikalavo atsilyginti, teko parduoti žemės sklypą.

Bet nepaisant to, ponas Huberevičius neprarado fantazijos ir atsidėjęs aistringai medžiodavo. Tada, matyt, mūsų apylinkėje būta nemažai vilkų, ir ponas Huberevičius laikė vilkinių šunų gaują, kurie buvo įgudę sulaikyti ir pasmaugti vilką. Kartą, pasakojo senis Vincukas, šunys buvo sulaikę vilką, o neatsilikęs nuo jų raitas Huberevičius, nušokęs nuo arklio, plikomis rankomis stvėrė vilko užpakalinę koją ir sulaužė ją, perlenkdamas per savo kelį.

Visos šeimos Lietuvoje turi giminių, pakrikusių po visą kraštą. Turėjome ir mes, turėjo ir Huberevičiai. Tai ir lankydavomės įvairiomis progomis. O viešėjimas užtrukdavo ilgai, keletą dienų. Su atvažiavusiais vyrais žuvauta, medžiota, tad reikėdavo vežtis šautuvus, šunis, medžioklinius rūbus. Moterų apsilankymas būdavo dar sudėtingesnis, jos veždavosi po kelias kostiumų ir skalbinių pamainas, ponia ar panelė veždavos savo kambarines, mylimą kačiuką ar šuniuką, net kanarėlę narvelyje. Moterų tualeto reikmenys turėjo sudėtingą nomenklatūrą, kurią šiandien vargiai kas suprastų. Aš dar atsimenu vieną kitą dažniau vartojamą pavadinimą, kaip žabo, turniūras, krinolinas. Šiuos daiktus, kartu su nugyvenusiais amžių namų apyvokos rakandais, mes, vaikai, rasdavome mūsų namų palėpėje. Įdomus dalykas buvo krinolinas – platus moteriškas sijonas, į kurį buvo įsiūti kažkokios tamprios medžiagos įvairaus skersmens lankai: siauras viršuje, žemiau platesnis ir taip toliau, iki pat plačiausio apačioje. Toks sijonas (kaip matyti senose graviūrose) buvo varpo išvaizdos, o jo savininkė turėjo būti labai įgudusi, kad įlindusi į jį gebėtų laisvai judėti.

Huberevičiai kartais lankydavosi pas savo gimines Važinskius Iščolnos dvare, apie penkios mylios nuo mūsų. Mūsų senelė Stasė pasakojo mums vieną nemalonų nuotykį per savo viešnagę pas gimines. Ji turėjo atsivežusi savo

numylėtą katiną ir jo lydima išėjo pasivaikščioti sode. Nejučiomis katinas atsiliko ir buvo vietinių medžioklinių šunų užkluptas. Besigelbėdamas jis, kiek įkerta kojos, spruko pas savo ponią, o paskui jį visa šunų gauja. Mano senelė išsigando ir taip pat ėmė bėgti, bet įsipainiojo į savo platų krinoliną, pargriuvo, o tuo momentu į jos platųjį „parėdą“ kaip pro atdarus vartus įbėgo katinas ir visa šunų gauja. Įvyko sunkiai įsivaizduojama maišatis, buvo daug riksmo, klyksmo, ašarų, prireikė valerijono lašų...

Mano tėvas

Turiu prisipažinti, kad apie savo tėvą žinau labai nedaug. Pirmiausia todėl, kad jis buvo labai nešnekus, ypač su vaikais. Ir neatsimenu, kad būtų jis ką nors apie save pasakojęs. Kiek daugiau apie jį sužinojau iš savo senelio, mamos, tetos arba iš senųjų Lebiodkos tarnautojų. Antra vertus, ir aš pats kaltas, nes buvau nedrąsus ir drovėjausi atvirai su tėvu kalbėtis. Išskyrus dukterį Helą, kurią jis labiausiai mylėjo ir lepino, su kitais vaikais jis buvo labai griežtas, ir mes gerokai jo prisibijojome. Aš labai gailiuosi, kad susiklostė tokie santykiai ir kad negalėjau savo tėvo geriau, giliau pažinti, nes jis buvo to tikrai vertas.

Iš išlikusių dokumentų nustačiau, kad gimė jisai Lebiodkoje 1845 metų lapkričio 2 dieną (senu stiliumi), o šiaip apie jo vaikystės dienas nieko nežinau. Žinau, kad turėjo jis dvi seseris, bet jos mirė dar gana jaunos. Mano tėvo motina irgi mirė gana anksti, ir vienintelis vaikas Leonardas augo savarankiškai, nes, atrodo, jo tėvas (tai yra mano senelis Stanislovas) mažai turėjo įtakos savo įpėdiniui. Sunkūs tuomet buvo laikai, ypač tuoj po 1863 metų sukilimo. Dėl sunkios materialinės būklės dauguma dvarininkų negalėjo išleisti vaikų į mokslą, bet savo senelio garbei turiu pareikšti, kad jis padarė ką tik galėjo, kad tinkamai išauklėtų sūnų. Mano tėvas buvo atiduotas į pirmąją Vilniaus gimnaziją (kampas Didžiosios ir Šv. Jono gatvės – dabartiniai senieji Universiteto rūmai). Šią mokyklą mano tėvas baigė gerai.

Apie tėvo gyvenimą Vilniuje mažai teturiu duomenų. Žinau, kad turėjo jis kambarį kažkur Šv. Jono gatvėje; kartą, kai aš jau buvau studentas, tėvas man rodė savo buvusio kambario langą. O prie to lango kartą į pakulų plaušus įsivėlė čiurlys. Tėvas jį pagavo ir padarė iškamšą, kuri pateko į paukščių kolekciją Lebiodkoje.

Gimnazijoje tėvas susidomėjo gamtos mokslais. Kas jam įkvėpė šį pamėgimą, aš nežinau, bet atrodo, kad gimnazijoje būta gerų mokytojų, kurie turėjo įtakos. Aš atsimenu tėvą su malonumu prisimenantį botanikos pratybų pamokas. Pirmasis šių pratybų objektas buvo raktažolės žiedas ir galbūt todėl mano tėvas visą gyvenimą jautė šiam augaliukui ypatingą meilę. Raktažolių Lebiodkos apylinkėse nebuvo, užtat Vilniaus apylinkių kalvose – jų gausybė. Tad tėvas dažnai mus prašydavo, kad važiuodami iš Peterburgo į Lebiodką prikastumėm jų Paneriuose ir pasodintumėm Lebiodkos parke. Atsimenu taip pat, kad tėvas gerai pažinojo mūsų florą. Matyt, jo gyvenime būta ir „floristinio periodo". Atsimenu didžiulį jo surinktą herbarą, kuris žuvo per pirmą bolševikų antplūdį į Lietuvą.

Kas jį sudomino zoologija – tiksliai nežinau, bet, atsimenu, jis minėjo pavardę Biene. Kaip man atrodo, tai buvo vienas senojo Vilniaus universiteto darbuotojų, veikiausiai preparatorius ar laborantas. Gali būti vienas tų, kuriuos anais laikais pasikvietė iš Vokietijos Bojanus ar Eichvaldas. Iš to žmogaus mano tėvas pramoko preparuoti paukščius ir žvėriukus, daryti jų iškamšas, kolekcionuoti vabzdžius. Iš surinktų kolekcijų matyti, kad mokslinio vadovavimo būta gero, nes visi surinkti objektai teisingai apibūdinti, sutvarkyti sistematine tvarka, ir pati preparavimo technika be priekaištų – tokia, kaip tų laikų Vakarų Europos muziejuose.

Tėvo ekskursijos daugiausiai siekdavo artimas Vilniaus apylinkes. Jis man sykį minėjo, kad po 1863 metų sukilimo, kai buvo imtasi visokių represijų, jis neteko galimybės medžioti, nes visi ginklai buvo konfiskuoti. Kažkoks karininkas, žinojęs mano tėvo pomėgį, ne tik parūpino jam šautuvą, bet ir priskyrė jam savo ordinansą („denščiką"), kuris jam šautuvą nešiojo.

Vasaros metu gimnazistas Ivanauskas atvažiuodavo pas savo tėvą į Lebiodką ir ten laisvai galėjo atsiduoti savo aistrai – rinko herbarą, medžiojo, gaudė ir preparavo vabzdžius ir paukščius. Namuose jis buvo varžomas, tad įsitaisė laboratoriją atokiau, gana erdviame svirne, o vėliau ir visai persikėlė ten gyventi, parsikvietęs vieną artimo kaimo berniuką, kurį išmokė daugelio laboratorinių darbų. Iš ten abu jauni gamtininkai išvykdavo apsikrovę entomologiniu tinkleliu, šautuvu, buteliais, skardine augalams rinkti ir pareidavo namo tik vakare, pavargę ir išalkę, o rytojui būdavo darbo visai dienai. Kartais jaunasis gamtininkas Leonardas Ivanauskas su savo „asistentu" išsiruošdavo toliau, už Nemuno, į Slonimo apskritį. Ten gyveno jo pusbroliai Lunkevičiai (tikri mano dėdės). Tame krašte, Ščiaros pakrantėse, buvo ką medžioti, buvo ką rinkti. Taip ir susikaupė Lebiodkos kolekcijos, vėliau tapusios Kauno zoologijos muziejaus užuomazga.

Šiaip mano tėvas nemėgdavo svečiuotis, bet vis dėlto kai kada savo tėvo spiriamas nuvažiuodavo su juo viešnagėn, ir ten jam tekdavo nuobodžiauti. Kada pagaliau mano senelis išsiruošdavo grįžti ir ieškodavo sūnaus, jo niekur nebūdavo, o parvažiavęs namo rasdavo jį svirne.

Mano tėvo pomėgis neužgeso anksti, kaip būna daugeliui jaunų žmonių. Priešingai, nors ir pasirinkęs kitą specialybę, jis visuomet domėjosi gyvąja gamta ir šiuo tuo vis praturtindavo Lebiodkos rinkinius. Visą gyvenimą jis domėjosi gražiais augalais, ypač dekoratyviniais medžiais, vaismedžiais, gėlėmis. Iš jo atgabentų arba parsisiųsdintų augalų susidarė Lebiodkos gražus parkas, didelis sodas ir medelynai, iš kurių medžiai paplito net už Lietuvos ribų. Šis tėvo pomėgis, dargi stipresnis, persidavė man. Ir ne tik man, nes juo „apsikrėtė" nemažai mūsų kaimynų, kurie ėmė mėgdžioti mano tėvą.

Baigęs gimnaziją, mano tėvas pasiryžo stoti į aukštąją mokyklą, pasirinkdamas Peterburgo technologijos institutą. Reikėjo išlaikyti konkursinius egzaminus, kas jam gerai pavyko.

Baigęs, su inžinieriaus technologo diplomu, išvažiavo pasidairyti po Sibirą, kuris visą gyvenimą viliojo mano tėvą savo impozantišku didingumu, savo neaprėpiamomis galimybėmis, tuo labiau kad būta ten ir mūsų šeimai artimų žmonių. Vienas jų, Juozapas Koziell-Poklevskis, 1863 metų sukilimo dalyvis ir tremtinys, vėliau prasigyvenęs Sibire, turėjo didelius turtus, aukso kasyklą, didžiulius miškų plotus ir įmones. Pačiame Kinijos pasienyje, Majmačine, turėjo jis spirito varyklą. Mano tėvas, būdamas chemikas, gavo čia savo pirmąją tarnybą, bet dirbo neilgai, nes, norėdamas pasitobulinti kaip specialistas, išvažiavo į Prancūziją. Nežinau, kiek jis ten laiko užtruko, tik žinau, kad, pabuvęs keliose Prancūzijos įmonėse, nuodugniai susipažino su naujoviškais spirito technologijos metodais ir įsitikino, kad Rusija šiuo atžvilgiu yra labai atsilikusi. Taikant naujus europinius metodus, buvo galima žymiai pagreitinti ir kartu papiginti spirito gamybą.

Grįžęs iš Prancūzijos, mano tėvas pritaikė naujus metodus vienoje stambioje spirito gamykloje Voronežo gubernijoje. Rezultatai buvo puikūs, ir tėvas buvo pakviestas vadovauti šiai įmonei už didelį atlygį. Bet čia jis irgi neilgai išbuvo, nes, pagarsėjęs savo gebėjimais, buvo pakviestas į valstybinę tarnybą, iš pradžių į Varšuvą, o vėliau į Peterburgą.

Būdamas Varšuvoje jis, Finansų ministerijai pasiūlius, parašė stambų veikalą iš savo specialybės („Ustrojstvo vinokurennych zavodov"). Jis buvo laikomas dideliu šitos srities autoritetu ir todėl aukštosiose sferose didžiai vertinamas. Netrukus buvo perkeltas į Finansų ministeriją Peterburgan.

Man atrodo, kad ši tarnyba buvo jam maloni ta prasme, kad nebuvo jis per daug pririštas prie vienos vietos. Priešingai, didelę tarnybos laiko dalį jis praleisdavo komandiruotėse, kartais tolimiausiuose didžiosios Rusijos pakraščiuose – Sibire, Urale ir kitur, kur vadovavo didelių chemijos įmonių statyboms.

Apskritai jis buvo gana plataus akiračio žmogus, ir, atsimenu, vienais metais jam buvo pavesta rekonstruoti metalinių pinigų kalybą Peterburge, ką jisai sėkmingai atliko ir buvo garbingai apdovanotas.

Jis labai mėgdavo keliauti, o progų pasitaikydavo, nes dažnai jam būdavo pavedami uždaviniai ir užsienyje, susiję su Rusijos ekonomika. Rusija buvo suinteresuota parodyti pasauliui savo ekonominį pajėgumą, todėl dalyvaudavo dideliuose pasauliniuose centruose ruošiamose parodose. Rusijos skyrių organizavimas ir buvo pavedamas mano tėvui. Jis tapo šios srities specialistu. Tai buvo sudėtingas ir atsakingas darbas, kuriam prireikdavo kelių mėnesių tai Paryžiuje, tai Turine arba Berlyne, Vienoje. Visur jis turėjo pažįstamų ir ne-

sijautė svetimas. Tarp kitko, Rusijos ambasadorium Londone buvo jo artimas draugas dar iš Sibiro Koziell-Poklevskis.

Iš tų kelionių tėvas paprastai grįždavo patenkintas, kupinas energijos vėl stodavo prie savo kasdienio darbo. Šiaip gyveno jis Peterburge ir, matyt, mėgo šį miestą, nes buvo prie jo pripratęs dar nuo studentiškų laikų. Gyveno jis kukliai, nemėgo pokylių, nebent lankydavosi tik privalomuose oficialiuose pokyliuose. O šiaip turėjo keletą senų pažįstamų netgi iš senų Vilniaus gimnazijos laikų, su kuriais palaikė artimus ryšius, kaip antai su Jaloveckiu, Zlotnickiu, Novickiu ir keliais kitais. Aš ir mano vyresnieji broliai, būdami studentai, gyvenome pas tėvą, taigi kartu sudarėme vyrišką šeimą.

Tėvas buvo labai darbštus, tvarkingas, turėjo savo gyvenimo ritmą – keldavosi anksti, vis tą pačią valandą, atlikdavo keletą darbų prie savo rašomojo stalo ir eidavo į tarnybą, visada pėsčias, nors Finansų ministerija buvo gana toli. Ir grįždavo pėsčias. Vis dėlto, nors ir gyvendamas toli nuo tėviškės, jis visados siela būdavo jai atsidavęs. Bet kurios jo kelionės maršrutas ėjo per Lebiodką. Žinoma, visos kelionės į Europos vakarus buvo patogios aplankyti Lebiodką, bet ir tuomet, kai važiuodavo į rytus, tėvas ištaikydavo laiko, kad bent dvi, kartais vieną dieną pabūtų Lebiodkoje. Prabėgom apžiūrėdavo visą ūkį, patikrindavo darbus, ypač sode. Jeigu mes, vaikai, būdavome tuomet per atostogas namie, turėdavome asistuoti jam, viską kartu su juo apžiūrėti ir išklausyti visų jo pastabų.

Rudenį, paprastai rugsėjį, tėvas atostogaudavo visą mėnesį. Jis sąmoningai pasirinko tą metą, nes tada kaip tik dirbami svarbiausi ūkio, ypač sodo darbai. O sodas buvo jo *hobby*.

Kas rudenį būdavo įgyvendinama jo numatyto plano dalis – sodinamas naujas sodo kvartalas, nauja alėja, naujas medelynas. Tad paskutiniais Lebiodkos klestėjimo laikais (t. y. 1914 metais, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui) sodas jau užėmė apie 20 ha. Per atostogas tėvas keldavo anksti, pats patikrindavo darbus. Jis būdavo visur, jis viską matė, tad nieko nuostabaus, kad išvargindavo ir darbininkus, ir tarnautojus, ir savo šeimą. Jam išvažiavus visi, net ir mano mamytė, galėdavo laisviau atsikvėpti.

Dėl tėvo padorumo, darbštumo ir proto mes visi vaikai labai jį gerbėme, net nemanydavom apie jį blogai atsiliepti. Jis buvo mums didelis autoritetas. Tačiau negaliu paneigti vieno jo būdo trūkumo: jis buvo blogas psichologas, nemokėjo įsigilinti ne tik į žmonos, bet ir į vaiko sielą. Jo reikalavimai vaikams buvo griežti ir neatšaukiami, ir todėl įvykdavo skaudžių konfliktų, į kuriuos įsikišdavo motina, užstodama vaikus. Mes, vaikai, šio tėvo bruožo labai bijojome, ir todėl tarp mūsų ir tėvo atsirado kažkokia neperžengiama riba, užstojanti artimesnius, nuoširdžius santykius. Tik vienintelei savo dukteriai Elenai

(Helai) jis buvo kitoks, daug švelnesnis ir nuolaidesnis, o ji savo moteriška intuicija greit tai suprato ir mokėdavo tėvo šiurkštumą sušvelninti. Apie save turiu pasakyti, kad, nors labai gerbiu tėvą ir daugeliu atžvilgių norėčiau būti į jį panašus, bet paliko ir skaudaus kartėlio.

Man atrodo, kad tėvas buvo atviresnis su svetimais žmonėmis negu su savo vaikais. Tais atvejais, kai jis atvažiuodavo į Lebiodką, pas jį su visokiais reikalais apsilankydavo įvairiausi žmonės: kaimynai dvarininkai ir dvarininkėliai, kaimiečiai ir artimų miestelių žydai. Man atrodo, kad jis daugiausiai bendros kalbos turėjo su kaimiečiais, ypač žemės ūkio reikalais. Dar šiandien aiškiai prisimenu tėvą, vilkintį trumpa ūkiška skrandute, o su juo – grupė kaimiečių ilgais avių kailiniais. Jie apžiūri laukus, naujoviškus ūkio padargus, gyvulius, bet ypač iš sodo tėvas ilgai jų nepaleidžia. Jis dažnai juos apdovanoja jorkšyrų veislės paršeliu, naujų rūšių sėklinėmis bulvėmis, jaunais vaismedžiais iš medelyno. Vaismedžiais jis apdovanojo visas artimiausias, taip pat ir tolimas mokyklas, nes laikė jas židiniais, iš kurių gali plisti sodininkystės kultūra. Tais pačiais sumetimais jis dovanojo Vosyliškių mokyklai vitriną su paukščių iškamšomis (kurias padaryti aš buvau įpareigotas). Kad paskatintų kaimiečius pažangiau ūkininkauti, jis sumanė organizuoti nedideles ūkio produktų parodas. Tam reikalui Žemės ūkio ministerijoje Peterburge išsirūpino šiokią tokią paramą, subsidijas, pagyrimo lapus ir panašiai. Šios parodėlės vykdavo Lebiodkos dvaro didelėje daržinėje, turėjo nemažą pasisekimą ir, manau, nemažą įtaką vietiniams ūkininkams. Atsimenu gerai, su kokia pagarba parodos dalyvis, gavęs piniginę premiją arba pagyrimo lapą auksiniais kraštais, laikydavo jį savo rankose.

Mūsų krašte nuolat stigo gerų amatininkų, tad tėvas buvo išsirūpinęs atitinkamos ministerijos leidimą įkurti amatų mokyklą. Tam reikalui buvo numatyta vieta Baniukų kaime, artimoje Lebiodkos kaimynystėje. Buvo paskirta medžiagos netoli valstybiniame miške, o gyventojai turėjo šią medžiagą suvežti. Čia pasireiškė įprastas mūsų žmonių apsileidimas – jie delsė suvežti medžiagą, tuo tarpu 1914 metais prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, ir geras sumanymas žlugo.

Paskutiniai prieškariniai metai – tai Lebiodkos „aukso amžius“. Nusistovėjusi nuosekli ūkio tvarka, pažangi agrotechnika, drenažas, naujoviškos žemės ūkio mašinos, veislinė gyvulių banda, didokas komercinis sodas. Tai buvo Lebiodkos apogėjus, po to prasidėjo smukimas, susijęs su karo pradžia.

Suliepsnojo karas, mobilizacijos karštligė apėmė visą kraštą; Rusijos armija, Renenkampfo vadovaujama, įžengė į Rytprūsius, pergalingai stūmė vokiečius, degindama ir plėšdama miestus, kaimus. Rusų karininkai, prisiplėšę visokių gėrybių, siuntė į užfrontę, į savo namus, į Vilnių, į Gardiną. Prikrauti

grobio vežimai traukė ištisomis gurguolėmis, trukdydami susisiekimą, užstodami kelią kariuomenei... Didelis triumfas, sveikinimo telegramų srautas plaukė į Peterburgą. Ir staiga apsisuko likimo ratas. Renenkampfo armija sutriuškinta, kaip padūkę bėga rusai, metę ginklus, prisiplėštus lobius, užtvindydami kelius, kad tik į rytus, kad tik pasiekus Rusijos sieną... Vokiečiai jau užėmė artimas pasienio apskritis, aišku, kad jie eis toliau. Tad nereikia priešui palikti jokių gėrybių, būtina sunaikinti, sudeginti dvarus, kaimus, visą pašarą, visus javus, o visus gyventojus ir visus gyvulius evakuoti Rusijos gilumon. Dega dvarai, ūkiai, kaimai, žmonių pilnos stotys, o gyvulių bandos stimpa badu pakelyje į Rusiją. Būtų sunaikinta visa Lietuva, jeigu rusai nebūtų taip greit bėgę nuo priešo. Laimė, jie nespėjo sudeginti visų pastatų, o kur galėjo tai padaryti, tai už porą butelių degtinės ar piniginį kyšį atsisakydavo tokio sumanymo. Šitaip išliko ir mūsų ūkis. 1914 metų rudenį mano tėvas, kaip paprastai, atostogavo, o atostogoms pasibaigus į Peterburgą jau nebegrįžo ir iš tarnybos atsistatydino.

Apie ketinimą atsistatydinti tėvas kalbėjo jau daug anksčiau ir, kaip aš manau, su tuo būsimu gyvenimo etapu jo galvosenoje siejosi tam tikra romantika. Jis gausiąs pensiją, apsigyvensiąs Lebiodkoje, savo santaupas panaudosiąs ūkiui praplėsti, melioracijai ir kitiems išsvajotiems dalykams. Jis manė, kad jo aukštas valdininko laipsnis (dejstvitelnyj statskij sovetnik) užtikrins jam didelį autoritetą ir viešą pagarbą, o išėjus į pensiją – jam būtų suteiktas dar aukštesnis laipsnis (tajnyj sovetnik). Būdamas valdininkas, jis įprato įsakinėti, o jo įsakymai buvo vykdomi. Dabar viskas pasikeitė: nebuvo jau tos valdžios, kurios sistemoje jis iškilo, jo laipsniai neteko reikšmės, kapitalai, likę Peterburgo bankuose, netrukus tapo suvalstybinti, o pensijos irgi nebegavo.

Neilgai trukus įsikūrė vokiečių administracijos organai. Mūsų „kreiso", t. y. apskrities, viršininku (Amtsvorsteher) paskirtas toksai Fickelis, o mūsų namuose patogiai įsitaisė gvardijos karininkų grupė. Apskritai imant, tie nauji įnamiai nebuvo mums per daug įkyrūs, net tam tikru atžvilgiu naudingi, nes, būdami gvardijos karininkai, galėjo lengvai atsispirti kitų, prastesnių, karo padalinių reikalavimams ir šitaip net kiek apsaugoti mano tėvų teises. Bet vis tiek mano tėvas jau nebegalėjo vyrauti savo namuose. Kai kurie mūsų kaimynai, kurie seniau rodė vergišką pagarbą mano tėvui, kurie nepraleisdavo progos jį pasveikinti varduvių ar šiaip kokių švenčių proga, dabar elgėsi šaltai, nekreipdami į jį dėmesio.

Okupacijos pradžioje aš buvau Peterburge ir tik po revoliucijos (1918-04-24) galėjau grįžti namo ir pagyventi esant okupaciniam režimui iki 1919 metų.

Savo tėvą radau didžiai pasikeitusį. Jį palaužė susiklosčiusios aplinkybės, ir buvo tai jau nebe tas generolas, kaip jį vadindavo mūsų kaimynai, o tik ei-

linis dvarininkas. Okupacijos režimas ir vokiečių įžūlumas giliai pažeidė jo savigarbos jausmą, jisai vengė jų, bet vis tiek turėjo vykdyti jų reikalavimus. Kartu jame išvešėjo neapykanta tiems, kurie, pataikaudami vokiečiams, šliaužiojo prieš juos. Tokiems, tarp kitko, priklausė mano motinos brolis, atseit mano dėdė V. Reichelis, kuris, pats būdamas vokiškos kilmės, rado su vokiečiais bendrą kalbą.

1918 metų rudenį mes su žmona išvažiavome iš Lebiodkos į Musteikos kaimą mokytojauti, ir aš daugiau tėvo nebemačiau. Jis mirė 1919 metais. Mano motina pasakojo man, kad paskutinėmis dienomis, kai jau buvo aišku, kad liko visai nebedaug, ji pakvietė Vosyliškių kunigą Sakalauską, kad jis išklausytų tėvo išpažinties. Tėvas griežtai priešinosi. Tada motina ėmė prašyti, kad jis sutiktų šiaip su kunigu pasikalbėti, tikėdamasi, kad iš to pokalbio savaime išeis išpažintis. Iš pradžių jie kalbėjosi vos girdimai, bet netrukus pasigirdo pakeltu tonu tariami tėvo žodžiai, o iš jų motina suprato, kad tėvas aštriai kritikuoja kunigo veiklą. Tada ji pasiskubino kunigą atšaukti. Ir dar vienas smulkus epizodas iš tėvo paskutiniųjų valandų: motina atnešė ir padėjo ant staliuko šalia tėvo pagalvės didelį gražų obuolį. Tėvas, matyt, jo neatpažino ir paklausė, kokia tai atmaina. „Tai Grahamo karališkasis“, – atsakė motina. Tėvas tik palingavo galva.

Tėvas buvo palaidotas Lebiodkoje. Jis dar keletą metų prieš mirtį išsirūpino leidimą įkurti mūsų šeimos kapines paties dvaro ribose. Vieta parinkta už puskilometrio nuo namų, vadinama Bujanouščina, sausa kalvelė prie pušyno. Jau iš anksto ši vieta buvo apsodinta ąžuolais, į ją nutiestas kelias. Ten vėliau buvo palaidota ir mano motina. Bet, deja, ir ten jiems neteko ilsėtis ramybėje. 1940 metais atėję bolševikai ieškodami brangenybių išrausė kapus, atidarė karstus ir išmėtė mano tėvų palaikus.

Eigulys Jonelis

Jo tikra pavardė buvo Kryvošiejus, vardas Jonas, pravardžiuojamas Rudbarzdžiu ir Jonu Ilguoju, o dažniausiai vadinamas Jasiuku, atseit Joneliu. Jo tėvas Vincukas buvo Lebiodkos eiguliu dar mano senelio laikais. Tai buvo stiprus, kresnas vyras, iki vėlyvos senatvės su tankia plaukų „čiupra" vos pražilusiomis sruogomis, burnoje – abi eilės baltų dantų. Vėliau Jonas perėmė savo tėvo Vincuko pareigas – tapo eiguliu. Kaip atlyginimą už savo pareigas eigulys gavo porą hektarų žemės su namu artimame kaime Podsviatoje, kur ir glaudėsi mūsų Mikniškių miškas. Šį mišką Vincukas, o vėliau jo sūnus Jonas ir turėjo saugoti. Kartu jie buvo ir „strielčiai", medžiodavo lapes ir kiškius; lapes paimdavo sau, o už kiškius, atiduodamus į Lebiodką, jiems buvo mokama po pusrublį. Tuo laiku tai buvo gera kaina, nes vyrui už darbo dieną buvo mokama tik trisdešimt kapeikų. Vincukas mirė, kai aš dar buvau vaikas, todėl svarbiausia mano pažintis ir draugystė buvo su jo sūnumi Jonu. O susitikti su juo progų buvo daug, nes dvaras be jo apsieiti negalėjo ir vis pasišaukdavo vienu ar kitu reikalu.

Jis buvo didelis grybų žinovas, Mikniškių miške gausiai augdavo baravykai, ir Jono Rudbarzdžio pareiga buvo laiku apie tai pranešti dvarui. Tuomet kinkydavo į mažą vežimėlį seną ištikimą kumelę Pery ir mes, visi vaikai, su tetule, aukle prancūze, kartais ir su kitais atsitiktiniais giminėmis bei lankytojais šunų lydimi važiuodavome į Mikniškes. Ten rasdavome jau užkurtą laužą, o dažnai šalia jo jau būdavo geroka krūva grybų. Vėliau eigulio vadovaujami grybaudavome. Prisimenu, kartą grybų radome tiek, kad iki kraštų pripylėme vežimėlį ir atgal turėjome eiti pėsti šalia jo. Namų šeimininkėms buvo darbo visai kitai dienai, nes reikėjo laimikį sudoroti, gražiai supjaustyti riekelėmis, sudėti ant sietų ir padžiauti džiovykloje.

Be Jonelio kartais būdavo sunku išsiversti per medunešį, nes, kaip žinoma, tuo metu dažniausiai bitės ir spiečia, tai bitininkui darbo daug. Žinoma, tai buvo mūsų sodininko pareiga, bet bitynas didelis, ir pagalba iš šalies praversdavo, reikėdavo šauktis Jonelio. Bet jis tai mėgdavo, nes buvo aistringas bitininkas, be to, pats jausmas, kad be jo negali išsiversti, buvo jam itin malonus. Tuomet nepasakytum, kad tai tarnautojas, – jis buvo kupinas savigarbos ir darbą dirbo ne už atlygį, bet dėl paties darbo.

Lebiodkoje, kaip ir apskritai senose sodybose, buvo daug pasenusių storų medžių. Milžiniškos liepos augo ties namais, o žydėjimo metu jų kvapas plisdavo toli aplinkui. Tai bičių mėgstamos vietos – sutrūnijusiuose liepų kamie-

nuose daug uoksų, – ten spiečiai randa patikimą buveinę ir joje apsigyvena.

Jonelis dažnai apžiūrinėdavo tas liepas – ar nepamatys atskridusio spiečiaus. Nuo jo ir aš įpratau prie to užsiėmimo. Atsimenu, kartą pamačiau būrelį bičių besisukiojantį palei uoksą ir lendantį į jį. Greit pranešiau Joneliui, ir jis atidžiai ilgesnį laiką į jį žiūrėjo. „Ne, vaikeli, – tarė jis, – tai ne spiečius, tai žvalgai. Tai bitės, pasiųstos surasti tinkamą vietą spiečiui apsigyventi. Gal jos čia apsigyvens, o gal ir ne, kaip joms patiks..." Tai buvo pirmoji mano patirtis bitininkystėje, bet vėliau aš iš Jonelio pramokau ir daugiau, pažinau bičių perus, tranus, o kartą jis man parodė bičių motinėlę...

Jeigu liepose apsigyvendavo tikras spiečius, Jonelis turėdavo darbo bent dienai. Kartais reikėdavo lipti labai aukštai, kaltu ir kitais įrankiais paplatinti uoksą, kartais dar aukščiau prakalti antrą skylę, kad būtų galima pro ją dumti dūmus ir pagaliau dideliais vargais suvaryti visą šeimą į spietinę. Bet tuomet jis gaudavo atpildą – spiečius tekdavo jam vienam ir jis parsinešdavo jį namo.

Lebiodkoje, kaip žinia, buvo didelis sodas, kuris ir šiaip kas keleri metai buvo plečiamas. Derlingais metais vaisių buvo tiek daug, kad ūkiui iškildavo pertekliaus problema. Pirmiausia sodą reikėdavo saugoti, ir buvo samdomi keli sargai. Vienas tų sargų, pats vyriausias, ir buvo Jonelis. Parsigabenęs ryšulį pačių reikalingiausių daiktų, su šautuvu ant peties, jis atsikraustydavo į Lebiodką ir kurios nors plačios obels pavėsiuose statydavo palapinę. Dabar aš žinojau, kad čia bus ir mano nuolatinio lankymosi vieta, nes ateiti pas Jonelį, pasėdėti su juo ant šiaudų būdoje ir pasikalbėti visokiomis temomis buvo man didelė pramoga. O kalbėti jis mokėdavo ir mėgdavo gryna gudų tarme.

Šia proga teko man pastebėti, kad gudai, šnekėdami labai artima lenkams ir rusams kalba, nevienodai pasiduoda šių kalbų įtakai. Atskiros vietovės, atskiri valsčiai kalba skirtingais dialektais. Taip pat ir atskiri asmenys, priklausomai nuo jų ryšių su dvaru, su klebonija ar su valsčiumi, kalbėjo gryna arba darkyta kalba. Bet taip pat pastebėjau, kad kai kurie asmenys, nepaisant jų santykių su svetimais elementais, atkakliai išlaikydavo savo kalbos grynumą. Tokiems priklausė ir mūsų Jonelis.

Temų savo pasakojimams jis turėjo, taip sakant, pilną maišą. Tarp jų – medžioklės įvykiai. Ir nors žinojau, kad jis pagražina juos pridėdamas nebūtų dalykų, kaip daro dauguma medžiotojų, vis vien būdavo malonu jų klausytis. Mėgdavo jis pasakoti apie mūsų dvaro praeitį, apie senovinius ponų papročius, apie jų išdaigas ir keistenybes. Manau, kad jis čia nemaža pridėdavo savo fantazijos, bet vis tiek dalis buvo teisybės. Mėgstama jo pasakų tema buvo žydai ir mozūrai. Šiąja tema pasakų, anekdotų ir patarlių galima išgirsti visoje Gudijoje ir Lietuvoje. Bet apie mozūrus – daugiausia kaimyniniuose su jais kraštuose, tai yra Gardino–Druskininkų–Seinų pusėje. Ši tema galėtų užimti

garbingą vietą tiek lietuvių, tiek gudų tautosakoje. Jonelis ir pats turėjęs humoristinių nuotykių su žydais. Pavyzdžiui, kartą jis nušovęs zuikį ir pakabinęs jį klojime, bet per žemai, tad naktį atėjęs šuo nutraukė jam galvą. Medžiotojui buvo drovu nešti tokį zuikį į dvarą. Jis savo laimikį pasiūlė žydui supirkinėtojui. Besikalbėdamas žydas pastebėjo, kad zuikis be galvos, ir ėmė svyruoti dėl pirkinio. Jonelis paaiškino, kad čia nieko blogo, nes, girdi, galvą nutraukęs šūvis. „Tai kam taip stipriai šaudyti", – atlyždamas pasakė žydas. Kitą kartą gretimo dvariuko sodo nuomininkas žydas paprašė Jonelį porą naktų pasaugoti surinktus į krūvą obuolius. Naktį sodo gale šunys pakėlė triukšmą, ir atbėgęs žydas siūlė šauti į įsiveržusius piktadarius. „Kad nematau jų", – sakė Jonas. „Tu tik šauk, o kulka jau ras", – atsakė žydas. Mozūrų pas mus apsilankydavo gana daug, daugiausia buvo jie kiaulių pirkėjai. Todėl kartais ir ne mozūras kiaulių pirkėjas buvo vadinamas mozūru. Apie juos nebūta geros nuomonės. Gausiame folklore jie vaizduojami kaip naivūs, prasti žmonės, ir ne kitokie buvo visi Jonelio anekdotai apie juos.

Pagal susidariusią tradiciją Joneliui buvo pavedama rūkyti dešras, kumpius, lašinius. Tas darbas turėjo būti atliktas iki Velykų, kitaip sakant, imtis jo reikėjo jau Didžiojo pasninko gale.

Rūkykla, gana didelis, aukštas pastatas, stovėjo kiek nuošaliau nuo kitų trobesių, turbūt todėl, kad būtų apsisaugota nuo gaisro. Buvo didelis įvykis, kai anksti pavasarį, kovo pabaigoje arba balandžio pradžioje, būdavo sukraunama ant vežimo visos dešros, skilandžiai, lašinių paltys ir, Jonelio lydimi, vežama į rūkyklą. Prie rūkyklos jau iš anksto būdavo paruošta didelė kadagių krūva rūkymui. Kai visos mėselės jau iškabinėtos, pats Jonelis įsitaisydavo viename kampe „sostą" – patogų sėdėti kelmą, o ant žemės paklodavo šiaudų, kad reikalui esant būtų galima atsigulti. Nuo to momento prasidėdavo savaitę ir ilgiau trunkantis budėjimas. Pareiga buvo nesunki, dūmai akių negraužė, nes kildavo aukštyn, o prie ugnies šalta nebuvo. Pats šios procedūros pareigūnas buvo visada apsigaubęs avikailiais ir dėvėjo tokią pat kepurę ant galvos. Nuo nuolatinių dūmų jis buvo kiaurai prarūkęs, kaip ir tie skilandžiai, kuriuos jis saugojo. Net vėliau, kai rūkymas jau būdavo baigtas, nuo Jonelio vis sklisdavo malonus kadaginių dūmų ir rūkytų kumpių kvapas. Žinoma, kvepėjo ne tiek jis pats, kiek jo kailiniai, bet jis juos dėvėjo ir žiemą, ir vasarą, tad šis kvapas buvo nuo jo neatskiriamas.

Aš labai mėgdavau nueiti pas Jonelį į rūkyklą, atsisėsti prie rūkstančio laužo, pakvėpuoti kadagių dūmais ir pasišnekėti. Tada jis man pripasakodavo visokių dalykų. Kartais abudu pasprukdavome iš rūkyklos. Mat buvo pavasaris, netolimoje Keturkių pelkėje jau tirpo ledas. Tuo laiku jau atskrenda pempės, antys, perkūno oželiai, – pagunda didelė, nes linksmą pempių „gyvi gyvi"

mes girdime net čia, rūkykloje, sėdėdami. Tad greit užžeriame pelenų ir smėlio ant ugnelės, kad kartais nekiltų gaisras. Einam į arklidę. Čia paimame seną, atgyvenusį savo amžių „drigantą“ (eržilą) Čiudaką, kurį mano tėvas kadaise su kitais arkliais atsivežė iš Voronežo gubernijos. Pakinkome arklį į vežimuką ne dėlto, kad tingime eiti, bet dėl to, kad antys arčiau prisileidžia važiuotą negu pėsčią, o mūsų senas ir lėtas Čiudakas labai tinka tam reikalui. Kad tik pelkė jį keltų. „Bet nieko, dar pašalas stiprus, išlaikys, o jei įlūš ir prigers – tai nedidelis nuostolis, tik lupti bus bloga tokioje nepatogioje vietoje“, – sako Jonelis.

Kartais su Joneliu einame lydekauti, šį kartą pėsti, arklys nereikalingas. Keturkių pelkė plačiai patvinusi, saulė akinančiai šviečia, vos dvelkia silpnas vėjelis, kaip tik lydekų neršto diena. Įžengiame į vandenį, vaikščioti neblogai, nes dugne pašalas laiko. Sustojame vienas nuo kito per kokį šimtą žingsnių. „Klausyk, Jonai, – pašaukiu savo draugą, – kaip manai, ar nesudegs tenai mūsų rūkykla?“ – „Dievo valia. Gal nesudegs. Aš vis pažiūriu į aną pusę, dar dūmų nematyti...“

Stovime mes šitaip su Joneliu ir atidžiai žiūrime i vandenį. Ir staiga šiurpas mane perėmė: iš vandens pasirodė lydekos margas nugarinis pelekas, nestovi vietoje, tik eina ratu. Prisidedu šautuvą ir, šovęs į tą vietą, matau net keletą lydekų – viena didelė ir dvi trys mažesnės. Imu jas, kišu į kuprinę, bet slidžios, vis išslysta iš rankų. „Po žiaunom, po žiaunom imk. .. “ – moko mane iš tolo Jonelis, ir tikrai už žiaunų galima stipriai laikyti.

Linksmi grįžome namo. Džiaugiausi savo keturiomis lydekomis. Rūkykla šį kartą nesudegė. Tai irgi gerai.

* * *

Mano medžioklės su Joneliu prasidėjo labai seniai, dar tada, kai aš pats šautuvo dar neturėjau ir tik lydėdavau jį. Už tą malonumą aš turėjau parūpinti jam šaudmenų. Tai nebuvo labai sunku, nes mano tėvas turėjo jų pakankamai, jie buvo laikomi ąžuolinėje spintelėje ir aš žinojau, kur yra jos raktas. Tad, reikalui esant, pasivogdavau, kas buvo reikalinga mano draugui: šratų, parako, kapsulių.

Jis turėjo senovišką vienvamzdį šautuvą, grūstuvu užtaisomą, o mano tėvas ir broliai turėjo jau naujoviškus patroninius šautuvus. Man buvo įdomu žiūrėti, kaip Jonelis užtaisydavo šautuvą. Pirmučiausia iš ragelio išpildavo žiupsnelį parako ant delno, ir supildavo jį į vamzdį. Įkišdavo pleituką – pakulų gniužulą ir geležiniu grūstuvu stipriai jį sugrūsdavo. Po to ėjo tokia šratų porcija, kuri taip pat būdavo užkemšama pleituku. Galop atlauždavo gaiduką, pažiūrėdavo, ar parakas subyrėjo iki kaminėlio, o jeigu jis ten nepasirodė, įberdavo žiupsnelį. Todėl buvo tikslinga tokiems šautuvams turėti kuo smulkesnio

parako. Kai kaminėlis būdavo jau pilnas parako, ant jo užmaudavo kapsulę, kurią reikia užspausti iki pat galo. Visas šis užtaisymas trukdavo gana ilgai ir, ypač lietingu oru, buvo labai nepatogus. Neretai pasitaikydavo, kad, kirtus gaidukui, sudegdavo vien kapsulė arba kapsulė ir parakas kaminėlyje, bet neužsidegdavo parakas vamzdyje. Arba būdavo taip, kad parakas vamzdyje užsidegdavo pavėlavęs ir todėl įvykdavo du šūviai, vienas nuo kapsulės ir parako kaminėlyje, o kitas, keliomis sekundėmis vėliau, užsidegus parakui vamzdyje.

Aš gerai atsimenu, kai Jonelis pirmą kartą pakvietė mane į medžioklę. Man tada ėjo bene devinti metai, bet aš dar šautuvo neturėjau. Jau buvo įpusėjęs ruduo, beržai stovėjo pusplikiai, bet gražiai pasipuošę paskutiniais geltonais lapais, o šermukšniai iš tolo žėrėjo kruvinai raudonomis uogomis. Ilgos smilginių strazdų virtinės traukė pietvakarių link, kartais nutūpdamos beržų viršūnėse. „Aš tau nušausiu strazdą," – tarė Jonas.

Štai iš vieno beržo, kur tupėjo jų pulkas, visi paeiliui pakilo, bet vienas liko. Mano draugas priėjo pakankamai arti, prisidėjo šautuvą prie peties ir ėmė taikytis. Taikė ilgai, gal pusę minutės, bet man ji pasirodė pusvalandis, kol nuaidėjo nekantriai laukiamas šūvis. Dar plasnodamas sparnais, iš beržo nusirito strazdas. Šis šūvis, panašiai kaip parakas grūstuviniame šautuve, uždegė mano sieloje medžioklės aistros užtaisą. Aš to šūvio niekuomet neužmiršiu, kaip ir tos gražios rudens dienos, ir auksu pasipuošusių beržėlių.

Vėliau aš gavau šautuvėlį, bet labai mažo kalibro. Su juo, kaip jau minėjau, iš pradžių medžiojo mano vyriausias brolis, paskui kitas, pasidalydamas juo pradieniui su manim. Paskui jis atiteko man vienam. Su tuo šautuvėliu buvo sunku ką nors doresnio nušauti, tik mažus paukštelius. Vis dėlto ir iš jo nušoviau vieną kiškį ir vieną teterviną. Vėliau vargais negalais aš gavau dvidešimto kalibro šautuvą ir galėjau rimtai medžioti. Tuomet mes visi jau buvome apsiginklavę kaip reikiant ir kartu su Joneliu ir dažniausiai kokiu atvažiavusiu gimnazijos draugu sudarydavome nemažą medžiotojų būrelį. Dabar, prisimindamas mūsų medžiokles, kartais stebiuosi, kad nepatyrėme nelaimingų atsitikimų, nes per daug atsargūs nebuvome. Tiesa, mano brolis Vaclovas neteko dviejų dešinės rankos pirštų, bet tai įvyko dėl jo paties neapdairumo.

Svarbiausia mūsų medžioklės teritorija buvo arti namų, – tai mano jau daug kartų minėta Keturkių pelkė. Ten buvo labai klampu, skysta ruda buza siekdavo aukščiau kelių, o kartais įklimpdavome ir iki juosmens, tad net ir ilgi auliniai batai nepadėdavo. Atvirkščiai, apsirengti reikėjo kuo lengviausiai, vien apatinėmis kelnėmis, lengvu švarku ir apsiauti naginėmis arba vyžomis. Parėjęs iš medžioklės būdavai visas šlapias, ir malonu tada būdavo persirengti sausais drabužiais, o šlapius padžiauti. Pamenu, kad tokiais parudusiais nuo pelkės purvo medžiokliniais rūbais nuolat būdavo papuošta tvora prie namų,

kur jie būdavo kabinami.

Svarbiausias medžioklės objektas Keturkių pelkėje buvo visokie stibinuočiai, perkūno oželiai, stulgiai ir antys. Mūsų Jonelis šios medžioklės nemėgdavo, svarbiausia dėl to, kad reikėjo bristi į vandenį, sušlapti, o jis mėgo šilumą, užvis labiausiai – savo pakvipusius dūmais avikailius. Užtat zuikius ir lapes medžioti jis buvo labai įgudęs bet kokiu metų laiku, ir dieną, ir naktį. O mudu su juo medžiodavom daugiausia rudenį ir žiemą.

Tose medžioklėse Jonelis jausdavo savo pranašumą. Ir atitinkamas buvo jo kalbos tonas, jo žodis buvo autoritetingas ir lemiamas. Jau iš vakaro būdavo sutarta, kurią valandą išeisim iš namų ir kur medžiosim. Kadangi jis laikrodėlio neturėjo, o vadovavosi vien saule, tai kartais pasitaikydavo jam ateiti per anksti, ir tuomet jis bardavosi. Jei vienas kitas iš mūsų draugės vis dar delsdavo, Jonelis pykdavo sakydamas:„... nu, jei eiti, tai eiti, ba aš jau nuėjau... ". Medžioklės metu jis negailestingai mus varinėdavo, priversdamas apeiti nemažą plotą. Kartais įvykdavo maždaug toks pasikalbėjimas. Mes: „Joneli, atsisėskime pailsėti". Jis: „Nėr kada sėdėti, štai reikia dar iškrėsti ši raistelį ir pasukti į beržyną". Mes vėl: „Joneli, atsisėskime, užkąsime, išgersime po „čierkutę...“ – „Na, tai kiba po šita egle...“ – atsakydavo jis jau švelnesniu balsu.

Kartą mes medžiojome Lebiodkai priklausančiame Bajorų miške. Mišką kirto kelias ir kai šunys varydavo kiškį ar lapę, šis neišvengiamai turėdavo perbėgti kelią. Šį kartą šunys pakėlė lapę ir ilgai varinėjo ją miško pakraščiais, o aš, pasirinkęs tinkamą vietą, stovėjau ant kelio. Netrukus išgirdau šunis besiartinant ir pasiruošiau šauti, bet nelaboji lapė nepribėgusi kelio pasuko į šalį. Atėjo Jonelis, klausia, kodėl nešoviau lapės. Aš paaiškinau, kaip buvo. „O kur stovėjai?“ – paklausė jis. Sakau: „Ant kelio". "Ne ant kelio reikia stovėti! – sušuko jis rūsčiai, – o stovėt reikia... – čia jis užsikirto, – ...stovėti reikia, kur jauti, kad žvėrys eina.“

Praėjo daug metų, Jonelio jau seniai nebėra, bet jo atminimas vis gyvas mano širdyje. Jis buvo padorus žmogus, tikras džentelmenas ir kaip tik dėl to tragiškai baigė gyvenimą. Sumušę lenkų armiją prie Kijevo, 1922 metais bolševikų pulkai užėmė Vilnių ir nemažą Lietuvos dalį. Prasidėjo dvarų plėšimas, striuka pasidarė dvarininkams. Mano giminės išbėgiojo iš Lebiodkos, tik paliko viena tetulė Korbutienė, ujama ir skriaudžiama... Ir tuomet Jonelis slaptai atnešdavo jai tai duonos, tai kiaušinių ar kito maisto. Už savo gerą širdį poniai jis buvo suimtas ir išgabentas į svetimą kraštą ir veikiausiai užbaigė savo gyvenimą toje kelionėje. Toks pat buvo likimas ir mano tetulės. Daugiau jų nematėm.

Vilniaus gubernijos gyventojai

Žmonės, kurie, kaip ir mūsų šeima, priklausė tai pačiai klasei ir maždaug atitiko mūsų intelektą, buvo dvarininkai. Labai nevienalytė socialinė klasė. Buvo ir stambių, ir vidutinių, ir pagaliau labai smulkių, kurie materialiai mažai skyrėsi nuo kaimiečių, nebent tik tuo, kad gyveno ne kaimuose, bet vienkiemiuose, kuriuos paprastai vadindavo „palivarkais"[16]. Intelekto lygis irgi buvo labai nevienodas ir dažniausiai atitikdavo jų materialinę padėtį.

1863 metų sukilimas labai praretino Lietuvos gyventojus. Tie, kurie dalyvavo sukilime, arba buvo nužudyti, arba ištremti į Sibirą, o pastarųjų likimas – labai nevienodas. Dalis jų aklimatizavosi Sibire. Kadangi tarp jų buvo daug inteligentų – gydytojų, mokslininkų, – jie, laikui bėgant, prasigyveno, net kai kurie tapo milijonieriais. Kiti grįžo į Lietuvą, bet savo dvarų neatgavo, nes jie buvo konfiskuoti ir, daugiausia pigia kaina ar išsimokėtinai, buvo perleisti visokiems perėjūnams, ypač kariškiams, nusipelniusiems malšinant sukilimą. Likusi dvarininkijos (bajorijos) dalis buvo priblokšta, terorizuojama ir drebėjo dėl savo kailio ir žemės. Čia dar prisidėjo įstatymas, draudžiantis pirkti žemę katalikų tikybos žmonėms. Tuo buvo norima apsidrausti nuo neištikimo elemento. Pardavęs žemę žmogus neturėjo vilties pirkti jos kitur Lietuvoje, tad dažnai iš paskutiniųjų stengėsi išlaikyti žemę savo rankose. Buvo dar viena represijos priemonė, vadinama kontribucija, t. y. piniginė pabauda už sukilimą. Šį mokestį mokėjo visi dvarininkai, proporcingai turimos žemės plotui. Jeigu prie to dar pridėtume tautinę ir religinę priespaudą, taikomą „inorodcams"[17], – tai būtų suprantama ta prislėgta psichika ir ta beviltiška nuotaika, kuri viešpatavo Lietuvos dvarininkijoje antrojoje XIX šimtmečio pusėje. Tokia nuotaika užaugo visa karta, kurios tik vienas kitas stipraus būdo individas sugebėjo nugalėti vergišką nusižeminimą.

Dauguma mūsų kaimynų buvo mažamoksliai. Neatsimenu nė vieno, kuris būtų baigęs aukštąją mokyklą, net ir gimnaziją. Dauguma buvo tos nuomonės, kad žemės ūkiui mokslas nėra reikalingas. Reikia tik ūkininkauti taip, kaip tėvai ūkininkavo. Bet ir tai buvo sunku, nes tėvai dar turėjo baudžiauninkų, o dabar darbininkus reikėjo samdyti. Besistengdami gauti pinigų, kas turėjo miško, pasirūpindavo jį parduoti, o kad apmokėtų darbininkams, atiduodavo dalį šieno ir panašiai. Apie anų laikų intensyvų žemės ūkį neteko man girdėti.

[16] Žodis kilęs iš vokiečių k. – „Vorwerk".
[17] Nerusams.

Viskas vyko senoviškai, lėtai ir primityviai.

Sukilime dalyvavo ir daug dvarininkų, todėl dalis jų žuvo mūšiuose, dalis buvo Muravjovo nužudyta, dalis pateko į Sibirą arba emigravo į užsienį – taigi įvyko atranka, dėl kurios liko ne tokia vertinga dvarininkijos dalis. Jų idealai, jei apskritai jų psichikos bruožą galima taip pavadinti, siekė vien materialinės gerovės, bet vien tokios gerovės, kurią be didelių pastangų galima įgyti. Tad jie vengė viso to, kas galėtų trikdyti jų ramybę, o labiausiai bijojo vyriausybės, net uniformuoto žandaro pasirodymas keldavo jiems baimę. „Uriadnykas", tuo labiau „pristavas" buvo jų pabaisos, tad ir tapdavo jie pataikūnais, batlaižiais. Lankantis provincijoje aukštam pareigūnui, jie iš kailio nerdavosi, kad tik įtiktų.

Man įsiminė vienas nuotykis, kai caras Nikolajus II, važiuodamas į pietus, buvo planavęs išlipti iš vagono bene Želvos stotyje, netoli Naugarduko. Mūsų dvarininkija pasiryžo šiose iškilmėse dalyvauti. Tarp jų buvo ir mūsų kaimynas E. Butkevičius (tėvas Mstislovo Butkevičiaus, kuris 1920 metais dalyvavo generolo Želigovskio žygyje prieš Lietuvą). Butkevičius buvo stambaus ūgio, tamsios odos, šiek tiek mongoliškų bruožų žmogus ir todėl traukė pašaliečių dėmesį. Grįžęs iš tos kelionės, Butkevičius kitą sekmadienį apsilankė pas mus Lebiodkoje pasidalyti naujienomis. Įvyko pasikalbėjimas su mano motina. „Ponia! – pakeltu balsu sušuko svečias, – su pačiu imperatoriumi kalbėjau". – „Apie ką jūs kalbėjote?" – paklausė mano motina. „Buvo taip – išrikiavo mus stoties perone, ir staiga pasirodė jis, pats imperatorius. Nieko nesakydamas apėjo mūsų rikiuotę, bet prie manęs sustojo, bakstelėjo pirštu man į pilvą ir paklausė – zdešnij? (vietinis), o aš atsakiau – tak točno, Vaše Veličestvo. O jis man pasakė – hm".

Didelė mūsų dvarininkų aistra buvo kortavimas. Atvažiavę svečiai, žinoma, buvo vaišinami, jaunuomenė dažniausiai šokdavo, o vyresnieji negaišdami laiko susėsdavo prie žaliojo staliuko lošti kortomis. Lenkų rašytojas M. Vankovičius, pats buvęs Lietuvos dvarininkas, su pašaipa apibūdino savo luomo ydas. Kartą jis prikalbino keletą savo kaimynų vykti į Paryžių, kur tuo laiku vyko pasaulinė paroda, ir ta pačia proga susipažinti su Paryžiaus įžymybėmis. Vankovičius parūpino savo draugams geležinkelio bilietus, bet pats turėjo išvažiuoti dviem dienom vėliau ir susirasti juos sutartame viešbutyje. Taip ir įvyko. Vankovičius, atvažiavęs į Paryžių ir atvykęs į sutartą viešbutį, rado savo kaimynus lošiančius kortomis prie žaliojo staliuko; jie nesidomėjo Prancūzijos sostine, o praleido dvi dienas, gal ir naktis lošdami kortomis.

Kad išsamiau apibūdinčiau mūsų krašto „inteligentus", turiu dar paminėti kunigus. Neretai jie būdavo kilę iš etnografinės Lietuvos ir lenkiškai menkai mokėjo. Mūsų krašte, kur parapijiečiai buvo gudai, visos tikybos apeigos paprastai būdavo atliekamos lenkiškai. Bet tokie kunigai mūsų krašte greit asimi-

liuodavosi ir stengdavosi net neminėti savo lietuviškos kilmės, dėjosi lenkais ir net skelbėsi Lenkijos patriotais. Toks buvo, pavyzdžiui, kunigas Sakalauskas, kilęs nuo Daugų. Tai buvo mažo ūgio sausas žmogelis, karštakošis, per savo pamokslus piktai bardavo parapijiečius ir, kaip man teko girdėti, kartais užpykęs kibdavo jiems į plaukus. Kortuoti jis mėgdavo, ir kortų mėgėjų buvo pageidaujamas. Atsilygindavo jiems tuo, kad kartą per metus, savo vardo dieną, darydavo klebonijoje pokylį ir sukviesdavo aplinkinius dvarininkus. Viename tokiame pokylyje apsilankė mano giminaitis R., tipiškas senosios kartos dvarininkas, kortų ir gėrimų mėgėjas, toks tipas kaip tie, kuriuos lenkai vadina „warchol", atseit žmonės, kurie pražudė Lenkiją, kartu ir Lietuvą. Jis mėgdavo skandalus, pats juos sukeldavo arba kitus paskatindavo juos sukelti. Taip ir buvo per mūsų klebono vardines. Pasigėręs R. negražiai išvadino kunigą, bet atsirado svečių, kurie, norėdami sušvelninti nemalonumą, prikalbino mano giminaitį atsiprašyti kleboną. Mano giminaitis paprašė kunigą atleisti jam kaltę, išbučiavo jį ir baigdamas pridėjo: „O vis dėlto esi kiaulė". Bet mano giminaitis buvo teisus, nes vėliau, lenkams okupuojant Lietuvą, kunigas Sakalauskas visomis išgalėmis lengvino jiems šitą žygį.

Savotiškas socialinis elementas anais laikais buvo žydai, nuo kurių iš dalies buvo priklausomi ir ponai dvarininkai. Koks būtų dvarininkas – ar pasiturintis, ar nepasiturintis, – jis be žydo apsieiti negalėjo. Visos dvaro gėrybės – miškas, javai, gyvuliai, vilnos, linai, vaisiai buvo žydų perkami, paprastai už mažą kainą, nes konkurencijos nebuvo. Šiuo atžvilgiu žydai buvo puikiai susiorganizavę, o vyriausias jų organizatorius buvo miestelio rabinas. Visus aplinkinius ponus rabinas paskirstydavo tarp savo žydų, kiekvienam – vieną ar kelis ponus. Taigi kiekvienas ponas turėjo savo žydą, o žydas – savo poną. Žydai buvo labai solidarūs ir išnaudodavo tik savo poną, nekišdami kojos savo viengenčiui. Šitaip atkrisdavo bet kokia konkurencija, ir ponas būdavo priklausomas tik nuo „savo" žydo. Antra vertus, „savas" žydas buvo ponui ir naudingas. Neretai tekdavo girdėti ponų nuomonę esą žydija apskritai tai siurbikų gauja, bet „mano" žydas – tai teisingas, nepamainomas žmogus. Savas žydas vis apsilankydavo dvare ar būdavo, ar nebūdavo reikalas. Atvykdavo į dvarą paprastai visai dienai, pasikalbėdavo su ponia, su senele, su kitais šeimos nariais, su ūkvedžiu, jeigu toks buvo. Apeidavo visą dvarą, kišdavo nosį, kur reikia ir kur nereikia ir, žinoma, gerai apžiūrėjęs visą dvarą, žinojo, ką bus galima pirkti ar parduoti.

Kartais „savas" žydas atveždavo dovanų, pavyzdžiui, per žydų šventes butelį žydiško vyno iš razinų arba „macų". Ponai irgi mėgdavo nuvažiuoti į miestelį, ypač turgaus dieną. Artimiausias mums miestelis buvo Vosyliškės, o turgaus diena buvo antradienis. Tą dieną į Vosyliškes suplaukdavo visokio

plauko žmonių, ypač smulkių ūkių nevedę ponaičiai, šie nepraleisdavo nė vieno antradienio. Kiekvienas ponas atvažiuodavo pas „savo" žydą, o dažniausiai vienam žydui priklausydavo keli ponai, ir jie visi susirinkdavo to paties žydo namuose. Ponų pobūvis paprastai trukdavo ilgai. Būdavo aptariami visi reikalai, gerdavo alų, arbatą, liepdavo pašaukti batsiuvį, siuvėją, mėsininką, o „savas" žydas tik spėdavo atlikti visus nurodymus, patiekdavo visas užprašytas prekes – cukrų, arbatą, riestainius, mieles, muilą, vinis ir daugybę kitų ūkiui reikalingų prekių. Retai kuris ponas mokėjo grynais pinigais. Dažniausiai imdavo skolon, išduodamas kvitelį. Galutinai atsiskaitydavo vėliau, dažniausiai rudenį, kai ponas parduodavo javus, veršiuką ar kitą gėrybę. Tada kaip tik ir įvykdavo svarbiausi nesusipratimai. Ponas dažnai nenorėdavo patikėti žydo pateiktu debetu, tikrindavo savo išduotus kvitelius, paabejodavo savo parašu ir t. t. Jei ginčas įgydavo griežtą formą, žydas nusileisdavo, bet tiktai tam, kad kitoje sąskaitoje išlygintų savo nuostolį.

Kartais ponas išnuomodavo žydui visą karvių bandą, atseit žydas imdavo urmu visą pieną. Tokia sutartis vadinosi „paktas"[18]. Ponui likdavo tam tikras ribotas pieno kiekis, bet ir čia ponas dažnai imdavo pieno daugiau nustatytos normos kreditan ir metų gale, kai reikėdavo žydui atsilyginti, ponas patekdavo keblion padėtin. Panašiai būdavo ir su sodais: žydas urmu paimdavo visą sodo derlių. Neretai tai būdavo nuostolingas sandėris, nes vaisiai buvo skinami neatsižvelgiant į medžius, nulaužoma daug šakų, apdraskoma žievė ir panašiai.

Žydai kartais, net gana dažnai, finansuodavo ponus skolindami pinigus. Ši procedūra nebūtų buvusi žalinga, jei ne didelės palūkanos, ir antra, – jeigu ponai būtų investavę šiuos pinigus į savo ūkį. Bet dažniausiai šie pinigai būdavo išleidžiami prabangai, pavyzdžiui, ponų kelionei į užsienį, poniai ir panelei nuvažiuoti Varšuvon į karnavalą, pasilinksminti, pašokti, net ir sutuoktinį susiieškoti. Tam pačiam reikalui ponai skolindavosi pinigus iš žemės banko, ir mano vaikystės laikais dauguma Lietuvos dvarų skendėjo skolose šiam bankui. Tokie santykiai gerai atsispindi Ožeškienės veikaluose, pavyzdžiui, „Nad Niemnem" arba „Eli Makower".

Skolindami pinigus ponams, žydai kartais ir sukčiaudavo. Mūsų kaimynas Valeika pasiskolino iš vietinio žydo nemažą pinigų sumą, išduodamas jam vekselį. Atėjus mokėjimo terminui, Valeikai buvo pateiktas vekselis ir jis skolą sumokėjo, bet po kurio laiko skolintojas vėl pateikė kitą vekselį, tokiai pat sumai. Valeika atsisakė mokėti, ir jam buvo iškelta byla teisme. Teismas pripažino, kad vekselis teisėtas, o Valeikos parašas tikras. Paaiškėjo, pirmame pateiktame Valeikai vekselyje parašas buvo suklastotas, bet Valeika to neįtarė

[18] Iš vokiško „pachten" – nuomoti.

ir skolą sumokėjo, o antrame parašas buvo tikras, taigi Valeika ir šį vekselį turėjo apmokėti. Bet šia proga prisimenu nuotykį, kai „katalikas apmovė žydą". Vienas senojo Vilniaus universiteto rektorius už gerus procentus paskolino apie 300 rublių žydams. Užstato žydai paliko už atitinkamą sumą sidabrinių daiktų. Kiek vėliau rektorius įsitikino, kad tie daiktai buvo ne sidabriniai, o tik pasidabruoti. Teko gelbėtis. Jis ėmė skelbti visiems, kad esą paliktą užstatą iš jo pavogė ir jis esąs keblioje padėtyje. Tai išgirdę skolintojai atėjo atsiimti užstato ir grąžinti pinigus, manydami, kad rektorius negalės grąžinti užstato ir todėl negalės reikalauti skolos. Bet rektorius kuo ramiausiai grąžino netikrą sidabrą ir atgavo savo pinigus. Panašių piniginių suktybių pilni anų laikų teismų archyvai.

Visa, kas čia papasakota – tai apie vidutinius ir smulkius ponus. Be jų, buvo dar ir stambių dvarų savininkų. Mūsų kaimynystėje buvo didžiulis Ščučino dvaras, priklausęs Druckiui-Liubeckiui, toliau Žoludko latifundija - kunigaikščio Sviatopolk-Četvertynskio, o užvis didžiausias Aradnos (Horodna) dvaras, su visais palivarkais ir miškais turėjęs keliasdešimt tūkstančių hektarų. Jis priklausė grafui Augustui Potockiui. Tie turtuoliai savo dvaruose negyveno, o leisdavo laiką Varšuvoje arba užsienyje, pasitikėdami savo administratoriais, kurių pareiga buvo išspausti iš dvarų ir pasiųsti ponui kuo daugiau pajamų. Tik retkarčiais ponas čia apsilankydavo, pabūdavo porą dienų ir vėl išvažliuodavo. Toks buvo pagarsėjęs palaidūnas, Aradnos savininkas Augustas Potockis, gebėjęs per vieną naktį pralošti net vieną kitą geresnį savo palivarką. Užtat jo turtai tirpo nelyginant pavasario sniegas; neaprėpiami Aradnos miškai buvo išparduoti, o tikrai karališką rezidenciją už menkus pinigus nupirko kariškis rusas Kondratavičius. Dar iki nesenų laikų Aradnoje buvo atskiras namas, kurį prieš pat mūsų krašto aneksiją pastatė dvaro savininkas Liudvikas Skuminas Tiškevičius karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui priimti. Namas buvo įrengtas su didžiausia prabanga – šilkai, gobelenai ir kitos puošmenos atvežti iš Paryžiaus. Bet karalius Poniatovskis dėl mūsų krašto aneksijos jau nebegalėjo čia apsilankyti.

Kiek mano atmintis siekia, tai devyniolikto šimtmečio pabaigoje mūsų ponija dideliu intelektu nepasižymėjo. Retai kuris turėjo biblioteką, retai prenumeruodavo kokį periodinį leidinį, o pasitenkindavo kalendoriumi. Retai ką rašydavo, ir jei kildavo toks reikalas, visame name ieškodavo rašalo ir plunksnakočio. Retai turėdavo kokį rimtesnį pomėgį gamtai, sodininkystei, nebent tik medžioklei. Kai kurie, aistringai atsidavę medžioklei, netgi visai apleisdavo savo ūkį. Užtat mėgdavo svečiuotis. Kalėdų, Velykų, Sekminių, kurio kaimyno vardadienio proga važiuodavo į svečius arba priimdavo juos pas save. Tuomet negaila buvo pinigų, kad ir skolintų, nieko nereiškė po to bent porą savaičių

atsisakyti daugelio dalykų. Kalėdų ir Velykų dienomis, bent pas turtingesnius ponus, būdavo gausūs priėmimai. Svečiai dažniausiai atvažiuodavo iš bažnyčios, ir vaišėms nebūdavo galo, nes vieniems baigus, pasirodydavo nauji, ir taip visą dieną. Prie Velykų stalo nebūdavo reikalo juos raginti – jie patys rasdavo lėkštes, peilius, šakutes, atsipjaudavo sau kąsnį, viens kitam įpildavo gėrimų į taureles, vienu žodžiu, elgėsi gal net laisviau kaip namie. Susiskirstę grupėmis kalbėdavosi apie ūkio reikalus, apie tai, kiek pašaro dar liko, apie karvių veršiavimąsi, apie banko paskolas, apie naują kleboną... Girdėti sensacingų kalbų nuotrupos, pavyzdžiui: „Ar girdėjot, kaimyne, kad gubernatoriaus Orževskio sūnus gimnazistas apiplėšė aukų dėžutę Aušros Vartuose, o kitą dieną čiuožykloje nulūžo koja". – „Tai Dievo atpildas", – atsako kitas... Kitoje grupėje kalbamasi apie *Barly Rose*, naują bulvių veislę... „Tai šlamštas", – nusprendžia vienas. „Tai tiesa, – pritaria kitas, – bet žmonėms tai puikus dalykas..."

Būdavo ir šokių vakarų, net labai triukšmingų, trunkančių iki ryto. Dauguma dvarininkų turėjo fortepijonus, o pati ponia arba kuri teta, ar šiaip giminaitė mokėdavo skambinti ir pasiaukodavo visai nakčiai. Bet rimtesniam atvejui Vosyliškių miestelyje buvo orkestras, kuriam vadovavo batsiuvys Mončinskas, pasikvietęs vieną kitą kataliką ar žydelį. Jie mokėjo vieną valsą, vieną „mozūrą", vieną polką, kontrdansą, „pas de quatre" , – berods, buvo tai visas jų repertuaras. Visuose pobūviuose jie tą patį grodavo, ir dabar, po daugelio dešimčių metų, tie jų motyvai neišgaravo man iš galvos. Rodos, tebematau orkestrantą Šmulkę, kai jis, pūsdamas savo instrumentą, vos atsispiria miegui, jau tuoj tuoj užmigs... Bet, pagyvėjus muzikos tempui, pakrato galvą ir vėl energingai pučia savo triūbą... Bet štai pertrauka, bematant sumigo orkestrantai savo kėdėse, o jaunuomenė, poromis išbėgusi prasivėdinti į sodą, linksmai šnekučiuojasi. Jau priešaušris, aprimo vėjelis, saulė tuoj patekės, o namie ant žaliojo staliuko prie degančių žvakių dar lošiama kortomis. Kieme nerimauja vežikai, pakinkę arklius, vienas kitas ratu važiuoja aplink kiemą, triukšmingai pliaukšėdamas ilgu botagu, kad atkreiptų ponų dėmesį. Ir pagaliau baigiasi pokylis... paskutinis svečias išvažiavo.

Buvo mūsų krašte ir rusų dvarininkų. Tie naujieji ponai įgijo dvarus dažniausiai visokiais nedorais būdais. Dalis jų buvo kariškiai, malšinę 1863 metų sukilimą ir už tai apdovanoti žeme, konfiskuota iš sukilėlių. Tarp tų naujų dvarininkų buvo ir rusų nacionalistų, pavyzdžiui, „Sojuz Russkovo Naroda" arba „Sojuz Michaila Archangela", ar kitų nešvarių organizacijų narių. Kadangi katalikai neturėjo teisės pirkti žemę, ūkių kaina buvo nedidelė. Tuo naudojosi visokie perėjūnai ir šiaip nekatalikai, pavyzdžiui, liuteronų tikybos asmenys.

Žydai mielai būtų pirkę žemę, bet neturėjo tokios teisės. Užtat turėjo pinigų. Tad jie sudarydavo sandėrius su rusais, kurie savo vardu, bet už žydo

pinigus pirkdavo ūkius. Tuomet vertelga bematant imdavo dvarą eksploatuoti. Pirmiausia iškirsdavo miškus, realizuodavo kitas vertybes, išparceliuodavo žemę. Dažnai rusui, kurio vardu pirktas dvaras, tekdavo to dvaro centras. Tie nauji „dvarininkai" stengdavosi suartėti su senais dvarų savininkais ir visaip prie jų šliejosi, bet tai jiems ne visuomet sekėsi. Dauguma tikrų dvarininkų žvelgė į juos iš aukšto. Bet ateiviai turėjo ir savo užtarėjų – vietinių administracijos pareigūnų. Visi tie pareigūnai daugiausia buvo taip pat rusai, atkelti iš centrinių Rusijos gubernijų. Tarp jų pasitaikydavo Pabaltijo vokiečių, kurie pasirodė ne blogesni rusintojai kaip ir tikri rusai.

Tokie svarbiausi pareigūnai buvo apskrities viršininkas (ujezdnoj načalnik), „pristavas" – valsčiaus aukščiausias pareigūnas ir toliau žemesni, jam pavaldūs pareigūnai – „uriadnykai", „stražnykai". Prie vietinės hierarchijos priklausė dar pradinės mokyklos mokytojas, popas, pašto viršininkas. Visi jie buvo rusų tautybės ir visi kartu sudarė gana uždarą kastą, savotišką miestelio aristokratiją. Jie taip pat šliejosi prie ponų, kiekvienas pagal savo rangą, pavyzdžiui, apskrities viršininkas arba „pristavas" kartais atvažiuodavo į svečius ir šia proga gaudavo kyšį, dovaną. O smulkesni pareigūnai atvažiuodavo šiaip visokiais reikalais, atveždavo kokį raštą ar panašiai. Ir šia proga taip pat gaudavo dovanų, pavyzdžiui, paršiuką, veršiuką, šieno vežimą, rąstų ar malkų iš miško, ar ką nors kita.

Mūsų krašte gyveno nemaža totorių; vieni turėjo dvariukus, kiti buvo smulkūs žemės savininkai ir nesiskyrė nuo paprastų kaimiečių. Kaip jie patys sakė, buvo tai palikuonys tų belaisvių, gal ir savanorių, kuriuos kunigaikštis Vytautas perkėlė iš Krymo į Lietuvą. Tarp dažniau pasitaikančių pavardžių yra Ščensnavičiai, Hasanavičiai, Tuhan-Baranauskai, Hazbijevičiai ir kiti. Daugiausia tai buvo padorūs ir darbštūs žmonės. Iš savo tradicijų jie išlaikė tiktai tikybą ir tikybines apeigas, pavyzdžiui, nevalgė kiaulienos, ir gerai atsimenu, kaip vienas jų, pietavęs pas mus, iš bulvių košės rūpestingai išrinko spirgučius ir sudėjo juos ant lėkštės krašto. Išlaikydami savo tradicijas, jie labiausiai buvo linkę į karo tarnybą ir stengėsi, kad bent vienas vaikas patektų į karo mokyklą (kadetų korpusą) arba bent į žandarus, pavyzdžiui, taptų „uriadnyku". Vyriausybė totorius laikė ištikimu elementu jau vien dėl to, kad nebuvo katalikai, o antra, dėl to, kad buvo linkę į karo tarnybą.

Pagrindinė gyventojų dauguma, tai yra kaimiečiai, buvo gudai ir lietuviai, arba sugudėję ir sulenkėję lietuviai. Lietuviai buvo katalikai, o gudų tik dalis buvo katalikai, kiti – stačiatikiai. Bet tokių buvusioje Vilniaus gubernijoje ir artimoje mums Gardino gubernijos dalyje buvo mažuma. Sprendžiant iš kaimų vardų ir gyventojų pavardžių, atrodo, kad dalis gudiškai kalbančių gyventojų buvo sugudėję lietuviai. Tai byloja ir žymi lietuviškų žodžių priemaiša

gudų leksikoje. Naujai įvestas Gudijos terminas „Baltarusija“ (Belorusj) buvo gudams visai svetimas ir nebuvo vartojamas.

Ekonominiu atžvilgiu lietuviai ir gudai mažai tesiskyrė, o bendras vienų ir kitų bruožas – skurdas. Tačiau tarp katalikų ir stačiatikių galvosenos būta tam tikro skirtumo. Etniniu atžvilgiu stačiatikiai buvo žemiau, ir tai ypač buvo ryšku kai kurių kaimų, kaip antai – Berštų, Zamoscianų, Dudkių, Ryskių, Sobakincų, Holioucų gyventojų būde. Gal dėl to kaltas tuometinės tenykštės stačiatikių dvasininkijos menkas intelektas.

Skirtumą tarp lietuvių ir gudų pastebėjo jau praėjusio šimtmečio rašytojai, kaip A. Mickevičius ir Vl. Syrokomlė (L. Kondratovičius)[19]. Su jų nuomone aš sutinku ir kai kurias jų mintis pakartoju. Pušinė, šiaudais dengta pirkia, viduje aprūkusi, stalas, suolas (slanas), krosnis, užpečkis, girnos – štai mūsų kaimiečio turtas, be skirtumo, ar jis lietuvis, ar gudas. Lietuviai dėvėjo ilgą sermėgą arba kailinius, skara apsivynioję kaklą. Gudas dėvėjo daug trumpesnį „armiaką“, neryšėjo skaros, žiemą ir vasarą – tokiais pat kailiniais. Dailiai atrodė lietuvaitės, su ilgomis kasomis, papuoštomis spalvotais kaspinėliais ir gėlėmis, su tamsiais „šniūravotais“ kiklikais ir baltais lininiais sijonėliais. Žaviai atrodė ant jų kaklo medalikėlis ir gintariniai senovinio darbo karoliai. Mano krašte ypač gražiai dėvėjo Nočios, Aradnos, Saltoniškių lietuvaitės, kai per šventes, pavyzdžiui, per Velykas ar Žolinę, eidavo į bažnyčią. Jų puošnumą dar papildydavo rankoje nešama gėlių puokštė. Verbų sekmadienį tokios puokštės esminė dalis buvo kadagio šakutė. Gudų moterys vietoj kadagio nešdavosi gluosnio ar žilvičio šakutę. Estetinis lietuvių pojūtis pasireikšdavo gonkų drožiniuose, o dar ryškiau – kryžių ornamentuose. Grožiu garsūs buvo Nočios kryžiai. Deja, sunaikinti iki paskutinio. Gudai to nedarė, matyt, nemokėjo, tad, apsilankius lietuvių ar gudų kaimuose, jau pagal kryžių papuošimą buvo galima spręsti, kokios tautybės vieno ar kito kaimo gyventojai. Gal margiau būdavo apsirėdžiusi gudė, juodu arba tamsiai mėlynu rauktu „kapotu“ , papuoštu daugybe žalvarinių sagučių, su skara ant galvos arba su didžiuliu dirbtinių gėlių vainiku; bet toje papuošalų prabangoje įžiūrima kažkokia skonio stoka. Kažkoks prieštaravimas įgimtam grožiui. Syrokomlės žodžiais tariant – gudės nori, o lietuvaitės moka būti gražios.

Minėtasis autorius (Syrokomlė), lygindamas lietuvių ir gudų gabumus, teigia, esą gudai gabesni amatams, bet lietuvis geresnis ūkininkas ir medžiotojas. Kažin ar taip yra, nes, pavyzdžiui, gudų kalboje yra daug lietuviškų žodžių visokiems namų apyvokos daiktams pavadinti – „rezhini“ (rezginys), „dzieža“

[19] *A. Mickiewicz.* Rzecz o literature Slowianskej. – Warszawa, 1858; *W. Syrokomla.* Wycieczki po Litwie. – T. II. – Wilno, 1860.

(dėžė), „samcik" (samtis) ir kt., o tai reiškia, kad tie daiktai yra perimti iš lietuvių ir kad lietuvių materialinė kultūra yra senesnė.

Lietuvis vertina savo namų aplinką, gudas mėgsta miestelį, karčemą, pobūvius svečiuose. Lietuvio daina yra liūdna, dažnai lyriška arba karinga, dainose grožimasi gamta, paukščiais, gėlėmis. Gudų dainose neretai girdime nekuklių pasakymų, kurių nepakartotų daug kuklesnis lietuvis. Kadangi lietuvis yra daugiau užsidaręs, jis mažiau rodosi kitiems, daugiau gyvena naminį, šeimyninį gyvenimą. Jis daugiau myli žmoną, vaikus, savo sodo medžius ir gėles. Gudas yra dosnesnis, išlaidesnis, lietuvis šykštesnis, apdairesnis. Gudas yra atviresnis, lietuvis slapukauja. Gudas karštesnio būdo, bet greitai užmiršta įžeidimus; lietuvis ramesnis, bet kerštingesnis, neatlaidus. Svetimą nuosavybę lietuvis gerbia daugiau negu gudas.

Lietuvių sutuoktinių sugyvenimas tvirtesnis negu gudų, jie daugiau prisirišę viens prie kito. Nors abiejų tautų mergaičių elgesys nėra peiktinas, vis dėlto kukli lietuvė, būdama namisėda, iki fanatizmo religinga, yra daugiau atsidavusi vyrui, vaikams. Priešingai, drąsesnė, koketiška jauna gudė neretai nusideda privalomai jaunų žmonių moralei. Vienas padorus kunigas (pasak Syrokomlės), gerai pažinęs abiejų tautų intymųjį gyvenimą, teigė, kad jei nusižengia lietuvė – tai dažniausiai dėl švelnaus jausmo, o gudžių nusižengimo priežastis – dažniau palaidumas arba materialinis išskaičiavimas.

Lietuvis besąlygiškai tikėjo kunigu, gudas prietaringesnis, daugiau tikėjo likimu, „monais", burtais. Įdomūs yra abipusiai šių dviejų tautų santykiai. Gudas pašiepia lietuvį, nes mano, kad kitų kalbų (rusų, lenkų) nemokėjimas yra kultūrinio atsilikimo požymis, bet vis dėlto mielai pasirenka žmoną iš lietuvaičių, nes laiko ją darbštesne, geresne šeimininke. Jis paima „barčianką" („barčiankais" vadina lietuvius) ir didžiuojasi tuo. Lietuviai privengia gudžių, nes laiko jas tinginėmis ir išlaidžiomis. Bet, žinoma, yra ir mišrių vedybų, ir dažniausiai iš jų kyla nauja sulenkėjusi karta, nes tėvai, kartais nemokėdami vienas kito kalbos, griebiasi neutralios, be to, ir „prašmatnesnės" – lenkų kalbos. Ši aplinkybė yra nemažas lenkinimo faktorius, kuris reiškiasi visoje etnografinėje lietuvių–gudų riboje.

Nemaža dalis valstiečių dalyvavo 1863 metų sukilime, o tarp jų būta ir lietuvių, ir gudų. Žinoma, jų ūkiai buvo konfiskuoti, o jie patys ištremti į Sibirą. Vietoj jų buvo atgabenti kolonistai iš Rusijos gilumos. Šių kolonistų istorija tokia. Anais laikais Rusijoje valdė žemę ne individualūs valstiečių ūkiai (kaip kitur), bet kolektyvai. Toks žemės valdymas buvo vadinamas „obščina", tai yra – bendruomenė. „Obščina" turėjo solidariai mokėti mokesčius ir solidariai buvo atsakinga už visokius nusižengimus. Įvykus nusižengimui, „obščina" prašydavo vyriausybę atskirti nuo jos ir pašalinti nusidėjusį narį, o nusidėjimų

tamsioje Rusijos valstiečių masėje būdavo nemaža. Išvarytus iš „obščinų“ kriminalinius nusikaltėlius siųsdavo ir Lietuvon ir paskirdavo jiems konfiskuotus vietinių gyventojų ūkius. Daugiausia šių kriminalistų, žmogžudžių, arkliavagių, pateko į Zarasų apskritį, dalis į Šiaulių apskritį ir kitur. Iš jų ir susidarė tos rusų kolonijos, kurios ligi šiol ten gyvena.

Aiškumo dėlei privalu paminėti dar vieną Lietuvoje gyvenusią socialinę grupę, vadinamą šlėktomis (lenkų „szlachta“). Apie šios grupės kilmę mūsų krašto istorikai nėra vienos nuomonės, ir aš šio klausimo čia nenagrinėsiu. Taip pat nėra vienos nuomonės dėl šio žodžio kilmės. Patikimiausias šio žodžio kildinimas – siejant jį su vokišku žodžiu „Geschlecht“ – kilmė, tad „szlachta“ – būtų kilnieji arba kilmingieji, t. y. aukštesnė gyventojų klasė. Jų pranašumas nuo senų laikų buvo toks, kad jie buvo laisvi, atseit niekam nepriklausė, ir tuo skyrėsi nuo baudžiauninkų, kurie buvo savo ponų nuosavybė. Ilgainiui šio žodžio prasmė susiaurėjo, pavyzdžiui, Lietuvoje imta šiuo žodžiu vadinti smulkius laisvuosius žemės savininkus. Net ir vietoves, kur grupavosi šlėktos (bent pas mus, Vilniaus gubernijoje), vadindavo ne kaimais, bet „okolica“ arba „zascianek“.

Ekonominiu atžvilgiu šlėktos nuo valstiečių nesiskyrė, jie turėjo tik mažyčius ūkelius, patys dirbo žemę, bet turėjo šiek tiek savo tradicijų. Svarbiausia tų tradicijų buvo lenkų kalba, nors ir labai darkyta, bet jų pasididžiavimas, be to – tyčiojimasis iš lietuvių ir gudų kalbų. Rusų viešpatavimo laikais, po 1863 metų sukilimo, šlėktos buvo ištikimiausias lenkybės Lietuvoje elementas. Jų vaidmenį gerai suprato lenkų rašytoja Ožeškienė, idealizuodama Nemuno pakraščiuose gyvenančius šlėktas (*E. Orzeszkowa. Nad Niemnem*). Ir ji neapsiriko, nes, lenkams okupavus Lietuvos dalį 1919 metais, pirmi lenkų kariniai junginiai, kaip *„Strzelcy Nadniemenscy“* ir *„Jazda Tatarska“*, buvo sudaryti iš Lietuvos šlėktų. Jie ir buvo Lietuvos okupacijos pionieriai. Bet ir prieš tai jie pasitarnavo Lenkijos nacionalistams. Šio šimtmečio pradžioje vyko smarki kova dėl lietuvių kalbos bažnyčioje. Šios kovos avangarde irgi buvo šlėkta, vadovaujamas vietinių dvarininkų. Ši kova baigėsi tuo, kad lietuvių kalba buvo išstumta iš bažnyčių Lydos apskrityje.

Krašte, apie kurį rašau, yra mano tėviškė. Būtent to krašto pietrytinėje dalyje, kuri ribojasi su Gudija. Tai buvusi Lydos apskritis, mūsų visuomenei mažai žinomas užkampis. Iš čia kilę mažai inteligentų, ir apie jį mažai girdėti. Čia teka upės Merkys, Šalčia, Pelesa, Ūla, Dzitva, Lebeda ir neša savo vandenis į Nemuną. Šis kraštas, jo šiaurinė dalis, vadinama Barčių kraštu, gal nuo žodžio „barč“ – bičių gyvenama drevė, nes šiame krašte miško bitininkystė buvo labai paplitusi. Dar man vaiku būnant, sakydavo, pavyzdžiui, Barčių Pelesa, norėdami atskirti nuo kitos Pelesos, kurioje gyveno gudai. Šio krašto ry-

tinėje dalyje yra kaimai: Pelesa, Dubiniai, Piliūnai, Pavalakė, Podzitvis, Senieji Druskininkai, Cygonys, Smilginiai, Plikiai, Piliakalnis, Dubičiai, Vosyliškės, Sikdonys ir kiti. Visi šių kaimų gyventojai yra grynai lietuvių kilmės, apie ką lenkų „Slownik geograficzny" (žr. žodį „Horodno") rašo: „Visi valstiečiai yra katalikų tikybos ir grynai lietuvių kilmės, nes iki šiol kalba lietuviškai ir kaimų vardai yra lietuviški". Kadangi šio krašto istorija gali būti įdomi, pateikiu jos mažą žiupsnelį.

Didelė šio krašto dalis daugiau kaip prieš du šimtus metų priklausė Aradnos (lenk. Horodna) dvarui, už dvidešimt penkių kilometrų nuo Lydos ir trylikos kilometrų nuo Eišiškių. Jo savininkė buvo kunigaikštienė Sapiegaitė–Radvilienė, kuri vėliau, 1762 metais, šį dvarą perleido savo anūkui Liudvikui Skuminui Tiškevičiui. Jis vėliau tapo lauko etmonu ir Lietuvos maršalka. Po pirmo Lietuvos–Lenkijos padalijimo Tiškevičius prie Aradnos dvaro žemių dar priskyrė Pervažos, Zabolotės (pirkta iš Ivanauskų 1720 metais) ir karališkomis privilegijomis dovanotas Eišiškių, Vosyliškių, Kanevos, Rodunės ir dar kitas seniūnijas. Vedęs kunigaikštytę Konstanciją Poniatovskytę, karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio brolėnaitę, Tiškevičius Aradną pasirinko kaip savo nuolatinę rezidenciją. Karalius Stanislovas Augustas pažadėjo savo giminaičiui jį aplankyti numatomos kelionės į Lietuvą metu. Ji turėjo įvykti po dvejų metų. Aukštam svečiui priimti Tiškevičius liepė pastatyti atskirą, nors ir medinį, namą, kuris išvaizda nesiskyrė nuo vietinių dvarų namų, o apie jo vidaus įrengimą jau pasakojau. Tam reikalui buvo iškviesti iš Paryžiaus specialistai su visais reikmenimis ir prašmatniomis medžiagomis. Skaudūs smūgiai, ištikę mūsų kraštą XVIII šimtmečio gale, neleido karaliui apsilankyti Aradnoje. Iki Tiškevičiaus mirties Aradnos žemės buvo tvarkomos kuo geriausiai. Jam mirus 1808 metais, visos tos žemės perėjo jo dukters Onos nuosavybėn. 1856 metais datuotu dokumentu ji dovanojo jas savo sūnui Morisui Potockiui, o 1880 metais didžiules Aradnos teritorijas paveldėjo grafas Augustas Potockis. Naujasis savininkas buvo garsus palaidūnas. Pirmučiausia jis išpardavė mišką, kurio buvo apie 13 tūkstančių hektarų, vėliau ir ariamą žemę – apie 26 tūkstančius hektarų, kartu su sodybomis (palivarkais). Didesnių sodybų buvo 15, tarp jų Aradna, Kozakouščina, Jonapolis, Mackiškė, Nokuškės, Naujosios Rakliškės, Senoji Pelesa, Hajkovščina, Lebiodka ir Saltoniškės.

Tarybiniais laikais šio krašto gyventojus ištiko skaudus smūgis, nes nežinia kokiais sumetimais jis tapo atiduotas Baltarusijos Respublikai, nepaisant to, kad jo gyventojai savo kilme, kalba ir tikyba priklausė Lietuvai. Tarybinės santvarkos pirmaisiais metais Baltarusijos Vyriausybė siūlė Lietuvos Vyriausybei patikslinti abiejų respublikų bendrą ribą ir žadėjo perleisti mūsų respublikai lietuvių apgyventus plotus, bet Lietuvos Respublikos Vyriausybė šiuo

pasiūlymu nepasinaudojo. Daugybė lietuviškų kaimų liko už Lietuvos ribų.

Tai skaudi skriauda, kuri ir šiandien nenublėso. Baltarusijos mokyklose mokslas dėstomas vien rusų kalba ir lietuvių vaikams išimtis nedaroma. Blogybė ir tai, kad tų mokyklų mokytojai yra ne vietiniai žmonės, bet kilę iš Rusijos gilumos atėjūnai, kurie ne tik neatsižvelgia į gimtąją kalbą, bet netgi niekina vietinių gyventojų teisingus reikalavimus ir laiko juos lietuviško nacionalizmo pasireiškimu. Panašiai nusistatę ir kiti pareigūnai, todėl ten ir klesti grubus rusiškas nacionalizmas. Vietiniai kolūkiečiai skundžiasi savo viršininkų netolerancija, neapykanta tiems darbininkams, kurie kalba lietuviškai. Žinoma atsitikimų, kai rusas atėjūnas, išgirdęs grupę žmonių besikalbant lietuviškai, baisiai surikdavo ant jų, reikalaudamas, kad jie kalbėtų rusiškai. Vietinė lietuviška jaunuomenė neretai kreipiasi į Kauną arba į Vilnių, prašydama aplankyti ją. Ypač norėtų išgirsti lietuviškų dainų, pamatyti lietuviškų šokių, paklausyti lietuviškų paskaitų, ir todėl ne kartą kvietė studentus saviveiklininkus. Deja, vietinė vyresnybė, ypač mokyklų direkcijos, atkakliai priešinasi panašiems apsilankymams. Buvo atsitikimų, kai nuvykusiam studentų chorui nedavė patalpos, ir choro dalyviai turėjo susirasti vietą daržinėje.

Jau keturis kartus šio krašto gyventojai siuntė į Maskvą prašymą įsteigti vidurinę ar pradinę mokyklą dėstomąja lietuvių kalba, bet visuomet atsakymas būdavo neigiamas arba jokio nebūdavo. O juk Lietuvos Respublikoje yra šimtai lenkų ir rusų mokyklų, tai kodėl tokia diskriminacija Baltarusijoje daroma lietuvių tautai? Čia prieštaraujama Lenino principams, kur jis sako: „Niekas taip nestabdo proletarinio klasinio solidarumo vystymosi bei tvirtėjimo, kaip nacionalinis neteisingumas... proletarinės klasinės kovos interesas reikalauja, kad mes niekuomet nežiūrėtumėm formaliai į nacionalinį klausimą, o visuomet atsižvelgtumėm į būtiną skirtumą tarp mažos nacijos ir engiančios nacijos“. Čia pat Leninas kelia klausimą: „Ar mes su reikiamu rūpestingumu ėmėmės priemonių, kad iš tiesų apgintumėm kitataučius nuo tikrojo rusiško deržimordos. Aš manau, kad mes šių priemonių nesiėmėm, nors galėjome ir turėjome jų imtis“. Nuosekliai galvodamas, Leninas griežtai pasmerkė didžiavalstybinį nukrypimą nacionaliniu klausimu ir pabrėžė būtinumą užtikrinti visišką nacijų lygiateisiškumą, atidžiai atsižvelgti į įvairių nacijų ypatybes ir interesus, stiprinti kiekvienos respublikos suverenitetą kaip būtiną tautų susitelkimo bei broliškos draugystės sąlygą. Nes kitaip, tęsia toliau Leninas, „išėjimas iš Sąjungos pasirodys tuščias popiergalis, negalintis apginti Rusijos kitataučius nuo įsiveržimo tikrojo ruso – didžiausio šovinisto, tikrai sakant, niekšo ir smurtininko, koks yra tipiškas Rusijos biurokratas“. Mes esame nedidelė tauta, todėl mes, bet taip pat ir rusai, turim atminti Lenino žodžius, kad „reikia skirti engiančios nacijos nacionalizmą ir engiamos nacijos nacionaliz-

mą, didelės nacijos nacionalizmą ir mažos nacijos nacionalizmą"[20].

Šiąja proga ateina galvon Markso ir Engelso žodžiai: „Negali būti laisva tauta, kuri engia svetimas tautas", taip pat didžiojo demokrato Černyševskio žodžiai apie rusus: „Pasigailėtina nacija, vergų nacija, nuo viršaus iki apačios – visi vergai". Atsimintina taip pat Adomo Mickevičiaus nuomonė apie rusus: „Biedny narodzie, żal mi twojej doli, jeden znasz tylko heroizm niewoli".

[20] Cituojama iš Lenino raštų: apie nacionalinį didžiarusių pasididžiavimą. – Vilnius, 1953; Dėl tautybių arba „autonomizacijos" klausimo. – Vilnius, 1956.

Studentavimas Peterburge ir 1905 metai

Vienas maloniausių mano jaunystės prisiminimų – tai momentas, kai aš baigiau gimnaziją. Praėjo vergiški gimnazijos metai, kai kasdien buvai kontroliuojamas, kasdien, susidėjęs vadovėlius ir sąsiuvinius į kuprinę, tiksliai devintą valandą turėdavai būti mokykloje ir išsėdėti joje penkias valandas, per kurias galėdavai būti iššauktas ir tavo žinios patikrinamos. Ir šiaip gimnazistas – dar ne jaunuolis, greičiau tai vaikas, į kurį niekas rimtai nežiūri. Visai kas kita studentas. Jis studijuoja įvairius mokslus ne tam, kad atsakinėtų mokytojui, bet tam, kad įsigytų žinių, kad praturtintų protą. Studentas skaito ne tik vadovėlį, bet ir šiaip, veikalus, kurie platesniu mastu nagrinėja jį dominančias problemas. Studentas turi savo mėgstamus dalykus ir jiems skiria daugiau laiko. Jį domina visuomenės gyvenimas, jis jautrus viskam, kas aplink jį dedasi. Studentas buvo tarytum jautrus barometras, kuris reaguodavo į gerus ir blogus visuomenės reiškinius. Peterburge aukštųjų mokyklų buvo daug, tad visa studentija bendrai sudarė tarytum didelę visuomeninę armiją.

Kiekvienos aukštosios mokyklos auklėtiniai dėvėjo skirtingą uniformą; juodos arba pilkos spalvos švarkas, spalvoti apvadai, auksinės sagos jaunam žmogui irgi buvo patrauklus dalykas. Neužmirštamą įspūdį man paliko dienos, kai prieš Kalėdų ar Velykų atostogas Peterburgo studentų gausybė ruošdavosi važiuoti namo. Tuomet visos Peterburgo geležinkelio stotys būdavo pilnos studentų iš visų Rusijos kraštų. Studentai iš Rusijos pietų, iš Ukrainos, iš Lenkijos ir Lietuvos važiuodavo greitaisiais traukiniais Kijevo ir Odesos kryptimi. Tais traukiniais mes, lietuviai, važiuodavome iki Vilniaus. Atsimenu, traukinio kontrolierius, tikrindamas bilietus, pareikalavo jo iš vieno studento. Studentas bilieto neturėjo, nes neturėjo pinigų jam nusipirkti, o kontrolieriaus užklaustas tylėjo. Kontrolierius tai suprato ir patylėjęs nuėjo toliau. Tuo irgi pasireiškė toji simpatija, kurią studentams jautė Rusijos visuomenė.

Kiekvienos aukštosios mokyklos studentai bent kartą per metus surengdavo balių, išnuomavę kurią nors prašmatnią salę. Oficialioje šių balių programoje, žinoma, buvo bufetas, koncertas, šokiai, bet buvo dar ir slepiama, užkulisinė programos dalis, kur buvo aptariama ir kritikuojama valdžios politika. Įdomu, kad šiuo, tai yra politiniu, atžvilgiu tarp atskirų mokyklų buvo skirtumas. Susisiekimo kelių institutas, arba „putejcai" – buvo labiausiai lojalūs, galbūt dėl to, kad jie buvo daugiausia turtingų tėvų, pasiturinčių šeimų vaikai. Universitete vyravo radikalios pažiūros. Taip pat ir Technologijos institute.

Užkulisinė baliaus dalis būdavo pati įdomiausia. Joje dominuodavo seni,

vadinamieji „amžinieji studentai", kurių pagrindinis užsiėmimas buvo ne aukštosios mokyklos kursas, bet politika ir slaptas nelegalus darbas. Jauniems studentams, koks aš tuomet buvau, pasiklausyti šių studentų veteranų kalbų buvo be galo įdomu, nes jos buvo drąsios, nukreiptos prieš vyriausybę, prieš carą, prieš esamą politinę santvarką. Tie prityrę radikalios studentijos vadai net išvaizda skyrėsi nuo eilinių studentų – jie buvo nebejauni, ilgaplaukiai, gerokai aptrintais švarkais, dėvėdavo rusiškas „rubaškas kosovorotkas", o batai seniai nevalyti. Įsivaizduoju, kad taip pat turėjo atrodyti ir dar senesnių laikų pagarsėję „nihilistai". Jų priešingybė buvo „bielopodkladočnikai" prašmatniomis uniformomis, gražiais kaklaryšiais, naujais žvilgančiais batais. Jų mundurai dažniausiai būdavo, baltu pamušalu, o jų pažiūros irgi buvo „baltos" – jie buvo lojalūs valdančiosios klasės šalininkai, turtingų tėvų sūnūs.

Užkulisinės baliaus dalies pabaigoje paprastai būdavo dainuojamos revoliucinės dainos, kaip „Dubinuška", „Ukaži mne takuju obitelj..." ir panašios. Gausus buvo dainelių, pašiepiančių carą, rinkinys, pavyzdžiui – „S Peterburga do Altaja net glupeje Nikolaja..." ir panašios. Jauniems studentams, koks aš tuo laiku buvau, tai buvo didelė pramoga, nes pirmą kartą išgirdau ir pamačiau tokią drąsą, nukreiptą prieš valdžią. Beje, vienas kitas tokių pobūvių dalyvis susilaukdavo atpildo – vienas kitas buvo pašalinamas iš aukštosios mokyklos arba net areštuojamas, bet mes, jauni studentai, čia įžiūrėdavome tam tikrą romantiką. Mums imponuodavo tie revoliucionieriai, kurie rizikuodami savo karjera, ateitimi, drąsiai pasisakydavo prieš carą ir valdančius tironus.

Peterburge tuo metu gyveno įvairių tautybių žmonės. Be vokiečių, švedų, anglų, prancūzų ir kitokių užsieniečių, buvo ir gausi Rusijos tautų visuomenė. Ypač kultūringesnės tautos – kaip suomiai, lenkai, lietuviai, estai, latviai – spietėsi ryškiomis etninėmis grupėmis, sudarydamos savaimingas organizacijas. Įdomu prisiminti lietuvių studentų draugiją. Mano laikais Peterburge gyveno, kaip jau sakiau, apie dvidešimt tūkstančių lietuvių ir jų pastangomis buvo sukurta Katalikų labdarių draugija. Bet laikui bėgant į ją įstojo daug lenkų, taigi šiai draugijai ėmė vadovauti nebe lietuviai, o lenkai. Draugija nuo pat savo gyvavimo pradžios buvo įsteigusi studentų valgyklą (Zabakanskij prospekt, Nr. 20), kur ėmė spiestis studentų katalikų visuomenė, daugiausia lenkai ir lietuviai.

Studentai patys nustatė valgyklos tvarką – tam buvo išrinktas komitetas, pirmininkas, buhalteris ir kiti. Valgykloje lankytojų netrūkdavo, nes studentų katalikų Peterburge buvo labai daug, be to, patiekalai buvo geri ir, kaip man atrodo, pigesni negu kitur. Bet ne tik tuo valgykla traukė lankytojus. Mat joje susirinkdavo studentai ir pabendrauti, aptarti savo reikalų. Ji buvo tarytum studentų nerusų klubas, kur visuomet galėjai rasti kokį savo draugą, iškabinti

savo skelbimą ir panašiai. Viename valgyklos gale buvo virtuvė ir bufetas, ir iš ten lankytojai kiekvienas sau atsinešdavo valgio porciją. Svarbiausia valgyklos dalis buvo didelė salė, kuri labai tiko pobūviams, šokiams ir šiaip didesniems susirinkimams. Valgyklos salė buvo tarytum studentų klubas, kur gausingos studentų organizacijos galėjo sueiti ir pasitarti. Kadangi čia spietėsi studentai nerusai, tai jų organizacijos buvo daugiau ar mažiau opozicijoje prieš vyriausybę ir toji valgykla buvo joms labai patogi. Seni šios valgyklos lankytojai sakė, kad iš pradžių joje vyravo lietuviai, bet vėliau įsigalėjo lenkai, ir mano laikais lenkų studentija turėjo čia vadovaujamą vaidmenį. Dvi lenkų kryptys konkuravo tarp savęs: tai P. P. S. (Lenkų socialistinė partija) ir ND (Tautinė demokratija). Šios dvi partijos pjovėsi tarp savęs, tai ypač pasireikšdavo per pobūvius, kurie apskritai būdavo politinio pobūdžio. Lietuvių studentų visuomenė taip pat sudarė du sparnus, bet tarp jų aiškaus antagonizmo nebuvo, tad lietuviai spietėsi vienoje Lietuvių studentų draugijoje.

Studentų organizacijų svarbiausias tikslas buvo savišalpa. Lietuvių studentų materialinė būklė buvo prasta, ne visi kasdien galėjo net papietauti. Kai kurie laimingieji vasaros pradžioje būdavo pakviečiami rengti turtingų tėvų jaunuolius, pavyzdžiui, konkursiniams egzaminams į aukštąją mokyklą, kai kas gaudavo gerai apmokamą praktiką kokioje nors įmonėje ir turėjo lėšų bent mokslo metų pradžiai. Bet apskritai studentas lietuvis gyveno gana vargingai.

Lietuvių studentų draugijos tikslas buvo suburti mūsų jaunuomenę, o svarbiausia – šelpti ją materialiai. Tam reikėjo ieškoti lėšų. Bent kartą per metus buvo organizuojamas lietuvių vakaras. Jo programoje – meninė dalis, koncertas, choras, baletas, be to – šokiai. Kaip minėjau, Peterburge gyveno nemaža lietuvių kolonija, o joje buvo ir pasiturinčių žmonių: valdininkų, kariškių, komersantų, – žmonių, kurie galėjo studentus šelpti. Tad, rengiant kokį vakarą, pasiskirstę tarp savęs vykdavome siūlyti tokiems žmonėms bilietų. Pasitaikydavo visokių asmenų – vieni buvo geri, dosnūs, gerai sumokėdavo už bilietą, dar padėkodavo už kvietimą. Iš tokių, kurie mielai mus priimdavo, buvo (nepamenu pavardės) caro arklidės tarnautojas, vienas duonkepys, buvo ir geras dvarininkas – Saldutiškio dvaro savininkas B. Jalaveckas. Bet buvo lietuvių ir nelabai mums prielankių. Tokiems priklausė įžymus Lietuvos tenoras (*nomina sunt odiosa*), kuris sutikdavo padainuoti studentų vakare tik už 100 rublių atlyginimą. Surinkti už vakarą pinigai, o ir šiaip kitos pajamos buvo skiriamos šelpti nepasiturintiems studentams. Skolininkas privalėjo juos grąžinti baigęs aukštąjį mokslą ir įsitaisęs tarnyboje.

Vienais metais (bene 1910) aš buvau Lietuvių studentų draugijos pirmininku, o pirmininkas, tarp kitko, buvo atsakingas už pokylio tvarką. Ir štai kartą vos išvengiau didelio nemalonumo. Vakaro metu (o vakarai buvo vieši)

vienas pasigėręs pilietis ėmė kelti netvarką, tad pavedžiau pareigūnui pašalinti jį iš pokylio salės. Bet, vos tik paliestas, jis ėmė dainuoti Rusijos valstybinį himną „Bože caria chrani...", o tuo laiku sutrukdymas giedoti himną buvo laikomas didele nuodėme, tad teko tvarkos ardytoją paleisti. O jis vėl ėmė išdykauti. Aš pakartotinai daviau nurodymą jį pašalinti. Ir vėl pasikartojo tas pat – jis vėl užtraukė himną. Šį kartą, nepaisant himno, jis buvo išstumtas į gatvę. Po kelių dienų gavau kvietimą ateiti į policmeisterio, t. y. vyriausiojo žandarų viršininko, įstaigą. Nebeatsimenu, kas buvo tuomet policmeisteriu, bet, atrodo, kažin koks caro šeimos narys. Pasirodo, buvau apkaltintas majestoto įžeidimu, nes sutrukdžiau giedoti himną. Po trumpo policmeisterio žodžio paprašiau leisti man pasiaiškinti. Pradėjau šitaip: „Jeigu girtas žmogus karčemoje ima kalbėti maldą " aš tokį veiksmą laikau Dievo niekinimu (bogochulstvo), o ne Dievo garbinimu. Todėl, panašiai samprotaudamas, aš pamaniau reikiant išmesti į gatvę minėtąjį girtuoklį". Minutę patylėjęs, policmeisteris paleido mane. Supratau, kad nebuvo jis kvailas žmogus.

Kaip anksčiau minėjau, Lietuvių studentų draugija buvo gana vienalytė ir tuo ji skyrėsi nuo panašių lenkų, ypač rusų organizacijų. Mūsų draugijoje buvo ir kairiųjų, ir dešiniųjų elementų, bet mes sugyvenome taikingai, nes svarbiausias mūsų tikslas buvo ugdyti tautinę savimonę, suartinti atsidūrusius svetimame krašte mūsų tautiečius. O darbo buvo tiek ir tiek. Nuo senų laikų Peterburge gyveno daug lietuvių ir su tėvyne jungė juos kartais vien tikyba, nes daugelis jų užmiršo gimtąją kalbą ir kartais atėję į bendrus pobūvius atsiprašinėdavo, kad kalbės rusiškai. Ir mūsų organizacijai neretai pavykdavo tokias „paklydusias aveles" grąžinti į mūsų bendruomenę. Mūsų draugijos nuopelnas buvo ir tas, kad ji varė ir bendrą kultūros vagą. Mūsų inteligentai, prie kurių reikėtų skirti ir studentus, deja, ne visuomet buvo inteligentiški šio žodžio reikšme. Dažniausiai tai buvo kaimiečių vaikai, kurie skyrėsi nuo miesto inteligentų. Žinoma, tokiame centre kaip Peterburgas prasilavinti galimybių buvo pakankamai, ir mūsų jaunuomenės tam tikra dalis greit tomis aplinkybėmis pasinaudojo. Bet vis dėlto kai kas atsiliko. Didžiulės Peterburgo bibliotekos, pavyzdžiui, Viešoji biblioteka ir Universiteto biblioteka, galėjo gerai aprūpinti visuomenę, ir kai kas iš mūsų jaunuomenės praleisdavo ten dienų dienas. Simpatiškas buvo Universiteto bibliotekos vedėjas Šipila, kilęs iš Lietuvos ir palankus lietuviams studentams. O Viešojoje bibliotekoje taip pat buvo lietuvių funkcionierių, kurie mums padėdavo. Be to, dar reikia žinoti, kad dalis Peterburgo Viešosios bibliotekos yra iš Lietuvos – ją iš Radvilų Nesvyžiaus dvaro pagrobė imperatorienė Kotryna II[21]. Lietuvių studentų draugija

[21] Žr. *J. Castera*. Histoire de Cotherine II Impératrice de Russie. – Paris, 1808.

turėjo literatūros ir lietuvių kalba, bet menkutis buvo šis rinkinys, tilpęs vienoje nedidelėje lentynoje kaip tik mano tėvo bute. Tuo laiku, iki 1904 metų, Rusijoje dar buvo uždrausta (nuo Muravjovo laikų, 1865 metų) spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis, o knygos buvo gabenamos kontrabanda iš Tilžės arba iš Amerikos. Studentai sudėdavo savo menkas lėšas, kad šios literatūros nusipirktų. Jie turėjo savo agentų knygnešių, kurie šia kontrabanda užsiimdavo. Atgabentos knygos paprastai būdavo sukraunamos Vilniuje, advokato Jono Vileišio bute, vėliau išdalijamos studentams, o studentai per vasaros atostogas išveždavo jas į kaimą ir išplatindavo tarp kaimiečių.

Studentų gyvenime svarbią vietą užėmė saviveikla, pavyzdžiui, mūsų kalbos gilesnis pažinimas ir jos tolesnis ugdymas. Tam reikalui buvo kviečiami žinovai – Būga, Balčikonis, Purėnas. Paprastai sekmadieniais vykdavo mūsų susirinkimai, kuriuose būdavo skaitomos paskaitos. Jos buvo ypač naudingos tiems mūsų tautiečiams, kurie, ilgą laiką gyvendami svetimame krašte, atprato nuo savo gimtinės ir palengva ėmė užmiršti gimtąją kalbą.

Saviveiklos programoje garbingą vietą užėmė choras. Jo organizatorius ir vedėjas buvo Mikas Petrauskas, kurio garbei reikia pareikšti didelę padėką už jo nenuilstamą ryžtingumą ir darbą. Per vasaros atostogas jis keliavo po Lietuvą, rinko liaudies dainų motyvus ir, be to, pats komponavo naujus veikalus. Daug naudingo darbo atliko ir Tallat-Kelpša.

Be šių visiems žinomų mūsų visuomenės narių, kurių mes niekuomet neužmiršime, buvo ir tylių, užsisklendusių savyje darbuotojų, kurie ištisas dienas praleisdavo bibliotekose ir mokėdavo archyvuose surasti ir iškelti viešumon svarbius mūsų praeities dokumentus. Iš artimesnių man žmonių prisimenu Vaclovą Biržišką, su kuriuo tais pačiais metais įstojom į Peterburgo universitetą. Jis buvo kilęs iš Šiaulių, kur jo tėvas gydytojavo. 1904 metais apie Kalėdas man teko apsilankyti Šiauliuose ir susipažinti su Vaclovo broliais Mykolu ir Viktoru ir visa jų simpatiška šeima. Bet labiausiai suartėjau su Vaclovu Biržiška, nes jis, kaip ir aš, buvo stojęs į Gamtos (Fizikos–matematiikos) fakultetą, bet paskui perėjo į kitą fakultetą. Buvo tai plataus akiračio žmogus, kuris išsiskirdavo iš visos mūsų studentijos. Man malonu prisiminti ir kilusį iš Šiaulių F. Bugailiškį, kuris buvo pirmas mano lietuvių kalbos mokytojas. Neužmirštamas man liko Steponas Kairys, kilęs iš Ukmergės apskrities. Tai buvo rimtas, labai inteligentiškas žmogus ir tikras džentelmenas.

Iš Peterburgo lietuvių studentų draugijos daug kas žuvo per revoliuciją, bet žymi dalis grįžo į Lietuvą ir, pradedant 1918 metais, sudarė nepriklausomos Lietuvos branduolį.

ДИПЛОМЪ.

Предъявитель сего, **Тадеушъ Леонардовичъ Ивановскій**, сынъ чиновника, вѣроисповѣданія римско-католическаго, родившійся 15-го Декабря 1882 года, по выдержаніи въ ИМПЕРАТОРСКОМЪ С.-Петербургскомъ университетѣ полукурсоваго испытанія по группѣ Біологіи и по зачетѣ опредѣленнаго уставомъ числа полугодій на физико-математическомъ факультетѣ означеннаго университета, подвергался испытанію въ физико-математической испытательной коммиссіи при С.-Петербургскомъ университетѣ въ 1909—1910 учебномъ году, при чемъ представилъ одобренное сочиненіе и слѣдующія отмѣтки, полученныя имъ на полукурсовыхъ испытаніяхъ въ факультетѣ: по **Физикѣ, Ботаникѣ, Анатоміи растеній, Введенію въ біологію, Зоологіи безпозвоночныхъ, Зоологіи позвоночныхъ и Гистологіи** — **весьма удовлетворительныя**, по **Общему курсу химіи, Цитологіи, Анатоміи человѣка, Органической химіи и Аналитической химіи** — **удовлетворительныя**. На испытаніяхъ, производившихся въ коммиссіи, Тадеушъ Ивановскій оказалъ слѣдующіе успѣхи: по **Физіологіи растеній, Эмбріологіи безпозвоночныхъ и Сравнительной анатоміи безпозвоночныхъ** — **весьма удовлетворительные**, по **Физіологіи животныхъ** — **удовлетворительные**.

Посему, на основаніи ст. 81 общаго устава ИМПЕРАТОРСКИХЪ Россійскихъ университетовъ 23 Августа 1884 года, Тадеушъ Ивановскій, въ засѣданіи физико-математической испытательной коммиссіи 30 Апрѣля 1910 года, удостоенъ диплома **первой** степени со всѣми правами и преимуществами, поименованными въ ст. 92 устава и въ V п. ВЫСОЧАЙШЕ утвержденнаго въ 23 день Августа 1884 года мнѣнія Государственнаго Совѣта. Въ удостовѣреніе сего и данъ этотъ дипломъ Тадеушу Ивановскому, за надлежащею подписью и съ приложеніемъ печати Управленія С.-Петербургскаго учебнаго округа. С.-Петербургъ, *сентября 24* дня 1910 года.

№ *22604*

Peterburgo universiteto diplomas, 1910 m.

Argo uosto dalis ir Sorbonos universiteto laboratorija Banyulse

Prancūzijoje

1905 metų sausio 10 dieną Vilniuje nuvykau į geležinkelio stotį, kad iš ten, po Kalėdų atostogų, grįžčiau į Peterburgą. Belaukiant perone, iš atėjusio traukinio išlipo mano profesorius Ševiakovas. Paėmęs mane po ranka, jis labai jausmingai ėmė pasakoti apie vakar dienos įvykius. Darbininkų demonstracija, vedama popo Gapono, prie caro rūmų buvo kariuomenes sutikta ir apšaudyta, yra užmuštų. Prasidėjo riaušės fabrikuose, o universitete susirinkę studentai nutarė neiti į paskaitas, kad tuo pareikštų protestą prieš kruvinus įvykius. Pats profesorius Ševiakovas, atsidavęs carui monarchistas, kaip supratau, Peterburge pasijuto nesaugiai, ir, mano paklaustas, pasakė važiuojąs į Italiją, kad ten keletą mėnesių pabūtų Neapolio biologijos stotyje.

Peterburgo įvykiai rado atgarsį visoje Rusijoje. Pirmiausia reagavo studentija, kurios dauguma buvo radikalių pažiūrų, išskyrus nedidelę saujelę, kuri, nepaisydama daugumos nutarimo, dar bandė lankyti paskaitas. Bet kadangi ši mažuma buvo labai nežymi, tad ir dėstytojai, tarp kurių buvo nemažai opozicionierių, irgi metė paskaitas, ir universitetas bei kitos aukštosios mokyklos buvo oficialiai uždarytos, o studentai išsivažinėjo po visą plačiąją Rusiją.

Prasidėjo masiniai streikai ir net ginkluotas pasipriešinimas. Iš kariuomenės dalių buvo sudaryti baudžiamieji padaliniai, ypač savo žiaurumu pasižymėjo kazokai. Rusijos suirutei nebuvo matyti galo, o tuo pasinaudojo pavergtosios tautos ir išsikovojo nors ir nedideles lengvatas. Lietuvoje buvo panaikintas draudimas spausdinti lotyniškomis raidėmis. Pasirodė lietuviški laikraščiai, knygos. Šiuo atžvilgiu daug nuopelnų priklauso mūsų įžymiam veikėjui Petrui Vileišiui ir jo broliams Jonui ir Antanui Vileišiams. Vilniuje buvo įsteigti du pirmieji lietuviški knygynai – vienas Petro Vileišio, kitas daktaro Jurgio Šlapelio, o dar prieš tai Peterburge 1904 metais Smilgos leidžiamas pradėjo eiti „Lietuvių laikraštis". Steigėsi lietuviški kooperatyvai. Bet nebuvo lietuviškų mokyklų.

Rusijos valdžia pateko į netikėtą padėtį. Ji buvo įvykių priblokšta, dezorganizuota. Atrodė, kad dar vienas kitas smūgis – ir didžiulis Rusijos pastatas grius.

Suirutėms malšinti Rusijos valdžia iš kariuomenės dalių sudarė baudžiamąsias rinktines. Kauno gubernijoje veikė 14 kuopų ir 4 eskadronai, kuriems vadovavo generolas Verba, o vėliau generolas Kolomininas. Latvijoje suirutės buvo daugiau klasinio pobūdžio, o Lietuvoje jos siejosi su tautiniu judėjimu. Baudžiamosios rinktinės Latvijoje pasižymėjo ypatingu žiaurumu, galbūt dėl to, kad karininkai buvo kilę iš vietinių baronų vokiečių, kurių dvarams dabar iškilo rimtas pavojus. Lietuvoje žmonės ėmė vyti rusus ir taip pat nesielgė labai švelniai. Įdomus dokumentas yra Liepojos–Romnų geležinkelio viršininko Maškovo telegrama katalikų vyskupams su prašymu „pareikšti ganytojišką įtaką gyventojams, kad jie baigtų mušti pravoslavus".

Iš susidariusių suiručių naudos pirmiausia gavo Katalikų bažnyčia. Kadangi ji buvo mažiausiai pavojinga Rusijai, todėl į ją pradėta žiūrėti liberaliau ir ji buvo atpalaiduota nuo ligi tol veikusių suvaržymų. Vyskupams buvo leista vizituoti parapijas, ir jie ėmė plačiai šia teise naudotis. Vilniaus vyskupu tuomet buvo Ropas (*von Roop*) ir jo vizitavimas virto triumfo žygiais. Dvarininkai aprūpindavo vyskupą arkliais, vežimais su visu aptarnavimu ir netgi konkuravo tarp savęs dėl šios garbės. Smulkesni dvarininkai, šlėktos ir turtingesni ūkininkai raiti dalyvavo vyskupo triumfo žygyje, sudarydami jam tarytum garbės sargybą. Ant parapijų ribų buvo statomos gėlėmis ir vainikais papuoštos arkos, kur keisdavosi dviejų parapijų garbės sargyba. Kiekvieną dieną bū-

davo numatyta vyskupui nakvynė pas kurį nors turtingesnį dvarininką, o dar prieš tai vakarienė ne tik vyskupui, bet ir visai jo garbės sargybai. Toks buvo katalikybės ir lenkybės triumfas, nes lenkai dvarininkai monopolizavo visas iškilmes ir stengėsi įrodyti, kad jie yra tikri katalikybės ramsčiai.

1905 metų pavasarį jau buvo praėję metai, kai prasidėjo nelaimingas Rusijai karas su Japonija. Vis nauji įvykiai, vis nauji Rusijos pralaimėjimai ir visiška suirutė užfrontėje. Rusija visiškai prarado autoritetą ne tik užsienyje, bet ir tarp savo piliečių. Visi smerkia Rusijos santvarką, ne tik atvirai kritikuoja ją, bet ir džiaugiasi jos pralaimėjimais ir niekas už tai nebaudžiamas. Ypač džiaugiasi tuo nerusų tautybės piliečiai, bet ir dauguma rusų yra tos nuomonės, kad „kuo blogiau – tuo geriau". Jie nori Rusijos pralaimėjimo, nes mano, kad tas pralaimėjimas atneš jai laimingesnę ateitį. Ši kryptis vėliau buvo pavadinta defetizmu (nuo pranc. žodžio *defaite* – pralaimėjimas).

Dauguma studentų buvo defetistai, bet buvo ir priešingos nuomonės. Tai rusų nacionalistai, aukštųjų valdininkų vaikai arba aristokratiškos kilmės jaunuomenė. Kai dauguma studentų nutarė streikuoti, jie ateidavo į auditorijas, bet auditorijos dažniausiai būdavo tuščios, nes dalis lektorių palaikė kairiųjų studentų nuotaikas ir vengė skaityti paskaitas. Kita dalis profesorių, senesni žmonės, lojalūs valdžiai, mėgino tęsti mokymą, bet, bijodami revoliucingai nusiteikusių studentų smurto, visokiausiais pretekstais nutraukė savo paskaitas.

Stojo įdomūs laikai. Kasdien buvo sulaukiama ar bent laukiama ko nors nauja. Tad, nepaisant streiko, Peterburgas buvo pilnas politikuojančių, bet nesimokančių studentų. Aš tuomet gyvenau Peterburge pas savo tėvą, ir jis ėmė kalbinti mane atsisakyti Rusijos ir važiuoti į užsienį tęsti mokslų. Man iš pradžių toks sumanymas nepatiko, nes buvo įdomiau stebėti Rusijos suirutę ir besivystančius politinius įvykius, negu užsiimti kasdieniniu studentišku darbu. Vis dėlto, tėvo spiriamas, jo sumanymui pritariau, dar prieš tai pasitaręs su savo profesoriais Dogeliu ir Šimkevičium, kurie mano sumanymą pagyrė. Ypač mane paveikė Šimkevičius, neseniai aplankęs Paryžiaus universiteto Roskofo (*Roscoff*) biologijos stotį. Ten kiekvienas studentas gali patekti – reikia tik paprašyti šios įstaigos vedėjo profesoriaus Ivo Deliažo (*Yves Delage*). Aš galutinai apsisprendžiau važiuoti į Paryžių.

Važiavau per Vilnių, Varšuvą, Berlyną. Pirmą kartą gyvenime patekęs į užsienį, negalėjau atsitraukti nuo vagono lango, nes didelį įspūdį darė man Vokietijos vaizdai. tvarkingi jos miesteliai ir kaimai, čerpėmis dengti namai, geri keliai ir gerai apsirengę žmonės. O toliau – tirštai apgyventa Belgija, taip tirštai, kad atrodė, jog traukinys visą laiką važiuoja miestu. Toks įspūdis susidaro ypač naktį, nes pro traukinio langus nuolat mirguliuoja apšviestos

gatvės, namai, įmonės, kur matyti iki baltumo įkaitinti geležies luitai. Greit pervažiuojame Belgiją, nes tai nedidelė valstybė, ir esame pirmoje Prancūzijos stotyje. Čia traukinys turi pastovėti ilgiau, nes jį iš belgų perima Prancūzijos geležinkelininkų brigada. Girdėti plaktukų dūžiai į ratus, prancūzų tarnautojai kalba gražiu Paryžiaus akcentu, bet kartais su necenzūriškais Paryžiaus žargono žodžiais. Bet man malonu juos girdėti, nes prie tos kalbos esu pripratęs nuo mažų dienų. Dar keletas valandų, ir esame Prancūzijos sostinėje, Šiaurės (*Gare du Nord*) stotyje.

* * *

Kur man apsigyventi? Girdėjau, kad garsiausias inteligentų centras yra Lotynų kvartalas (*Quartier Latin*) –ten koncentruojasi aukštosios mokyklos, muziejai, ten gyvena daug studentų, kartu tai yra nebrangi miesto dalis, vidutinių žmonių centras. Buto ieškoti ilgai nereikėjo, čia daugybė viešbučių, didelių ir mažesnių, visokia kaina. Pasirinkimas didelis, pagal kišenę, norą ir nuotaiką. Tad, ilgai neieškojęs, apsigyvenau Luaros viešbutyje Sameraro gatvėje (*„Hotel de la Loire", rue du Sammerard nr. 11*) penktame aukšte.

Dauguma Paryžiaus studentų gyvena viešbučiuose, ten dažniausiai yra ir pensionatai. Kas nori, gauna ten ir pusryčius, pietus, vakarienę, o kas nori būti laisvesnis – tas moka vien už kambarį, o valgo kur pasitaiko, visokiuose restoranuose, kurių Paryžiuje, ypač mūsų Lotynų kvartale, gausybė, o jų gradacija labai plati, bet daugiausiai – nuo labai pigių iki vidutinių. Prabangūs restoranai yra kituose miesto kvartaluose ir studentams neprieinami. Mano viešbutyje pilna studentų, daugiausia medikų, nes čia pat yra Medicinos mokykla (*Ȇcòle de Mẹdecine*) , o kiek toliau – Sorbonos universitetas. Čia pat yra gražus Liuksemburgo sodas (*Le jardin de Luxembourg*). Pro savo langą visas tas įžymybes gerai matau.

Kadangi atvažiavau vakare, pirmas troškimas buvo atsigulti ir išsimiegoti. Kaip ir visoje Prancūzijoje, mano kambaryje didelė ir labai plati lova, kiek ilgio, tiek pločio – galima miegoti ir išilgai, ir skersai. Kojūgalyje padėta *une bouillotte* – mašastu apmušta skardinė karštam vandeniui sušalusioms kojoms šildyti, nes oras dar buvo šaltokas. Rytą pabudau su malonia mintimi, kad esu toli nuo Rusijos, visų jos suiručių ir šlykštynių. Mano galvoje aibė dalykų, kuriuos pirmučiausiai turiu pamatyti. Reikia įsigyti ir „Bedekerį", tai vadovų, skirtų visoms Europos įžymybėms pažinti, autorius. Bet artimiausia įžymybė, kuri ir buvo mano kelionės tikslas, tai Sorbona. Ji čia pat. Pirmiausia ten ir nubėgau. Informacijos biuras bematant informuoja mane apie viską, ypač apie paskaitų ir pratybų tvarkaraštį, apie lektorius, apie imatrikuliacijos

formalumus. Greit perbėgu visą Sorbonos pastatą. Jame telpa tik du fakultetai, Gamtos mokslų ir Literatūros.

Ši aukštoji Prancūzijos mokykla įkurta 1253 metais, o jos įkūrėjas buvo Sorbona, įamžinęs savo vardą. Man Sorbona paliko neišdildomą įspūdį, bet manau, kad kiekvienas, įžengęs ten, jaučia tą patį. Didžiulis pastatas marmuriniais laiptais, ilgais, bet šviesiais koridoriais, taip pat išklotais marmuru, o tuose koridoriuose – galerijos mokslininkų biustų. Norom nenorom mintimis persikeli į tuos senovės laikus, kada tie mokslininkai dirbo savo nemirtingą darbą. Ramūs ir tylūs tie koridoriai, mokslo šventovės atmosfera čia viešpatauja. Visas pastatas supa platų, tašytais akmenimis išgrįstą kiemą, o viename jo gale – senoviškas saulės laikrodis su užrašu „*Sicut umbra dies nostrae*" (Kaip šešėlis mūsų dienos). Taigi šitame kieme prieš 700 metų ant žemės sėdėjo pirmieji šios mokyklos mokiniai ir klausė savo mokytojo paskaitos. Ir man kilo pasididžiavimo jausmas, kad ir aš gyvenimo dalį galėsiu praleisti toje mokslo šventovėje.

Atlikęs imatrikuliacijos formalumus, tapau studentu. Tačiau turiu prisipažinti, kad iš pradžių nelabai stropiai atlikdavau savo darbą. Mat aplink mane per daug buvo naujo, buvau blaškomas į visas puses, negalėjau tinkamai susikaupti. Domėjausi ir tuo, ir kitu, ir dešimtu, ypač kai atėjo pavasaris. O ten pavasaris ankstyvas – jau kovo mėnesį pradeda žaliuoti medžiai. Pabudo mano valkatiški instinktai, troškimas geriau pažinti Prancūzijos gamtą. Mano laimei, artėjo Velykų atostogos.

Stojus šiltam sezonui, galimybių išvykti padažnėjo. Išvykas organizuodavo tam tikra universiteto katedra. Pavyzdžiui, gamtininkams – Geologijos, Zoologijos, Botanikos katedros, o išvykų tikslas – susipažinti su Paryžiaus apylinkių geologijos formacijomis arba su augalija, su gėlųjų vandenų gyvūnija. Išvykas rengdavo ne vien universitetas, bet ir Gamtos muziejus ir ten pat esantis Botanikos sodas. Universiteto išvykos būdavo rimtesnės ir turėdavo specialų uždavinį – einamam kursui iliustruoti. O muziejaus jos būdavo daugiau populiarios, skiriamos mėgėjams ir apskritai visiems, kas tik norėjo. Išvažiuodavom paprastai traukiniu ankstų sekmadienio rytą ir grįždavom tik vakare. Išvykoms vadovaudavo profesorius arba dažniausiai kas nors iš jaunesniojo mokslinio personalo, bet būtinai asmuo, gerai pažįstantis Paryžiaus apylinkes. Atgal į Paryžių parsiveždavome butelių, buteliukų, dėžučių, skardinių su aptiktais vandenų gyvūnėliais, su vabzdžiais, su augalais, o kitą dieną turėdavome apdoroti visą parsivežtą medžiagą, patikslinti pavadinimus ir išsiaiškinti su savo moksliniais vadovais. Aš ką tik minėjau, kad išvykos būdavo rengiamos ne tik studentams, kurie turi tam tikrą pasiruošimą, bet ir šiaip žmonėms, kurie tik domisi gamta ir turi apie ją vien elementarių žinių. Aš

dalyvavau ir vienose, ir kitose išvykose. „Elementorines“ išvykas dažniausiai organizuodavo Gamtos muziejus. Tas pats muziejus rengdavo ir elementarias pratybas iš zoologijos, botanikos, geologijos. Aš manau, kad tai labai naudinga gamtos mokslams populiarinti.

Jau artėjo vasaros atostogos, tad pradėjau vis dažniau galvoti apie savo išsvajotą žygį į Roskofo biologijos stotį. Šiuo reikalu teko kreiptis į profesorių Ivą Deliažą, kuris Sorbonoje dėstė zoologijos kursą, – minėtoji stotis buvo jo žinioje. Leidimą gavau greit, nes profesorius labai vertino praktinį studento pasiruošimą.

Man paskyrimo vieta buvo Roskofo miestelis Bretanėje, apie šimtą kilometrų į šiaurės rytus nuo žymaus Prancūzijos karo laivų uosto Bresto. Iš Paryžiaus iki galutinės stoties važiavau apie 17 valandų. Vietovaizdis man naujas, labai skirtingas ir nuo mūsų krašto, ir nuo Paryžiaus apylinkių. Iš vagono langų matėsi granito uolomis pasišiaušęs kraštas su gana skurdžia, bet savita augalija. Kai kur valgomųjų kaštonų miškeliai, o šiaip – dideli plotai, apaugę uleksu (*Ulex europaeus*) – geltonai žydinčiais ankštiniais augalais.

Apie vidudienį buvau jau paskyrimo vietoje ir iš karto nuvykau į biologijos stotį. Dar Peterburge iš savo profesoriaus Šimkevičiaus sužinojau jos tvarką, žinojau, kad ten yra *garçon de laboratoire*, pavarde Marti, ir jį tuojau susiradau. Pasirodė, kad šis „garçon“ – jau senyvas žmogus, buvęs jūrininkas, bet jau seniai dirbantis biologijos stotyje, senas profesoriaus Deliažo bendradarbis.

Buvau vienas iš pirmųjų darbuotojų, atvykusių šiemet, tad laboratorija beveik tuščia ir ponas Marti, matyti, turi dar daug laisvo laiko. Jis tuoj ima mane globoti, pirmiausia siunčia pavalgyti į pensioną, kuris yra greta laboratorijos, ir kviečia tučtuojau po pietų grįžti pas jį, kad galėtų man viską aprodyti. Dar paklausė, kokia darbo medžiaga bus man reikalinga rytdienai.

Mūsų stotis ir laboratorija yra prie pat jūros. Iš vienos pusės – uolėtas granitinis krantas, iš kitos – žemas, smėlėtas krantas, kur patogu maudytis. Greta laboratorijos didelė salė, o ten daugybė akvariumų, didelių ir mažų. Per visus tuos akvariumus nuolat teka jūros vanduo, o juose gyvena įprasčiausi jūros gyvūnai. Kiekvienam darbuotojui skiriamas vienas toks akvariumas, ir ten gali auginti ką nori. Tai ir man ponas Marti tuoj paskyrė vieną tokį akvariumą ir aprodė visus kitus. Po to nuėjome į antrą aukštą – ten kambariai, skirti stoties darbuotojams gyventi. Pasirinkau vieną, iš kurio langų platus reginys į jūrą. Į pono Marti klausimą, kokie darbo objektai man reikalingi rytdienai, pasakiau, kad pageidaučiau poros ryklių, nes jų dar nebuvau preparavęs ir norėjau pažinti jų anatomiją.

Iki šiol buvau buvęs tik Suomijos įlankoje. O Roskofo stotyje pirmą kartą pamačiau tikrą druskingą jūrą, platų vandenyną, kur kartais siaučia baisios

audros, kur kiekvieną parą įvyksta du potvyniai ir du atoslūgiai.

Papietavęs ir atlikęs formalumus laboratorijoje, nubėgau prie jūros kranto, į miestelį ir į žvejų uostą. Apie tai jau buvau skaitęs gražiame Pjero Loti romane „Islandijos žvejys". Ir tikrai viskas buvo taip, kaip tenai aprašyta: nedidelis, tylus miestelis, gal tiksliau – kaimas, maži žvejų namukai, pastatyti iš granito ir šiferiu dengti, bažnyčia taip pat iš granito, o aplinkui ją – granitinė tvora. Šiuo metu kaip tik atoslūgis, tad uoste visi laivai guli ant dugno, o jų burės suvyniotos ir pritvirtintos prie stiebų. Ore tvyro malonus dumblių, dervos, sūdytų žuvų kvapas. Žmonių mažai, ypač vyrų, nes dauguma jų iškeliavę į plačiąją jūrą. Dauguma jų triūsia prie tolimos Islandijos ir tik vėlyvą rudenį grįš namo. O gal ir negrįš, nes kai mažytis Roskofo laivynas parplaukia namo, dažnai trūksta vieno kito laivo ir buvusių jame žvejų, o namie palieka našlės ir našlaičiai... Štai kodėl čia tiek daug moterų juodais drabužiais. Apie tai liudija ir užrašai kapuose prie, bažnyčios: toks ir toks žvejys, tada ir tada žuvęs vandenyne prie Islandijos. Žmonių aprangoje, tiek vyrų, tiek moterų, vyrauja juoda spalva. Moterys ant galvų nešioja kažką panašaus į plačią skrybėlę iš krakmolytos medžiagos, vadinamą „coiffe". Daug kas avi medinėmis klumpėmis, panašiai kaip Lietuvoje. Aplinkui girdėti bretonų kalba, bet visur galima susikalbėti prancūziškai, tik kartais moterys, ypač senos, nelabai supranta prancūziškai. Krinta į akis savotiškos pavardės krautuvėlių iškabose, jos visai nepanašios į prancūziškas, o žmonių kalboje girdėti originali tarsena – aiškiai ištariamas garsas „r", kurio nėra prancūzų kalboje.

Nors buvau neilgai Bretanėje, bet spėjau šiek tiek, nors ir paviršutiniškai, pažinti šio krašto gyventojus. Jie gerokai skiriasi nuo prancūzų. Bretonas yra konservatyvus, linkęs į melancholiją, bet kartu guvus, nuoširdus. Jis didžiuojasi savo keltiška kilme ir kalba, myli savo kraštą, kalbą, labai religingas, tad skiria daug laiko bažnyčiai, nepraleidžia bažnytinių apeigų. Dėl savo konservatyvumo ir gilaus tikėjimo jausmo bretonai pasipriešino Prancūzijos revoliucijai, ir todėl Bretanė buvo virtusi kruvinų susirėmimų arena. Dėl savo konservatyvumo bretonas nėra linkęs veržtis į prašmatnesnį gyvenimą, yra geras žvejys, drąsus kareivis ir jūrininkas, todėl prancūzų laivyno vertingiausias personalas susideda iš bretonų. Bretonuose gyvas tam tikras neslepiamo separatizmo jausmas, antagonizmas prancūzams, o prancūzų valdžia norėtų šį separatizmą užgniaužti. Kaip žinoma, šiandieniniai bretonai – tai palikuonys kadaise buvusios didelės tautos, tarytum tos tautos reliktas. Kai kuriais būdo bruožais bretonai primena lietuvius.

Dabar noriu pasakyti kelis žodžius, kokią praktiką čia turi atlikti atostogų metu atvažiavę studentai. Išklausiusiam teorinį kursą Paryžiuje arba kito miesto aukštojoje mokykloje, svarbu su aptartais objektais susipažinti praktiš-

kai. Biologijos stotis teikia tam visas galimybes. Čia yra visi tie gyvūnai, apie kuriuos buvo kalbama paskaitose. Vieną dieną reikia juos užsisakyti, o kitą dieną jie jau ant tavo stalo. Studentas gyvena pačios laboratorijos pastate ir į savo darbo vietą reikia tik nusileisti iš viršutinio aukšto į apatinį. Laboratorijos personalas kiekvieną momentą yra studentų paslaugoms, kaip ir turtinga biblioteka bei rinkiniai. Didelis stoties privalumas – akvariumas. Tai didoka salė, kurioje įtaisyti akvariumai visokio didumo, o ten auginami visi tie jūrų gyvūnai, kuriuos čia jūroje galima rasti. O jų yra gausu, tad studentui nereikia varžytis. Kiekvienas studentas gauna vieną akvariumą, kuriame gali laikyti, stebėti tuos gyvūnus, kuriais domisi. Gali čia skrosti, preparuoti juos, ir esi tikras, kad jų nepritrūks.

Nežinau, kokie buvo kitų studentų motyvai važiuojant į Roskofą, bet mane labiausiai traukė pati jūra. Šis iki tol neregėtas man gaivalas, galingas ir siaubingas, ir romantiškas, kuris praryja tiek žmonių gyvybių ir kartu teikia gražiausius išgyvenimus, ugdančius žmogaus valią, jėgą, išradingumą. Vandenyne slypi tiek paslapčių, o svarbiausia – gyvybės atsiradimas. Nuo pat savo pirmos pažinties su jūra buvau paveiktas nepaprasto gyvybės formų gausumo, nes sausumoje randame organizmus, pradedant tik tam tikra raidos pakopa, o jūroje – ir iki šios pakopos, net ir pačius žemiausius organizmus.

Biologijos stotys, esančios plataus vandenyno pakraštyje, kaip *Roscoff s/m*, turi prieš kitas panašias stotis, pavyzdžiui, prieš Viduržemio, tą pranašumą, kad čia dideli potvyniai ir atoslūgiai. Du kartu per parą jūra pakyla ir du kartu atslūgsta. Ypač įlankose, sąsiauriuose tie reiškiniai labai žymūs ir imponuoja savo galingumu.

Apie Roskofą per potvynį vanduo pakyla maždaug keturis metrus aukščiau vidutinio horizonto, o atoslūgio metu maždaug vienas kilometras jūros dugno tampa sausuma. Potvyniai ir atoslūgiai ypač dideli apie rudens ekvinokciją, tai yra rugsėjo 22 dieną.

Potvynių metu jūra prieidavo prie pat mūsų laboratorijos sienos, o atoslūgio metu ten plytėdavo jūros dugnas. Tiksliau, tas dugno plotas ir atoslūgio metu nebuvo visai sausas, gilesnėse vietose likdavo vandens klanai, o tuose klanuose... gausybė gyvūnų, kurie nespėjo arba nematė reikalo pasitraukti kartu su vandeniu. Ten paprastai būdavo galima rasti visokių žuvų, vėžiagyvių, jūrų žvaigždžių ir jūrų ežių, visokių moliuskų, anelidžių, duobagyvių, ypač gražiųjų aktinijų (daugiausia *Actinia equina*) ir kitų. Ten buvo gausu ir augalijos. Ištisos povandeninės pievos dumblių *Ulva, Fucus*, žolių *Zostera*.

Mums, laboratorijos darbuotojams, atoslūgis buvo laukiamas momentas. Pasiėmę brezentinius kibirus, keletą įvairaus dydžio stiklinių butelių, tinklinį samtelį, eidavome imti savo derliaus. Neretai valkose pasitaikydavo ir stam-

besnio laimikio – aštuonkojis, kitaip kalmaras, arba ir sepija. Tai dideli galvakojų būrio moliuskai. Jie turi aštuonias ilgas „kojas“, nusagstytas siurbtukais, o kai jį paimi – tais savo siurbtukais jis prisisiurbia prie rankų, ir prireikia pastangų, kad nuo jo išsivaduotum. Iš tokių išvykų parsinešdavau pilną kibirą visokių gyvūnų, tad būdavo darbo visai dienai. Kartais su mumis eidavo ir ponas Marti, ir jis buvo mūsų labai pageidaujamas, nes gerai pažinojo visą Roskofo gyvūniją, ir mes dažnai su juo konsultuodavomės. Antra vertus, jis buvo populiarus žmogus, ir kartais, turint kokį painų reikalą, užtekdavo paminėti jo vardą, kad išsipainiotum iš padėties.

Iš įdomių gyvūnėlių, kuriuos aptikdavome atoslūgio metu, mane ypač sudomino sepijos ir aštuonkojai. Jie būna gana dideli, 20–30 centimetrų ilgio. Pastebėję žmogaus kėslus, jie paleidžia juodą skystimą, ir aplinkui juos vandenyje pasklinda tamsus debesėlis, jie patys tuo momentu nematomi, dingsta iš akių, tad reikia sumanumo ir vikrumo, kad juos pagautum. Ir daugeliu kitų atžvilgių šie gyvūnai yra įdomūs. Pavyzdžiui, sugeba pakeisti spalvą ir užsimaskuoti ant jūros dugno. Aštuonkojai senais laikais buvo laikomi didžiausia jūros pabaisa, nes buvo manoma, kad dideli jų individai, įsisiurbę į žmogaus kūną, gali „išgerti“ visą žmogų. Taip rašo net toks įžymus rašytojas, kaip V. Hugo. Bet ir dabar dar yra nemažai žmonių, kurie bijo maudytis jūroje, kad išvengtų tos pabaisos.

Mane labai sudomino kiti keisti gyvūnai – dygiaodžiai – jūrų žvaigždės, jūrų ežiai, ofiūros ir kiti. Dygiaodžiai yra labai gražūs ir ryškių spalvų – ežių esti violetinių, rausvų, gelsvų. O kai kurių rūšių jūrų žvaigždės raudonos kaip kraujas. Jūrų žvaigždės yra plėšrios ir puola jūrų ežius labai savitu būdu – išversdamos savo skrandį pro burnos angą ir apgaubdamos juo jūrų ežį. Vaizdas nepaprastai patrauklus, tad parsinešdavom tų gyvūnų į akvariumą ir galėdavome šią kovą aiškiai stebėti.

Visas Bretanės pakraštys – tai granitinis darinys. Granitinių uolų yra jūroje ir toli nuo kranto, ir jos stūkso tarytum dideli ir maži stulpai. Atoslūgio metu galima prie jų prieiti. Niūrus jų vaizdas. Jos šlapios, apaugusios vandeniniais dumbliais, iš kurių dar sunkiasi vanduo. Kai kur galima ant jų užlipti, bet elgtis tenka labai atsargiai, nes tie dumbliai yra nepaprastai slidūs, tad galima pargriūti, susilaužyti ranką ar koją. Bet dažnai šios granitinės uolos dėl savo statumo visai neprieinamos, bent žmogui. Užtat jų viršūnėse peri kai kurie jūrų paukščiai – narūnėliai, mormonai, kormoranai. Šių uolų papėdėse ir ant jų šonų gana gausiai įsikūrusi savotiška gyvūnija. Ten rasi moliuskus *Patella, Fissurella, Haliotis.* Pirmieji du – dubenėlio pavidalo ir prikibę prie uolos taip, kad tik peiliu galima nukrapštyti. *Haliotis* – labai gražus, panašus į žmogaus ausį, nuo to jis gavo ir pavadinimą (*hals* – jūra, *ota* – ausys, graikiškai).

Prancūzai vadina jį „jūros ausimi“ (*oreille de mer*). Prie uolos prikibę visokie duobagyviai, ypač įvairių spalvų aktinijos. Čia rasi ir keistą kirmėlę, vadinamą *Bonellia* – jos patelė yra keliasdešimt centimetrų ilgio, o patinas – kone mikroskopinio dydžio ir gyvena ant patelės kūno.

Vienoje vietoje aptikau gerai man pažįstamą Lietuvos paukštį. Tai buvo kranklys, Vakarų Europoje jau retas paukštis. Pastebėjau ir jo lizdą, stačios uolos nepasiekiamame kyšulyje. Kaip man paaiškino lydėjęs mane vaikas bretonas, šis paukštis bretoniškai vadinasi *er wran* (bendra šaknis su mūsų „varnas“). Bet apskritai paukščių čia nedaug. Tik gale vasaros, kai prasidėjo paukščių traukimas, pakrantėje matėsi keletas stibinuočių rūšių, ypač akmenės.

Kartais leisdavomės į tolimesnes išvykas. Vieną kartą motoriniu laivu buvome nuplaukę į *Les sept Iles*, atseit į Septynias salas, o ta proga išsikėlėm taip pat į Bazo salą (*Ile de Baz*). Tai vieniša akmenuota sala, kurioje gyvena tik keletas žmonių, bet kadangi kartais apsilanko turistai iš žemyno, saloje įsikūrė ir restoranėlis su kavine. Keli tik medžiai auga šioje saloje, o prie vieno medžio originalumo dėlei prikaltas plakatas, kuriame parašyta, kad šiame medyje praleido savo pirmą naktį Robinzonas Kruzas, kai jūra jį išmetė čionai iš sudužusio laivo.

Viduvasarį į Roskofą atvyko daugiau žmonių. Mūsų laboratorijoje dirbo ne tik Paryžiaus studentai, bet ir kitų aukštųjų mokyklų auklėtiniai, be to, atvažiavo čionai šiaip vasarotojų. Pensionatas prie mūsų laboratorijos buvo pilnas. Maitino mus gerai, visokiais net prabangiais patiekalais, dažnai patiekdavo omarų, langustų, krevečių. Omarai ir langustai sverdavo iki 2–3 kilogramų. Gerti mums duodavo sidro, putojančio gėrimo iš obuolių sulčių. Bretanės ir Normandijos sidras garsėja nuo senų laikų. Kai mes išvykdavom visai dienai, pensionato šeimininkė kiekvienam ekskursantui paruošdavo pintinę su visokiais valgiais, o prie jų visuomet būdavo įdėtas ir litras sidro.

Per pietus susirinkdavo daug žmonių: visi mūsų laboratorijos studentai, šiaip vasarotojai, daugiausiai mamytės su savo dukterimis. Taigi būdavo triukšminga ir linksma. Netrukus užmezgėm daug pažinčių, o tam buvo daug progų. Viena tokia proga pasitaikė ir mūsų akvariume, kur vasarojanti publika kartais ateidavo pažiūrėti visokių nuostabių jūros padarų. Kartais mes, studentai, pažinčiai užmegzti taikydavome savo išgalvotus metodus, ypač tuo atveju, kai jauna atvykusi mergaitė per šaltai į mus žiūrėdavo. Tada mes atnešdavome į pensioną kalmarą arba sepiją, ar aštuonkojį, ar kitą jūrų baidyklę. Tuomet ir šalčiausiai nusiteikusi mergaitė susidomėdavo atneštu gyvūnu, leisdavo, kad mes jį parodytume jai iš arti, kad papasakotumėm apie jį, ir panašiai. Pažintis pradėta, o kitą dieną jau lengviau ją tęsti.

Apie vasaros vidurį į Roskofą atvažiavo keletas mokslininkų iš kitų kraštų,

dauguma jų anglai, tarp jų žinomas zoologas spongiologas (pinčių specialistas) Minchinas, kiti – iš Vokietijos, Lenkijos. Dauguma jų – aukštųjų mokyklų dėstytojai. Jiems buvo labai patogu ir vasarą prie jūros praleisti, ir pagilinti savo darbus, nes Roskofas tam labai tinkama vieta. Apie tą laiką atvažiavo ir mūsų šefas – Roskofo biologijos stoties įkūrėjas profesorius Ivas Deliažas. Jis jau buvo senyvas žmogus, įžymus zoologas, daugelio veikalų autorius. Tarp jų – kapitalinis penkių tomų veikalas „*Traité de Zoologie concrète*", bet Deliažas nespėjo jo užbaigti. Atlikinėdamas kažkokį darbą laboratorijoje, jis susižalojo akis natrio šarmu ir apako. Tą vasarą, kai aš buvau Roskofe, tai yra 1905 metais, jis tyrinėjo jūros žvaigždžių dirbtinį apvaisinimą partenogeneze. Paveikęs jūrų žvaigždžių neapvaisintus kiaušinius anglies dvideginiu, jis paskatino kiaušinius vystytis. Deliažas buvo labai griežtas ir užsispyręs, tad studentai jo bijojo. Pasakojo, kad jis, jau nebejaunas būdamas, užsibrėžė iš Paryžiaus dviračiu nuvažiuoti į Roskofą ir, kelyje apturėjęs nelaimingą nuotykį, nors ir susikūlęs, įvykdė savo sumanymą.

Artinosi liepos 14 diena. Prancūzijoje tai didelė šventė, Bastilijos paėmimo metinės. Jau iš anksto visi tam ruošiasi. Aptvarkomos miestelio aikštės, kad būtų vietos šokiams ir orkestrams. Su keliais draugais studentais nutarėme nuvažiuoti į Brestą pažiūrėti ten karo laivų ir kaip linksminasi jų įgulų jūrininkai. Oras buvo gražus, tad visos pramogos galėjo vykti atvirame ore. Miestas buvo pasipuošęs trispalvėmis Prancūzijos vėliavomis. Pats iškilmių įkarštis kilo į pavakarę, kai laivyno vyrai jau buvo kiek įkaušę ir susikabinę už parankių svirduliuodami ir dainuodami žygiavo gatvėmis. Daug kur girdėjosi bretonų instrumento *hautbois* (obojus), akordeono, smuiko muzika. Kol nesutemo, aš su dviem studentais bretonais iš Renė (*Rennes*) universiteto panorome aplankyti kurį nors karo laivą, stovintį Bresto reide. Kitomis dienomis tai neleistina, bet šiandien, tautinės šventės proga, buvo lengvatos, ir mus įleido į vieną kreiserį ir į vieną minininką.

Kai grįžom į Brestą, buvo pats šventės įkarštis – pilnos kavinės, barai, o gatvėse uniformuoti jūrininkai susikabinę tarpusavyje arba su mergaitėmis. Visur šokiai, kur tik buvo vietos, o ant suolelių – meilios porelės. Paskutiniu traukiniu grįžome į Roskofą, o kitą dieną ir ten buvo šventė, kaip ir vakar.

Užmiršau pasakyti, man bebūnant biologijos stotyje, ten buvo eksponuojamas vienas sensacingas dalykas – tai yra visas banginio skeletas. Tų metų pavasarį banginio lavoną bangos priplakė prie Bretanės krantų, apie jį buvo pranešta profesoriui Deliažui, kuris pasirūpino, kad jis būtų atvilktas į laboratorijos kiemą. Tada imta jį skrosti. Jis buvo nedidelis, gal apie dešimt metrų ilgio, ir jau gerokai apiręs, tad skrodžiant sklido smarkus dvokas, jaučiamas visame miestelyje, ir gyventojai tuo skundėsi. Darbas ilgainiui buvo baigtas,

bet dvokas dar ilgai gadino gyventojų nuotaiką.

Šia proga noriu pasakyti, kad mūsų mokslo įstaiga turėjo tam tikrą kultūrinę įtaką vietiniams gyventojams. Nekalbant apie vasarojančius lankytojus, kurie, neturėdami ką veikti, sekmadieniais aplankydavo mūsų laboratoriją, ja domėjosi ir vietiniai žvejai. Radę jūroje neįprastą žuvį ar kitą gyvūną, jie aukodavo jį mūsų įstaigai, ir ta proga patys sužinodavo daug įdomaus apie savo radinį. Tada ir man kilo sumanymas, kai grįšiu Lietuvon, panašiai pradėti mokslinę propagandą.

Aš mėgdavau lankytis mūsų mažyčiame uoste, žiūrėti, kaip ruošiasi išplaukti žvejai, arba stebėti, ką jie pargabena iš jūros. Su keliais žvejais susipažinau, ir jie kartais pasiimdavo mane. Pamenu, kad kartą žvejojome krevetes (*Palaemon serratus*), ir šia proga teko gerokai pasivaišinti. Supylę į mažą tinklelį sugautas krevetes, žvejai panardindavo jas trumpam į verdantį vandenį, ir jau galėjai valgyti. Tai labai skanus patiekalas, net sūdyti nereikia, nes jos yra prisisunkusios sūraus jūros vandens.

Iš Bretanės išveža daug gerų daržovių į Prancūzijos miestus, taip pat į Angliją, nes su Anglija patogiausias ir pigiausias susisiekimas buriniais laivais. Bretanės klimatas labai palankus daržovėms auginti, gana drėgnas, nėra didelių šalčių, tad daugelis daržovių gali išbūti visą žiemą lauke. Čia galima vieną po kito nuimti tris derlius, ir todėl net žiemą netrūksta gerų salotų, ridikėlių, porų, salierų.

Iš mūsų mažyčio Roskofo uosto dažnai išplaukdavo buriniai laivai, prikrauti bulvių, svogūnų. Užkalbinau jau pakrauto laivo kapitoną ir sužinojau, kad jis ruošiasi svogūnų siuntą gabenti į Angliją. Paprašiau, kad ir mane paimtų kartu. Jis, trumpai pagalvojęs, sutiko. Nubėgau namo tik paimti kiek pinigų ir kitko. Po to užsirioglinau ant svogūnų ir po poros dienų buvau Anglijoje Niu Haveno (*New Haven*) uoste. Sėdau į traukinį, kuris turės mane nuvežti į Londoną. Traukinys bėgo pietinės Anglijos lyguma, gana tuščia ir neįdomia. Iš abiejų pusių – plačios ganyklos, kur ganėsi labai gražūs veisliniai galvijai ir dažnai matėsi pilkųjų garnių. Ilgainiui traukinys įvažiavo į tirščiau apgyventas vietoves, ir galėjau justi didžiulio miesto artimą kaimynystę. Pagaliau traukinys įniro į patį miestą. Dar keletas stočių, jau mieste, ir centrinė Viktorijos stotis (*Victoria Station*).

Londonas man nepadarė labai teigiamo įspūdžio, ypač jeigu lyginsi su Paryžiumi. Tai niūrus, pilkas miestas, o tą pilkumą dar patirština dažni rūkai ir dūmai, įvairiai sumišę vieni su kitais. Dūmai nusėda ant pastatų, ant medžių, ant žmonių. Buvusi iš ryto balta marškinių apykaklė vakare jau esti nešvari. Dėl rūkų sunku orientuotis mieste, nes kartais jie būna labai tiršti, kad net vietiniai žmonės negali pažinti savo gatvės. Man pasakojo įvykį, kaip vienas

gyventojas kone apčiuopom ieškojo savo gatvės. Staiga jis pamatė ryžtingai einantį pilietį ir pasisiūlė eiti kartu. Tik tokiu būdu jis rado savo gatvę ir, padėkojęs savo atsitiktiniam draugui, paklausė, kaip gi jis orientuojasi, taip drąsiai vaikščiodamas. „Aš esu aklas",– išgirdo atsakymą.

Aš apsigyvenau sename miesto kvartale, netoli įžymios gatvės – *Oxford Street*. To kvartalo gatvelytės buvo siauros ir kreivos. Mano gatvelė vadinosi *Old Compton Street*. Ji labiau panėšėjo į kokio nors apleisto miestelio užkampį negu į Didžiosios Britanijos sostinės gatvę. Panašūs kontrastai Anglijoje yra gana dažni. Mano gatvelė buvo mažai lankoma, galėjai eiti ir šaligatviu, ir gatvės viduriu. Čia lankydavosi rylininkas su savo ryla, kurią veždavo pakinkytas asiliukas. Sukdamas rankeną, rylininkas grodavo senovines polkas ir valsus, apie jį tuojau atsirasdavo keletas šokančių porų, ir kiekvienas šokėjas kiek išgalėdamas įmesdavo muzikantui pensų.

Tuo metu automobilių buvo dar labai nedaug, o pagrindinė susisiekimo priemonė gatvėse – omnibusas – tai didelis tvirtas vežimas, traukiamas poros arklių. Omnibusai buvo dviejų aukštų. Į viršutinį aukštą reikėdavo pakilti laiptais, tenai sėdėdavo ir vežėjas. Į omnibusą tilpdavo apie 20–25 žmonės. Man įdomesnis buvo viršutinis aukštas, nes iš tenai patogiau dairytis. Ypač man buvo malonu sėdėti greta vežėjo, kuris (turbūt iš nuobodumo) dažniausiai būdavo labai šnekus. Surasti tinkamą omnibusą dideliame mieste, kaip Londonas, nelengvas dalykas, tad šia aplinkybe naudodavosi gatvės vaikai. Pastebėję, kad koks keleivis, veikiausiai svetimšalis, dairosi tarp omnibusų, jie tuoj pasiūlydavo savo paslaugas, o po to ištiesdavo ranką – arbatpinigių. Jau tais laikais Londone buvo naujoviška susisiekimo priemonė – metropolitenas, arba kaip jį vadindavo *two penny tube* (dviejų pensų vamzdis).

Šeimininkė, pas kurią aš gavau kambarį, valgydino savo gyventojus, bet aš, norėdamas turėti daugiau laisvės, nuo šios paslaugos atsisakiau ir valgydavau kur pakliuvo. Man ypač patiko vadinamieji „Grill room". Tai didelis ugniakuras, kur kepdavo daugiausiai žuvis ir čia pat patiekdavo jas valgyti. Prie ugniakuro triūsdavo virėjas, baltai apsitaisęs, su balta kepure ant galvos. Būdavo ir gero šviesaus alaus (*paleale*) arba tamsaus stipraus porterio (*stout*). Ten būdavo labai jauku, o vėsiomis dienomis malonu pasišildyti prie ugnies.

Svetimuose kraštuose aš mėgstu aplankyti turgų, kad pamatyčiau ten visokių žmonių ir visokių šio krašto produktų. Taip aš pasielgiau ir Londone. Mane ypač sudomino žuvų turgus. Daugybė nematytų man žuvų iš Atlanto vandenyno, omarai, langustai, krabai, ypač vėžiai iš Norvegijos pakrančių (*Nephrops norvegicus*). Taip pat moliuskai su gražiomis kriauklėmis. Už nedidelius pinigus pirkausi šio bei to. Ir tada nepagalvojau, kad dėl šio pirkinio turėsiu išsikraustyti iš savo kambario *Old Compton* gatvėje. Įvyko štai kas:

šeimininkė pamatė mano gyvūnus ir pamanė, kad aš dėl to pas ją nepietauju, kad maitinuosi tais jūrų padarais. Tad užpykusi vakare atsakė man butą. Taigi dėl zoologijos pamėgimo teko nukentėti.

Londone aplankiau kai kuriuos miesto kvartalus, apie kuriuos anksčiau buvau girdėjęs. Nesirengiu aprašinėti Londono ir palieku tą darbą visokioms enciklopedijoms, tuo labiau kad miestų apskritai nemėgstu, ypač didelių. Prabėgomis aplankiau svarbiausias miesto dalis – *Westminster* ir *City*, kur yra daug istorinių paminklų. Aplankiau ir miesto dalį, vadinamą *Silvertown*. Tai darbininkų centras, iš mažų namelių su mažyčiais kiemais. Aš patekau tenai dėl to, kad ten daugiausia gyveno Londono lietuvių, ypač darbininkų, ir ten tuomet buvo leidžiamas lietuvių laikraštukas.

Girdėjau ir apie kitą įdomią miesto dalį, vadinamą *White Chapel* – ten irgi apsilankiau. Pamačiau netikėtą dalyką – jis apgyventas vien žydų, bet kokių žydų! Su vešliais „peisais", apsivilkusių ilgais „lapserdakais", su „jermulkomis" ant galvų. Ten daugybė smulkių krautuvėlių, pinigų keitimo kioskų. Anglų kalbos negirdėti, vien žydiškas žargonas, toks kaip seniau Kišiniove, Šklove ar Varšuvoje *„Za Żelazną Bramą"*, kur irgi gyveno vieni žydai. Tenai viešpatavo triukšmas, pietietiškas klegesys.

Nors Londonas yra niūrus, tamsus, pilkas, tam tikrais atžvilgiais jis paliko man šviesų atsiminimą. Aš kalbu apie puikius jo parkus. Jų yra daug ir jie labai dideli. Beveik kiekviename parke yra ežeriukas ar tvenkinys. Čia londonietis gali pakvėpuoti grynu oru. Todėl parkai labai vertinami, juose vyksta žaidynės, mitingai. Bet man buvo nuostabu, kad tuos parkus vertina ne tik žmonės, bet ir paukščiai. Į šių parkų vandenis suskrenda daugybė laukinių ančių ir veikiausiai čia nakvoja. Rudenį čia susirenka nesuskaitomi būriai varnėnų ir išbūna iki vasario pabaigos, kada jiems ateina laikas grįžti į savo šaltesnę tėvynę, pavyzdžiui, į Lietuvą. Čia apsipratę su žmogumi ir juodieji strazdai, ir karveliai keršuliai. Toje žmonių tirštumoje jie jaučiasi visai saugūs ir patikliai artinasi prie suolų, ant kurių ilsisi žmonės, kad gautų iš jų rankų duonos gabaliukų.

Vienas iš mano svarbiausių ketinimų buvo aplankyti zoologijos sodą. Tai nuostabus įrenginys. Daug turtingesnis už Paryžiaus zoologijos sodą. Anglai, turėję tada kolonijų visuose žemynuose, jų salose, be to, valdydami vandenynus, lengvai galėjo surinkti viso pasaulio gyvūnus. Susidomėjimas jais labai didelis, tad pilna ten lankytojų, ypač jaunuomenės. Dažnai pamatai lankytoją su bloknotu rankoje, piešiantį vieną ar kitą žvėrį, paukštį. Apskritai anglai labai domisi gyvąja gamta. Yra nemažai vadinamųjų „klubų", t. y. draugijų arba būrelių, kurie specialiai domisi kokia nors gyvūnų grupe, pavyzdžiui, ropliais, voragyviais ir panašiai. Jie periodiškai susirinkimuose aptaria savo srities klausimus. Bet ir šiaip yra daug gyvulių mėgėjų. Anglai labai mėgs-

ta šunis, tad Londone gali pamatyti gana neįprastą mums vaizdą: šunys parduodami gatvėse. Pardavėjas turi jų visą būrį, įvairių veislių, mažyčių ratlerių, foksterjerų, pudelių, bokserių ir kt. Su tuo savo gyvu „krameliu" jis apeina judresnes gatves ir, sutikęs pirkėją, parduoda. Visi tie šunys pririšti, kiekvienas savo pasaitu, o pardavėjas kiekvienoje rankoje laiko 5–6 pasaitus. Bet tie šunys, matyt, drausmingi, nes nesipainioja ir nesipeša tarp savęs. Laukiniai žvėriukai irgi čia mėgstami ir daug kas juos laiko. Mano sesuo Hela mokėsi Kembridžo universitete. Ji pasakojo, kad tokių mėgėjų buvo tarp jos draugų. Vienas vaikščiodavo net į laboratoriją su voveraite rankovėje ar užantyje, kitas su dideliu afrikiniu driežu. Daug kas iš studentų nesiskirdavo su savo šunimis ir atsivesdavo juos į laboratoriją, jie ten turėdavo guolį, o vėliau kartu su savo ponu grįždavo namo.

Man pasakojo, kad Pasaulinio karo metais skęstant anglų karo laivui staiga jame pasirodė šuo. To laivo įgula jau buvo iš laivo pasišalinusi į mažus laivelius ir norėjo plaukti į šalį, kai staiga pastebėjo šunį. Tuomet vienas laivelių prisiyrė prie skęstančio laivo ir šunį išgelbėjo. O ką mes darome? Mes dažnai primetam gyvuliams nedorus darbus, kalbame apie gyvuliškumą, žvėriškumą, plūstamės šunsnukiais, nepadorius poelgius vadiname šunybėmis ir panašiai. Juk nė vienas gyvulys nesielgia blogai, o jeigu ir padaro žmogui blogybę, tai tik gindamasis arba būdamas alkanas. Kai kurie žmonės, norėdami pabrėžti nedorą poelgį, pavadina jį zoologiniu. Štai vienas pavyzdys. Įsikūrus Kaune zoologijos sodui, jam buvo perduota dalis Girstupio slėnio, bet staiga įsikišo lenkai: girdi, zoologijos sodui paskirta ir ta vieta, kur stovi Mickevičiaus akmuo, tad šią vietą reikia atskirti nuo sodo. Ir Kauno vykdomasis komitetas šį reikalavimą įvykdė.

Noriu pateikti dar vieną pavyzdį. Antrojo pasaulinio karo metais mano brolis Vaclovas stojo dirbti profesorium Vilniaus universitete. Jis labai mėgo šunis ir į darbą jį lydėdavo šuniukas taksiukas, kuris ten ir likdavo, iki jo šeimininkas grįždavo namo. Netrukus mano brolis gavo oficialų dekano Juozo Matulio raštą. Jo rašte buvo parašyta maždaug taip: „Mano žiniomis, Tamsta į savo kabinetą universitete atvedi šunį, kas yra neleistina. Profesorius privalo rodyti studentams gerą pavyzdį, o ne blogą, tad prašom iš šio rašto pasidaryti tinkamą išvadą".

Šia proga noriu pacituoti švedų rašytojo Akselio Miuntės (Axel Munthe) žodžius: „Gyvuliams reiškiamas gerumas yra aukščiausias žmogaus dorybės laipsnis; juo labiau ši savybė yra žmoguje išlavėjusi, juo daugiau žmogus skiriasi nuo savo primityvių, laukinių protėvių".

Atvažiavus į svetimą kraštą nieks taip nevargina, kaip muziejų apžiūra. Tą aš ypač patyriau didžiuliuose Didžiosios Britanijos muziejuose. O dar

T. Ivanauskas (sėdi pirmas iš dešinės) su bendradarbiais S. Jankausku (antras), Jomantu (trečias), ir stovinčiais iš dešinės į kairę J. Dagiu, L. Čeraška ir Variakoju prie erelio iškamšos tapusios vienu pirmųjų Kauno zoologijos muziejaus biologinių grupių eksponatu. 1936 m.

turėjau susipažinti su Zoologijos muziejumi. Sudaro jis garsaus *British Museum* dalį, anksčiau jis buvo net tame pačiame pastate. Tik vėliau zoologijai pastatytas atskiras namas. Jau iš anksto spėliojau, kad muziejus, kuriame turi atsispindėti Darvino – vieno garsiausių pasaulio gamtininkų, mokslas, turi būti nepaprastas. Darvinui ir jo mokslui paskirta didžiulė halė prie pat įėjimo. Jos gilumoje – natūralaus dydžio Darvino statula, o iš abiejų jos pusių – eksponatai, kurie teigia jo mokslo teisingumą. Ši muziejaus dalis – tarytum įkūnijimas tų pakopų, kuriomis žengė didžiojo gamtininko galvosena, kartu – lyg ir jo minčių apoteozė.

Už darvinizmo halės eina sisteminės kolekcijos, jų tokia aibė, kokią sunku įsivaizduoti, o supraskime, kad tai tik dalis, tai tik ekspozicija, o ten, kabinetų vėsumoje, yra moksliniai fondai, kuriuose slypi pagrindinė šių kolekcijų dalis. Man, žinoma, labiausiai rūpi paukščių rinkinys ir aš jam skiriu visą dėmesį. Nuostabūs paukščiai iš Naujosios Gvinėjos, Indijos, Pietų Amerikos, svarbiausia – techniškai viskas padaryta be priekaištų. Nėra blogos iškamšos, kokia kartais gadina visą muziejaus vaizdą. Specialią muziejaus dalį sudaro biologinės grupės – t. y. gyvūnai savo natūralioje aplinkoje, ir tada aš, žiūrėdamas į jas, svajojau, kad kada nors ateityje sukursiu kažką panašaus, nors ir mažu mastu, Lietuvoje.

Aš pavydžiu anglams. Jie nepatyrė vergijos. Jų visos kūrybinės jėgos, nukreiptos savo tautos labui. Anglas, būdamas toliausiame svetimame krašte, stengiasi praturtinti savo krašto kultūrą, ir vargu ar kokia kita tauta turėjo tokių plačių galimybių. O juk ta milžiniška kultūros tvirtovė – Britų muziejus – gimė iš privačių aukų. Koks didelis skirtumas su mūsų kultūros istorija, kai mes kelis šimtmečius buvome engiami, nutautinami, plėšiami... bet ir mūsų kaltės esama, nes vietoj atsparumo mes dažnai imame nuolaidžiauti.

Į Prancūziją grįžau kitu keliu, per *Folkestone* ir *Boulogne*. Turėjau vėl susirasti kambarį, nes prieš išvažiuodamas į Roskofą buto buvau atsisakęs. Bet Paryžiuje tai ne problema. Greit radau kambariuką *rue de l'Ecòle de Medecine* gatvėje.

Nuo pat pradžių turėjau klausyti šiuos kursus: 1) Bestuburių zoologiją, kurią skaitė pats profesorius Deliažas, 2) Lyginamąją anatomiją, skaitomą profesoriaus Ž. Priuvo (*G. Pruvot*) ir 3) Protistologijos kursą, dėstomą profesoriaus M. Koleri (*M. Caullery*). Be to, turėjau dalyvauti profesoriaus Heruaro (*Herouard*) konferencijose. Zoologijos pratybos taip pat buvo privalomos. Naujas man dalykas buvo konferencijos. Jos vykdavo šitaip: studentas turėdavo pasiruošti iš tam tikros kurso dalies, kurios tuo laiku profesorius neskaitė, ir, susirinkus į auditoriją profesoriui ir studentams, iš katedros perskaityti parengtą kursą. Profesorius savo nuožiūra iššaukdavo studentą, ir šis turėdavo

pradėti paskaitą. Iš pradžių man buvo baisu, bet pirmą paskaitą atlikau gerai ir vėliau jaučiausi laisviau.

Labai mėgdavau pratybas – medžiagą joms atveždavo iš Roskofo. Kažkodėl pratybos vykdavo anksti – 8 valandą ryto. Pratyboms vadovavo asistentai, bet apsilankydavo ir profesorius Deliažas, pakontroliuodavo studentus. Protistologijos lektorius – profesorius M. Koleri (*M. Coullery*), įžymus darvinistas, simpatingas, studentams prielankus žmogus. Lyginamosios anatomijos lektorius, taip pat simpatingas asmuo, buvo jau senyvas profesorius Žoržas Priuvo (*George Pruvot*), senas viengungis, bet vėliau jis vedė savo asistentę panelę Fol. Konferencijų vadovas buvo profesorius E. Heruaras (*E. Herouard*), „sausas" žmogus, bet puikus piešėjas – jo nupieštos visos iliustracijos fundamentaliam Deliažo veikalui („*Zoologie concrète*"). Artimiausi mano santykiai buvo su profesorium Priuvo. Žinodamas, kad labiausiai domiuosi paukščiais, jis vėliau, per lyginamosios anatomijos egzaminą, davė man klausimus iš paukščių osteologijos; per vieną ekskursiją jis, skirstydamas savo bendradarbiams užduotis, pavedė man supažindinti ekskursijos dalyvius su aptiktais paukščiais. Kaip ir visur, studentai stengiasi išstudijuoti savo profesorius, sužinoti jų silpnąsias vietas. Taip ir mes darėm. Mes iššnipinėjome, kad profesorius Priuvo turi įprotį pats su savimi kalbėtis. Kartą, pasibaigus paskaitai, su draugu ėjome gatve paskui profesorių ir girdime jį kalbant. Tad priartėjome prie jo, kad geriau girdėtumėm. Paaiškėjo, kad jis kalba apie vieną studentę – panelę Sarą, turtingą, bet labai negabią žydę, kuri visuomet sėdi pirmame suole; ji buvo nelabai patraukli, susikūprinusi, o figūra panaši į prikimštą maišą. Taigi apie ją kalbėjo mūsų profesorius: „*On dirait qu'elle n'a pas de colonne vertebrale... et par rapport aux capacités mentales c'est la même chose...*" (Atrodo, kad ji neturi stuburo, o proto atžvilgiu – tas pat). Aš ir mano draugas su jo nuomone visiškai sutikome.

Į kokią visuomenę aš patekau Prancūzijoje? Žinoma, didesnė tos visuomenės dalis buvo prancūzai, normalūs žmonės, nes jau seniai šiame krašte nebuvo perversmų nei politinių sukrėtimų ir gyvenimas ėjo ramiu tempu. Tokie buvo mano kolegos universitete, vidutinio cenzo žmonės, kurie stojo į aukštąją mokyklą įsigyti žinių. Tik, atsimenu, buvo vienas, matyt, nepasiturintis studentas stipendininkas. Kasdien po paskaitos jis turėdavo pasirašyti pateikiamoje jam knygoje. Tarp mano kolegų buvo dvi rusės iš senesnių imigrantų ir gerokai suprancūzėjusios. Bet prasidėjus Rusijoje politiniams bruzdėjimams, daugybė žmonių pradėjo bėgti į užsienį, ypač į Prancūziją, nes šis kraštas, panašiai kaip ir Šveicarija, laisvai suteikdavo politinę prieglaudą svetimšaliams. Aš buvau vienas pirmųjų pabėgėlių, bet netrukus jų skaičius padidėjo, imigrantai užplūdo Prancūziją. Buvo visokių žmonių. Dauguma jų

politiškai susikompromitavę asmenys, kuriems neįmanoma buvo likti Rusijoje. Bet būta ir aferistų, vagių, visokio plauko nusidėjėlių, kuriems nepavyko šioks ar toks nešvarus darbas ir jie buvo linkę bėgti į užsienį. Jie įsimaišė tarp politinių pabėgėlių, ir sunku buvo juos atskirti. Apskritai su ta rusiška publika reikėjo elgtis santūriai ir atsargiai.

Buvo tam tikri centrai, kur šį rusišką mišinį nuolat buvo galima aptikti. Vienas tokių centrų buvo valgykla, kurią įkūrė ponia Pioro, lenkė ar žydė. Gyveno nemaža žydų, bet dauguma jų buvo pasiturį žmonės arba su įgimtu šiai tautai apsukrumu, mokėjo rasti pragyvenimo šaltinį. Žydai gebėjo greitai prisitaikyti prie aplinkos. Greit pramokdavo prancūzų kalbos, nes jie imdavo tarp savęs kalbėti prancūziškai ir apskritai išnaudodavo kiekvieną progą mokytis. Priešingai elgėsi rusai ir lenkai, kurie laikėsi savo ratelio ir kartais nuostabiai ilgai nemokėdavo suregzti prancūziškai nė paprasčiausio sakinio. Nemažai buvo tokių, kurie Paryžiuje vien maloniai leisdavo laiką, nuolat lankėsi smuklėse, baruose, teatrėliuose ir kitose panašiose vietose, o ten prancūziškai nebūtina mokėti, vis tiek tave supras. Tokios jaunuomenės Paryžiuje buvo daug; šie jaunuoliai ištisas naktis praleisdavo besilinksmindami, o ryte grįždavo namo pamiegoti iki vakaro. Tokį gyvenimą gyveno mano kolega dar iš Varšuvos gimnazijos – turtingas tėvų sūnelis Kazio Meisneris, Lenkijos žydas. Jis eidavo gulti apie 8 valandą ryto, o keldavo apie 4 valandą po pietų. Jis gyveno pensione, kuriame taip pat gyveno viena žydė, studentė irgi iš Lenkijos, „panna Lazarus", labai negraži, bet labai darbšti. Iš ryto ji, apsikrovusi knygomis ir sąsiuviniais, išvykdavo į Sorboną, o tuo pačiu laiku Meisneris grįždavo namo, tad jie ir susitikdavo laiptuose. Tuomet Meisneris, mandagiai nusiėmęs skrybėlę sakydavo „dobranoc koležance" (labą naktį draugužei), o ji netverdavo iš neapykantos jam.

Paryžiaus smulkiuose viešbučiuose, kur gyveno tokia publika kaip mes, studentai, tvarka buvo tokia: apie 11 valandą durys nakčiai būdavo uždaromos, bet nuo durų iki lovos šveicarės (*concierge*) kambaryje buvo nutiesta virvė, kad, pasigirdus skambučiui, šveicarei kiekvieną kartą naktį nereikėtų keltis. Gyventojas, grįžęs vėlai, turėjo pasakyti: *„Cordon s'il vous plait"* – tuomet, trūktelėjus virvę, jis būdavo įleidžiamas. Kai kas iš gyvenančių Paryžiuje lenkų ir rusų tiktai tiek prancūziškai ir temokėjo ir manė, kad šis posakis reiškia tą patį, ką žodis „atidaryti". Tad ir pasakojo man apie vieną tokį pilietį, kuris, nusipirkęs sardinių dėžutę, norėjo, kad ją atidarytų, ir pasakė: *„Cordon s'il vous plait"*.

Apskritai lenkai ir rusai tarp prancūzų neturi gero vardo. Atsimenu vieną tokį įvykį: užėjau i kirpyklą nusiskusti, tuo pačiu laiku į kirpyklą įėjo toks nelabai švariai apsivilkęs pilietis ir taip pat paprašė jį nuskusti, bet kirpėjas

atsakė, kad ši kirpykla tiktai abonentams. O paskui, kreipdamasis į mane, tarė: „*Quel sale type*" (koks nešvarus tipas) , – o aš pridėjau: „*Ça doit etre un palonais*" (tai veikiausiai lenkas). Kirpėjas atsakė: „*0 certainement*" (o, tikriausiai). Apie labai girtą žmogų prancūzai sako: „*Soul comme un polonais*" (girtas kaip lenkas), o charakterizuoti rusui dažnai sakoma: „*Grattez un russe, vous trouverez un cochon*" (pakrapštyk rusą – rasi kiaulę; kitaip sakant – iš esmės rusas yra kiaulė).

Man esant Paryžiuje, rusų vis daugėjo, nes nuolat atvykdavo naujų pabėgėlių iš Rusijos. Atsimenu, kad juos savanoriškai globojo viena jauna prancūzė, vardu Madlena (*Madelaine*, Magdalena). Su atvažiavusiu ji paprastai rasdavo bendrą kalbą, o netrukus nusistovėdavo intymūs santykiai ir pagaliau jie apsigyvendavo bendrame bute. Bet šie geri santykiai gana greit nutrūkdavo ir, kaip man atrodo, dėl jos kaltės. Tokio finalo liudininku man teko būti. Atvažiavo rusas, vardu Januarij (pavardės neatsimenu), Magdalena paėmė jį savo globon ir apsigyveno su juo. Po kiek laiko minėtas Januarij, draugų vadinamas Jaška, išprašė ją iš savo kambario, tad ji nutarė atsiprašyti, ir ieškojo jo bėgiodama po Lotynų kvartalo kavines, kur dažniausiai rusus būdavo galima aptikti. Pagaliau rado jį ir ėmė atsiprašinėti už kiekvieną jam pasakytą keiksmažodį, nes tokių rusiškų žodžių ji buvo pramokusi visą aibę: „Jaška, ty mnie prosti; ne ty padlec, a ja padlec, ne ty sukin syn, a ja sukin syn, ne ty j. t. m., a ja j. t. m..." ir taip toliau. Kokie buvo to atsiprašymo rezultatai, taip ir nebesužinojau.

Tuo laiku, kai aš dar mokiausi Varšuvos gimnazijoje, toje pačioje klasėje buvo mokinys, vardu Klemensas Biernackis, pasiturinčio tėvo, gastronomijos krautuvės savininko, sūnus. Jo privengdavo draugai, nes jis neturėjo gero vardo ir buvo įtariamas smulkiomis vagystėmis, nors tikrų įrodymų nebuvo. Bet kai pas jį buvo aptikta knyga su ištrinta vieno draugo pavarde, įtarimas pasitvirtino, nors vagilius liko nenubaustas. Kitą kartą vienam mokiniui buvo pavogtas paltas ir netrukus paaiškėjo, kad taip pat Biernackis jį pavogė. Šį kartą jis buvo pašalintas iš gimnazijos ir dingo iš mano akiračio.

Praėjo septyneri metai. Aš tuomet buvau Paryžiuje, o po egzaminų 1906 metais ruošiausi vykti į biologijos stotį *Banyuls s/m*, gavęs paskyrimą iš savo profesoriaus Ž. Priuvo. Aš jau prieš tai, per Velykų atostogas, buvau ten apsilankęs ir susipažinęs su stoties tarnautojais. Atvažiavęs dabar, buvau nustebintas savo gerų pažįstamų pakitusio požiūrio į mane. Kažkoks šaltis, kažkoks nepasitikėjimas dvelkė nuo jų. Laboratorijos reaktyvai, įrankiai, mikroskopai, mikrotomai buvo užrakinti ir dėl kiekvieno mažmožio reikėjo kreiptis į vedėją. Po kelių dienų viskas paaiškėjo. Pasirodo, kad į Banyulso laboratoriją prieš tai buvo atvažiavęs „mokslininkas", kurį profesoriui Ž. Priuvo pareko-

mendavusi ponia Motz, lenkų kolonijos Paryžiuje įtakinga veikėja, ir paties profesoriaus artima pažįstama. Tos ponios Motz rekomenduotinis per trumpą laiką nuodugniai apvogė laboratoriją. Nusipirkęs keletą didelių lagaminų, susikrovė į juos vertingesnius daiktus: mikroskopų objektyvus, piešimo aparatus, brangesnius reaktyvus, net iš knygų išpjaustytas iliustracijas. Su visu tuo lobiu „mokslininkas" išvažiavo, bet, tuo pačiu metu laboratorijos personalo įtarimams galutinai išaiškėjus, buvo telegrafuota policijai į vieną stotį, pro kurią vagis turėjo važiuoti. Ir jis buvo sulaikytas, o jo pavogti daiktai atimti. Vagis pasirodė esąs ponas Klemensas Biernackis, kilęs iš Varšuvos.

Bet tuo ši istorija nesibaigė. Praėjo dar apie penketas metų. Aš tuomet buvau Peterburge ir dažnai lankydavausi Katalikų labdarybės draugijos valgykloje, kur tuo metu koncentravosi studentų katalikų (lietuvių ir lenkų) jaunuomenė. Ten išgirdau sensacingą žinią, neva lenkų Nacionalistų partijos (N.D. – Narodowa Demokracija) kasininkas pavogė stamboką pinigų sumą. Jo pavardė Klemensas Biernackis. Pasakoju savo draugams, kad aš jį pažįstu, tai esąs vagis recidyvistas. Minėtos lenkų organizacijos valdyba pakvietė mane duoti parodymus. Aš ne tik daviau parodymus, bet ir pateikiau vieno Paryžiaus mokomojo personalo nario (pono Rakovicos) laišką, kuris mano žodžius patvirtino. Kaip pasibaigė Biernackio byla, aš nežinau, bet, atrodo, kad lenkai, gelbėdami savo organizacijos autoritetą, pasirūpino kiek tik įmanoma nuslėpti Biernackio kaltę. Man net nebuvo grąžintas pono Rakovicos laiškas tuo pretekstu, kad aš, pateikdamas šį laišką, reikalavimo jį grąžinti nebuvau pareiškęs.

Atvažiavęs iš Rusijos, aš buvau radikaliai nusistatęs revoliucijos ir perversmų šalininkas. Skaitydavau *„Humanité"*, nors man tie socialistų reikalavimai nebuvo visai aiškūs. Bet štai įvyko nuotykis, kuris tam tikram laikui patraukė mano dėmesį. Į Paryžių atvažiavo Ispanijos karalius ir jam važiuojant gatve *rue de Revoli*, buvo mesta bomba, kuri nors ir sprogo, bet karaliaus neužmušė ir net nesužeidė. Paaiškėjo, kad atentatą įvykdė Ispanijos anarchistų organizacija. Tai man būtų tinkama organizacija, pagalvojau, šitie bent konkrečiai vykdo savo programą.

Reikia žinoti, kad Prancūzijoje, tame tikrai liberaliame krašte, visos organizacijos yra leistinos, net ir anarchistų organizacija. Iš skelbimų sužinojau, kad vieši šios partijos susirinkimai vyksta periodiškai, tam tikrą dieną, ir aš kartą ten nuvykau. Buvo kalbama, kad anarchizmas tai vienintelė priemonė išgelbėti žmoniją nuo išnaudojimo, karo ir kitų negerovių, o vakaras pasibaigė menine dalimi, kur buvo dainuojama ir deklamuojama. Pagalios pasigirdo šauksmai *„père Lapurge, père Lapurge..."*. Paaiškėjo, kad tai yra vieno anarchisto poeto slapyvardis, publika kvietė jį pasirodyti. Atsistojo kresnas senukas ir

padainavo savo daineles:

J'ai tous ce qu'il me faut
Dans ma boutique
Sans les tonnerres et les edlaires
Pour bien purger taute la clique
Des affameurs de l'univers.

(Turiu savo „kromely" viską, išskyrus perkūnijas ir žaibus, kad išvalyčiau viso pasaulio išnaudotojų gaują.) Todėl ir duotas poetui šis slapyvardis *purge* (pranc. – klizma). Toliau jis išdainavo sąrašą visokių sprogstamų medžiagų: dinamito, kalio pikrato ir t. t.

Šia proga susipažinau su poetu ir sužinojau, kad iš profesijos jis yra batsiuvys ir turi savo krautuvėlę *rue du chat qui pêche* gatvėje, Lotynų kvartale, netoli mano buto. Kai prakiuro mano batai, apsilankiau pas *perè Lapurge*, paprašiau, kad jis batus sulopytų. O kai paklausiau, kiek jam priklauso, jis atsakė, kad paprastai ima du su puse franko, bet „kadangi esi draugas" (*comme vous etes camarade*), paimsiąs tik 2 frankus 25 santimus.

Père Lapurge nurodė man taip pat restoraną, kur lankosi anarchistai. Nebeatsimenu tos gatvelės vardo, kažkur netoli Panteono. Ten pietūs kainuoja viso labo 30 santimų, bet, žinoma, be vyno ir be servetėlės, nors tuos daiktus galima buvo gauti. Nežinau, kokią mėsą ten duodavo, bet, žinoma, pačią pigiausią. Peiliu, šakute ir šaukštu ten galima buvo naudotis, bet jie buvo pritvirtinti prie stalo plonomis grandinėlėmis, o padavėjui turėjai pareikšti *„pas de vin, pas de serviette"* (nereikia nei vyno, nei servetėlės). Originalumo dėlei lankiausi ten keletą dienų. Panašios kategorijos restoranų aptikau centrinėse halėse, kur nakties metu traukiniais atveža visokius produktus. Todėl čia krovikai dirba visą naktį. Restoraniukas yra rūsyje ir į jį veda siauri laiptai. Girdėjau, kad čia vakarieniauja „apašai", – taip vadinami plėšikai žmogžudžiai. Užsisakiau valgį, kuris pasirodė neblogas. Greta manęs sėdėjo kažkoks pilietis. Kol jam atnešė patiekalą, jis iš kišenės išsiėmė saują smulkių daiktų ir iš jų atrinko keletą pistoleto šovinių. Kadangi aš atidžiai į jį žiūrėjau, jis paklausė: „Kiek tau tokių prireiktų?" – „Tiek, kiek ir tau", – atsakiau aš.

Kartais į Paryžių atvažiuodavo mano tėvas, kai kada mama ir dar viena teta, kuri gyveno netoli Paryžiaus, Fontenebliu (*Fontainebleau*). Tuomet mane su kokiu vienu draugu pakviesdavo į „fešenebelinį" restoraną, pavyzdžiui, į *„Hotêl Claridge"* ar kitur. Ten pasivaišindavome aristokratiškai.

Dauguma studentų Paryžiuje plačiai naudojosi įvairių organizacijų paslaugomis. Šios organizacijos dažniausiai turi bibliotekas ir skaityklas ir ten

galima ramiai darbuotis. Tokia organizacija yra, pavyzdžiui, Studentų asociacija (*Association d' Ētudiants*), be to, Sorbona turi didelę savo biblioteką ir skaityklą, kur labai greit būdavo išduodamos knygos. Ten aš dažniausiai ir darbuodavausi. Pirmą valandą dauguma žmonių eina pietauti arba, kaip sako prancūzai, *dejeuner*, o tarp 5 ir 7 valandos vakaro – vakarieniauja, kas vadinama *diner*. Tuomet net krautuvės vienai valandai uždaromos ir gana tuščia pasidaro gatvėse.

Iš pradžių aš gyvenau viešbutyje, bet vėliau, norėdamas turėti daugiau laisvės, kartu su vienu draugu išsinuomavom kambarį su mažyte virtuvėle ir dujine virykle. Ten bet kada buvo galima pasigaminti valgį. Viengungiams ir šiaip žmonėms, kurie neturi daug laiko, Paryžiuje yra dar vienas patogumas. Daugiausiai gatvių kampuose įsitaisę maži „kromeliai": ten yra vien didelis katilas su pakura ir tiek vietos, kiek reikia vienam žmogui. Katile pakaitinama taukų, o taukuose kepamos bulvės, supjaustytos plonais pailgais gabaliukais (*pommes frites*). Porcija žmogui kainuodavo 10 santimų. Kai jau turėjau savo kambarį, pats kepdavau mėsos gabalą, o spirgintų bulvių pirkdavau gatavų. Šeimininkė, kuri šias bulves gamindavo, kartais paklausdavo manęs, ką nešuosi pietums, o pamačiusi, kad turiu mėsos, paimdavo ją ir įmesdavo į katilą su taukais. Po keleto minučių mėsa būdavo iškepusi.

Prancūzas, apskritai imant, yra taupus žmogus, nešvaisto pinigų, valgo ir geria saikingai. Nors Prancūzijoje alkoholinių gėrimų išgeriama labai daug, bet geriama mažomis porcijomis ir ilgai. Geriamas dažniausiai vynas – per pietus arba per vakarienę. Gyvendamas kelerius metus šiame krašte, girtų matydavau labai retai ir beveik tik jūrininkus, po ilgos kelionės grįžusius i krantą. Bet girtų studentų ar darbininkų neteko matyti. Tokio vaizdo, kokį gali pamatyti Lietuvoje, tuo labiau Rusijoje, kai girtas žmogus, apsikruvinęs ir apsivėmęs, o dažnai su perskelta galva voliojasi gatvėje, – Prancūzijoje nemačiau. Prancūzai yra labai darbštūs, punktualūs, laikosi žodžio. Pas mus dažnai gali išgirsti nuomonę, kad Paryžius – tai prabangos centras. Tiesa, ten yra prabangos ir net išlaidumo, bet ne eiliniam prancūzui, o tiems, kurie čia atvažiuoja palėbauti, turėdami tam tikslui pinigų, kuriuos ir reikia išleisti. Iš to prancūzai ir padaro sau pajamų šaltinį: puikios krautuvės, madų dirbtuvės, papuošalų parduotuvės, moteriškų skarmaliukų prekyba, blizgučiai, batukai, puikūs restoranai su pasiutusiomis kainomis – tai ne prancūzams, o rusams, lenkams arba Amerikos milijonieriams. Prancūzas visa tai moka pagaminti ir parduoti už dešimteriopą kainą tuščiagalviams kvailiams, kurie turi tam pinigų.

Eilinis prancūzas, būdamas darbštus, moka dirbti metodiškai, taip, kad jo darbas būtų našus, dėvi kukliai, geria vyną praskiedęs vandeniu. Galiu net pasakyti, kad jų taupumas man kai kada darė neigiamą įspūdį. Aš turėjau draugą

studentą, o šis turėjo pažįstamą malonios išvaizdos mergelę. Jinai ruošėsi jo vardo dieną įteikti jam dovaną – margą antklodę, susiūtą iš gabaliukų įvairių audeklų. Tokius gabaliukus nemokamai duoda kai kurios krautuvės kaipo medžiagos pavyzdį. Aš irgi turėjau pažįstamą mergelę, kuri mane vieną sykį pakvietė kartu nueiti pas jos gimines. Jie buvo vidutiniai žmonės – pardavėjai kažkokioje parduotuvėje. Per vakarienę, tarp kitko, buvo patiekta gražių kriaušių. Vėliau aš iš savo pažįstamos mergelės sužinojau, kad šios kriaušės buvo išnuomotos tam vakarui, jeigu svečias suvalgys jas, tai tiek to, o jei nesuvalgys – jos bus grąžintos į vaisių parduotuvę.

Jeigu prancūzas dirba, tai dirba, bet turi savo darbo laiką ir turi laiko po darbo pasilinksminti. O pasilinksminti mėgsta ir nepakenčia, kad kas jo poilsio laiką trukdytų. Negirdėtas dalykas, kad, pavyzdžiui, valdininkas ateitų tarnybiniais reikalais į savo viršininko butą, arba kad studentas panašiu reikalu ateitų į profesoriaus butą. Jis rizikuotų būti nuleistas nuo laiptų. O mūsų piliečiai šio dalyko nesupranta.

Studentai pasilinksminti irgi mėgsta, moka šį tą improvizuoti ir kai kada yra labai išradingi. Ir progų tam pasitaiko. Pavyzdžiui, mokslo metų pabaigtuvės, Kalėdos, Velykos, Liepos 14-ta ir panašiai. Tuomet jie visi pasipuošia studentiškomis kepurėmis. Ši galvos apdanga yra aksominė beretė su šilkiniu kaspinu, o kiekvieno fakulteto kaspino spalva skirtinga. Be to, ant beretės Paryžiaus herbas su laivu, o po juo parašas *Fluctat nec mergitur* (Supasi, bet neskęsta). Tų spalvotų berečių tuomet pilnas Paryžius. Ypač moka išdykauti studentai P.C.N. Šis sutrumpintas ženklas reiškia *Physique, Chimique, Naturelle.* Tai parengiamoji mokykla į Medicinos fakultetą. Jaunuoliai, baigę vidurinę mokyklą, prieš stodami studijuoti medicinos turi baigti mokyklą, kur dėstomi keturi dalykai: fizika, chemija, zoologija ir botanika. Tai jauniausi studentai, ir todėl didžiausi išdykėliai. Mokyklos baigimo proga jie surengia iškilmingą eiseną: priešakyje vežimas veža iš gumos padarytą oro pripūstą juodą paršiuką. Tai yra šios mokyklos simbolis, kurį studentai taip ir vadina – *Petit cochon noire.* Atėję į Panteono aikštę, jie tą paršiuką sudegina. Kartu su šiuo paršiuku dažnai nešami ir paveikslai, kartais ne visai padorūs. Todėl policija įpareigota šią eiseną kontroliuoti ir sulaikyti nepadorius programos numerius. Tad įvyksta, nors ir nerimtų, susirėmimų.

Atsimenu vieną botanikos išvyką kažkur į netolimas Paryžiaus apylinkes. Išvykai pasibaigus, mes atėjome į geležinkelio stotį ir laukėme traukinio. Studentai išdykaudami susipyko su stoties viršininku. Kad jam atkeršytų, susiėmę už rankų sustojo aplink jį rateliu ir šokdami dainavo improvizuotą dainelę:

Il est cocu le chef de gare

Il est coeu le chef de gare
Il est, cocu, cu, cu,
Puisq' il la voulu
Oe Oe oe ...

Vargšas stoties viršininkas su savo signaline lazda ramiai turėjo stovėti viduryje ratelio, kol studentams ši pramoga nenusibodo.

Kitą kartą mūsų kompanija, naktį grįždama iš kažkokio pobūvio, gatvėje rado iškritusį iš lizdo žvirblį. Ką su juo daryti? Reikia jį nunešti Gyvulių globos draugijai, pasiūlė vienas draugas. Taip ir nutarta. Visa mūsų šutvė, kokių dvidešimt studentų, apie pirmą valandą naktį nuvyko į draugijos būstinę. Ilgai skambinome ir beldėme, kol pagaliau vien baltiniais apsivilkęs pilietis piktai urgzdamas atidarė duris. Jam mes ir įteikėme žvirblį.

Viena pagrindinių mano draugų studentų pramogų buvo draugystė su jaunomis moterimis. Bet aš manau, kad tai ne tik prancūzams būdinga ir kad viso pasaulio studentija to neatsisako. Intymūs santykiai su mergelėmis gana laisvi ir vyksta visur ir visuomet. Progų susipažinti yra kiek tik nori. Daugiausiai – didelių švenčių dienomis, pavyzdžiui, Liepos 14. Įsigalėjo tradicija, kad tą dieną net ir nepažįstamą mergelę galima pabučiuoti ir ji neturi užsigauti, o nuo to pabučiavimo iki tolesnės pažinties – tik vienas žingsnis. Bet ir šiaip progų susipažinti yra daug: kasdien apie 1 valandą dienos ir po 6 valandos vakare. Pirma valanda – tai pietų pertraukos metas. Tuomet jaunos įmonių darbininkės turi truputį laiko pasivaikščioti, na... pažinčių paieškoti. Todėl tokios mergelės vadinasi *midinettes*, nuo žodžio *midi* – vidurdienis.

Bet šiaip prancūzų studentas yra stropus, nors, kaip ir visur, yra gerų ir blogų studentų. Man liko malonūs atsiminimai ypač apie zoologijos pratybas. Joms vadovavo profesoriaus Priuvo asistentas praktinių darbų vadovas, *Chef des travaux pratiques*, Vinterberis, kuris vėliau buvo pakeltas į profesorius. Kiekvienas darbas buvo kontroliuojamas ir už jį rašomas pažymys nuo 1 iki 20, čia 20 atitikdavo mūsų penketuką, o 8 trejetuką. Už kiekvieną darbą rašydavo du pažymius, vieną – už preparatą, o antrą – už piešinį. Keletas mūsų studentų vieną ir kitą uždavinį atlikdavo meniškai ir vis gaudavo po 20 balų.

Kalbėdamas apie Prancūzijos visuomenę, turiu priminti dar vieną jos sudėtinę dalį, būtent seniai atvykusius imigrantus. Kaip jau sakiau, būdama liberali valstybė, Prancūzija visuomet priglausdavo kitų kraštų politinius nusikaltėlius, o tokių daugiausia būdavo Rusijos imperijoje, kuri, užkariaudama ir skriausdama kitas valstybes ir tautas,versdavo jų piliečius bėgti į užsienį. Tad susirinko čia nemaža rusų, lenkų ir lietuvių. Jų dauguma buvo inteligentai, kai kada gabūs specialistai, mokslininkai, technikai. Mano laikais Paryžiuje

gyveno poeto Mickevičiaus palikuonys ir žinomo Sibiro tyrinėtojo Dybovskio šeima, įžymus rusų zoologas Mečnikovas ir daug kitų.

Prancūzijoje, tarp kitų, gyveno ir mano teta, jau pagyvenusi senmergė. Jos istorija gan įdomi. Jos tėvas buvo socialistas utopistas, dėl savo politinių pažiūrų buvo priverstas apleisti Rusijos imperiją ir emigruoti į Ameriką. Jis buvo Š. Furjė pasekėjas ir dalyvavo steigiant falansterius Amerikoje. Buvo tai didžiuliai kolektyviniai ūkiai, kažkas panašaus į dabartinius „kolchozus", bet ten visi nariai buvo lygūs, turėjo lygias pareigas ir lygias teises, o gyveno viename dideliame bendrabutyje. Mano teta užaugo tokiame falansteryje ir vis pasakodavo apie peštynes, kurios nuolat kildavo tarp tos komunos narių. Ji pati, nors ir užaugusi tokioje aplinkoje, mažai teturėjo komunistinių polinkių, tad, iš falansterio išėjusi, atvažiavo gyventi į Prancūziją. Čia nusipirko vilą jūros pakrantėje Bretanėje ir ten baigė gyvenimą, nesukūrusi šeimos. Ji buvo originalus žmogus, tad noriu papasakoti apie keletą jos būdingų bruožų. Jos namelis buvo nedidelis ir, kaip visi Bretanės namai, pastatytas iš granito. Jame buvo bokštelis su vienu iš visų pusių įstiklintu kambariuku, iš kurio atsiveria vaizdas toli į vandenyną. Turėjo ji vieną tarnaitę, bretonę, vardu Suesè, ir vaikiną tarnautoją. Ji laikė šuniuką, vardu Piesekas (lenkiškai – „šuniukas"), bet prancūzai kaimynai vadino jį *Le pied sec*, t. y. Sausoji koja. Mano teta buvo gero, humaniško būdo žmogus, rūpinosi savo tarnaite, apdovanodavo ją Kalėdų proga. Kadangi tarnaitė buvo bretonė ir nemokėjo rašyti prancūziškai, teta kartą Kalėdų proga apmokėjo jai prancūzų kalbos kursą vakarinėje mokykloje.

Mano teta, kaip ir daugelis senmergių, turėjo keistenybių. Viena jos keistenybių buvo perdėtas skaistybės jausmas, o Prancūzijoje kaip tik šis jausmas yra dažnai pažeidžiamas. Kartą vakaro prietemose ji aptiko porelę, gulinčią tarp gėlių darželyje, ir net suriko iš išgąsčio, bet čia pat išgirdo ramius žodžius: „Nebijokite, ponia, tai meilė". Savo dorovinius reikalavimus teta taikė net šuniukui Piesekui, neišleisdama jo vieno iš namų, kad jis neužmegztų blogų pažinčių. Bet kartą šuniukas ėmėsi gudrybės. Buvo taip: mano teta turėjo pažįstamą ponią, kuri kartais pasiųsdavo tetai savo karietą ir porą arklių, kad atvežtų ją. Kartą pasiėmusi šuniuką teta išvažiavo pas savo draugę, o po kurio laiko, jau panorusi grįžti namo, šuniuko pasigedo. Niekur jo nebuvo. Tad ji ryžosi vykti namo viena. Ir štai, atidarius karietos duris, pasirodė ten besąs šuniukas, o kartu su juo – ir kalytė.

Kitą kartą ji užsigavo per gyventojų surašymą. Surašinėtojas, gavęs duomenis apie jos šeimyninę būklę, pabaigoje paklausė, ar turi ji vaikų. „Juk sakiau tamstai, kad esu netekėjusi!" – sušuko ji. „Aš ne to klausiu", – atrėžė valdininkas.

Dar viena mano tetos keistenybė buvo jos grafomanija, liguistas potrau-

kis rašyti. Tam tikslui ji užsidarydavo savo namų bokštelyje ir rašydavo ilgus raštus. Tie raštai buvo adresuoti Kristui, ir Kristus jos ranka atrašydavo jai. „Tame yra kažkas moksliška", – sakydavo ji. Kartą, besikalbėdamas su vienu psichiatru, paminėjau tą faktą, bet ne savo, o trečio asmens vardu. Psichiatras trumpai atsakė: „Ji baigs Šarentone" (vieta, kur yra bepročių namai).

Artėjo pavasaris ir Velykų atostogos. Aš iš anksto sužinojau, kad profesorius Ž. Priuvo rengia išvyką į pietinę Prancūziją ir į Ispaniją, tad paprašiau jo leidimo toje išvykoje dalyvauti. Gavau jo pritarimą. Maršrutas buvo toks: Paryžius, Orleanas, Tulūza, Karkasona, Narbona, Perpinjonas, Banyulsas sur mer, Barselona. Iki Tulūzos geležkeliu, o toliau pėsti, važiuoti, kaip pasitaikys. Jau tikras pavasaris, nes pasireiškia Viduržemio kaimynystė ir Afrikos įtaka. Afrika, ypač Sachara, tai krosnis, iš kur šilto oro bangos apšildo pietinę Prancūziją. Todėl klimatas čia švelnesnis negu tos pačios paralelės Juodosios jūros pakrantėje. Todėl prancūzams nepageidautina sukultūrinti Sacharą, nes tuomet jų krašto klimatas atvėstų. Bet, žmonijai gausėjant, turbūt toks momentas ateis. Tuo tarpu palaimintas kraštas – auga milžiniški platanai, kamštiniai ąžuolai, alyvmedžiai (*Olea europaea*) ir vynuogynai, kiek tik akys užmato. Pats sodinimo metas. Diegiami nauji vynuogynai, purškiami Bordo skysčiu.

Krašte, kur dabar esame, gausu istorinių paminklų. Tai buvusi Galija (*Gallia*), kurią pavergė romėnai, pristatydami čia savo tvirtovių. Jos dabar virto archeologijos muziejais. Tai senasis Provansas, trubadūrų kraštas, turėjęs savo kalbą, kuri vėliau dėl prancūzų kalbos įtakos išnyko. Išliko tik vietinis dialektas.

Mūsų vadovai – profesorius Ž. Priuvo ir kitas profesorius, irgi zoologas, Rakovica. Abudu puikiai pažįsta šį kraštą ir teikia mums išsamius paaiškinimus. Bet labiausiai laukiamas mūsų kelionės etapas – tai Banyuls sur Mer kaimas, kur yra profesoriaus Priuvo vadovaujama biologijos stotis, priklausanti Paryžiaus universitetui. Esame *Pyrénées Orientales* (Rytų Pirėnų) departamente, pačiame jūros pakraštyje, dar Prancūzijoje, bet prie pat Ispanijos sienos. Pirėnų papėdėje kaimas, kuriame apsistojame, išsibarstęs iš dalies lygumoje, iš dalies – jau kalnuose. Nedideli akmeniniai balti namukai, tarp jų – nedideli vynuogynų sklypeliai, o pačiame pakraštyje – žvejų namai, prie kurių įsaulyje džiūsta ilgi tinklai sardinėms žvejoti. Nors tik balandžio pradžia, saulė gerai kepina ir medžiai jau žaliuoja. Galbūt ne taip, kaip Nicoje ar Monte Karle, nes anos vietovės – Alpių užstotos nuo šiaurės. O čia dažnai iš centrinio Prancūzijos plokščiakalnio – Sevenų pučia žiaurus, šaltas vėjas, vadinamas *Mistral*. Na, bet dabar jo nėra ir galima pasišildyti.

Biologijos stotis, keli mūriniai pastatai, yra pačioje jūros pakrantėje maždaug 20 metrų viršum jūros. O krantas stačia uola leidžiasi į vandenį. Arti-

miausioje kaimynystėje – mažytis uostas, kuriame stovi mūsų laboratorijos garlaivis „Rolandas". Viduržemio jūroje nėra nei potvynių, nei atoslūgių, tad čia jūros horizontas yra pastovus ir kai kur kranto augalija prieina prie pat vandens. Vaizdas nuo mūsų laboratorijos žavingas: iš pietų pusės - žydroji Viduržemio jūra, o joje šen ir ten baltuoja žvejų laivų burės. Iš šiaurės pusės – Pirėnų kalnai, o jų šlaitai apaugę viržiais, kurie kaip tik dabar žydi. Bet tai ne mūsiškiai viržiai, o kita, pietinė rūšis (*Erica*). Dar aukščiau tos viržių juostos dunkso sniegu apsigaubusi Kanigu (*Canigou*) viršūnė, kurios aukštis 2785 metrai. Esame piečiausiame Prancūzijos taške, apytikriai ties 42-a paralele. Šio krašto gyventojai, nors oficialiai laikomi prancūzais, yra katalonai ir kalba katalonų kalba. Didesnė Katalonijos dalis priklauso Ispanijai ir užima Pirėnų pusiasalio šiaurės rytus. Visas Katalonijos plotas apytikriai prilygsta pusei Lietuvos, o gyventojų yra apie keturis milijonus. Svarbiausias jos miestas – Barselona, kuri ekonominiu atžvilgiu pirmauja tarp kitų Ispanijos miestų.

Banyulse ir jo apylinkėse vyrauja katalonų kalba; ji yra lyg tarpugrandis tarp ispanų ir provansalų kalbų. Šia kalba yra literatūros, daugiausia religinių raštų. Tais laikais, kai aš ten lankiausi, buvo daug beraščių, tačiau gerą įspūdį darė gyventojų išvaizda, darbštumas ir energija.

Biologijos stotyje įdomiausias dalykas buvo akvariumas – gana didelė salė, panašiai kaip Roskofe, su eilėmis indų visokiems jūrų gyvūnams. Kaip tik tą dieną žvejai atnešė ir padovanojo laboratorijai jūrų vėžlį (*Carette carette*), kone metro ilgio, kuris tuoj buvo įkurdintas viename akvariumų su jūros vandeniu. Žvejai pasakojo, kad tie vėžliai padaro jiems daug nuostolių – nakties metu jie aplanko pastatytus tinklus, ėda ten įkliuvusias žuvis ir šitaip net patys įsiveldami sudrasko juos. Tų vėžlių ėdrumu mes patys įsitikinome. Kitą dieną atėję pažiūrėti, kaip laikosi vėžlys, buvome nustebę, kad jis suėdė apie šimtą buvusių ten moliuskų su kriauklėmis. Paliko tik vienas, pats stambiausias šarvuotas stipria kriaukle (*Murex*), bet ir šitą vėžlys bandė sutriuškinti, nors ir nesėkmingai. Gražus buvo dygiaodžių rinkinys – didžiuliai jūros ežiai (*Echinus*) ir keisti, labai ilgais spygliais (*Cidaris*), tai pat didžiulės jūrų žvaigždės (*Astropecten*) ir holoturijos. Iš žuvų labai įdomūs buvo jūrų unguriai (*Conger*), torpedos su savo elektros „baterijomis".

Popiet išvykome susipažinti su apylinkėmis. Vietovaizdis akmenuotas ir tik kur ne kur tinkamas augalams. Aptikau nemažai augalų, kurie pas mus auginami kambaryje. Buvau nustebintas pamatęs tarp jų palmes *Chamerops humilis* – jų čia daug. Didelį įspūdį padarė agavos, kai kurios tikri milžinai, o auga kartais ten, kur kiti augalai ir nenori augti, tarp akmenų, uolų plyšiuose. Pirmą kartą aptikau plėnunę (*Asphodelus ramosus*) ir labai daug *Erica* genties viržių, bet nežinau rūšies. Iš medžių nereta čia pinija (*Pinus pinea*), pušies

rūšis, kurią dažnai galima matyti italų tapytojų paveiksluose. Tai gražus, labai kvapus medis, o jo vainikas panašus į skėtį, – aš buvau pririnkęs jų sėklų ir vėliau pasėjau Lietuvoje, jos gerai sudygo, bet pirmą žiemą visi daigai iššalo. Iš visų pusių girdisi svilikėlių giesmelės. Manau, kad tai vienas paprasčiausių čia esančių paukščių, tad, podraug su kitais šios šeimos paukščiais, svilikėliai gaudomi klijais ir naudojami maistui. Šis paprotys labai paplitęs visame Pirėnų pusiasalyje. Už 15–20 santimų galima šių paukščiukų nusipirkti ir gyvų.

Kitą dieną suplanuota išvyka į jūrą. Jau nuo pat ryto kaitinamos mūsų laivo „Rolando" pakuros, apsirūpinta maistu ir gėrimu visai dienai. Turime plaukti į rytus iki Cette, nedidelio uosto Liono įlankoje. Oras palankus, šilta, vėjelis silpnas, ir galima tikėtis, kad niekas jūros liga nesirgs. Tačiau apsirikau šitaip galvodamas, nes jūra, nuo kranto žiūrint, visuomet atrodo palankesnė. Ir šį kartą kelios mūsų išvykos dalyvės netrukus pažaliavo, o paskui atidavė žuvims savo duoklę.

Mūsų vadovybė planavo supažindinti mus su planktonu ir tam reikalui buvo paimtas didelis planktoninis tinklas. Taip pat buvo paimta draga dugniniams gyvūnams žvejoti. „Rolandas" eina negreit, nes kitaip nutrūktų mūsų žvejybos įrankiai. Kaskart mes pakeliame juos, paimame planktono pavyzdžius į stiklinius indus. Su draga sunkiau, nes ji savo geležiniais dantimis skuta dugną, kartais stveria kokį sunkų daiktą, ir reikia saugoti, kad nenutrūktų. Bet štai ji pakelta virš laivo ir jos laimikis pabyra ant denio. Pavasaris – tai daugumos jūros gyvūnų veisimosi metas, ir todėl planktone vyrauja lervų stadijos. Daugiausia tai dygiaodžių lervos – *Pluteus, Bipinnaria, Brachiolaria.* Mūsų planktoniniame tinkle – jų tiršta masė. Labai daug įvairiausių pirmuonių, ypač *Noctiluca.* Dabar diena, ir jis nedaro įspūdžio, bet naktį *Noctiluca* švyti, ypač kai vanduo banguoja. Kiekvienoje planktono porcijoje daugybė *Dinoflagellata* – įvairių įvairiausių formų. Yra tai organizmų grupė, labiausiai paplitusi visose jūrose. Taip pat *Diatomea.* Šios dvi grupės bene sudaro pasaulio gyvosios medžiagos esminę masę.

Į mūsų tinklą patenka viena kita *Pyrosoma* – tai chordinių gyvūnų gentis, sudaranti vamzdžio pavidalo kolonijas iki 1 metro ilgio. Visa ši kolonija yra pusiau permatoma, susideda iš daugelio šimtų individų ir stipriai švyti, ypač dirginama, pavyzdžiui, judinama bangų arba žmogaus liečiama. Vėliau profesorius Priuvo tai demonstravo mums tamsoje. Jis pirštu parašydavo savo pavardę ant šios kolonijos ir šviečiančios raidės ilgokai būdavo aiškiai matomos.

Draga iškeldavo mums iš dugno daugybę moliuskų, ypač daug *Murex* ir *Ceritium.* Bet esminė dragos laimikio dalis būdavo holoturijos, ypač rūšis *Cucumaria planci.* Tos vienos krūvos išžvejotų gyvūnų vienam studentui pa-

kaktų darbams visiems metams. Įvairiose dugno vietose laimikis būdavo skirtingas. Mūsų laboratorijoje įsigalėjo įprotis šią laimikio masę gabenti į mūsų uostą ir ten suversti į vandenį. Tokiu būdu pagausėdavo mūsų uosto gyvūnijos ir, reikalui esant, buvo galima ja naudotis. Kartą mūsų draga iškėlė netikėtą daiktą – dar gerai išsilaikiusią senovinę romėnišką amforą.

Nuostabūs yra jūrų gyvūnijos įvairumas ir gausumas. Apie tai sausumos gyventojai net nenutuokia, o dažnai netgi neskiria augalų nuo gyvūnų. Dalis mūsų laimikio pateko į laboratoriją, o nereikalingą dalį suvertėm į uostą. Medžiagos darbui užteko kelioms dienoms. Mūsų profesorius ir jo padėjėjai aiškino, vardijo atvežtus gyvūnus, kai kuriuos preparavome, iš smulkiųjų darėme mikroskopinius preparatus.

Mums pažadėta išvyka į Ispaniją. Nekantriai jos laukiame. Iki Ispanijos netoli, tik keli kilometrai. Susidėję į kuprines butelius, buteliukus, dėžutes, viską, kas zoologui reikalinga, anksti rytą iškeliavome ir perėjome Prancūzijos–Ispanijos sieną. Atėjome į miesčiuką, vardu Rasas, ir pirmiausia manėm esant reikalinga pasirodyti šios vietos vyresnybės atstovams, atseit, pasienio sargybai. Bet veltui jos ieškojome. O tuo tarpu čia tiek įdomių dalykų: mažytės krautuvėlės plačiai atvertomis durimis, tokios pat mažytės kavinės. Vienoje krautuvėlėje matau narvelius su pagautomis raudonomis kurapkomis (*Caccabis rufa*). Kitoje krautuvėlėje mačiau jaukius chameleonus; netoli lango, kampe, jiems įtaisytas indas su medum, kad viliotų muses, o chameleonai gaudo jas savo ilgais liežuviais.

Jau saulė pakilo aukštai ir stojo tikra vasarinė kaitra. Miesčiukas tarytum išmiręs, nes visi slapstosi pastogėse, o mes vis nerandame pasienio sargybos. Vienas pilietis pagaliau painformavo mus, kad jie šiuo metu paprastai sueina į „*Rodrige*" kavinę. Į tą kavinę jis mus ir nuvedė. Tikrai jie buvo tenai. Keturi „karabinjeros" gėrė raudoną vyną. Paklausė, ko mes norime. Pasisakėm kas esame ir mums buvo parodytas kelias į Barseloną. Tikriau ne kelias, o siauras takas per kalnus gana dideliame aukštyje, iš kur toli toli buvo matyti žydra Viduržemio jūra, o iš kitos pusės – Pirėnų kalnai sniegu užklota viršūne Kanigu. Iš abiejų tako pusių vešliai augo ir žydėjo kalnų augalija, milžiniškos agavos ir žydinčių viržių tankumynai. Žemė visiškai nekultivuojama, matyt, akmenuota dirva to neleidžia. Man buvo malonu aptikti Europos vakaruose tokį primityvios gamtos kampą. Dar vienas vaizdas padarė man gilų įspūdį: viename kalnų tarpeklyje aptikome didoką avių bandą, o su ja buvo piemenukas, basas, gerokai padėvėtais rūbais, su plačia skrybėle ant galvos ir ilga lazda rankoje; su juo didelis, stiprus bandšunis. Piemenukui reikėjo įvaryti avis į siaurą kalnų tarpeklį, ir tada šuo parodė visą savo nuovokumą bei sugebėjimus. Jis apeidavo aplink avių bandą, pavarydavo jas čia iš vienos, čia iš kitos pusės, palaukdavo

kiek, kad jos nesusigrūstų, ir vėl pavarydavo. Tikrai susidarė įspūdis, kad tą darbą šuo mokėjo ne blogiau už piemenuką. Visas tas vaizdas – avių banda, saulėje įdegęs basas piemenukas, pirmykščiai kalnai – tarytum nukėlė mano vaizduotę į tolimą žmonijos praeitį.

Dar vieną įdomybę aptikome kalnuose. Gal keliolikos metrų aukščio iš akmenų pastatytus bokštus. Tai sargybiniai bokštai tų laikų, kai berberai ir kitų Afrikos genčių plėšikai puldavo pietinę Ispaniją. Iš tų bokštų sargybiniai galėjo toli matyti besiartinantį priešą ir perspėti krašto gyventojus. Kai kur aptikome kitokio pobūdžio pastatų: tai gili cilindrinė duobė, visa išmūryta ir išgrįsta akmenimis. Kas tai galėtų būti? Mūsų profesorius paaiškino: senais laikais į tokias duobes būdavo metami nusidėjėliai – galiūnų priešai, politiniai nusikaltėliai ir panašiai, jie čia ir baigdavo savo gyvenimą. Tokie kalėjimai buvo vadinami *oubliette* (nuo prancūziško žodžio *oublier* – užmiršti), nes tenai kalinys ir būdavo užmirštamas.

Apie vidurdienį priėjome nedidelę gyvenvietę – tai kalnuose pastatytas mažytis akmeninis namas, o jo savininkas vertėsi tuo, kad aptarnaudavo ekskursijas. Ten radome puikios juodos kavos ir gero ispaniško vyno. Arti namų buvo pavėsinė, vynkrūmio užpavėsinta, bet dar per anksti – uogų ant jo dar nebuvo. Name buvo net fortepijonas, ir vienas mūsų išvykos dalyvių paskambino Šopeno kūrinį. Nuostabiai ir saldžiai skambėjo ši muzika, aukštai, Pirėnų kalnų ir Viduržemio jūros prieglobstyje. Nesinorėjo iš čia eiti. Taip gera voliotis pavėsinės prietemose. Matydamas, kad visi aptingo, profesorius Priuvo pasikvietė vieną savo laboratorijos tarnautoją ir liepė jam parodyti, kaip Katalonijoje geriamas vynas. Čia, kaip ir Kaukaze, vynas laikomas maišuose iš ožiukų ir avinukų odos. Pakviestasis, užvertęs galvą ir prasižiojęs, pylė sau vyną tiesiai į ryklę, nedarydamas jokių ryjamų judesių. Mums tai atrodė keista ir nesuprantama.

Mes visą laiką ėjome maždaug lygiagrečiai su geležkeliu, jungiančiu pietinę Prancūziją su Barselona, ir todėl kiekvienu momentu, padarius nedidelį posūkį, buvo galima pasiekti traukinį. Dalis mūsų išvykos dalyvių su profesorium Priuvo taip ir padarė – grįžo į Prancūziją, o aš sėdau į priešingą traukinį ir nuvažiavau į Barseloną.

Ispanijos vagonai nepasižymi prabanga: prišiukšlinta, primėtyta nuorūkų. Kaskart į vagoną įlipa vietiniai kaimiečiai, ant galvų jie ryši spalvotas skepetas, o per juosmenį tokia pat raudona ar mėlyna skara. Vienas tėvas vežasi mažą mergytę ugningomis juodomis akimis ir juodais, kaip kranklio sparnai, plaukais, vadina ją Amancita. Jie važiuoja netoli, tuoj kitoje stotyje išlipa... Artinasi Velykos, ir daug kas skuba į miestą apsipirkti prieš šventes. Barselonoje pigiai gavau kambarį viešbutyje, *Calle Boqueria* gatvėje. Buvo Didysis penktadienis,

gatvėse pardavinėjo gėles ir dažnai galėjai pamatyti gražuolę juodais plaukais su įsegta į juos raudona rože.

Mane ypač jaudino bulių kautynės, kurios turėjo įvykti pirmą Velykų dieną. Tad iš anksto įsigijau bilietą. Bet, pasirodė, be reikalo skubėjau, nes kautynių amfiteatras toks didelis, kad vietos užtektų didžiausiai žmonių miniai. Nekantriai laukiu pradžios, o tuo tarpu tik renkasi publika. Aplink areną – medinė, bet stipri tvora, o už jos – siaura perėja, tokia, kad tik vienas žmogus pralenda. Tai saugumo priemonė – jei kovotojui reikia nuo buliaus bėgti, jis gali gelbėtis už tos tvoros, įnėręs pro vieną ar kitą siaurą spragą, tam tikslui ir padarytą. Už tvoros – amfiteatras publikai ir patalpos buliams. Kol kas arenoje tik beriamas smėlis, pora tarnautojų grėbliais akėja ir lygina aikštę. Bet ateina laukiamas momentas. Sugroja orkestras ir pasirodo keturių pasipuošusių kovotojų grupė. Po to atsidaro stiprios durys, už kurių buvo uždarytas bulius. Jis tuoj įbėga į areną. Tai gražus vidutinio stambumo tamsiai palšas, labai vikrus gyvulys. Jis apibėga aplinkui areną. O dabar į ją įjoja raitas kovotojas su ietimi – pikadoras. Ieties smūgiais jis erzina bulių ir šis greit su pikadoru susidoroja puldamas arklį. Tai mažiausiai įspūdingas kautynių numeris, pasakyčiau, net šlykštus. Arklio akys apриštos taip, kad jis buliaus, nematytų, tad netrukus jis jau išvestas iš rikiuotės. Bulius greit perduria jam pilvą ir išleidžia žarnas; arklys kartais dar lieka stovėti, kartais parkrinta ant žemės ir tuomet reiklia gelbėti pikadorą. Tai yra tam tikrų tarnautojų pareiga – jie turi veikti greit ir vikriai, stverti po pažastimi kovotoją ir nutempti jį į saugią vietą, tai yra už tvoros. Arklys, nors ir mirtinai sužeistas, kartais panaudojamas, kol gyvas. Nuošaly nuo buliaus pora žmonių paskubomis užsiuva arkliui padarytą žaizdą; kad neišsmuktų žarnos, o pikadoras vėl sėda į balną. Tačiau ir pikadoras gali būti sužalotas. Tada ir jis iš arenos išnešamas, o jį pavaduoja kitas. Šis kautynių numeris gana šlykštus ir gadina visą įspūdį. Kitą numerį atlieka banderiljeras. Tai kovotojas, ginkluotas strėlėmis. Jos yra apie 75 centimetrų ilgio, papuoštos spalvotais kaspinais. Metaliniame strėlės gale yra kabliukai, panašiai kaip žeberkluose. Banderiljeras laiko po vieną tokią strėlę abiejose rankose ir erzina bulių, ragindamas jį pulti. Kai bulius nunarinęs galvą kone paliečia kovotojo kūną, pastarasis įsmeigia jam dvi strėles į sprandą, po vieną kiekvienoje pusėje, o pats vikriai atšoka į šalį. Tai vis pasikartoja, o bulius gauna antrą porą strėlių, paskui trečią ir t. t. Pagaliau spalvotais kaspinėliais papuoštos strėlės styro dviem eilėm nuo galvos iki menčių, o bulius yra be galo įsiutintas. Dabar į areną stoja espada, tai yra kovotojas, ginkluotas vien kardu. Kairėje rankoje jis laiko „muletą“ – raudoną audeklą, kuriuo mosuodamas erzina bulių ir skatina pulti. Šis kautynių numeris pats įdomiausias ir labiausiai jaudinantis, nes kovotojas parodo visą savo drąsą, vikrumą. Pakartotinai bu-

lius puola jį ir pakartotinai kovotojas išsilenkia jo ragų, uždengdamas buliui akis raudona skara. Kartais skara pakimba buliui ant ragų, o espada vikriu judesiu ją nuima. Pagaliau ateina lemiama akimirka: bulius, tarytum nevilties apimtas, gal porai sekundžių sustoja grėsminga poza, o tuo pačiu momentu espada įsmeigia jam į krūtinę iki pat rankenos savo kardą. Sunkiai krinta bulius ant žemės, bet dar spėja padaryti žaibišką judesį, kuris aukštai į orą išmeta iš jo krūtinės sukruvintą kardą.

Kartais galas būna kitoks. Espada, kitaip vadinamas matadoru, galutinį smūgį suduoda gana trumpu peiliu *cachete*. Vaizdas apytikriai toks: bulius nulenkęs galvą tarytum taikosi į tinkamiausią vietą smūgiui, o tuo pačiu momentu matadoras įžiūri tinkamiausią vietą, ten, kur buliaus galva sunarinta su pirmu slanksteliu. Viskas vyksta trumpai – matadoras staigiu, bet labai tiksliu smūgiu pataiko į nužiūrėtą vietą, ir bulius tarytum perkūno trenktas pargriūva ant arenos smėlio. Pasigirsta audringi plojimai, suskardena trimitas, užgroja orkestras. Į areną įbėga keturi gražiai papuošti arkliai su stručio plunksnų puokštėmis ant galvų. Juos įkinko į nužudytąjį bulių, kurį išvelka iš arenos. Mano apsilankymo metu tuomet buvo nukauti 6 buliai ir apie 10 arklių. Vienas pikadoras buvo sužalotas ir išneštas iš arenos. Mano dėmesį patraukė grupė žemesniųjų padėjėjų, kurie per kautynes visą laiką buvo arenoje, atlikdami antraeilius patarnavimus. Nuostabi buvo ir jų laikysena, o pavojingu momentu jie tik truputį pagreitindavo žingsnius, kad išvengtų buliaus ragų. Kovai pasibaigus, nuostabus buvo ir žiūrovų elgesys: plojimams ir šūksniams nebuvo galo, daugelis per visas užtvaras sušoko į areną, kad pamerktų į kraują savo nosines. Ypač dūko moterys. Jos mėtė į areną savo pirštines, skareles, nosines ir gėles. Tarp jaunų moterų matadorai, matyt, turėjo pažįstamų ir gerbėjų. Būreliai jų, susirinkusių apie nugalėtoją, intymiai šnekučiavo. Išgirdau ir supratau tik vieną posakį – *espera me* (palauk manęs). „Tas „palauk" turbūt daug žada", – pagalvojau.

Mano aprašyta scena vyko 1906 metais. Tuomet kautynės buvo rimtos ir aš jokių klastojimų neįtariau: bulius iš vienos pusės, o žmogus ir arklys iš kitos buvo mirtini priešai. Kiek bulius būna įnirtęs, rodo jo elgesys su užmuštu arkliu: jis, užlipęs ant arklio, visomis keturiomis kojomis trypia jo lavoną. Amerikiečių rašytojas E. Hemingvėjus (*E. Hemingway*) viename savo veikale idealizuoja matadorus. Bet teko man girdėti, kad dabartiniais laikais jie toli gražu nėra tokie, kaip jis mano. Girdėjau, kad dažnai tai yra žemos etikos žmonės, kurie stokoja elementaraus padorumo. Girdėjau taip pat, kad net ir su buliais dabar jau daromi kai kurie falsifikatai: jiems prieš kautynes įšvirkščiama tam tikrų vaistų, nuo to jie darosi ramesni, ne tokie agresyvūs ir nepavojingi. Atrodo, kad tie riteriški žaidimai atgyveno savo laiką ir išsigimė. Tai

liudija ir dabartinės Ispanijos jaunimo didesnis susidomėjimas futbolu negu bulių kautynėmis.

Iš Ispanijos negaišdamas turėjau grįžti tiesiog Paryžiun, kad pasiruoščiau egzaminams. Kadangi visą žiemą ruošiausi, tad reikėjo tik patikslinti savo žinias. Beje, čia egzaminai vyksta tokia tvarka: iš kiekvienos disciplinos duodama visų pirma tema, kurią reikia išdėstyti raštu. Jei šis darbas priimtas – po to eina egzaminai žodžiu. Paskui, – praktinis egzaminas – reikia išpreparuoti paskirtą gyvūną, padaryti šio preparato piešinį. Aš gavau sepiją (galvakojį moliuską), reikėjo išpreparuoti jo nervų sistemą, ir mano žinias patikrino profesorius I. Deliažas. Tokį pat egzaminą iš lyginamosios anatomijos turėjau išlaikyti pas profesorių Ž. Priuvo.

Kadangi būdamas šį pavasarį Banyulse susižavėjau Viduržemio jūra, kreipiausi į profesorių Ž. Priuvo, prašydamas leisti man atlikti ten vasaros praktiką. Tad vėl atsidūriau Banyulse, Viduržemio pakraštyje.

Buvo jau vasara ir stojo dideli karščiai, tad maudynė buvo labai pageidaujama. Kadangi ji arti, tuojau už laboratorijos durų, tai naudojausi ja kiek įmanydamas. Čia pat buvo ir gausi jūros gyvūnija, ypač daug įvairių dygiaodžių, o tarp jų – žavėtino grožio jūrų lelija. Tai savotiškas gyvūnas, daugiau panašus į gėlę negu į gyvūną. Jis turi tam tikrų ataugėlių, tarytum kojyčių, kuriomis gali vaikščioti jūros dugnu. Kai kur Viduržemyje, ypač ramiose įlankose ir uostuose, dugnas būna jais sėte nusėtas – nelyginant gėlynas. Jūrų lelijos esti įvairių spalvų: geltonos, oranžinės, žalios, taisyklingai išskėtusios savo ilgas, spirališkai susuktas „rankas".

Kai kur vyrauja kitų dygiaodžių grupės, pavyzdžiui, jūrų ežiai. Netoli nuo laboratorijos buvo neaukšta uola, riogsanti iš vandens. Kartą susigundžiau į ją nuplaukti. Bet priartėjęs ir norėdamas atsistoti ant dugno, pamačiau daugybę jūrų ežių ilgais, labai smailiais dygliais. Vos tik palietęs kojomis dugną, pajutau skausmą, nes dygliai įsmigo į odą. Nebuvo nė kur atsistoti, nes jūrų ežiai užėmė visą uolos apskritimą, tad teko man plaukti atgal.

Keisti jūrų gyvūnai yra holoturijos. Jos taip pat priklauso dygiaodžių tipui, penkiakampės prizmės pavidalo, su daugybe vadinamųjų ambulakorinių kojyčių. Jų buvo daugybė mūsų uoste, kur vis išmesdavo laimikio perteklių. Keistas jų fiziologijos bruožas yra autotomija ir regeneracija. Tą ypatybę turi ir mūsų driežai, kurie, esant didžiam pavojui, sugeba numesti savo uodegą, o vėliau atsiaugina ją. Taip pat daro mūsų vėžiai, numesdami ir ataugindami vieną ar kitą koją. Holoturijos sugeba numesti savo odos viršutinį sluoksnį, vadinamą epidermiu. Taigi paimta į rankas holoturija staiga išslysta, jos oda tarytum ištirpsta ir atsiskiria skutais. Todėl ir pats gyvūnas pakeičia spalvą, tampa balsvas iš bronzinio. Taip pat jis sugeba išmesti ir savo vidaus organus,

žarnas, arba vadinamuosius Kuvjero organus. Tie visi organai pirmučiausia suskystėja, virsta lipnia mase ir tarytum iš guminio švirkšto toli išsvirkščiami pro išeinamąją angą. Po to, bet labai negreit (gal už pusės metų), tie organai yra regeneruojami. Mūsų studentai kartais mėgdavo tokiu būdu krėsti išdaigas besilankančiai laboratorijoje publikai. Mes pasiūlydavome kuriam lankytojui paimti į rankas holoturiją ir tuomet kartais jis gaudavo iš jos porciją suskystėjusių vidurių.

Turėdavom ir įdomių žuvų. Pavyzdžiui, didžiulių jūros ungurių (*Conger*). Jie už mūsų ungurius daug didesni, bet skanumu – daug prastesni. Keisti yra jūros velniai (*Lophius*), kurie turi nuosavą meškerę kitoms žuvims meškerioti. Yra tai stiebas, augantis nuo galvos, o gale jo – odos skutelis, kuris, kaip meškerės masalas, vilioja kitas žuvis. Vietiniai gyventojai katalonai iš tų jūros velnių verdasi sriubą, vadinamą *bouillabaisse* – tai yra jų nacionalinis patiekalas. Banyulse man teko susipažinti su torpedomis – žuvimis, kurios savo kūne turi elektros bateriją. Mes jų turėjom net savo akvariume ir kartais galėjome demonstruoti lankytojams. Šia proga irgi neapsieita be išdaigų. Lankytojui būdavo siūloma arčiau su šia žuvimi susipažinti, o kai jis paliesdavo ją pirštais ir gaudavo elektros smūgį – būdavo daug juoko.

Netoli kranto, sekliose vietose, augo gana nepaprasta dumblių rūšis *Acetabularia*, vienaląstis dumblis, panašus į nedidelį grybą. Jo „kepuraitė" maždaug 10 kapeikų dydžio. Šis dumblis pagarsėjęs kaip įvairių eksperimentų, skirtų branduolio reikšmei įrodyti, objektas.

Apskritai buvimas prie jūros gamtininkui visuomet teikia progų išplėsti akiratį: kiekviena maudynė ir net vietiniai patiekalai suteikia galimybę pažinti ką nors nauja.

Po atostogų teko daugiau užsiimti botanika ir geologija. Pagrindinį botanikos kursą skaitė profesorius Bonjė (*Bonnier*), o geologijos - profesorius Ogas (*Haug*). Bonjė ekskursijose nedalyvaudavo – pavesdavo jas savo asistentams. O profesorius Ogas, nors ir nejaunas, šauniai vaikščiojo, gerai pažinojo Paryžiaus apylinkių geologines atodangas ir buvo labai veiklus.

Šiuo laiku susidomėjau protistologija – paprasčiausiais organizmais. Šį susidomėjimą įkvėpė man profesorius M. Koleri (*Caullery*), buvęs tuomet organizmų evoliucijos katedros vedėju. Ši katedra sudarė tarytum atskirą institutą, šiek tiek nuošaly nuo Sorbonos, Ulmo gatvėje.

Koleri buvo geras dėstytojas. Pasekėjas ir draugas dviejų kitų įžymių protistologų Ch. Laverano ir F. Mesnilio. Jis mokėjo sukelti klausytojų susidomėjimą dėstomu dalyku. Jo prikalbintas, aš vėliau atlikau protistologinę studiją, kurią dar vėliau panaudojau kaip diplominį darbą Peterburgo universitete. Profesoriaus Koleri pasiūlytas mano darbas vadinosi „*Cothurnia Ligiae – étu-*

de protistologique". Jo objektas buvo pirmuonis *Cothurnia*, gyvenantis vėžiuko *Ligia* žiaunose. Šių vėžiukų nesuskaitoma galybė gyvena visame Atlanto vandenyno pakraštyje.

Tam paaukojau 1909 metų vasaros atostogas, o vieta pasirinkau profesoriaus M. Koleri vadovaujamą biologijos stotį *Vimille-Wimereux*, netoli Bulonės miesto, vieną iš artimiausių taškų tarp Europos žemyno ir Didžiosios Britanijos salos. Negaliu pasakyti, kad ta vietovė būtų labai įdomi, savo pobūdžiu panaši į mūsų Palangą. Tokios pat smėlėtos kopos, apaugusios tokia pačia augalija. Be manęs, savo mokslo darbus čia dirbo tik keletas mokslininkų. Tarp jų ir daktaras Schaxelis, garsiojo E. Haeckelio asistentas, papasakojęs man daug įdomių epizodų iš šio mokslininko gyvenimo.

1909 metų rudenį grįžau į Rusiją, į Peterburgą. Kadangi Rusija nepripažindavo užsieninių diplomų, turėjau perlaikyti visus universiteto egzaminus. O tai man užėmė metus laiko.

Minint 75 m. jubiliejų 1957 m. Iš kairės į dešinę: dailininkas A. Žmuidzinavičius, prof. Abraitis, prof. T. Ivanauskas

Mano mielas draugas Antanas Žmuidzinavičius

Paryžiuje lietuvių tada buvo nedaug. Keletas šeimų dar iš 1863 metų sukilimo laikų čia apsigyveno ir net giliai įaugo į Prancūzijos žemę. Tokia buvo ir Geršinskių šeima, o Kamilė Geršinskaitė, labai simpatiška asmenybė, nemažai padėjo būsimajai mūsų kolonijai Paryžiuje. Be to, suradau dar keletą tautiečių – amatininkus Pautienių, Kučinską. Tai irgi seni šio miesto gyventojai. Buvo ir neseniai atvažiavusių: M. Putvinskytė (vėliau tapusi Antano Žmuidzinavičiaus žmona), Z. Gimbutaitė ir keletas kitų.

1906 metais, kai reakcinių jėgų siautėjimas Rusijoje pasiekė aukščiausią laipsnį, imigracijos banga į Vakarų Europos kraštus, ypač Šveicariją ir Prancūziją, labai sustiprėjo. Paryžiuje pasirodė daugiau lietuvių. Atsimenu, vieną lietingą žiemos vakarą į mano kambariuką, buvusį Somerardo gatvėje Nr. 11, kažkas pasibeldė. Įėjo ir prisistatė augalotas jaunas vyras – tai buvo Antanas Žmuidzinavičius. Kaip paprastai tokiais atvejais, kalbėjom apie tai, kas dedasi Rusijoje ir Lietuvoje. Žinios nebuvo džiugios. Caro vyriausybė keršijo už pastangas išsilaisvinti. Suirutėms malšinti caro valdžia iš kariuomenės dalių suformavo baudžiamąsias rinktines. Vien Kauno gubernijoje veikė keturiolika kuopų ir keturi eskadronai... Didžiai nusiminęs (kaip man atrodė) Antanas Žmuidzinavičius pakeltu balsu ištarė: „Viskas žuvo!" – ir čia pat padarė reikšmingą mostą savo dešine. Šis jo nusiminimo momentas ligi šios dienos neišdilo mano vaizduotėje.

Tačiau netrukus įsitikinau, kad mano būsimas bičiulis nėra toks pesimistas, kaip man tuomet pasirodė. Su dideliu entuziazmu Antanas pasakojo, kaip mielai lietuvis kaimietis ėmęsis skaityti naujai atsiradusius lietuviškus raštus. Mat buvo panaikintas spaudos draudimas. Atsiranda kooperatyvai, draugijos, įvairios kultūrinės organizacijos. Nuo nevilties Antanas perėjo į entuziazmą. Tai jo būdingas bruožas, kurį ir vėliau aš daug kartų pastebėdavau. Jo nuotaika nejučiomis kartais paveikdavo ir mane, o tai buvo teigiamas veiksnys, nes pats buvau daugiau į pesimizmą linkęs.

Į Paryžių, šį didžiulį pasaulinės kultūros, prabangos, išlaidumo ir visokių linksmybių centrą, žinoma, suvažiuodavo įvairių žmonių ir visokiais tikslais. Net ir mažai diferencijuota mūsų Lietuvos visuomenė Paryžiaus aplinkoje pareikšdavo skirtingų polinkių. Dalis atvažiavusios jaunuomenės, ypač dvarininkaičiai, laikė Paryžių pasilinksminimo centru ir grįždavo į tėviškę tik tuomet, kai išleisdavo visus atsivežtus pinigus. Kita dalis, pavyzdžiui, dauguma žydų, siekė praktiškų tikslų: jiems pirmučiausia rūpėjo kuo greičiau nuodugniai pramokti prancūzų kalbos, jie stropiai nagrinėjo visas praktines gyvenimo puses, prekybą, uždarbius. Tad netrukdavo susiorientuoti naujoje aplinkoje ir greit aklimatizuodavosi. Negaliu peikti lietuvių: pažinau tarp jų ne vieną puikų žmogų. Bet dalis jų piktino savo pažiūromis. Tūlas „inteligentas", susižavėjęs visomis Prancūzijos gėrybėmis, laikė jas aukščiausia tobulybe. „Jeigu galėčiau, niekuomet negrįžčiau Lietuvon", – kartodavo toks.

Antanas Žmuidzinavičius buvo visai kitokios galvosenos žmogus. Jis atvažiavo į Paryžių, šį mokslo ir meno centrą, tam, kad pažintų seną prancūzų tautos kultūrą, jos mokslą ir meną, o pažinęs šiuos kultūros lobius, įgytąsias žinias padovanotų savo gimtajam kraštui. Dažnai šia tema mes kalbėdavome, kartais iki vėlyvos nakties. Įgyti žinių čia iš tiesų buvo daug galimybių, nes jų

Lietuvių mokslo draugijos suvažiavimas 1912 m. Kitoje nuotraukos pusėje paties T. Ivanausko ranka užrašyta: „Stovinčių eilė iš kairės į dešinę: Vaitiekūnas, Buga, Liutkevičius, Bugailiškis, K. Petrauskas. Sėdi iš kairės į dešinę: Rylius, Čiurlys, Pečulionis, Liutkevičiūtė, M. Ivanauskienė, K. Josiunas, T. Ivanauskas per mokslo draugijos suvažiavimą“

populiarinimas buvo puikiai sutvarkytas: kas sekmadienį – išvykos į įvairias įmones, mokslo įstaigas, muziejus, botanikos ir zoologijos sodus, prie istorinių paminklų, į miškus, į pajūrį... Iniciatyvos dažniausiai imdavosi Marija Putvinskytė – ji buvo labai gyva, pilna sumanymų. Antano Žmuidzinavičiaus ir jo žmonos Marijos pora buvo tikrai labai darni. Ji gyveno tame pačiame studentiškame viešbutyje, kur ir aš. Vėliau kažkaip savaime šiame name ėmė spiestis kiti emigrantai iš Lietuvos, ir čia susidarė mūsų mažytės kolonijos centras. Viešpatavo nuoširdi atmosfera – galėjai ateiti nekviestas ir būti tikras, kad tave priims, pavaišins arbatėle ir, reikalui esant, paguos. Ši atmosfera buvo labai patraukli mums, besimokančiai jaunuomenei, kuri atsidūrė svetimame krašte, toli nuo savo gimtųjų namų.

Iš Paryžiaus aš grįžau tik 1909 metais, o Antanas jau buvo anksčiau grįžęs ir su žmona gyveno Vilniuje. Aš įsikūriau Peterburge, bet, kadangi netarnavau ir nebuvau šia prasme suvaržytas, dažnai lankydavausi Vilniuje arba Lebiodkoje – savo gimtinėje. Antanas Žmuidzinavičius ir jo žmona Marija populiarūs buvo ne tik Vilniuje. Dažnai pavydėdavau Antanui jo mokėjimo bendrauti ir susidraugauti su žmonėmis, o visa tai jam sekdavosi taip natūraliai, taip lengvai.

Aš neturėjau geresnio išvykų draugo, kaip Antanas, o jį ilgai kalbinti nereikėdavo. Tik pasiūlei, o jis jau ir pasiruošęs vykti ar į Čepkelių raistą, ar į Laplandiją, ar į tolimą Ledinuotojo vandenyno pakraštį. Bet kokiame žmonių sambūryje mokėdavo rasti tinkamą toną ir kalbos kryptį, todėl visur buvo „savas žmogus“. Ir mano mama labai pamilo jį dėl jo malonaus būdo. Todėl Antanas buvo neretas svečias mūsų namuose Lebiodkoje. Ypač jis mėgo jaunuomenę ir mokėdavo bendrauti su jaunais žmonėmis. Kartais nevengdavo iškrėsti ir kokią išdaigą.

Kartais Lebiodkoje būdavo kviečiamas pobūvis. Jame būdavo laukiama labai graži mergaitė Elena Narbutaitė iš Kuršiškių prie Nočios. Ji svajojo ištekėti už kokio nors aristokrato, grafo ar kunigaikščio. Mano broliai, sesuo ir aš sutarėme iškrėsti išdaigą. Tėvo garderobe radę fraką ir visus jo reikmenis, apvilkome Antaną. Jam iš tiesų patiko Narbutaitė, ir jis visą vakarą su ja linksmai šnekučiavo, šoko, vaidindamas aristokratą. Vis dėlto Antanas, nepaisant visų savo talentų, tąkart suvaidino silpnokai, nes dama vėliau vis dėlto išreiškė abejonę – esą jai atrodą, kad Antanas nesąs tikras grafas...

Prisimindamas savo gerą draugą Antaną Žmuidzinavičių, turiu pasakyti, kad jis įnešė savo indėlį ir į mano mentalitetą. Mano niūrus būdas šiek tiek pragiedrėjo, iš jo aš pramokau kalbėti su žmonėmis, pramokau nuo jų nesitolinti. Bet svarbiausia – pramokau rasti ir suvokti tikrąjį grožį.

Įsimintina bendra mūsų kelionė į Varangerio fiordo pakraščius ir į Heina Sareto salas Ledinuotajame vandenyne. Ten, toli nuo triukšmingų miestų, nuo

žmonių minios, atsidūrėme niūrioje tundroje, ir pasakysiu, kad tokioje aplinkoje savo draugą gali geriau pažinti negu prašmatnioje svetainėje.

Ypač įsiminė mūsų išvyka Merkiu, nes tai – mano mylimiausia upė. Dalyvavo, be Antano ir jo žmonos, Petras Rimša, mano žmona Honorata ir aš. Pirkę Vilniuje laivelį, nusivežėm jį į Jašiūnų geležinkelio stotį ir nuleidom į Merkį. Žavi buvo Dzūkijos upė tarp Valkininkų ir Varėnos savo vingiais, savo auksiniu dugnu ir senais medžiais krantuose. O Antanas vis pastebėdavo tokią ar kitokią jos detalę, į kurią aš pats nebūčiau atkreipęs dėmesio. Kiekvieną gražų vaizdą jis mokėjo analizuoti, ir atvirkščiai – mažus pakrikusius vaizdelius mokėjo sintetinti į darnią visumą.

Mano draugą Antaną prisiminus, būtina taip pat paminėti, kad mudu abu turėjome progą ir truputį pakariauti. Tai buvo 1920 metais, kai lenkų karo daliniai veržėsi į Lietuvą ir jau buvo spėję didelę jos dalį okupuoti. Antanas buvo tada vienas Šaulių sąjungos organizatorių, o aš eilinis šaulys. Tų metų spalio 9 dieną lenkai užėmė Vilnių, o beveik tuo pačiu metu Antanas savo kovinės organizacijos reikalu buvo išvykęs į Alytaus apskritį, kur jam su vienu karo padaliniu teko nakvoti Bobriškių kaime. Naktį lenkai užėmė Bobriškių kaimą, apšaudė tuos namus, kur spėjo esant mūsų kareivių. Buvo nušauta keletas žmonių, tarp jų nakvojęs kartu su Žmuidzinavičiumi mūsų karininkas Kybartas, o Žmuidzinavičius buvo paimtas nelaisvėn. Aš tuomet prisidėjau prie būrelio mūsų partizanų, daugiausia kilusių iš Perlojos kaimo. Nakvojau Valkininkuose. Anksti, ūkanotą rytą, pasiryžome ieškoti ir pagal galimybę išvaduoti savo draugą. Tuo pačiu metu mūsų kaimą užplūdo karo padalinys melsvomis prancūzų uniformomis, generolo Halerio kareiviai. Mano būrelis pakriko, perbridom Merkį ir atsišaudydami traukėmės. Iš pradžių prisiglaudėme kapinėse ir, prisidengdami storais medžiais, šaudėme į lenkus. Aš koviausi greta vieno jaunuolio, Kauno gimnazijos mokinio Dovydaičio, kurį lenkai bematant nušovė, o aš su kitais draugais traukėmės Gelužės upelio link. Iš toli lenkai be paliovos į mus šaudė, o labiausiai kritiškas momentas buvo, kai mes, šauliai, siauru lieptu kėlėmės per Gelužę. Na, bet niekas daugiau nenukentėjo. Užėję už kalvelės, vėl atsišaudėme nuo priešo. Vieną mūsų pašautą lenką paėmėm nelaisvėn. Buvo jis storulis, kaip paskui sužinojau, pavarde Karčevskis. Mes jį pasodinome į kaimišką vežimuką kartu su mūsiškiu sužeistu šauliu ir nusiuntėm į artimą ligoninę. Juokinga buvo žiūrėti ir klausyti, kaip tie du priešai, sėdėdami vežimėlyje, tarp savęs ginčijosi.

Kitą dieną mūsų mažytis šaulių būrelis atsidūrė Merkinėje. Buvome baisiai alkani, bet ten apsistojęs mūsų kariuomenės padalinys davė mums katilą sriubos. Tik šaukštų neturėjome. Matydama mano susirūpinimą, iš namų išėjo sena žydė ir, šluostydama sijonu švininį šaukštą, padavė jį man, ir aš jai nuo-

širdžiai padėkojau. Miego irgi norėjosi. Savo tualetui aptvarkyti susiradau kirpyklą ir užėjau nusikirpti. Ta proga su kirpėju žydu įvyko toks pasikalbėjimas: „Ir akvata ponui tokiu dalyku užsiimti, kariauti – tai prastų žmonių dalykas". „Aš ir esu prastas žmogus", – atsakiau. „Nu, ne, aš matau, delikatna lico". Kitą dieną kelyje tarp Merkinės ir Nedzingės netikėtai sutikome Antaną Žmuidzinavičių – jam pavyko pabėgti iš lenkų nelaisvės, – buvo didelis džiaugsmas ir mes tam kartui baigėme karą.

Vis dėlto tais pačiais metais (1920) teko dar sykį atlikti kažką panašaus į karo žygį. Lapkričio 17–23 dieną lenkų generolo Želigovskio pulkininkas M. Butkevičius su savo raitelių padaliniu įsiveržė pro Giedraičius, Kavarską iki Kėdainių Lietuvos gilumon. Prieš jį, tarp kitų, buvo pasiųsta Šaulių sąjungos kuopa, kurioje ir aš dalyvavau. Rimtų susirėmimų neįvyko, bet mūsų padalinys, vadovaujamas kapitono Klimaičio, neteko dviejų jaunuolių, kuriuos Butkevičiaus raiteliai nušovė netoli Truskavos. Butkevičiaus raiteliai netrukus grįžo atgal.

Beje, pora žodžių dėl Butkevičiaus: jo vardas Mstislavas, dvarininkas iš Lydos apskrities, mano tėviškės kaimynas ir dar prieš karą dažnas mūsų svečias.

Kolos miestas 1914 m.

Pirmas uždarbis ir kelionė į Murmaną

Grįžęs iš Prancūzijos 1909 metais, iš pradžių apsigyvenau Peterburge pas savo tėvą. Reikėjo rasti kokią tarnybą ar šiaip pragyvenimo šaltinį, o buvo tai ne visai lengvas dalykas. Gyvenimas pas tėvą nebuvo man labai malonus, nes, kaip jau minėjau, tėvas buvo gana sunkaus būdo, nešnekus, užsidaręs žmogus. Jis buvo blogas psichologas ir neigiamai žiūrėjo į mano nedarbą. Toks jo požiūris slėgė mane. Tvardydamasis tylėdavau, bet vieną dieną tarp mūsų įvyko nemalonus pokalbis, mano ambicija buvo skaudžiai užgauta, ir aš pasakiau, kad apleidžiu jo butą. Pasakyta – padaryta. Turėjau būti nuoseklus, ir iš tėvo buto išėjau.

Prasidėjo mano sunkios dienos, reikėjo rasti darbą. Ėmiau primygtinai

galvoti, ką galėčiau dirbti. Nuo mažų dienų buvau pripratęs rinkti zoologijos bei botanikos rinkinius: vabzdžius, augalus. Mokėjau daryti paukščių iškamšas. Būdamas Paryžiuje tarp savo draugų studentų pasižymėjau kaip geras preparuotojas ir už praktikos darbus gaudavau gerus pažymius.

Laikas, apie kurį kalbu, Rusijos mokyklose pasižymėjo naujais poslinkiais. Atsisakyta sustiprinto senųjų kalbų dėstymo, o vietoj jų įvesta daugiau chemijos, fizikos ir biologijos. Mokyklose pradėti kurti biologijos kampeliai, kuriems buvo reikalingi, nors ir nedideli, muziejėliai. Bet, išskyrus, iškamšų dirbtuves, Rusijoje vaizduojamųjų priemonių dirbtuvių nebuvo, ir dauguma šios rūšies reikmenų būdavo parsisiųsdinama iš užsienio, labiausiai iš Čekijos arba Vokietijos. Kadangi nuo mažų dienų buvau šioks toks preparuotojas, nutariau šioje srityje pamėginti savo gabumus. Peterburge tuo laiku buvo viena privati, savininkui Blackui priklausanti firma, kuri vaizdinėmis mokymo priemonėmis aprūpindavo mokyklas.

Pagalvojau, kad ir aš galėčiau verstis vaizdinėmis mokymo priemonėmis. Ypač susidomėjau anatominiais preparatais. Brangūs buvo kraujo apytakos sistemos preparatai. Tokį ėmiau ir pagaminau. Tai buvo kačiuko arterijų ir venų preparatas. Tame preparate reikėjo skirtinga mase pripildyti atskirai arterijas ir atskirai venas. Arterijos buvo raudonos, o venos – mėlynos. Gyvūną reikėjo kruopščiai apdoroti, pašalinti visus nereikalingus audinius, kad kraujagyslės būtų ryškiai matomos. Visas preparatas įdėtas į stiklinį cilindrą ir užpiltas konservuojančiu skysčiu. Pagamintą preparatą nunešiau Blackui. Gavau už jį 16 rublių ir užtikrinimą, kad jis tokius ir panašius preparatus visuomet pirks ir kad aš neieškočiau kitų pirkėjų. Buvau visai patenkintas ir dar uoliau ėmiausi šio darbo, tuo labiau kad neblogai jį mokėjau ir buvo jis man malonus.

Po kraujotakos sistemos ėjo bendra žiurkės arba jūrų kiaulytės, karvelio, driežo, varlės, žuvies bei kitų gyvūnų anatomija. Tai buvo lengvesnis darbas, todėl tų preparatų galėjau padaryti daug. Kartu jie ir daugiau apsimokėdavo.

Gavau ir skeletų užsakymą. Iš žinduolių tam reikalui geriausiai tiko katės, o jų Peterburge buvo aibės. Norint jų gauti, reikėjo kreiptis į „košatniką". Tuo vardu buvo žinomi maisto tiekėjai katėms, kurias išlaikydavo daugiausia krautuvių savininkai. „Košatniko" pareiga buvo kas rytą apeiti visus savo klientus ir kiekvieno katę apdalyti mėsos gabaliuku. „Košatnikas" aptarnaudavo paprastai kurios nors miesto dalies kačių savininkus. Tarp kita ko jo pareiga buvo ir parūpinti naują katę, jeigu buvusi katė nugaišdavo ar šiaip ištikdavo ją koks nors nelaimingas nuotykis. Pakakdavo tik pašnibždėti „košatnikui" į ausį porą žodžių, ir kitą, dieną jis atnešdavo tau pilną maišą kačių. Didelį įspūdį daro toks kačių maišas – jos tame maiše pešasi, pjaunasi, draskosi, tad reikėdavo kuo skubiausiai užchloroformuoti. Bet nemalonus būdavo jų mėsinėjimas, o dar nemalonesnis

– maceravimas (pūdymas). Mieste tai – neįmanomas dalykas, tad skeletai, apvalyti nuo minkštų dalių, būdavo siunčiami į Lebiodką ir ten maceruojami statinėje su vandeniu kokiame tolimame sodo užkampyje. Beje, dar vienas klausimas, kur dėti kačių mėsą. Peterburge mano padėjėjas buvo berniokas Kastantas. Jo pareiga tarp ko kita būdavo likviduoti kačių mėsą; jis sukraudavo viską į skiedrinę pintinę, apgaubdavo popierium, aprišdavo virve ir tramvajumi važiuodavo į tolimą priemiestį. Kartą, atlikęs tokią užduotį, maždaug po dešimties minučių grįžta jis namo. Paklaustas, kokiu būdu taip greit susidorojo, atsakė, kad pintinę su katinų mėsa įnešė į tramvajų, o pats toliau nevažiavo.

Kartą mano laboratorija gavo didelį užsakymą – pagaminti stumbro skeletą. „Aukščiausiu" leidimu tam reikalui buvo nušautas ir pristatytas man stumbras iš Belovežo girios. Dideliu vargu skeletas buvo apvalytas nuo mėsos, nuvežtas į Lebiodką, ten išmaceruotas ir sumontuotas. Kaip sužinojau vėliau, jis kažkokio kunigaikščio buvo padovanotas Gardino gimnazijai. Bet ir aš savo darbą papiginau – gavau už jį tik 100 rublių.

Tų laikų Peterburgas buvo labai tinkama vieta tokiai laboratorijai kaip manoji. Į šį miestą atveždavo žuvų, žvėrių, paukščių iš visos plačiosios Rusijos. Man ypač įdomūs buvo sumedžiotų paukščių transportai iš Sibiro, Tolimųjų Rytų ir Vidurinės Azijos. Jų prekybos centras buvo „Gostinyj Dvor", ypač „Ščukin Rynok". Ten galėjai rasti paukščių, sumedžiotų tolimuose Azijos kraštuose, ir man dingtelėjo mintis pasiūlyti jų kailiukų Vakarų Europos firmoms, kurios aprūpina gamtos muziejus arba aukštųjų mokyklų rinkinius. Aš parašiau žinomai zoologijos reikmenų Šliuterio (Schlüter) firmai Halėje ir netrukus gavau palankų pasiūlymą. Ir mano laboratorija ėmė nuolat tiekti Šliuteriui Azijos paukščių kailiukus.

Paskatintas tokio pasisekimo, pasiūliau Šliuteriui kraujagyslių preparatų, vadinamų „injekcijomis". Šie preparatai irgi buvo priimti ir gerai apmokėti.

Jau nebe su vienu Blacku tvarkau reikalus. Didžioji klientų dalis – mokyklos – aukštosios ir gimnazijos. Prasidėjo nuo Peterburgo universiteto, nes ten turėjau daugiausia pažįstamų. Mielai mano preparatus priėmė profesorius Deriuginas ir Ševiakovas, pagyrė ir paskatino toliau šį darbą plėsti. Bet manęs skatinti nė nereikia. Šį darbą aš jau mėgstu, džiugu man jį dirbti. Aš jau turiu tris padėjėjus ir visiems šis darbas patinka. Pirmas ir pats geriausias padėjėjas – Feliksas Jomantas. Dar būdamas septyniolikmetis jaunuolis, 1910 metais jis pradėjo pas mane dirbti. Buvo nepaprastai darbštus, gabus ir sumanus, be to, turėjo tikrą estetikos pojūtį ir todėl gebėjo skoningai atlikti darbą. Įsikūrus Kauno universitetui, jis buvo priimtas laborantu į Zoologijos katedrą, tapo vienu Zoologijos muziejaus kūrėjų. Deja, Felikso Jomanto likimas tragiškas. Tarybiniais laikais jis buvo apskųstas ir ištremtas į Rytų Sibirą. Ten išbuvo

vienuolika metų. Pagaliau buvo reabilituotas, grįžo į Lietuvą, bet tais pačiais metais ir mirė.

Šia proga malonu man prisiminti, kad vienerius metus su manimi bendradarbiavo, dar studentu būdamas, profesorius Vladas Lašas. Taip pat man malonu prisiminti, kad nors ir neilgai, mano bendradarbis buvo skulptorius Petras Rimša. Jis susidomėjo vidaus organų modeliais, kaip antai – smegenimis, širdimi, inkstais ir tam tikslui specialiai buvo nuvykęs į Viatką, kur vietinė žemietija (zemstvo) turėjo tokių modelių dirbtuvę. Prisižiūrėjęs šio darbo, jis grįžo į Peterburgą ir ketino su manimi toliau bendradarbiauti, bet sutrukdė politiniai įvykiai ir Pirmasis pasaulinis karas.

Preparatai, kurių paklausa buvo gana didelė – tai embrioninės raidos serija. Mokyklos ypač domėjosi viščiuko raida. Kad patenkinčiau šiuos reikalavimus, įsigijau inkubatorių, kuriame buvo perimi vištų kiaušiniai ir sudaromos įvairių stadijų serijos. Turėjome galimybę surinkti ir žalčių raidos serijas, nes netoli Lebiodkos viename miške buvo, daug žalčių, ir jų kiaušinių būdavo galima surinkti aibę. Vandenyse netoli Lebiodkos be vargo buvo galima surinkti varlių, vėžių raidos stadijas, o mūsų bitynas patiekdavo visų bičių vystymosi stadijų pavyzdžius.

Tais laikais, kai aš baigiau gimnaziją, Rusijos pedagogikoje prasidėjo sveikas posūkis. Kaip jau sakiau, buvo atsisakyta lig tol propaguotos scholastikos, mažiau kreipta dėmesio į lotynų, ypač į graikų kalbas, net tikybai nebuvo skiriama tiek dėmesio, kaip anksčiau. Pavyzdžiui, mano, t. y. 10-oji gimnazija, man esant 8-oje klasėje, neturėjo katalikų tikybos dėstytojo, ir mano atestate tikybos pažymio visai nebuvo. Kartu padidėjo gamtos mokslų lyginamasis svoris. Peterburge įsikūrusi pedagoginė įstaiga pastatė vadinamąjį „Solianoj gorodok", kur buvo surengta nuolatinė vaizdinių mokymo priemonių paroda. Joje buvo eksponuojamos mašinos, žemės ūkio padargai, net žuvivaisos įrenginiai ir t. t. Ten aš susipažinau su Fišeriu, labai simpatingu žmogum, kuris turėjo panašius siekius kaip ir aš, buvo puikus kolekcionierius, keliautojas, daug lankęsis Vidurinėje Azijoje ir atsivežęs iš ten vertingų rinkinių. Mano darbui jis parodė daug prielankumo. Dėl jo rekomendacijos „Solianoj gorodok" palaikydavo ir mano siekimus tiek idėjiniu, tiek ir materialiniu atžvilgiu. Fišerio pasiūlymu „Solianoj gorodok" pateikė man nemažus užsakymus pagaminti kultūrinių augalų, jų kenkėjų, naminių paukščių ir kitokias ekspozicijas. Apskritai „Solianoj gorodok" paliko man gerus prisiminimus. Ten dirbo žmonės, nuoširdžiai atsidavę savo krašto kultūriniams reikalams.

* * *

Buvo jau 1914 metai. Tuo laiku aš susidomėjau tolimos šiaurės kraštais, ypač jų gyvūnija. Visą pirmąjį pusmetį verčiau knygas apie šiaurės kraštus ir mano galvosenoje susidėjo tam tikra „poliarinė romantika". Atsidėjęs skaičiau profesoriaus N. Knipovičiaus ekspedicijos laivu „Andrej Pervozdannyj" aprašymus. Ekspedicijos tikslas buvo ištirti dar mažai anais laikais žinomus Murmano pakraščius, Barenco jūrą ir jos salas – Naująją Žemę, Vaigačą, Kolgujevą. N. Knipovičius pats buvo zoologas ir jo kolektyvą sudarė daugiausia zoologai. Vieną ekspedicijos narį – F. Iljiną – aš asmeniškai pažinau ir jo gyvo žodžio paveiktas ėmiau dar labiau svajoti apie šiaurę.

Apie būsimąją kelionę ėmiau konkrečiai galvoti. Nutariau, važiuoti gegužės mėnesio pradžioje, t. y. žiemai baigiantis. Keliausime dviese, bet kelionės draugo kol kas dar neturėjau. Ir tik vėliau nutariau šį sumanymą pasiūlyti Antanui Žmuidzinavičiui. Atvažiavome iš Vilniaus į Peterburgą ir čia tiksliau išsiaiškinome, kaip įvykdyti mūsų planus. Viskas atrodė taip: iš Peterburgo vykstame į Archangelską, bet pakeliui sustojame Šeleksoje, t. y. stotelėje Archangelsko taigoje, kur aš turėjau pažįstamą miškų direktorių. Toliau atvykstame į Archangelską, toliau Baltąja jūra pasiekiame Barenco jūrą ir plaukiame iki Nordkapo Norvegijoje. Maždaug taip viskas ir vyko.

Įdomus miestas Archangelskas, tas seniausias Didžiosios Rusijos uostas. Gilų įspūdį jis man paliko. Pats miestas labiau panašus į didelį kaimą. Mediniai pastatai, senobinės cerkvės, negrįstos pelkėtos gatvės, daugybė lentpjūvių ir daugybė skiedrų, pjuvenų. Lentpjūvės ir ištisi kalnai lentų bei kitos statybinės medžiagos driūkso ištisais kilometrais ant galingos upės kranto. Uosto tikrąja to žodžio prasme kaip ir nėra. Maži laivai šliejasi prie krašto, dideli laivai stovi tolėliau nuo kranto reide. Tų laivų nemaža, daugiausia anglų, olandų, mažiau rusų, o šių laivų įgula griežtai skiriasi nuo vietinių gyventojų rusų. Tie užsienio laivai atplaukė medienos pirkti; puikių maumedžių ir eglių lentų. Bet jie išrankūs, neima bet ko. Iš didelio lentų „štabelio" atrenka vien pirmos rūšies prekę, o menkesnę medžiagą spiria į šalį, net nesiteikia paaiškinti savo nepasitenkinimo...

Iš miesto gyventojų išsiskiria negausūs valdininkai ir kiti valstybės funkcionieriai, o vyrauja barzdoti smulkūs pirkliai, žvejai ir šiaip prastų žmonių minia. Visur tvyro savotiškas pajūrio miestų kvapas. Taip kvepia degutas, derva, kanapinės virvės, silkės, o užvis labiau – džiovintos menkės.

Archangelske mes turime sėsti i garlaivį „Pachtusov", tad jau iš vakaro nusipirkome bilietus ir nugabenome savo lagaminus. Mūsų laivas pasiruošęs ilgon kelionėn, nes pakeliui dar turi aplankyti nemažai pakraščių vietovių, kurias čia vadina „stanovišče". Tai laikinos žvejų, vadinamų „posorais", gyvenvietės. Jie atvyksta čionai tik vasaroti, o rudenį vėl iškeliauja. Tie žvejai turi

daug reikalų Archangelske, Vologdoje ir kituose centruose, o kitos susisiekimo priemonės nėra, tik garlaivis. Iš Archangelsko laivas atgabena maisto ir visokių reikmenų, burių, virvių, dervos ir daug ko kito, o paima – žvejų laimikį. Tad visur tenka užtrukti po tris keturias valandas ir ilgiau. Pirmos mūsų stotys buvo Kandalakša ir Ponoj dar Baltosios jūros pakraštyje, o toliau išplaukėm jau į Ledinuotąjį vandenyną ir čia tokių stočių turėjome daugiau.

Man atsimintina ta vieta, kur Baltoji jūra sueina su vandenynu, o atsimintina ji dėl to, kad čia siaučia baisiausios audros. Vienas ten kyšantis jūros iškyšulys vadinasi Sviatoj Nos – žvejai jo labai bijo, ypač rudenį, kai iš žvejybos reikia grįžti namo.

Visi garlaivio sustojimai buvo man malonūs, nes galėdavome išlipti į krantą, pasivaikščioti, pamedžioti, apskritai paįvairinti kelionę. Bet, tiesą sakant, įvairumas nebuvo didelis ir viena stotis buvo panaši į kitą: aukšti uolėti krantai ir tundra, – vis ta pati tundra, apaugusi baltomis kerpėmis, poliarinio beržo krūmokšniais ir pušelėmis keružėmis. Bet kadangi mūsų apsilankymo metu viešpatavo ilga poliarinė diena, o saulė švietė ir vidurnaktį, ir vidudienį, – mums buvo nesvarbu, kada sustos garlaivis, ir kiekvienu sustojimu galėjome pasinaudoti. Poliarinė naktis teikia keliautojui dar vieną patogumą – apie vidurdienį vėjas paprastai nutyla.

Būdavo ir nemalonių laukimų. Kartais dėl tiršto rūko mūsų garlaivis turėdavo sustoti, nes laviruoti tarp nesuskaitomų granito salų ir kyšančių iš vandens uolų – pavojinga. Tad ir tekdavo stovėti kartais po keletą valandų, dažnai granito sienos prieglobstyje. Tuomet žvejodavome menkes, duonos gabalais lesindavome kirus, kurie būriais apsupa laivą, o kartais gaudavome progą pasigrožėti staiga iš vandens išnirusiu banginiu arba balta kaip sniegas „bielucha" (banginio rūšis). Dažnai pamatydavome gagų – jos laikosi porelėmis, plauko jūroje greta viena kitos taip sutartinai, kaip pora pakinkytų arklių. Kartais dvi trys porelės tupi ant uolos vos tokiu atstumu nuo vandens, kad banga negalėtų jų pasiekti, ir sukišusios snapus po sparnais, jos atrodo kaip negyvas daiktas. Kitą sykį praskrenda jų būrelis, kuriame puikūs margi patinai ryškiai skiriasi nuo kuklios spalvos patelių. Jie labai greit plasnoja sparnais ir susidaro įspūdis, kad tai didelės margos tropikų peteliškės, kažkokiu stebuklu patekusios į šiaurės jūrą... bet štai rūkas prasiskleidžia, pasigirsta komanda, sugirgžda garo keltuvas, ir pamažėle inkaras išnyra iš vandens. Plaukiame toliau.

Artėjame prie Kolos įlankos ir čia pamatėme didelę Kildino salą, kurioje ganėsi jaukiųjų elnių banda. Be kita ko, ši sala gamtininkui įdomi Mogilnoje ežeru, kuris kadaise sąsiauriu jungėsi su vandenynu, kitaip sakant, buvo jūros įlanka. Bet ilgainiui sąsiauris išnyko, o čia buvusi jūros gyvūnija liko uždaryta ežere. Į ežerą buvo patekę nemaža jūros žuvų, tarp jų ir menkių. Taigi čia pla-

Vidurnakčio saulė 1914 m.

čiu mastu vyksta pačios gamtos paruoštas eksperimentas – jūros gyvūnija yra perkelta į ežerą. Evoliucijos atžvilgiu šis vyksmas labai įdomus, nes minėtojo ežero vanduo darosi kaskart gėlesnis ir jo gyvūnija turi prie to prisitaikyti.

Į vakarus nuo Kildino salos yra Kolos įlanka, kitaip Kolos fiordas, ilgas ir siauras, greičiau panašus į plačią upę. Jis eina beveik tiesiai į pietus ir ten, maždaug už aštuoniasdešimties kilometrų nuo vandenyno, į jį įteka dvi didelės upės – Tuloma ir Kola, nešančios daugybę vandens iš stambių Laplandijos ežerų,.

Plaukdami šiuo fiordu stačiai į pietus, galėjome stebėti, kaip palaipsniui keičiasi tundros vaizdas. Iš pradžios vien lygumos su keružiais poliariniais berželiais, viksvomis, o juo toliau į pietus, juo daugiau krūmokšnių. Paskui prasideda retas kreivų, išsikerojusių beržų miškas (rus. „krivolesje“). Apie pačią Kolą – tai jau beveik beržynas, kuriame auga medžiai net iki keturių metrų aukščio, bet jis nėra tankus ir atrodo lyg koks didelis parkas.

Laukėme pasirodant tuometinio Murmano sostinės. Ir štai žemame krante jau kyšo nedidelės cerkvės bokštas, aplink šen ir ten pribarstyta namelių – Kolos miestas. Iš tikrųjų tai tebuvo didokas kaimas. Mūsų laivas ruošėsi čia

pastovėti apie šešetą valandų. Iš miesto įžymybių buvo tik maža cerkvelė su aukštu smailiu bokštu, bet gatvės turėjo šaligatvius, išgrįstus lentomis, o tuoj už šaligatvio tįsojo tundra su beržais keružiais ir vandens klanais. Tad norint patekti į gamtos prieglobstį, nereikia toli eiti – jis čia pat. Tada galvojau, kad tiems beviltiškai tuštiems kraštams lemta ir toliau šimtus metų likti nepasikeitusiems, nes ar daug yra žmonių, norinčių keltis į šią skurdžią Murmano šalį. O vis dėlto mano spėliojimai buvo klaidingi, nes kai aš trejetą metų vėliau vėl patekau Ledjūrio pakrantėn, jau radau čia pradėtą statyti naują miestą. Statėsi Murmanskas, į kurį per tundrą, uolas, miškus, per ežerų protakas buvo tiesiamas geležinkelis.

Bet štai pasigirsta garlaivio švilpukas – reikia skubėti, nors žinome, kad kapitonas be mūsų neišplauks, nes šitame tolimame užkampyje žmonių santykiai yra humaniškesni. Sudėję delnus prie burnos, lyg per garsiakalbį prašome atsiųsti mums valtį, ir po pusvalandžio mes jau garlaivio denyje. Plaukdamas toliau, vis į vakarus, mūsų laivas turi apsukti pusiasalį, vadinamą Rybačij poluostrov. Šis pusiasalis yra apytikriai grybo pavidalo. Mūsų garlaivis turi plaukti iš pradžių glausdamasis prie šio grybo koto, toliau – prie jo kepurės ir pagaliau – vėl prie koto, bet jau iš kitos pusės. Tad ateina mums galvon sumanymas pėsčiomis perkirsti tą „kotą" ir susitikti su garlaiviu jau vakariniame jo krante. Kapitonas, mūsų prašomas, mielai sutiko ir išlaipino mus į krantą. Tiesa, mes maža ką laimėjome, nes mus užklupo tikras murmaniškas oras su sniegu ir lietum, bet patyrėme ir malonų momentą. „Grybo kote" yra suomių sodybų ir, gelbėdamiesi nuo blogo oro, mes į vieną namą užėjome. Šeimininkai, palaikę mus rusais, iš pradžių sutiko gana priešiškai, bet vėliau, paaiškėjus, kad esame lietuviai, buvome gražiai pavaišinti ir palydėti iki garlaivio.

Mūsų kelionės tikslas – tai įlanka, vadinama Varangerio fiordu, ir, be to, jei bus galima – Norvegijos rytinis pakraštys. Varangerio fiordo vakarinis krantas priklauso Norvegijai, o rytinis – Rusijai. Čia aš tikėjausi papildyti savo kolekcijas, ypač jūrų paukščiais ir gausia jūrų gyvūnija, apie kurią buvau skaitęs N. Knipovičiaus veikaluose. Šioje vietoje audringa, srauni upė Paats-Joki (suomiškai) arba Pasvik (norvegiškai) įteka į Varangerio fiordą. Kraštas, į kurį atplaukėme, vadinasi Murmanas, arba Laplandija. Vardas Murmanas – tai darkytas žodis Normanas, vadinasi, Murmanas – normanų kraštas, nes senovėje normanų jūrininkai dažnai čia lankėsi. Norvegijos dalis, prigludusi prie Varangerio fiordo, vadinasi *Ostfinmarken*.

Šio tolimo krašto įžymybė buvo stačiatikių vienuolynas, rusiškai vadinamas Pečenga, o suomiškai Petsam. Atplaukę čionai turėjome ir vienuolyne apsilankyti. Ekonominiu atžvilgiu vienuolynas nebuvo nuskriaustas, nes caro vyriausybė finansuodavo jį kaip tolimiausią stačiatikybės ekspozitūrą. Čia

neretai apsilankydavo Archangelsko gubernatorius ir iškeldavo vienuoliams prašmatnias vaišes. Be to, Archangelsko krašte rusai laikė Pečengos vienuolyną stebuklinga vieta, masiškai lankydavo jį ir atveždavo nemažas pinigines aukas. Vienuolyne mes su Antanu apsigyvenome, panašiai kaip ir maldininkai.

Vietovaizdis čia toks pat, kaip ir per visą mūsų kelionę, vis ta pati tundra, apaugusi balsvomis kerpėmis, poliarinių beržėlių krūmais ir keružėmis pušelėmis, o pakrantėje – plikos granito uolos stačiai leidžiasi į vandenį. Ant jų niekas negali augti. Čia viešpatauja pašėlusios audros, siūbuodamos milžiniškas bangas. Todėl akmeninės sienos lygios, lyg poliruotos, ir amžinai šlapios. Kartais audros metu baltnugarės bangos siekia pakrantės uolų viršūnes ir vargas tam, kas tuo metu stovėtų ant uolos krašto – banga savo balta ketera nuplautų jį kaip plunksnelę, sumaltų su baltomis putomis ir akmenimis.

Pasaulinio karo pradžia ir antra kelionė į Murmaną

Grįžęs į Peterburgą, turėjau galybę medžiagos savo laboratorijai: ne tik paukščių, bet ir žuvų, dygiaodžių (jūros žvaigždžių, ofiūrų), moliuskų, šiek tiek žinduolių, tarp jų jūrų kiaulę (delfinų rūšis) ir ruonių. Šią visą vertingą medžiagą išprašė iš manęs Peterburgo universiteto „Solianoj gorodok", bet dalį palikau savo Lebiodkos kolekcijai.

Tuo laiku mano pažįstami ėmė mane kalbinti pareklamuoti savo darbą, bet aš neturėjau komercinių gabumų ir vis atidėliojau, ypač dėl to, kad tam reikalinga didelė patalpa ir gera reprezentacija vienoje iš prašmatnių miesto dalių. Vienas mano pažįstamų, geriau nusimanančių komercijoje negu aš, pasisiūlė padėti man ir netrukus surado geras patalpas Panteleimonskaja gatvėje, pačiame miesto centre. O kad pasireklamuočiau, reikėjo sudaryti ir išspausdinti katalogą, ir dar vienas dalykas – savo įmonei duoti tinkamą pavadinimą. Apgalvoję šį reikalą, pavadinome įmonę „Zootom" (zootomija – gyvulių skrodimas).

Tuo laiku jau buvo prasidėjęs Pasaulinis karas ir Rusijoje įsiliepsnojo neapykantos jausmas ne tik Vokietijai, bet ir viskam, kas iš Vokietijos kilę – ne tik prieš vokiškam militarizmui, bet ir literatūrai, mokslui, ypač kalbai. Viešose vietose, net ir tramvajuose užrašė: „Kalbėti vokiškai draudžiama", o kai kurie nemokšos rašė: „Kalbėti vokiškai ir austriškai draudžiama". Ši neapykanta Vokietijai pasireiškė ir vokiškų firmų boikotu, o kartu rusiškų firmų palaikymu. Aš iš to tik laimėjau. Vietoj vokiškų vaizdinių priemonių aš siūliau savo preparatus, nes dabar nesunku buvo konkuruoti. Tokia politika kartais pagimdydavo ir komiškus sandėrius, pavyzdžiui, vokiečiai siųsdavo savo prekes į Švediją, kuri tuoj perleisdavo jas Rusijai. Nuostabu, kad tarp kitų prekių, siunčiamų per Švediją, buvo ir ginklai. Rusų pinigų paritetas krito labai žemai, auksas visai išnyko iš apyvartos, prasidėjo negirdėta spekuliacija svetima valiuta.

Aš asmeniškai negaliu skųstis. Nebeturiu tokio galingo konkurento kaip Vokietija. Užsakymus mokykloms vos spėju atlikti. Paskatinimo tikslais Rusijos vyriausybė sumanė rengti vaizdinių mokymo priemonių parodą. Buvau ir aš pakalbintas toje parodoje dalyvauti. Svyravau tam tikrą laiką, bet pagaliau su pasiūlymu sutikau. Mano dalyvavimo išdavos pasirodė netikėtos. „Zootomas" gavo aukso medalį ir 1000 rublių subsidiją, o už pusės metų, kai vėl paprašiau subsidijos, gavau dar 5000 rublių. Liko man tik galvoti, į kokį kraštą vėl ruoštis ekspedicijai.

Mano įmonei geriausiai sekėsi 1915 metais. Nors dėl pinigų vertės smukimo teko žymiai pakelti preparatų kainą, mokyklos jų reikalavo labai daug, ir aš su savo padėjėjais dirbome išsijuosę. 1916 metai mano laboratorijai irgi buvo palankūs, bet pinigų vertė smuko toliau ir net vietoj smulkių metalinių pinigų buvo paleisti į apyvartą popieriukai, būtent pašto ženklai. Kadangi buvo operuojama labai didelėmis sumomis, piniguočius gaudavo ištisus lapus ir galybę atspausdintų jame pašto ženklų. Mano preparatus pirko vis labiau, ir aš negalėjau suprasti, kodėl taip yra, juolab kad pirkėjai visai nepanašūs į pedagogus. Kartą atėjo vežikas, paprastas „izvozčikas", net su botagu rankoje, ir pirko brangų katės kraujagyslių preparatą. Kitą dieną jis vėl atėjo, atnešė stiklinį cilindrą, kuriame buvo preparatas su kačiuku, bet jau be konservuojančio skystimo. Jis paprašė priimti „posudu" (indas) atgal. Tuomet tik aš supratau viską. Mano anatominiai preparatai buvo užpilami spiritu su specialiu tam reikalui leidžiamu denatūratu. Minėtas „izvozčikas" išgėrė spiritą, o katės preparatą ir indą grąžino, kaip paprastai grąžinamas tuščias degtinės butelis.

Dar 1917 metų pradžioje „Zootomas" gyvavo ir aš surengiau antrą ekspediciją į Murmaną, šį kartą su žmona ir agronomu Sergejum Klimu. Dabar keliauti buvo sunkiau. Rusijoje prasidėjo revoliucija ir bendra suirutė. Prasidėjo badas, ir tik visokie gudruoliai mokėjo gauti duonos, mėsos bei lašinių ir triguba kaina parduoti šią prekę paprastam piliečiui. Šį kartą mes važiavome apsirūpinę komandiruote ir remdamiesi šiuo popieriuku Archangelske sugebėjome gauti 5 kilogramus cukraus ir net baltos duonos. Kaip ir aną kartą, plaukėme laivu iš Archangelsko į *Vardô* Norvegijoje. Aptikome ir naujenybių: mūsų laivo kapitonui įsakymus duoda kažkokie kariškiai, tikrina mūsų dokumentus, įdomaujasi, koks mūsų kelionės tikslas. Nebeatmenu, ar antrą, ar trečią naktį ištiko audra, ir pro mūsų kajutės iliuminatorius ėmė veržtis vanduo, prižliaugė jo ant grindų net per plaštaką. Šaukiame stiuardą, bet šis įžūliai atsako, kad jam privaloma tik aštuonių valandų darbo diena, tad mes turime bristi per vandenį, kad patektume į savo lovas.

Šį kartą mūsų kelionės tikslas – Gavrilovo salos ir Kola. Gavrilovo salose susipažinome su vietiniu mokytoju, kuris pasirodė mums labai prielankus. Oras nebuvo labai geras ir smarkios bangos siautėjo vandenyne. Tik kitą dieną „karbasu" (taip čia vadina irklinius laivus) galėjome patekti į viliojančią mus aukštą granitinę salą. Metai buvo 1917. Net ir tolimame Murmane kvepėjo paraku. Vokiečių povandeniniai laivai čia dažnai lankėsi ir skandino bet kokį rusų laivą, o dauguma rusų laivų turėjo denio priešakyje pasistatę po nedidelio kalibro greitašūvę *Hotchkis* sistemos patranką. Tokią patranką turėjo ir mus atvežęs laivas. Po Gavrilovo salų apsilankėme Koloje ir vos pradėjusiame

statytis Murmanske.

Pamažėl ši statyba vyko. Reikėjo nugalėti šimtus ežerų, upelių ir pelkių, kurių taip gausu Kolos pusiasalyje. O svarbiausia kliūtis – tai amžinasis įšalas. Vasaros metu jis suklaipo bet kokį pastatą, ir reikia griebtis specialių įrenginių, kad tokius pastatus pavyktų stabilizuoti. Kiek mums teko girdėti, geležinkelio statybos darbams buvo panaudoti vokiečių ir austrų belaisviai.

Miesto statybos „pirmtakai" – tai nesuskaitoma galybė barakų ir kalnai visokios statybinės medžiagos, bet kol kas nei vieno padoraus namo nėra. Užtat Kolos fiorde stovi laivai, prikrauti visokios medžiagos. Tarp jų – ir anglų laivas „Vindiktive". Jo kapitonas komandoras Evansas susipažino su mumis. Beje, jau kitais metais šis laivas buvo panaudotas Belgijoje, kad užkimštų įėjimą į Ostendės uostą, ir tam tikslui jis buvo ten susprogdintas. Komandoras Evansas pasiūlė mums padaryti išvyką motorlaiviu į Tuloną, kuri įteka į Kolos fiordą. Į motorlaivį įsėdo keletas anglų iš „Vindiktivo" įgulos, kažkokia mergelė rusė ir aš su žmona. Buvome vaišinami gerais angliškais saldainiais ir apskritai gerai praleidome laiką vaikščiodami po tundrą. Tik norėdami grįžti pasigedome rusės ir vieno anglo, kurie, matyt, nuklydo labai toli. *„Poor boy lost in Russia"*, – gailėjosi jo komandoras Evansas, bet pagaliau ir jie atsirado.

Šioje išvykoje mes rūpinomės ne tik zoologine medžiaga, bet ir maistu, nes Peterburge jau buvo prasidėjęs badas, o čia, Murmane, bent žuvų buvo daugybė, ir, be to, kai kurių norvegiškų gaminių. Mat pagal tuometinę tvarką, siekiant pagerinti šio tolimo krašto gyventojų padėtį, prekių įvežimas buvo *porto franko*, t. y. be muito. Kartais čia buvo galima pirkti prabangos daiktų, pavyzdžiui, ananasų konservų arba gero ispaniško vyno. Bet mums, žinantiems apie Peterburge laukiantį badą, rūpėjo paprastesni dalykai – sūdytos žuvys ir elniena. Žuvų greit prisisūdėm, ypač menkių ir lašišų, ir sudėjome jas į dėžes nuo šaudmenų, kuriomis tuomet buvo nužarstyta visa Rusija. Bet keliaujant atgal tarp Archangelsko ir Peterburgo šios mūsų dėžės sukeldavo įtarimą, kad jose „kontrrevoliucija". Kelis kartus buvome sulaikyti, o mūsų krovinys patikrintas.

Mes jau Peterburge. Atėjo skurdo, bado ir didžiausios suirutės laikai. Taupumo sumetimais mes su žmona atsisakėm atskiro buto ir apsigyvenome bute, kurį nuomavo mano uošviai Grečeskij prospekt gatvėje. Tikro bado 1917 metais dar nebuvo. Nors Peterburgas maisto jau stokoja, bet kaimiečiai dar turėjo duonos, mėsos ir kiaušinių. Iš jų dar už padorią kainą buvo galima šio maisto nusipirkti. Tuo laikotarpiu labiausiai pageidaujama prekė buvo degtinė – bet kokio pavidalo: balta degtinė, vynas ar denatūruotas spiritas. Bet, atrodo, pastarasis skystimas nukonkuravo visus kitus, nes, kaip girdėjau, kai kurie spiritualijų mėgėjai labiausiai mėgdavo denatūratą. Gėrimus daugiausiai

atveždavo iš pietų, pavyzdžiui, iš Ukrainos, bet tai buvo rizikingas dalykas, nes pakelyje kartais šią prekę atimdavo.

Aš ir mano šeima 1917 metais dar nebadavome. Buvo tai mano uošvės Paškauskienės nuopelnas, nes ji mokėjo iš sunkiausios padėties rasti išeitį ir visuomet parūpindavo maisto. Ji mokėjo visokį miestietišką „trantą" pas kaimiečius iškeisti į duoną ar kitus produktus. Bet ji buvo geros širdies moteris ir gautais produktais apdovanodavo savo pažįstamus, o kartais gelbėdavo ir nepažįstamus.

Tuo laiku Peterburge gyveno daug kinų. Nežinau, kokiomis aplinkybėmis jie čia atsirado. Kartą mano uošvė gatvėje aptiko apdriskusį, išalkusį vaiką kiną ir parsivedė jį namo. Jis buvo trejų, o gal ketverių metų ir jau šiek tiek grabaliojo rusiškai. Tarp kitko, pasakė ir savo vardą – Čaj Go. Jis buvo patrauklios išvaizdos, apvalus, rausvaburnis, dailiais juodais plaukais, visiems labai patiko, tad ir suprantama, kad mano uošvė jį priglaudė. Parvestas į mūsų butą, aprengtas švariais drabužiais, jis pasidarė dar patrauklesnis ir nepaprastai greit aklimatizavosi naujoje aplinkoje, pramoko lietuviškai, rusiškai bei lenkiškai ir apskritai greitai pasijuto tikras mūsų šeimos narys, o mano uošvę visuomet vadindavo mama. Uošvė lepino jį, jis greit pajuto savo privilegijuotą padėtį ir jame anksti ėmė reikštis egoizmas. Jis buvo reiklus, nemėgdavo pats atlikti kokios pareigos ir taikydavosi perleisti ją kitam. Dėl savo egoizmo jis nebuvo visiems malonus, o jeigu kas jo atžvilgiu būdavo griežtas, jis atsimokėdavo piktumu ir ilgai to neužmiršdavo. Tuo atžvilgiu jis buvo tikras azijietis ir skyrėsi nuo europiečių vaikų. Šį jo būdo bruožą gal skatino ir tos žiaurios scenos, kurių revoliucijos metu buvo galima prisižiūrėti gatvėse.

1919 metais mano uošvė su savo įsūniu grįžo į Lietuvą,- Lietuvoje jis įstojo į mokyklą. Mokslas jam sekėsi pusėtinai; ypatingų gabumų neturėjo, nebent tik kalboms. Be lietuvių, lenkų ir rusų kalbų, kurias išmoko dar vaikas būdamas, jis palyginti greit išmoko prancūzų, anglų ir vokiečių kalbų. Kai jis baigė gimnaziją, mes jį pasiuntėm pasitobulinti į Belgiją. Ten jis išbuvo vienerius metus ir grįžęs baigė Kauno universitetą. Iš jo išaugo gražus vyras – gana aukšto ūgio, gražių manierų, gerai išauklėtas, o jo kiniški bruožai traukė visų aplinkinių žmonių susidomėjimą, ir manau, kad jam tatai nebuvo malonu. Tačiau pastebėjau, kad moterys ne tik domėjosi juo, bet reiškė jam ir aiškų prielankumą.

Būdamas Belgijoje, jis tarp savo draugų studentų rado ir tautiečių. Turbūt jie įkvėpė jam tautiškų sąvokų, kurių jis anksčiau neturėjo. Jis pramoko kinų kalbos pradmenų, susirašinėjo su savo Belgijos kolegomis ir apskritai buvo matyti, kad Lietuvoje nepasiliks. Iš tiesų buvo galima spėti, kad jo buvimas Lietuvoje buvo jam nemalonus – visur jis traukė į save dėmesį, visi pirštu jį rodė, kiš-

davosi į jo privatų gyvenimą. Per Antrąjį pasaulinį karą vokiečiams traukiantis iš Lietuvos, jis pasinaudojo pirma proga ir išvažiavo į Vakarus. Teko girdėti, kad vedė lietuvaitę, bet netrukus ir išsiskyrė. Kur jis dabar, mes nežinome, nes jis mums nerašo. Spėjame vis dėlto, kad jis įsitaisė naujoje Kinijoje, nes ten išmokslinti žmonės labai reikalingi, o tokių kvalifikacijų jis turėjo.

Karo laikai Peterburge

Lietuvos visuomenėje viešpatavo savotiška nuotaika. Dauguma žmonių, ypač tie, kuriems reikėjo stoti į kariuomenę, dėl karo nusiminė. Visiems atrodė, kad tas karas atneš mums kažką gero. Susikibo du mūsų tautos priešai, tai jau gerai. Bet kuriam linkėti pergalės? Dar neaišku, nes ir vienas, ir kitas piktas, ir vienas, ir kitas mus engia. Rusų santykiai su mumis ir su kitais „inorodcais“ sušvelnėjo. Mat rusai norėjo įgyti kitų tautų prielankumą. Ypač jie ėmė meilikauti lenkams, jiems buvo pažadėta nepriklausomybė. Ši aplinkybė ir mus paveikė, ir mes pradėjome daugiau linkėti laimės rusams, o ne vokiečiams, tikėdami, kad ir mums Rusija padovanos jei ne nepriklausomybę, tai bent autonomiją. Rusai pasidarė sukalbamesni. Jų ambicijoms bei įžūlumui buvo suduotas skaudus smūgis, ypač po to, kai iš karo lauko Prūsijoje ėmė bėgti sumuštos rusų kariuomenės likučiai. Bet kartu kai kuriuose rusų visuomenės sluoksniuose pasireiškė šovinizmo tendencijų, o šis šovinizmas grubus, beatodairiškas, kvailas. Buvo uždrausta kalbėti vokiškai viešose vietose. Jau minėjau, kad tramvajuose buvo pakabinti plakatai su užrašu: „Kalbėti vokiškai draudžiama“. Nuo pat karo pradžios Peterburgas buvo pakrikštytas į „Petrogradą“. Juokdariai siūlė ir Rygą pavadinti „Rvotogradu“.

Prekyboje ėmė reikštis infliacija, iš apyvartos išnyko auksas, ir Rusijai teko pasigailėti, kad ministro Vitės (Vitte) įsakymu dar prieš karą buvo paleisti apyvarton auksiniai pinigai. Dabar pradėta juos rinkti atgal į iždą. Geležinkelių stotyse buvo iškabinti skelbimai, kad perkantiems bilietus už auksines monetas bilietai parduodami be eilės. Bet vis tiek tie auksiniai pinigai išnyko iš apyvartos tarytum iššluoti, užtat juodojoje biržoje klestėjo ažiotažas ir, gerai primokėjus, buvo galima gauti ir auksinių pinigų, ir užsienio valiutos.

Uždrausta, bet labai pageidaujama prekė – tai alkoholiniai gėrimai. Jie viešai neparduodami, užtat virto juodosios rinkos objektu. Atrodė, kad gėrimų pardavimo suvaržymas buvo skaudžiausias smūgis, suduotas rusų tautai. Ypač pajuto jį kariškiai, karinių įmonių darbininkai, o juk tų karui dirbančių įmonių iš karto priviso daugybė ir jų kasdien daugėjo. Kariškiai ir karinių įmonių darbininkai buvo gerai apmokami, pinigų turėjo daug, tai svaigalams jų negailėjo. Keistų dalykų tuomet galėjai matyti: prabangiuose restoranuose geriamas konjakas, brangūs užsienio vynai, šampanas, o nepasiturintis žmogus pasitenkindavo denatūruotu spiritu arba politūra. Greit buvo rasti būdai apvalyti degamąjį spiritą nuo jo violetinės spalvos ir iš dalies nuo jo kvapo. Tam gera priemonė, tarp kitko, kalio permanganatas. Taip pat iš politūros atskirti

nepageidaujamas priemaišas buvo rasti tinkami metodai, ir įgudę girtuokliai net labiau buvo linkę gerti apvalytą denatūruotą spiritą negu paprastą degtinę, nes šis gėrimas buvo stipresnis. Įdomių vaizdų galėdavai matyti prašmatniuose restoranuose. Publikos daug, alkoholinių gėrimų ant stalų nematyti, tik kai kur stovi mineralinio vandens buteliai ir stiklinės. Kelneriai bėgioja su kavinukais ir kaskart pila „kavą" svečiams į stiklines. Pasirodo, kad tie mineralinio vandens buteliai pripildyti degtinės arba spirito. Tie kavinukai, kuriuos nešioja kelneriai, pilni degtinės, o ne kavos.

Svarbiausias vyno kraštas – tai Rusijos pietūs, Kaukazas ir Krymas, tai iš ten daugiausia vyną ir „šmugliuodavo". Tam tikdavo visokie indai, statinės arba skardinės su klaidinančiais užrašais. Žinoma, vertingiausias ir labiausiai pageidaujamas gėrimas buvo spiritas; tad jo gabentojų išradingumas pasiekė tobulybę. Viena techninių priemonių buvo tokia: padaromas skardinis šarvas iš dviejų dalių – viena dalis nugarai, kita krūtinei. Jos turi dvigubas sieneles, o tarp tų sienelių – tarpas, į kurį supilamas spiritas. Abidvi šio šarvo dalys sujungiamas dirželiais. Tai buvo patogus ir praktiškas įrengimas.

Dėl prasidėjusios infliacijos prekės ėmė brangti, pritrūko miltų, mėsos ir šiaip reikalingiausių produktų. Padėtis buvo geresnė tolimoje provincijoje, ypač Rusijos pietuose, pavyzdžiui, Ukrainoje. Atsirado ypatingas verslas – važiuoti į Ukrainą, prisipirkti maisto produktų ir, atvežus į Peterburgą ar į Maskvą, parduoti dar brangiau.

Vertelgos, kurie tuo vertėsi, dažniausiai turėdavo didelį maišą, kurį ir prikimšdavo pirktų produktų, todėl įsigalėjo pavadinimas „mešočnik", atseit maišininkas. Geroji šio verslo pusė buvo ta, kad maistu bent šiek tiek buvo aprūpinamos šiaurės gubernijos ir miestai, bet, antra vertus, tie „mešočnikai" užkimšdavo traukinius, ir normaliam keleiviui važiuoti traukiniu pasidarė beveik neįmanoma. Didžiausia keleivių dalis buvo „mešočnikai", kiti – spekuliantai ir kariškiai, o tarp pastarųjų daugybė pabėgusių iš fronto kareivių. Dėl to galima įsivaizduoti, kokioje aplinkoje atsidurdavo padorus keleivis, kuriam reikėdavo važiuoti Rusijos traukiniais.

Infliacija vis didėjo, pinigai vis labiau prarado vertę. Degtinės talpos vienetas pakeitė piniginį vienetą.

1916 metais rudeniop Lietuva buvo vokiečių okupuota, tad likau atkirstas nuo savo krašto.

Mano laboratorija „Zootom" karo pradžioje dirbo dar sėkmingai. Kaip jau minėjau, vyriausybės sferose tada pasireiškė tendencija kiek galima palaikyti vietinę produkciją ir atsisakyti užsienio prekių. Bet mano pagaminti preparatai kaskart buvo mažiau reikalingi, o reikalinga buvo duona, mėsa ir kitas maistas, taip pat kuras butams apšildyti ir daugybė daiktų gyvenimui palaikyti.

Pamažėl mano dirbtuvė visai sunyko, ir aš pradėjau dirbti Žemės ūkio ministerijoj Petrograde. Blogas aš buvau valdininkas, bet tuo laikotarpiu asmeninė valdininko kvalifikacija neturėjo didelės reikšmės. Valdininkaudamas išsilaikiau iki 1917 metų. Tų metų kovo 12 dieną (o pagal seną stilių, kuris tuo laiku buvo privalomas – vasario 25 dieną) sukilo Petrogrado garnizonas, paėmė arsenalą ir išlaisvino politinius kalinius. Dviem dienom vėliau tas pats įvyko Maskvoje. Prasidėjo Rusijos revoliucija. Pirmiausia buvo griebtasi panaikinti policiją, tarytum ši institucija būtų buvusi svarbiausias carizmo ramstis. Nesiimu aprašyti revoliucijos eigos, nes dienyno nerašiau, o, antra, nesu istorikas ir bijausi neteisingai interpretuoti tą ar kitą faktą. Be to, šiandien, praėjus penkiasdešimčiai metų (Autorius tas eilutes rašė apie 1967 metus.- *Red. past.*), daug ką būsiu užmiršęs. Bet kai kurie epizodai labai įstrigo atmintyje.

Pavakare sužinojau apie arsenalo paėmimą, ir man teko eiti pro šalį.Ten pilna kareivių ir civilių žmonių, veikiausiai įvairių įmonių darbininkų. Iš arsenalo patalpų jie neša glėbius kariškų šautuvų, naujų, vazelinu išteptų. Netoli arsenalo prigludęs prie sienos stovi paauglys laiko rankose visą „stopką" kartoninių dėžučių su brauningo pistoletais ir nebrangiai juos parduoda. Didelėse miesto centro gatvėse, kaip Nevskio ir Liteinyj prospektuose, buvo daug prašmatnių parduotuvių. Kai kurios jau išplėšto. Pirmučiausia – medžioklės sporto krautuvės. Gatvėse sutinku vieną kitą driskių, nešiną puikiu medžiokliniu šautuvu, o ant šaligatvių pribarstyta tuščių gilzių ir kartoninių kamščių. Reiškinys pateisinamas, nes ginklai reikalingi. Bet po to ateina eilė alkoholinių gėrimų krautuvėms. Kareiviai ir šiaip visokie žmonės nešasi visokių gėrimų butelius. Kiti net atvažiavę su vežikais kraunasi į vežimus butelių kiek tik gali panešti. Ateina eilė kitoms krautuvėms, lūžta durys, zvimbia stiklų šukės...

Kai kurie šveicoriai uždarė vartus ir duris, kad atsitvertų nuo kareivių ar šiaip ginkluotų užpuolikų. Bet nuo to buvo tik blogiau. Užpuolikai, aptikę uždarytas duris, tikėdavosi rasti ten ar revoliucijos priešų, ar kažin kokių turtų, tad, išsprogdinę duris, įsiverždavo vidun. Ypatingas įniršis tą dieną užgriuvo policiją. Ginkluotos sukilėlių grupės vesdavo gatvėmis nuginkluotus policininkus, dažniausiai be kepurės ar kitokiu būdu paniekintus. Sukilėliai įsiverždavo į geresnius butus, kurių daugiausia buvo miesto centre, Nevskio, Morskaja, Litejnyj prospekt ir kitose gatvėse. Ten gyveno aukšti pareigūnai, ministrai, generolai. Tad sukilėliai, įsiveržę į jų butus, dažnai išsivesdavo uniformuotą, o kartais ir ordinais pasipuošusį aukštą kariškį, nušaudavo jį vietoje arba įkėlę į sunkvežimį nuveždavo nežinia kur. Ypač žiaurūs buvo jūrininkai.

Pirmą revoliucijos dieną dar buvo matyti uniformuotų karininkų, bet jau kitą dieną jie pasirūpino persirengti civiliais drabužiais, o jei pasirodydavo karininkas su antpečiais, jam tuos antpečius nuplėšdavo. Bet buvo ir tokių ka-

rininkų, kurie mėgino pasipriešinti. Jie be ilgų kalbų buvo nušaunami vietoje. Mano akivaizdoje Nevskio gatvėje darbininkų grupė buvo nutvėrusi karininką ir dėl kažko su juo ginčijosi. Tuo momentu priėjęs karo laivyno jūrininkas stvėrė šautuvą, perdūrė karininką durtuvu ir nuėjo toliau.

Gatvėse niekur nebuvo saugu. Šaudo kone visur, nuolat zvimbčioja kulkos, vis užmušdamos kokį atsitiktinį praeivį. Į sostinę kaskart atvyksta nauji kariuomenės daliniai. Iš pradžių dar neaišku, koks jų nusistatymas. Dažnai jie ir patys nespėję dar apsispręsti, svyruoja. Bet dažniausiai pasiųsti agitatoriai greit juos įtikina, ir jie pereina revoliucijos pusėn. Kartą mano akivaizdoje įvyko toks karo padalinio posūkis. Į Peterburgą atvyko kazokų pulkas ir ramiai jojo Nevskio prospektu, o netoli Sadovajos gatvės priešais juos išniro civilių žmonių demonstracija. Tarp abiejų grupių liko nedidelis tarpas, ir kazokų vadas davė įsakymą šaudyti. Kazokai nesiskubino, įvyko pokalbis su vadu, aš tik išgirdau klausimą: „Į ką šaudyti?". Tuo momentu demonstrantai jau susimaišė su kazokais. Šūvių nebuvo, kilo tik bendra maišatis.

Daugelis kareivių revoliucijos įvykius pavertė sau pramoga. Svarbi šios pramogos priemonė – automobiliai, kuriuos kareiviai pasisavindavo iš kur tik galėjo – iš įstaigų, iš privačių garažų. Grupė kareivių, susikimšusių automobilyje, važinėdavo po miestą. Ant abiejų automobilio sparnų gulėdavo po vieną kareivį su atkištu į priekį šautuvu. Kiekvieną akimirką jie pasiruošę šauti. Maloni pramoga šaudyti į kabančias gatvėse elektros lemputes arba į viešbučių bei restoranų lemputes prie įėjimo. Atėjo eilė ir patiems restoranams. Kareivių ir šiaip darbininkų bei kitų neaiškaus plauko žmonių gaujos, apsiginklavusios koviniais ir medžiokliniais šautuvais, revolveriais, atimtais iš karininkų kardais, persijuosę kulkosvaidžių juostomis, įsiverždavo į prašmatnių restoranų sales, į kabinetus, užimdavo visas vietas ir bematant apvalydavo ir bufetus, ir virtuves. Prie kareivių prisidėdavo prostitutės. Peterburge jų ir šiaip jau buvo daug, o karo metais dar padaugėjo. Vargas padoriai lankytojų kompanijai, kurią aptiko restorane tokia gauja. Šie lankytojai, atseit „buržujai", turėdavo atsiteisti už visus buržuazijos piktus darbus, būdavo išniekinami, iškoneveikiami ir, geriausiu atveju, tik išmetami iš restorano, o jų vietą užimdavo kareiviai ir prostitutės. Bet būdavo ir smurto atvejų, kai padorioji publika skaudžiai nukentėdavo.

Revoliucijai prasidėjus, žymi visuomenės dalis jautė jai simpatijas, žinoma, išskyrus aukštąją valdininkiją ir turtuolius. Tarp žmonių, net ir nepažįstamų, jautėsi kažkoks artumo jausmas, tarytum atmosferoje paplito žmogaus meilė žmogui. Bet tai buvo trumpalaikis reiškinys. Vietoj jo greit įsivyravo pasibjaurėjimas smurtu, prievarta, žiauriu elgesiu su nekaltais žmonėmis, grobuoniškumu. Rusų tautoje, net tarp rusų inteligentų, visuomet vyravo tam tikri kraštutinumai. Visuomenės dauguma buvo už kraštutines reformas, tarp

kitko, už proletariato diktatūrą, net už anarchiją. Dabar Rusijos visuomenė konkrečiai tas visas gėrybes pajuto, ir įvyko griežtas posūkis atgal.

Nuo pat revoliucijos pradžios Rusijos visuomenėje iškilo dvi srovės: kairioji ir dešinioji – bolševikų ir nebolševikų. Beveik visa inteligentija ir valstiečiai laikėsi dešiniosios pusės, o kariuomenė ir miestų darbininkai – kairiosios. Iš pradžių atrodė, kad jeigu valdininkija nepalaikys bolševikų ir pasitrauks iš užimamų vietų, valstybinis aparatas žlugs ir drauge žlugs bolševizmas, tuo labiau kad valstiečiai niekuomet nesutiks su žemės nusavinimu. Dauguma valdininkų ir pasitraukė iš užimamų pareigų, o kartu susidarė fondas (atrodo, Sibire), kuris išmokėdavo valdininkams algas, nors jie būdavo nutraukę darbą. Bet dešinieji arba, teisingiau kalbant, reakcingieji elementai nesugebėjo sukurti stiprios organizacijos. Buvo tai palaida bala. Pačių dešiniųjų pozicijos irgi susvyravo, nebuvo vieningos nuomonės, antra, baimintasi dėl savo materialinės padėties, dėl rytojaus. Tad atskiri žmonės slaptai nuo kitų siūlė bolševikams savo paslaugas. Bolševikai mielai tuos pasiūlymus priėmė, nes jiems buvo labai reikalingi kvalifikuoti darbuotojai visam valstybiniam aparatui. Antra vertus, daugelis žmonių dar netikėjo bolševikų pergale ir laukė išganymo iš laikinosios vyriausybės, t. y. Kerenskio ir „baltųjų" generolų – Denikino, Krasnovo, Kolčako, Karelino.

Peterburge, Maskvoje ir kituose dideliuose centruose prasidėjo badas. Ir ne dėl to, kad trūko maisto, bet dėl to, kad prekių savininkai slėpė jas, numatydami dar didesnį trūkumą ir nepasitikėdami laikinai išleistais pinigais. O tų pinigų išvaizda tikrai buvo neįtikinanti – maži popieriukai maždaug degtukų dėžutės formato, dvidešimties, keturiasdešimties rublių markės, o jų prispausdinti ištisi dideli lapai, kuriuos savininkas pagal reikalą turėdavo sukarpyti smulkesnėmis kupiūromis. Manau, kad tokių lapų nesunku buvo atspausdinti dideliais kiekiais, o jiems nešioti reikalingas nemažas portfelis. Su maistu Peterburge vis sunkiau, daug kas badauja. Kas tik gali – važiuoja į provinciją ir ten tolimuose kaimuose mainais gauna duonos, mėsos ar naminių paukščių. Apskritai mainų prekyba įsigalėjo, bet buvo persekiojama, ir todėl vykdavo slaptai. O persekiojama ji tuo sumetimu, kad buvo laikoma spekuliacija, ir kas tik prekiauja – tas spekuliantas. Bet nešališkai kalbant, tie neva spekuliantai, pateikdami žmonėms šiokią ar tokią prekę, gelbėjo nuo bado mirties sostinės gyventojus.

Infliacija vis didėja. Dar prieš nuverčiant carą Nikolajų trūko metalinių monetų, t. y. kapeikų. Kažkuris ekonomistas pasiūlė vietoj jų paleisti apyvarton pašto ženklus. Taip ir buvo padaryta – jie buvo išspausdinti ant storo popieriaus, po keliasdešimt markių viename kanceliarinio formato lape. Bet, padidėjus infliacijai, jų atsisakyta, nes kapeikos jau nebeturėjo vertės, o gal ir dėl to, kad tose markėse buvo caro Nikolajaus atvaizdas, ir perversmo šalininkui

buvo nemalonu į jį žiūrėti. Nedaug daugiau vertės turėjo laikinosios vyriausybės įvesti pinigai, kuriuos vadino „kerenkomis". Jie buvo tik stambių kupiūrų, po 20, po 40 rublių ir daugiau. Kupiūros buvo apytikriai degtukų dėžutės dydžio, – menko popieriaus ir labai nepatrauklios išvaizdos. Apyvartoje dar buvo ir caro pinigai. „Kerenkų" nelabai kas norėjo imti, o reikalaudavo vis carinių pinigų, ypač stambių, pavyzdžiui, šimtrublių popieriukų. Taigi nusistatė tam tikras paritetas tarp senų ir naujų banknotų. Ypač atkakliai „kerenkų" atsisakydavo kaimiečiai, o pasitikėdavo vien cariniais pinigais. Ir Lietuvoje buvo panašūs santykiai. Ir net labai ilgai – rodos, iki 1921 metų. Tuomet Lietuvos kaime už „kerenkas" negalėjai nieko pirkti, už „ober-ostus" – šiaip ne taip, o cariniai pinigai buvo labai pageidaujami, ir, mūsų kaimiečių nuomone, tai buvo tikri pinigai. Todėl ir bolševikų komisarai Vilniuje, vokiečiams išėjus, buvo cariniais pinigais aprūpinti.

Įsiliepsnojus revoliucijai, vienas labiausiai pasibaisėtinų dalykų buvo kelionės ne tik traukiniais, bet ir miesto susisiekimo priemonėmis – tramvajais, nes tuomet autobusų dar nebuvo. Tramvajai visuomet pilni pilnutėliai. Laukti bent kokio mandagumo iš keleivių nemėgink. Dažnai kareiviai su šautuvais ir visa apranga susigrūsdavo į tramvajus, juo labiau kad kariškiams ir mokėti nereikėdavo. Tuomet paprastas civilis žmogus nei įlipti, nei išlipti negalėdavo. Ant tramvajaus laiptų kabėdavo ištisos „kekės" žmonių ir neretai visa tokia kekė būdavo nubraukiama priešais važiuojančio sunkvežimio. Vargšės tos moterys, kurios patekdavo į tokią kariaunos kamšatį, ypač jei dar kiek geriau apsivilkusios, kitaip sakant – „buržujkos". Pašaipoms ir paniekai nebūdavo galo.

Prie šių nemalonumų prisidėdavo dar utėlės. Nors Rusija visuomet buvo utėlėta, bet vargiai kada nors taip labai, kaip per Pirmąjį pasaulinį karą ir revoliuciją. Utėlių parsinešdavo iš visur – iš turgaus, iš kino, iš tramvajaus, iš geležinkelio stoties. O utėlės yra dėmėtosios šiltinės sukėlėjos ir palydovės, todėl ir prasidėjo didžiulė epidemija, virtusi kone pandemija. Tokiomis aplinkybėmis dėmėtoji šiltinė sudarė pavojų ir pačiai revoliucijai.

Nors maisto produktų trūko, buvo galima pastebėti keistą reiškinį. Miesto skerdykloje gulėjo ištisi kalnai skerdienos, o kadangi artėjo pavasaris ir atšilo oras, šita mėsa buvo jau gerokai papuvusi, jos spalva žalsva, plito nepaprastas dvokas. Ji buvo kemšama į tam tikras krosnis ir deginama, o nuo to sklido dar baisesnė smarvė. Girdėjau, kad šitaip galutinai sugedo galybė transportų sibirinių žuvų ir mėsos. Vienas epizodas įstrigo mano galvoje: pirmomis revoliucijos dienomis į Nevskio prospektą įvažiavo sunkvežimis, su kaupu prikrautas sūdytų Amūro lašišų (keta), o ant jų stovėjo raudonarmietis su šautuvu. Sustojus sunkvežimiui, raudonarmietis kreipėsi į publiką, pradėjo prakalbą: „Kraugeriai buržujai sako, kad nėra maisto, o maisto štai kiek, žiūrėkit... gal

kas nori?". Čia jis savo durtuvu persmeigė kelias žuvis ir atkišo į minią ten, kur aš stovėjau... bet ši dovana manęs nepasiekė, akimirksniu buvo arčiau stovinčiųjų nugriebta.

* * *

Stojo 1918 metai. Nekantraujame, norime kuo skubiausiai vykti į Lietuvą. Reikia išsirūpinti visokių leidimų, bet esant bendrai suirutei, tai nelengva. Einu pas Z. Aleksą (Angarietį). Jis mane priima šaltai, galima pasakyti, net šiurkščiai. Išdėstau savo reikalą. Važiuoti jis nepataria, nes, girdi, ten susidarė buržuazinė valdžia, geriau pasilikti Rusijoje. Nieko nepešiau. Einu pas V. Kapsuką-Mickevičių. Pasikalbėjimas buvo draugiškas, nuoširdus, greit gaunu leidimą. Mūsų, norinčių važiuoti į Lietuvą, susirinko aštuoniolika žmonių. Ilgas dokumentų tikrinimas, bagažo apžiūra, – ir pagaliau nuo mūsų atskiria mano žmonos brolį Ričardą Paškauską, nes jis – buvęs karininkas. Nuliūdęs stovi jisai perone, o mūsų traukinys jau pajudėjo. Tik staiga Paškauskas šoko į riedantį traukinį, ir visi nuvažiavome. Atkeliavome iki Pskovo, iki laikinos demarkacinės linijos, o ten jau vokiečiai. Prašome leisti mus toliau, bet kur tau, nenori sutikti, kalba įžūliai, tad laukiame vieną, antrą, trečią dieną. Pagaliau praneša, kad važiuoti jau leista. Vėlai vakare sėdame į traukinį kartu su kariškiu vokiečių palydovu. Iš ryto esame jau Vilniuje – ilgas dokumentų tikrinimas ir apsilankymas „Entlausunge".

Gal dabartiniais laikais ne visi žino, kas tai yra „Entlausung". Pažodžiui tai reiškia „išlaisvinti nuo utėlių". Pirmojo pasaulinio karo metais buvo susekta, kad utėlės – tai dėmėtosios šiltinės platintojos. Kur yra utėlių, ten yra ir susirgimų dėmėtąja šiltine. Deja, Pirmojo pasaulinio karo pradžioje šis faktas dar nebuvo žinomas, tad su utėlėmis nebuvo kovota, o žiūrėta į jas vien kaip į nemalonius parazitus. Bet jau karui įpusėjus, vokiečių gydytojo Hasės darbais ir amerikiečio Riketso tyrimais buvo išaiškintas tikrasis utėlių vaidmuo platinant šią ligą ir imtasi priemonių utėlėms naikinti. Bet šios priemonės buvo pavėluotos, ir utėlės spėjo padaryti žmonijai didžiausią žalą. Ypač nukentėjo mažiau kultūringų tautų kariuomenės, daugiausia rusai, prancūzai, mažiau amerikiečiai, anglai. Rusija, kaip jau minėjau, tuomet buvo baisiausiai utėlėta, net didelių miestų, kaip Maskva ir Peterburgas, viešosios įstaigos buvo pilnos utėlių. Jų buvo teatruose, mokyklose, traukiniuose, tramvajuose, tad ir dėmėtoji šiltinė klestėjo. Tokio baisaus pavojaus akivaizdoje vokiečių vyriausybė ėmėsi visokių priemonių kovai su utėlėmis. Organizuota plati propaganda apie utėlės pavojingumą, ir geležinkelio stotyse, mokyklose buvo išplatinti plakatai, kuriuose buvo aiškinama utėlių žala. Važiavimas geležinkeliais buvo

leidžiamas tik tiems, kurie buvo „nuutėlinti", o tam reikalui įsteigti „Entlausungai". Patikrinus mūsų dokumentus, buvome priversti atlikti „Entlausungo" procedūrą – buvome išmaudyti, o mūsų drabužiai dezinfekuoti. Tuomet gavome „Entlausungschein" (liudijimas apie utėlių panaikinimą) ir tik su tokiais liudijimais galėjome pirktis traukinio bilietą.

Pakrikome kur kas norėjo – vieni pasiliko Vilniuje, kiti, kaip aš su žmona, buvome labai pasiilgę gimtojo namo, tad skubiai išvažiavome į Lebiodką. Nepaprastas malonumas buvo po ilgų metų pamatyti gimtąjį namą, motiną, tėvą ir labai mūsų mylimą tetą, apibėgioti sodą ir artimą miškelį, pievą ir taip mylimą pelkę. Buvo tai 1918 metų balandžio 24 diena. Niekur mes iš čia nevažiuosime, galvojau sau, čia paliksime, čia ir mirsime.

Musteikoje

Kaip įgyvendinti savo sumanymus gyvenant Lebiodkoje? Kokios yra galimybės? Kokios tautybės yra tie žmonės čia, aplink mus? Aš nekalbu apie stambesnius žemės savininkus, kurie kalba lenkiškai. Be to, yra katalikai,o katalikybė siejama su lenkybe. Jie linksta į lenkybę, išskyrus gal kalbos dialektą, kuriame yra daug svetimų žodžių – lietuviškų ir gudiškų. Paprasti kaimiečiai iš dalies linksta į rusus, o iš dalies į lenkus. Paklaustas apie tautybę, vietinis žmogus atsako: „Tutejšy",– atseit vietinis. Prasilavinęs kiek toksai vietinis žmogus virsta lenku – jeigu jis katalikas, arba rusu – jeigu stačiatikis. Tiesa, katalikai užima „aukštesnę pakopą". Būdingas buvo toks pasikalbėjimas su stačiatikių tikybos kaimiečiu: „Kokios esi tikybos?". Atsakymas: „Nėra kuo girtis, mužikiškos", t. y. stačiatikių. Nors caro laikais visoje Lietuvoje ir Gudijoje buvo vien rusiškos mokyklos ir net privatus mokymas skaitymo ir rašto lotyniška abėcėle uždraustas, vis dėlto kai kurie dvarininkai laikydavo slaptas mokyklas, kur mokė lenkiškai. Be to, buvo slaptos grupės kaimuose besimokančių vaikų. Svarbiausias tikslas – pramokti skaityti lenkišką maldaknygę.

Su žmona Honorata
(apie 1915 m.)

T. Ivanauskas prie jo 1918 m. Musteikoje įkurtos mokyklos 1966 m.

Šio šimtmečio pradžioje tarp „tuteišų“ Vilniaus gubernijos gyventojų atsirado, nors ir silpna, nacionalinio jausmo prošvaistė. Atsirado, nors ir labai nedaug, inteligentų, kurie laikė save gudais, keletas poetų,keletas rašytojų, kaip Bohuševičius, Marcinkevičius, J. Kupala. Jie rašė ir spausdino knygutes, subūrė kultūrinę draugiją „Zahlanie sonce u naše wakonce“ (Pažvelgs saulė į mūsų langelį). Gudų inteligentai iš pat pradžių turėjo nugalėti vieną kliūtį: dalis gudų buvo katalikai, o kita dalis stačiatikiai. Tad kilo klausimas, kokią abėcėlę pasirinkti. Katalikai buvo linkę į lotynišką, o stačiatikiai į rusišką. Pirmos knygutės, pasirodžiusios gudų kalba, buvo spausdinamos ir ta, ir kita abėcėle. Taigi vos tik atsiradusi gudų tautinio susipratimo idėja buvo skaldoma į dvi dalis. Ši aplinkybė silpnino ją. Reikia pridėti, kad lenkiškos orientacijos žmonės, kaip dvarininkai, kunigai ir kai kurie miestelėnai, visomis jėgomis agitavo už lotynišką abėcėlę. Lietuvos rusai tuo atžvilgiu buvo abejingi, nes jie manė, kad gudų, ypač stačiatikių, surusinimas yra užtikrintas.

Artimiausias nuo Lebiodkos lietuviškas kaimas yra Dubičiai, prie Pelesos upės, o truputį toliau, girių glūdumoje, nemažas Musteikos kaimas. Musteika

buvo man jau gerai pažįstama, nes per medžiokles ne kartą esu joje lankęsis. Mane ji ypač traukė savo senovine išvaizdą, išmėtytais miške senovinio stiliaus namais, bitynais, savo atskirumu, maloniu gyventojų būdu ir prisirišimu prie gimtosios kalbos. Dar paauglys būdamas svajojau apsigyventi šiame krašte. Savo žmonai dažnai pasakodavau apie tas girias ir apie Musteikos kaimą, tad ji persiėmė mano svajonėmis, o būdama pedagogė, tikėjosi įkurti tame kaime pradinę mokyklą. Ilgai nesiruošėme. Pakinkėme arklį, sudėję į vežimuką reikalingiausius namų apyvokos daiktus, ir 1918 metų lapkričio 14 dieną iš Lebiodkos pamažėli patraukėme į Musteiką. Sakau pamažėli, nes mūsų bjauriais, kartais klampiais, o kartais smėlėtais keliais vargiai galima skubiai važiuoti, o kelio iki Musteikos – keturiasdešimt kilometrų. Tiesa, antra kelio pusė jau eina mišku ir tik vienoje vietoje – tarp Zubravo ir Pagarendos kaimų reikia klampoti pelkėtu Katros krantu ir pervažiuoti senovinį drebantį tiltą. Nuo Katros upės iki Musteikos – tik aštuoni kilometrai.

Jau vakaro prieblandoje atvykome į paskirties vietą. O paskutiniai kilometrai – patys sunkiausi. Kaimas, į kurį važiavome, yra prie Musteikos upelio. Jo krantai pelkėti, apaugę viksvų kupstais, o kadangi upelis labai vingiuotas – per jį permesti du tilteliai. Dešinėje, ten, kur sename berže yra „busilo" (gandro) lizdas, kur stovi kryžius, reikia pasukti į dešinę. Ten, ant upelio paties kranto, prie pat tilto gyveno ūkininkas Jonas Miškinis, mano senas pažįstamas, nes per savo medžiokles užvažiuodavau pas jį ir neretai nakvodavau. Taigi pirmą informaciją dėl mokyklos turėjome čia gauti.

Miškiniai turėjo padorų namą, kaip ir visi musteikiečiai, nes čia miško kiek nori ir pasistatyti namą nebrangu. Pasisveikinę pasikalbėjome apie kasdienius reikalus, išdėstėme savo sumanymus. Svarbiausia – rasti mokyklai patalpą. Pasirodo, reikalas visai nesudėtingas – Miškiniai galį užleisti pusę savo namo. Jie patenkinti, kad jų pačių vaikams bus patogumas. Taigi pusė mūsų rūpesčių iš pat pradžių atkrito, o mokinių netrukus atsirado ir jų skaičius nuolat didėjo. Miškinių namas stovėjo šiek tiek nuošaliau kitų Musteikos sodybų, todėl tai buvo ramus kampelis. Kitos kaimo sodybos buvo blogesnėje padėtyje, nes ten dar lankėsi vokiečiai kareiviai, kurie iš Lietuvos nespėjo arba nenorėjo išeiti. Jie reikalaudavo maisto, bet neretai ir parduodavo savo ginklus, šautuvą ar automatinį pistoletą. Pinigų jie dažniausiai neimdavo, o prašydavo duonos, lašinių. Iš vieno vokiečių sanitarinio dalinio už menką atlyginimą gavau du mikroskopus.

Mano žmona turėjo jau geroką mokytojos stažą, o aš, nors ir nebuvau mokytojas, vis dėlto pagal savo profesiją su mokyklomis turėjau artimų ryšių. Pas mus buvo prisirinkę gerokai vadovėlių ir šiaip vaikų literatūros. Be to, aš turėjau daugybę mokymo priemonių, atsivežtų iš savo mokslo priemonių dirbtuvės Petrapilyje. Mums daug padėjo Miškinienė, apsišvietusi moteriškė,

gerai supratusi mokyklos reikšmę ir visomis jėgomis padėjusi mokyklą įrengti. Dabar, rašydamas šias eilutes, t. y. praėjus 37 metams ir mirus abiem Miškiniams, sužinojau, kad Musteikos mokykla tebėra tame pačiame name, kur mes ją įkūrėme.

Mokinių skaičius ėmė didėti kasdien, tad netrukus mūsų „klasė" buvo pilna. Tuojau pristigom vadovėlių, sąsiuvinių. Trūkstamų dalykų parūpinti man pačiam teko vykti į Vilnių pėsčiam, nes kitokio susisiekimo nebuvo.

Mūsų namas greit įgijo tikros mokyklos išvaizdą. Sienos pasipuošė žemėlapiais, paveikslais, iš kurių dalis buvo pačių mokinių padaryta. Atsirado botanikos rinkinių – samanų, kerpių, spygliuočių medžių kankorėžių, o pavasarį – kitų augalų. Mokiniai labai domėjosi gyvulių ir paukščių preparavimu, nes aš vis nesilioviau didinęs savo kolekcijų. O medžiagos čia buvo labai daug. Bet labiausiai vaikai domėjosi paprasčiausiais fizikos, ir chemijos eksperimentais. Mes turėjome nemaža mėgintuvėlių, kolbų, retortų, lempučių ir kitų reikmenų, taip pat daug visokių reagentų pagaminti vandeniliui, deguoniui, anglies dvideginiui ir kt. Tai būdavo įdomiausios pamokos, sukeliančios didžiausią nusistebėjimą. Kaipgi nenustebsi, jeigu liepsnojanti skiedrelė, įkišta į stiklinį cilindrą su anglies dvideginiu, bemat užgęsta, o geležinė spyruoklė, su žarijos gabaliuku gale deguonyje dega, skleisdama akinančią šviesą. Arba kokį efektą padaro uždegtas vandenilio ir deguonies mišinys, su trenksmu susprogdindamas indą, kuriame jis buvo. Vaikai su didžiausiu įtempimu sekdavo, kaip mano žmona ruošiasi eksperimentui, kartkartėmis prabildami: „Janka, cik nenusgųsk" ar pan. Labai patrauklūs buvo paprasčiausi bandymai su elektra ir kai kurių cheminių junginių gaminimas, ypač amonio jodido, kuris išdžiūvęs sprogdavo su trenksmu.

Su mikroskopais mes galėjome nagrinėti lapo sandarą, chlorofilo grūdelių pasiskirstymą. Lapų žiotelės vaikus paprastai labai stebindavo. Bet dar labiau vaikus domino srutų lašelis su nesuskaitoma daugybe bakterijų ir kitų smulkių organizmų.

Norėdami pademonstruoti, kaip veikia kraujagyslių sistema, mes naudodavome chloroformuotas varles ir žiurkes. Širdies darbas buvo labai aiškiai matomas, o kraujo sudėtį nagrinėdavome naudodamiesi mikroskopiniais preparatais. Kraujo judėjimą kapiliaruose parodydavome šitaip: chloroformuotos, bet gyvos varlės plaukiamąją užpakalinių kojų plėvelę įtempdavome ties apvalia skylele, padaryta medinėje lentelėje. Lentelę pastatydavome ant mikroskopo staliuko taip, kad skylelė atitiktų objekto lęšį. Tuomet aiškiai matyti smulkiausi kapiliarai ir kraujas su raudonųjų kraujo kūnelių srove. Tam reikalui taip pat tinka mažyčių žuvelių pelekai, ypač uodegos pelekas.

Mūsų pedagoginį darbą apmokėdavo patys valstiečiai. Gaudavome ho-

norarą, tiesa, ne pinigais. Dažniausiai – maisto produktais. Pavyzdžiui, kai reikėdavo leisti į mokyklą jaunesnį vaiką, motinos ateidavo pasikalbėti ir šia proga atnešdavo gražų sūrelį ar dešimtį kiaušinių. Pavasariop, kai prasidėdavo lydekų nerštas ir šios žuvys išeidavo į patvinusias Musteikos aukštupio pievas, vyrai žeberklais nudurdavo arba nušaudavo vieną kitą lydeką. Tuomet mes irgi sulaukdavome dovanų. Kartais gaudavome savotiško produkto – saldžios klevo sulos, kuri tuo metu, stingant cukraus, iš dalies jį atstodavo. Kartais gaudavome ir nevalgomų dalykų. Visi žinojo, kad mes renkame etnografinius objektus, todėl atnešdavo įvairių medžio drožinių, skaptuotų kultuvių, samčių, medinių šaukštų, o moterėlės iš savo skrynių dažnai išimdavo senovinių austų juostų. Jų mes sudarėme geroką rinkinį.

Taip ir slinko mūsų turtingos dienos, ir aš jas laikiau gražiausiomis savo gyvenimo dienomis.

Mano žmona dirbo be pertraukos, bet aš nebuvau toks stropus ir dažnai atsitraukdavau nuo darbo, nes kartais atbėgdavo mano draugai medžiotojai ir pranešdavo, kad ten ir ten susekti šernai ar vilkai, reikėdavo tučtuojau organizuoti medžioklę. Užtat medžioklės laimikiu galėjome maitintis, nes, pavyzdžiui, nušautą šerną padalijus į keturias dalis, kiekvienas mūsų gaudavome nemažą mėsos luitą. Tarp mūsų buvo įsigalėjęs toks paprotys, kad laimikį visuomet dalijasi visi medžioklės dalyviai, o jei pasitaikydavo mažesnis žvėris, pavyzdžiui, lapė, tai tas, kuris paimdavo kailį, sumokėdavo atitinkamą dalį kailio vertės.

1919 metų pavasarį Musteikoje labai padažnėjo nekviestų svečių. Vokiečius pakeitė lenkai. Dvi karo formacijos įsikūrė Lietuvoje: „Jazda Tatarska" ir „Strzelcy nadniemenscy". Jie susidėjo iš Lietuvos šlėktos jaunuolių, avantiūristų, nuotykių ieškotojų. Buvo tai raiteliai, prievarta atėmę arklius iš ūkininkų. Jau 1919 pavasarį jie ėmė lankytis Musteikoje, tarp kitko, ir mūsų mokykloje. Iš pradžių jie buvo nedrąsūs, prašydavo mėsos, kiaušinių, naminių paukščių, bet kadangi kaimiečiams tie apsilankymai įgriso, prašymai likdavo bergždi. Kai kada tie lankytojai panaudodavo gudrybių. Štai atėjęs lenkų kareivis žengė trobon, pagerbė Dievą „Tebūnie pagarbintas Jėzus Kristus", paskui atsisukęs į kampą, kur yra šventieji paveikslai, atsiklaupė ir pasimeldė. Toks elgesys paveikdavo mūsų kaimietes, ir tokiam svečiui būtinai duodavo kiaušinių ar lašinių, ar kito ko. Tačiau toks elgetavimo būdas, nors ir buvo sėkmingas iš pradžios, greit prarado sėkmę.

Lenkų jau padaugėjo, o kartu padidėjo ir jų įžūlumas, jie tiesiog puldavo kaimą, atimdavo duoną, nušaudavo kokį paršą. Musteikos kaimo gyventojai buvo neblogai apsiginklavę, turėjo šautuvų iš pasitraukusių vokiečių, tad galėjo priešintis ir keletą kartų atrėmė įsiveržusius lenkus. Per vieną susirėmimą

buvo nušautas jaunas kaimietis Mikas Gaidys, kurio aš labai gailiuosi, nes tai buvo apsišvietęs žmogus, geras Lietuvos pilietis.

Neilgai trukus lenkai atkreipė dėmesį į mūsų mokyklą. Buvo tai 1919 metų balandžio 24 dieną. Atvykęs „Jazda Tatarska" padalinys apsupo mokyklą, visų pirmiausia ieškojo manęs, bet manęs namie nebuvo, buvau išvykęs į Marcinkonis. Mokyklos namą iškrėtė, paėmė mano medžioklinį šautuvą, laikrodėlį, pinigus, o mokyklos reikmenis sunaikino. Kadangi manęs nerado, buvo suimtas Miškinių sūnus Jonas, kaip įkaitas iki to laiko, kol aš pasirodysiu. O laikas duotas iki dešimtos valandos vakaro. Apie įvykį pranešė man Marcinkonyse iš Musteikos pasiųstas žmogus. Taigi turėjau laiko iki vakaro ir ketinau tuomet pasiduoti lenkams, kad šitaip išlaisvinčiau suimtą jaunąjį Miškinį. Tą patį vakarą, kai jau ruošiausi vykti pas lenkus, mano pažįstamas Marcinkonyse pranešė, kad Miškinis iš arešto pabėgo, tad ir man nėra reikalo lenkams rodytis.

Jau buvo pavasaris. Nelemtas lenkų puolimas užbaigė mūsų mokyklos metus. Be to, piemenukams jau reikėjo pradėti miškuose gyvulius ganyti. Aš ir žmona išvykome į Kauną, nes mano tėviškė ir Vilnius buvo lenkų okupuoti.

Būdamas Musteikoje, ypač pavasarį, aš surinkau nemaža vertingų daiktų būsimam Kauno zoologijos muziejui. Mano geriausi padėjėjai buvo mūsų mokiniai – jie mokėjo aptikti slapčiausius miško reiškinius ir parodyti juos man.

1919 metų įvykiai ir santykiai su Lenkija. Nuotaikos Lietuvoje. Bermontininkai

1919 metų vasarą santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos stipriai įkaito, nes Lenkijos kariuomenė užėmė Vilnių ir dar didelę rytinės ir pietinės Lietuvos dalį. Lenkai primygtinai siūlė Lietuvai savo federacijos planus. Lietuva visais atžvilgiais buvo reikalinga Lenkijai, nes Pilsudskio planai didingi – prie Lenkijos jis ketino prijungti ir kitus kraštus šiaurėje bei rytuose. Aplinkybės jam buvo palankios. Vokiečiai ką tik pasirašė Versalio taiką, vokiečių kariuomenė apleido didesnę Lietuvos dalį. Tuo pačiu laiku lenkų kariuomenė sėkmingai nustūmė ukrainiečius Galicijoje. Rytuose panaši sėkmė: lenkai užėmė Minską. Tad Lietuvos klausimas įgijo Pilsudskiui ypatingą reikšmę.

Tų pačių metų liepos 31 dieną Pilsudskis kartu su L. Vasilevskiu[22] atvyko i Vilnių ir ėmė energingai veikti, į pagalbą pasikvietęs patarėjų iš Kauno Lietuvos, daugiausia stambių dvarininkų, kaip antai kunigaikštį Konstantiną Radvilą iš Taujėnų paskyrė net tarėju ir reikalo žinovu. Anot Pilsudskio, tiek Kauno pusėje, tiek lenkų okupuotoje Vilniaus pusėje turį lygiagrečiai įvykti rinkimai į Seimą, o išrinktieji abiejų pusių nariai turį susirinkti Vilniuje ir ten nustatyti Lietuvos santykius su Lenkija.

Lietuvos Vyriausybė į šį sumanymą pažiūrėjo neigiamai ir, kaip anksčiau, teigė, kad Kaunas, Gardinas ir Suvalkų kraštas – tai Lietuva ir vien Lietuva turėtų juos spręsti. Vasilevskis šiuo klausimu rašė Pilsudskiui: „Reikia labai atidžiai stebėti įvykius ir, pakitus santykiams, klausimą kelti iš naujo". Ką tie „pakitę santykiai" reiškė – paaiškėjo netrukus. Vasilevskio, Koscialkovskio ir Slaveko sumanymu, reikią Lietuvoje padaryti perversmą, nuversti esamą Vyriausybę ir sudaryti naują, kuri sutiktų sudaryti federaciją su Lenkija. Šį sumanymą ypač palaikė „Kauno žemės lenkų komitetas". Pačiai Lenkijai vis dėlto buvo aišku, kad šis sumanymas negali įvykti taikiu būdu, tad reiks panaudoti ginklus. Apie tai rašo generalinis Rytų žemių komisaras M. Kosakovskis: „Kauno Lietuvoje įvyks sukilimas, nukreiptas prieš Valstybės Tarybą. Bus sušaukti lenkai, susidarys įvykęs faktas ir klausimas bus beveik išspręstas". Dalykas buvo skubus, nes greitai Lietuvoje turėjo įvykti Seimo rinkimai, ir lenkų pusė prašė kariškos pagalbos. Šio projekto šalininkams viskas atrodė paprasta, lengvai įvykdoma, o kaip vėliau

[22] L. Vasilevskis buvo Pilsudskio patikėtinis ir, jo manymu, Lietuvos reikalų žinovas.

pasirodė, Lietuvos padėtis nebuvo tokia kritiška, kaip jie manė. Oficialiai jie rašė: „Sleževičiaus[23] padėtis yra beviltiška: pinigų stoka, pusė krašto vokiečių valdoma, kariuomenės neištikimybė, stoka pasitikėjimo, – pranašauja jam neišvengiamą žlugimą", – ir pakartotinai tvirtino, kad tik nedidelė veikėjų saujelė yra lenkams priešinga, o šiaip Lietuvos liaudis yra lenkams palanki. Lenkų generalinis štabas dar tų metų balandžio mėnesi raportavo: „Pakanka dviejų savaičių okupacijos, kad Lietuvos liaudžiai būtų įkvėptas palankumas Lenkijai".

Taigi jau nuo 1918 metų pabaigos buvo ruošiamas perversmas. Iš pradžių viskas vyko lėtai, bet 1919 metais, atvykus į Kauną leitenantui R. Kavalecui, sąmokslininkų reikalai įgijo aiškesnį užmojį. R. Kavalecas, veikdamas Adamo Juzviko slapyvardžiu, ikūrė Kaune POW (*Polska Organizacja Wojskowa*), pavaldžią vyriausiajai organizacijai Suvalkuose. Ši „peoviakų" organizacija Kaune gegužės mėnesį turėjo apie 100 narių, jau buvo įsteigti jos padaliniai Šiauliuose ir Raseiniuose. Plačiai buvo agituojama ne tik lenkų, bet ir lietuvių kalba. Netrukus ši organizacija išaugo iki 12 padalinių, kurie buvo pakrikę visoje Lietuvoje, išskyrus vietoves prie demarkacinės linijos. Prie pat tos linijos buvo sukurta atskira organizacija, pavadinta OSN, t. y. *Organizacja Strzelców Nadniemenskich* (Panemunės Šaulių Organizacija), suverbuota iš artimų kaimų gyventojų ir suskirstyta i tris apskritis: Suvalkų, Trakų, Maišiogalos. Visa ši organizacija turėjo glaudžius ryšius su reguliaria kariuomene, dislokuota prie demarkacijos linijos.

Be grasinimų, lenkai mėgino ir geruoju paveikti lietuvius. Pilsudskis savo laiške Paderevskiui (lenkų Ministras Pirmininkas), išreikšdamas panieką Lietuvos veikėjams, siūlo plačiai panaudoti papirkimus, nes esą „lietuviams didelį poveikį turi pinigai"[24]. Iš kitos pusės panašiai derėtasi su Juozu Gabriu Šveicarijoje, siekiant jo paspirties. Pačioje Lietuvoje lenkai stropiai ieškojo sau palankių žmonių tarp įtakingų veikėjų. Tarp kitko, jie užmezgė ryšius su Jurgiu Aukštuolaičiu[25] ir gan sėkmingai. Bet, kaip pasirodė vėliau, pats Aukštuolaitis neturėjo pakankamo autoriteto ir tuo atžvilgiu suklaidino lenkus. Apskritai lenkai per daug pasikliovė savo derybomis su Lietuvos veikėjais, ir čia glūdi jų nesėkmės priežastis.

Lenkai pasiryžo padaryti Lietuvoje perversmą ir tam nustatė terminą – rugpjūčio 28–29 diena. Diktatorium numatė ten S. Žukauską, o jo pavaduotoju S. Narutavičių. Vasilevskis užtikrino finansinę paramą, būtent 800 tūkstančių

[23] M. Sleževičius tuo laiku buvo Ministras Pirmininkas.
[24] Pilsudskio laiškas Paderevskiui 1919-05-2–3.
[25] Jurgis Aukštuolaitis kilęs iš Mažosios Lietuvos, vokiečių okupacijos metais buvo Vyriausybės vertėju, bet vokiečiams buvo priešingas ir kandidatavo į Lietuvos diktatoriaus vietą.

markių ir dar po to 300 tūkstančių. Be to, žadėjo paskolą 6 milijonus markių ir šiaip civilinių bei karinių organų paramą. Po to Aukštuolaitis su Narutavičium išvažiavo i Varšuvą, kad ten asmeniškai viską aptartų su Pilsudskiu.

Lenkų veiksmai pasirodė nenuoseklūs. Viena vertus, buvo skelbiami taikos tikslai federacijos ir unijos pagrindais mainais už sienas ir savarankišką veiklą, bet tam prieštaravo vadinamųjų seimelių organizavimas visame Vilniaus krašte. Triukšmingus šių seimelių nutarimus paruošdavo lenkų nacionalistai (partija ND – Nacionalinė Demokratija). Nutarimuose buvo reikalauta inkorporuoti visą Vilniaus kraštą į Lenkijos ribas.

Lenkų nenuoseklumą paryškino ir jų karinių dalinių veikla Suvalkijoje. Jau anksčiau, dar vokiečiams iš Lietuvos neišėjus, Antantės potvarkiu buvo nustatyta laikina Lenkijos–Lietuvos siena, pavadinta Fošo linija, su tuo sutiko tiek Ltietuva, tiek Lenkija. Nepaisant taikių šūkių, kuriuos skelbė lenkų atsakingi asmenys, POW padaliniai peržengė Fošo liniją ir užėmė Seinus, Kapčiamiestį, Veisiejus, Lazdijus; po to, 1919 metų rugpjūčio 23 dieną, lietuviai iš dalies atstūmė lenkus atgal.

Iš viso to matyti, kad atmosfera, kurioje turėjo įvykti perversmas, toli gražu nebuvo jam palanki, ir lenkų žygis sukėlė atgarsį visoje Lietuvoje. Tokia atmosfera dar labiau atstūmė lietuvius nuo unijos idėjos.

Tuo tarpu artinosi perversmo terminas ir numatomas Vyriausybės su Aukštuolaičiu ir Narutavičiumi priešakyje įsigalėjimas. Artinantis tai dienai, POW vadas Kavalecas gavo reikiamas instrukcijas, bet jis pranešė Lenkijos organams, kad padėtis nėra palanki, nes perversmo vadai neturi savo pusėje „nė vieno lietuvio kareivio", ir kad perversmo sėkmei garantuoti reikalinga bent dvidešimčiai valandų Lenkijos kariuomenės pagalba, ypač greit turįs būti užimtas geležinkelio ruožas Vilnius–Kaunas. Jis taip pat reikalavo, kad už trijų kilometrų į rytus nuo Kauno būtų slaptai laikomas atsargoje vienas batalionas (1000 kareivių), atsiųstas iš Vilniaus.

Rugpjūčio 25 dieną Kavalecas pranešė į Vilnių, kad nėra jokios galimybės sukurti palankią lenkams vyriausybę ir geriausiu atveju galima užimti Kauną trumpam laikui, kad palengvintų lenkų kariuomenei į jį įžengti. Nėra žinios, ar Vasilevskis buvo įsisąmoninęs padėtį, nes tą pačią dieną, vakare, sutiko grįžtančius iš Varšuvos Aukštuolaitį ir Narutavičių ir su jais galutinai priėmė veikimo planą. Susidarė gana komiška padėtis, nes Pilsudskis ir Vasilevskis derėjosi su dviem žmonėm, kurie Lietuvoje niekam neatstovavo, o vien to norėjo.

Rugpjūčio 25–27 dienomis Vasilevskis tęsė tolesnes derybas su Aukštuolaičiu ir Narutavičium ir per tas derybas buvo patikslinta būsimosios vyriausybės sudėtis. Diktatorium numatytas generolas Žukauskas, o jo adjutantu Hilaras Sipavičius. Be to, į kabineto sudėtį turėjo įeiti Biržiška, Vileišis, Kairys,

Tūbelis, Janulaitis, Žilinskas. Beje, kaip greit paaiškėjo, tie žmonės jokiu būdu nebūtų su tokiu pasiūlymu sutikę.

Per pasikalbėjimus aptartas ir finansinės pašalpos klausimas. Netrukus Pilsudskio adjutantas rotmistras Stanislovas Radvila, specialus kurjeris tarp Varšuvos ir Vilniaus, atvežė iš Varšuvos laukiamus pinigus, bet pasirodė, kad tai buvo rubliai, o ne markės (rubliai Lietuvoje neturėjo vertės). Tad Vasilevskis turėjo sugrąžinti Radvilą atgal į Varšuvą, kad tasai iškeistų rublius į markes. Šis žygis pareikalavo nukelti perversmą į rugpjūčio 31 dienos–rugsėjo 1 dienos naktį. Rugpjūčio 27 dieną Vasilevskis įteikė Aukštuolaičiui visus pinigus, kuriuos turėjo (800 tūkstančių markių) ir tą pačią dieną išsiuntė jį į Kauną, o Narutavičius turėjo čia atvykti rugpjūčio 31 dieną.

Vasilevskis tiek tikėjo pasisekimu, kad pats asmeniškai parašė būsimosios vyriausybės deklaraciją. Šioje deklaracijoje buvo pakartota visa tai, ką anksčiau M. Sleževičiaus kabinetas buvo atmetęs.

Nuo to momento įvykiai ėmė riedėti visai nenumatytu keliu. Galbūt perversmo nukėlimas dėl to kaltas. Bet sąmokslininkai, kaip buvo anksčiau numatyta, likus parai iki perversmo, ėmė nutraukinėti ryšius tarp Kauno ir kitų miestų. Ypač ėmė ardyti ryšius tarp Lietuvos karinių dalinių. Iš visų pusių aplink Kauną buvo nukirsti telegrafo stulpai, nutraukti laidai, vienur kitur suardyti geležinkelio pylimai, o kai kur POW išstatė savo padalinius. Kai kurių dalis buvo suimta.

Reikia pasakyti, kad lenkų planuojamas žygis buvo blogai konspiruotas. Kosakovskis apie tai vėliau rašė: „Belvederio mūruose nemoka išlaikyti paslapties: šiandien buvęs pas mane kapitonas Slavekas, girdint nepažįstamiems žmonėms, koridoriuje paklausė V. Komaro, ar jo giminaitis negalėtų pasitarnauti sukilimui Lietuvoje... visa perversmo istorija Lietuvoje yra tiesiog komedija...".

Apie lenkų kėslus žinojo ir mūsų pusiau kariška, pusiau civilinė Šaulių sąjunga (Vl. Putvinskio vadovaujama) ir atidžiai stebėjo įvykius. Nors dalis Lietuvos vyriausybės, be kitų ir Prezidentas A. Smetona, vengė panaudoti drastiškas priemones, vis dėlto premjeras M. Sleževičius savo atsakomybe įsakė areštuoti svarbiausius perversmo veikėjus. Buvo suimti K. Blaževičius, J. Kudzevičius, V. Kudzevičius, St. Niekrašas, N. Sipavičius ir J. Aukštuolaitis. Kaune buvo paskelbta agulties būklė.

Stebint poslinkius lenkų pusėje, po rugpjūčio 29 dienos sunku įžiūrėti juose kokią nors vyraujančią, prasmingą mintį. Lenkų žygiai buvo blaškymasis susidariusioje situacijoje. Jau buvo aišku, kad Vasilevskio planas žlunga. Rugpjūčio 30 dieną, šeštadienį, Radvila grįžo iš Varšuvos su iškeistais pinigais (6 milijonai markių), bet Vasilevskis jų nepanaudojo. Jis vedė dienyną, greitomis rašė pastabas (Wasilewski, Jazda na Litwę), iš kurių matyti, kad jis buvo

dezorientuotas. Tuo pačiu laiku Kavalecas pranešė iš Kauno, kad pasitikėti generolu Žukausku negalima.

Kitokia padėtis buvo Lietuvos pusėje, tą patvirtina net lenkų veikėjai. POW vadas Kavalecas savo raporte rašo: „Sleževičiaus žygis lietuviams imponuoja", ir kartu priešlenkiška pusė kelia galvą, o tai pasireiškia miestų valdybų rinkimuose, pavyzdžiui, Panevėžyje. Vis dėlto Lietuvos vyriausybė nebuvo kerštinga. Lietuvos vyriausybės organas „Lietuva" pabrėžia, kad ne visi lenkai yra „endekai"[26] ir su lenkais liaudininkais galima taikiai kalbėti. Areštuotus pradėjo tardyti, ir dalis jų buvo paleista. Bet Lietuvos Vyriausybė veikė energingai ten, kur buvo pavojus, pavyzdžiui, geležinkelio ruože Kaišiadorių rajone, kur dar gyvavo XII apskrities POW organizacija. Netrukus ji buvo likviduota. POW vadovo Kavaleco vaidmuo Kaune pasireiškė tuo, kad jis nuolat rašė beviltiškus raportus savo Vyriausybei Vilniuje. Štai, pavyzdžiui, raporte rugsėjo 12 dieną jis rašo: „Susidariusi padėtis sukelia ne tik apatiją, bet ir pasipiktinimą lenkų vyriausybe, kuri pavaldiniais nesirūpina... Dabar nieko negaliu dirbti, geriausi mano žmonės nuleidžia rankas, mano padaliniai bematant tirpsta". Kokių nors nurodymų vis dėlto nesulaukta.

Rugpjūčiui įpusėjus, buvo pastebėta lenkų jėgų koncentracija Butrimonių ir Vievio rajone, o rugpjūčio 20 dieną lenkų partizanai pasistūmėjo pirmyn dešiniajame Neries krante, ir rugsėjo 1 dieną mūsų kariuomenė turėjo apleisti Kazokiškes ir Gegužinę, bet, kaip matyti, Pilsudskis atviros karinės intervencijos vengė.

Iki rugpjūčio 28 dienos Lietuvos vyriausybė neturėjo aiškių duomenų apie POW ir jos sudėtį, tad suėmimai buvo paremti vien mažiau ar daugiau patikimais spėliojimais. Bet tuo laiku Šaulių sąjunga dėjo pastangas išgauti konkrečių duomenų apie POW sudėtį, tarp kitko, buvo sužinota, kad šios organizacijos archyvas yra Jono Niekrašo žinioje ir užkastas jo sode Pakalnės gatvėje (dabartinė S. Nėries gatvė, prie pat funikulieriaus). Tame sode man kartu su kitu šauliu Mikelkevičium vieną naktį teko eiti sargybą. Surasti archyvą daug padėjo Daukantas Vrublevskis, POW narys ir ryšininkas tarp Kauno ir Vilniaus. Buvo padaryta krata Niekrašo namuose ir sode. Į Lietuvos vyriausybės rankas pateko visas POW narių ir jų šalininkų sąrašas. Rugsėjo 23 dieną buvo areštuoti R. Kavalecas ir J. Niekrašas. Taigi kauniškis POW padalinys nustojo gyvavęs. Sąmokslo dalyvių byla prasidėjo 1920 metų gruodžio 14 dieną ir truko iki gruodžio 24 dienos.

Savo nepasisekimą Kaune lenkai stengėsi kompensuoti žiauria antilietuviška kampanija tiek Lenkijoje, tiek užsienyje. Ją organizavo Lenkijos užsienio

[26] Endekai (ND) – lenkų nacionalistų partijos nariai.

reikalų ministerija. Lenkų spauda pateikdavo savo skiltyse pramanytus aprašymus apie lietuvių žiaurumus, bet nė žodžio apie tariamų žiaurumų priežastis. Antai Vilniaus laikraštis „*Nasz Kraj*" 09-09 rašo: „Kauno vyriausybė staiga pradėjo antilenkišką politiką, kurios akivaizdoje blunka vokiečių hakatistų sistema. Prisidengdami kažkokio pramanyto sąmokslo faktu, Sleževičiaus agentai ėmėsi naikinti visus lenkų kultūrinius vienetus", o toliau 09-23 rašo: „Vyksta nuoseklus lenkybės pogromas". Šiam laikraščiui pritaria „*Ziemia Suwalkska*": „Teroras prieš mūsų brolius tokio masto kaip Muravjovo-Koriko ir Bergo laikais..." Panašios informacijos pasipylė visoje lenkų spaudoje, jas kartojo lenkų atstovybės užsienyje. Minėti įvykiai turėjo daug įtakos abipusiams lenkų lietuvių santykiams. Jau ligi tol abiejų šalių santykiai buvo gana nekokie, o dabar jie dar pablogėjo. Buvo likviduotas Lietuvos konsulatas Varšuvoje. Net privačios kelionės iš Lietuvos arba į Lietuvą buvo labai varžomos. Vis tvirčiau įsivyravo įsitikinimas, kad lenkai yra pagrindiniai Lietuvos nepriklausomybės priešai.

Nevykusio perversmo analizė duoda pagrindą platesnėms išvadoms. Kauniškės akcijos žlugimas buvo skaudus smūgis Pilsudskio kėslams. Juk Lietuva turėjo užimti centrinę vietą būsimoje federacijoje ir tam tikslui Belvederio stovykla nedvejodama išleido dideles sumas iš gana skurdaus Lenkijos iždo. Be to, buvo sukurta sudėtinga organizacija, perversmo įrankis, o kelis mėnesius buvo varoma propagandos akcija ir stengiamasi papirkti Lietuvos veikėjus. Šios veiklos rezultatas – tarptautinio masto kompromitacija ir Lietuvos valdžios bei Lietuvos visuomenės priešiško nusistatymo Lenkijai pagilėjimas.

Lenkų politikos Lietuvos atžvilgiu žlugimą sukėlė pirmiausia jos nerealumas, o labiausiai – klaidingas jaunos valstybės įvertinimas ir jos niekinimas, be to, savo galimybių pervertinimas ir tuščias tikėjimas, kad pinigais galima pašalinti visas kliūtis.

Pilsudskio nesėkmė padaryti Lietuvoje perversmą įrodė, kad visi jo sumanymai įtraukti mūsų kraštą į jo sugalvotą federaciją ir tuo apdrausti jo kariuomenės užnugarį nuo sovietų nepasiekė tikslo. Todėl beliko tik apsupti Lietuvą, izoliuoti ją politiškai, kariškai ir ekonomiškai.

L. Vasilevskis ir toliau liko Vilniuje, bet pakeitė veiklos metodus. Vadovaudamasis Pilsudskio principu, jis vengė oficialių ryšių su Lietuvos vyriausybe, bet stengėsi neišleisti įvykių iš akių, ieškojo kontaktų su politinėmis partijomis ir įtakingais asmenimis. Reikia, girdi, įtikinti lietuvius, kad Lenkijos jausmai lietuviams yra tik draugiški ir jai rūpi vien sugriauti pertvaras tarp abiejų tautų.

Bet kai kuriuose lenkų visuomenės sluoksniuose ir toliau nenustota kalbėti apie intervenciją, nes, girdi, pagrindą tam duoda Lietuvos Vyriausybės užsipuolimai prieš Lietuvoje gyvenančius lenkus. Panašius reikalavimus lenkų

Vyriausybei siuntė ir dvarininkai, kurie išganymą matė vien okupavus Lietuvą. Savo propaganda Vasilevskis stengėsi šmeižti Lietuvos vyriausybę, o antra – įtikinti užsienio valstybes, kad vien Lietuvos Vyriausybė yra atsakinga už lietuvių–lenkų nesantaiką. Plačiai apie tai rašė lenkų rašytojas Melchioras Vankovičius pabrėždamas, kad etnografinėje Lietuvoje yra palanki dirva lenkų propagandai ir lenkų ekspansijai. Savo brošiūroje „Kodėl lenkų kareivis įžengia į Lietuvą ir Baltarusiją" jis nurodo, kokia didelė nauda bus įjungus šiuos kraštus į Lenkiją. Jis rašo: „Ten žemės yra daugiau, ten žemė yra keturis ir net penkis kartus pigesnė negu Lenkijoje". Šis rašinys sukėlė didelį pasipiktinimą Lietuvoje, nes jame siūloma kolonizuoti Lietuvą.

Vilniuje pradėtas leisti lietuvių kalba laikraštukas „Mūsų balsas", redaguojamas kunigo J. Grondskio, su erelio ir vyties atvaizdais pirmame puslapyje, t. y. lietuvių ir lenkų unijos simboliu. Jau 1919 metais buvo mėginta tarpininkauti tarp lietuvių ir lenkų. Iš lenkų pusės iškilo generolas Babianskis, kuris skelbė abiejų pusių susitaikymą lygybės principu ir užtikrino, kad Lenkija naujo perversmo Lietuvoje nekels, o vėliau, grįžęs į Lenkiją, pareiškė, kad abi šalys yra informuotos netiksliai ir perdėtai.

Vėliau tarpininkauti Vasilevskis pakvietė Joną Herbačiauską (1876–1944). Buvo tai lietuvis, ilgą laiką gyvenęs Lenkijoje ir gerai ją pažinęs. Pakviestas į Krokuvos universitetą jis dėstė lietuvių kalbą, o 1925 metais pakviestas į Kauno universitetą dėstė lenkų kalbą. Anot M. Biržiškos, buvo tai „lenkiškas lietuvis ir lietuviškas lenkas". Be to, būtina pasakyti, kad buvo tai teisingas žmogus, kuriam rūpėjo abiejų tautų reikalai. Herbačiauskas 1919 metais vasario 15 dieną savo laiške Paderevskiui (Lenkijos Premjerui) pareiškė nuomonę: „Lietuvos lenkai, įeidami į Lietuvos valstybę, ne tik nieko nenustoja, bet netgi įgyja tą pranašumą, kad, būdami kultūringesni, gali užimti vyraujančią padėtį, nesiimant jėgos... O jeigu lenkų diplomatija Lietuvos atžvilgiu turi vien militarinius argumentus – tai reikalą praloš".

Herbačiauskui nepavyko įtikinti Lietuvos veikėjų, ir jis grįžo į Krokuvą. Nors Herbačiauskui nepavyko, Vasilevskis nenustojo vilties ir rado naują tarpininką – kunigą Antaną Viskantą. Būdamas Europos vakaruose, Viskantas jau 1919 metais užmezgė ryšius su Lenkijos atstovais ir su Lietuvos emigrantais. Savo prolenkišką nusistatymą Viskantas, susitaręs su keliais Lenkijos atstovais, pareiškė prancūzų laikraštyje „Le Temps" (1919-07-23). Jis buvo labai ambicingas ir svajojo apie vyskupo titulą, tad jo ambicija buvo labai paveikta, šitą titulą suteikus kitam kandidatui. Išvažiavo į Lenkiją ir čia popiežiaus nuncijui Ratti pateikė platų memorandumą, kuriame pareiškė pasipiktinimą tais Lietuvos kunigais, kurie agitavo už dvarininkų žemės išdalijimą.

Tuo pačiu laiku (1919-10-14) iš kalėjimo buvo paleistas Jurgis Aukštuo-

laitis. Susitaręs su Narutavičium, jis ėmėsi senų planų ir apie tai pranešė Vasilevskiui, o šis pranešė Pilsudskiui. Pilsudskis atsakė labai greit, lapkričio 21 dieną. Jau aiškiai nepavykus sukelti perversmo, jis siūlė būti labai atsargiems, ir sutiko, kad viskas būtų parengta Vilniuje, o tik vėliau persikelti į Kauną, bet, kaip atrodo iš raštų, didelio noro žengti į Kauną jis neturėjo. Jis, tarp kitko, manė, kad Aukštuolaitis ir jo vienminčiai gali nesutikti keltis į Kauną, tad akivaizdoje visų tų galimybių tenai skubėti netenka. Apskritai Pilsudskis norėjo, kad košę, kurią išvirė sąmokslininkai, jie patys ir prarytų. 1919 metų gruodžio 8 dieną Vasilevskio bute Vilniuje įvyko pasikalbėjimas, kuriame iš lietuvių pusės buvo Aukštuolaitis, majoras Vaitiekūnas ir kunigas Viskantas. Lenkams atstovavo Vasilevskis ir Koscialkovskis. Viskantas pasiūlė Pilsudskiui sukurti kariuomenę toje Lietuvos dalyje, kurią užėmė lenkai, nes tuomet visa opozicija Kaunui galėtų joje koncentruotis. Bet kartu Viskantas pareiškė tezę, kad „Kauno vyriausybę galima bus palenkti tik užtikrinus, kad visa Lietuvos teritorija abipus demarkacijos linijos virs nepriklausoma valstybe". Viskantą parėmė ir kiti jo draugai sakydami, kad jokia partija ir joks įžymesnis asmuo Lietuvoje nerems jų, jeigu Lenkija neįrodys savo geros valios. Abipusius santykius būtų galima suformuluoti šiuo trumpu posakiu: prolenkiškoji lietuvių grupė sakė: „Padėkite mums, o tada parodysime, ką galime", o lenkų atstovai, priešingai: „Parodykite, ką galite, o tada mes jums padėsime". Kitaip sakant, Vasilevskis iš iniciatyvinės grupės reikalavo, kad jos žygis būtų paremtas realia vietine jėga, o ne vien Lenkijos parama. Nuosekliai Vasilevskis siūlė, kad ši grupė visų pirmiausia išvystytų plačią propagandą ir tuo pritrauktų daugiau šalininkų. Aišku, kad Vasilevskis reikalavo neįvykdomo dalyko – palenkti į save Lietuvos visuomenę. Įdomus yra Herbačiausko tų metų gruodžio 2 dienos raštas Vasilevskiui: „Baimė prieš endekus veda jus į pražūtį... Bet jeigu jūs pasiūlytumėt Vilniuje profesūrą M. Biržiškai, o į Rytų Žemių Valdybą – Jonyną arba Tumą, arba Šlapelį, užtikrinu jus, kad Kaune tai sukeltų didelį sumišimą. Deja, jūs nuolat klystate, manydami, kad intrigomis galima ką nors padaryti".

Nuo 1920 metų Vilniuje, Vasilevskio siūlymu, pasirodė laikraštis „Suvienytoji Lietuva – Litwa zjednoczona" – lietuviškai ir lenkiškai, kuris, kaip ir „Mūsų balsas", agituojant lietuvius pasisekimo neturėjo, ir netrukus tie laikraščiai nustojo gyvavę.

Bergždi buvo Vasilevskio bandymai prasidėti su Lietuvos kairiaisiais, būtent, jo pasitarimas su socialistais Sirutavičium ir Venslausku. Lietuvių pasipiktinimą sukėlė Vasilevskio pasiūlymas duoti jiems į pagalbą POW organizaciją ir jos pagalba nuversti Lietuvos Vyriausybę.

1919 metų lapkričio mėnesį Vasilevskis suorganizavo naują lenkų delegaciją į Kauną, kuriai buvo pavesta kalbėti tik privačiai, rinkti informaciją ir

nieko oficialiai nepažadėti. Kaune šiai delegacijai buvo suteiktos visos lengvatos, net leista pasikalbėti su areštuotais POW dalyviais, už ką šios delegacijos nariai pasižadėjo „ginti pilietines teises lietuvių, gyvenančių anapus demarkacijos linijos".

Šios delegacijos viešėjimas Kaune sukėlė nemažą susidomėjimą. Lietuvos vyriausybės organas „Lietuva" šia proga rašė: „Lenkai vykdo tik paskalų politiką, o Lietuvos nepriklausomybę pripažįsta vien siųsdami įvairiausius pasiuntinius... Jeigu lenkai nori susifederuoti su Lietuva, visų pirmiausia turi pripažinti jos nepriklausomybę ir kuo greičiausiai grąžinti pagrobtąjį Vilnių". Tai yra *conditio sine qua non* (būtina sąlyga).

Norint pateikti pilnesnį vaizdą apie lietuvių–lenkų pasitarimus 1919 metais, tenka paminėti M. Biržiškos ir J. Herbačiausko žygį į Varšuvą, šį kartą aplenkiant Vasilevskį, tartis su Lenkijos užsienio reikalų ministerija. Spalio 5 dieną Biržiška, susitikęs su užsienio reikalų ministru J. Lukašievičium, pareiškė jam, kad tikisi palankesnių mūsų Vyriausybės siūlymų, bet kartu pabrėžė, kad Vasilevskio dalyvavimas yra nepageidaujamas, nes jis yra susikompromitavęs. Jis nieko nepadarė, kad pataisytų savo opiniją. Bet gal čia Pilsudskio kaltė. Gal Vasilevskis tik vykdė Pilsudskio įsakymus. Galbūt Vasilevskis kaip užburtame rate blaškėsi tarp lietuvių nepasitikėjimo, Pilsudskio instrukcijų ir nenuilstamo „endekų" reikalavimo inkorporuoti Lietuvą.

* * *

Tokia buvo politinė atmosfera 1918–1919 metais kuriantis jaunai Lietuvos valstybei.

Norėdamas paryškinti spalvas, papasakosiu trumpai savo įspūdžius, kai aš 1918 metais iš Rusijos grįžau į Lietuvą.

Jau anksčiau minėjau, kad, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Rusijos armijos aukščiausios vadovybės nurodymu, vokiečiams neturėjo būti palikta jokių gėrybių. Net ir gyvenvietės turėjo būti sunaikintos: namai, ūkio trobesiai turėjo būti sudeginti, o gyventojai išvaryti Rusijos gilumon. Tik visa laimė, kad Rusijos armija taip skubiai traukėsi, jog nebuvo laiko šio „parėdymo" visiškai įvykdyti. Kai kas išsaugojo savo turtą, davęs kyšį arba gerai pavaišinęs šio „parėdymo" vykdytoją, bet vis tiek dvarai, miesteliai, kaimai labai nukentėjo, ir, žinoma, apie jų atstatymą karo metais negalėjo būti ir kalbos. Tad karui pasibaigus bendras Lietuvos vaizdas buvo griuvėsiai. Nukentėjo ir miestai – Kaunas ir Vilnius. Bet Vilnius – ne tokiu mastu, kaip per Antrąjį pasaulinį karą. O Kaunas darė liūdną įspūdį. Mat Kaunas buvo tvirtovė, jis turėjo skirtingą nuo kitų miestų statusą, nes buvo karo komendanto žinioje. Be

karo komendanto leidimo nieko nebuvo galima statyti, ypač aukštesnių namų, kurie galėjo trukdyti artilerijai. Todėl Kaune buvo daugybė smulkių namelių, kaip kokiame provincijos miestelyje. Tokio vaizdo likučių ir dabar galima aptikti Kauno Senamiestyje, ypač Mickevičiaus gatvėje arba Šančiuose.

Bet, nepaisant to, Kaunas daro savotišką įspūdį. Senamiestis, kuriame dar viešpatauja iš Hanzos laikų užsilikę pastatai, didžiulės senos bažnyčios ir kapitulos būstinė, liudijanti buvusią katalikybės galybę, o aplink jas – menkos, dažnai ant šono pakrypusios lūšnos su nešvariais kiemais, mažais darželiais ir kitais praeities reliktais. O čia pat dar nepažabotas Nemunas ir vikri, įnoringa Neris. Kauniečių gerbiama mūsų praeities liudininkė Vytauto bažnyčia ir per Nemuną permestas Aleksoto tiltas. Kukliai jis tuomet atrodė, keliolika pontonų laikė jį vandens paviršiuje, o garlaiviui ar sieliams prireikus duoti kelią tiltas būdavo išardomas ir vėl surišamas.

Dešinysis Nemuno krantas senamiestyje, be katalikų dvasiškių, buvo ir žydų centras. Kadangi ko ne visi žydai vertėsi prekyba ir gerai šį reikalą suprato, jie nuo senovės išsirinko vietą ties Nemuno tiltu. Čia tarytum pro vartus visi Sūduvos gyventojai patenka į Kauną, tad ir prekybai čia tinkamiausia vieta.

Per Pirmąjį pasaulinį karą Kauno miestas dar labiau susmuko, labiau paseno, bet man jis nenustojo savo romantikos. Žiūrint iš dešinio Nemuno kranto, t. y. iš Senamiesčio, Aleksotas sudaro žavėtiną vaizdą savo mediniais nameliais, savo sodais ir savo medžių gausumu. O labiausiai vaizduotę jaudina status Nemuno krantas, išraižytas gilių daubų, kuriomis pavasarį vingiuoti upeliai čiurlena į Nemuną. Šlaitai netrukus pasidabina žibuoklių ir plukių gėlelėmis, žydinčiomis ievomis ir blindėmis, kurių tankumyne trumpomis pavasario naktimis suokia lakštingalos ir mėlyngurklės. Jaukūs buvo tuo laiku nedideli sodeliai Pakalnės gatvėje (vėliau Putvinskio, o dar vėliau – Salomėjos Nėries), panašūs sodeliai Mickevičiaus gatvėje su dviem beržais ties Adomo Mickevičiaus namais. Apskritai anais laikais Kaunas buvo mažai nutolęs nuo gamtos ir todėl buvo man malonus. Dėl daugybės sodų ir medžių gausi buvo Kauno gyvūnija – nuolat buvo galima girdėti paukščių čiulbėjimą, devynbalsės linksmą giesmelę, volungės švilpavimą, o nuošalesnėse gatvėse be baimės bėginėjo kuoduotieji vieversiai, nes mieste buvo daug arklių, todėl jie ir rasdavo sau pakankamai grūdų. Žinoma, miesto švara buvo nekokia, bet ši „sistema“ kaip tik patiko varnoms, kuosoms, tad jų Kaune ir buvo aibės. Tuo laiku bene kiekviename kieme buvo šiukšlynai, kuriuos išvalydavo ne taip jau dažnai, o varnos bei kuosos tai ypač vertino. Didžiausi jų būriai nakvodavo ant aukštų namų arba didesniuose medžiuose, tad vakare prieš miegą arba pabudusios iš ryto jos keldavo didelį triukšmą, besiginčydamos dėl patogesnės vietos. Net krankliai, tie protingi, baikštūs paukščiai, nevengė Kauno. O

kartą miesto vaikai atnešė man gyvą virbę, kurią akmeniu numušė gatvėje nuo liepos prie Saulės namų.

Netrūko Kaune ir žvėriukų. Kartą eidamas į medžioklę Maironio gatvėje pamačiau bėganti šešką, kuris tuoj pasislėpė po krūva gulinčių rąstų. Vienas kitas praeivis susidomėjęs ėmė kilnoti rąstus, pagaliau šeškas iššoko, ir aš jį nušoviau. Dokumentavimo sumetimais iš jo buvo padaryta iškamša, kuri ligi šiol tebėra Kauno zoologijos muziejuje. Buvo Kaune ir kitų žvėrelių. Senamiesčio lūšnose, sandėliuose, tvartuose neretai buvo galima aptikti akmeninių kiaunių. Viena jų pora ilgą laiką gyveno Seimo gatvėje prie pat turgaus, o kita buvo įsitaisiusi nuolatinę būstinę Mickevičiaus gatvėje vaikų prieglaudos namų palėpėje. Kartą auklėtoja užmiršo užsklęsti palėpės duris, ir naktį kiaunė per neapdairumą įkrito į jos kambarį ir gyva buvo man atnešta. Žinoma, ir žiurkių buvo daug, tad kartais turėdavom keltis naktį ir imtis žiurkių medžioklės. Kauno miesto tvarka toli gražu nebuvo moderni. Ne visos gatvės buvo grįstos. Kai kurios, pavyzdžiui, Pakalnės gatvė, negrįstos, jose buvo ganėtinai purvo ir klampynių. Laisvės alėja, rusų laikais vadinta „Nikolajevskij prospekt", ir šiaip svarbesnės gatvės buvo išgrįstos lauko akmenimis. Kadangi kanalizacijos nebuvo, nutekamiems vandenims buvo iškasti grioveliai ir jais, kartu su šiukšlėmis, vanduo tekėjo į Nemuną arba Girstupį. Bet Nemuno vanduo buvo švaresnis negu dabar, nes Kaune buvo tik keletas didesnių įmonių. Vandentiekio tuomet Kaune nebuvo, o naudotasi tiesiog Nemuno, Neries ir šulinių vandeniu. Tai buvo didelis vargas. Vandenį išvežiodavo įgudę vežikai statinėmis ant ratų, traukiamomis arklių. Jiems reikėdavo seklioje pakrantėje įvažiuoti į Nemuną ir kibirais prisemti statinę. Kai kuriuose kiemuose (ir mūsų kieme, Seimo g. Nr. 2) buvo šuliniai ir dažniausiai iš ryto susirinkdavo moterėlės su naščiais ir kibirais vandens semti.

Tarp miesto įrenginių tenka paminėti susisiekimo priemones. Visų pirmiausia tai vežikai (iš caro laikų vadinami „izvozčikais") su senu, apdriskusiu vežimu ir taip pat senu, liesu arkliu. Be to, buvo arklinis tramvajus („konkė"), kurio bėgių kelias prasideda Rotušės aikštėje, toliau eina Laisvės alėja iki Geležinkelio stoties. Tai buvo senovinis griozdiškas vagonas, kurį traukia pora arklių, į kurį kiekvienu momentu galima įšokti ir iššokti. Bet Kauno pasididžiavimas buvo siaurabėgis geležinkeliukas su mažyčiu garvežiu ir trimis mažyčiais vagonais. Šio geležinkeliuko pradžia buvo prie garlaivių prieplaukos, o galas – Šančiuose. Važiuodavo traukinukas gana greitai, bet pavasarį, patvinus Nemunui, vanduo neretai apsemdavo šį kelią, ir traukinukai privažiuoti prie garlaivių prieplaukos negalėdavo.

Nemunu plaukiojo garlaiviai. Atsimenu tokį nuotykį. Dar nuo okupacijos laikų vieną garlaivį aptarnavo vokiečiai. Vieną dieną jau pasirengęs išplauk-

Su krankliu „Krumka" Kauno senamiestyje

ti garlaivis buvo baisiausiai prikrautas visokių daiktų. Tuo susidomėjo mūsų Šaulių sąjunga ir įtarė, kad vokiečiai nori Nemunu pasiekti Klaipėdą, o vėliau garlaivį perleisti Vokietijai. Keli ginkluoti šauliai, įsėdę į garlaivį, sulaikė jį tuo momentu, kai jis buvo perduodamas vokiečiams, ir grąžino į Kauną.

Buvo ir senovinė susisiekimo priemonė „karietkos", t. y. dengti senos mados vežimai, apskurę, apdraskyti ir nešvarūs. Juos laikė Kauno ir Marijampolės žydai. Prisirinkus norinčių važiuoti, vežimai buvo prikemšami keleivių tiek, kad ir pasijudinti sunku. Kartą tokioje „karietkoje" teko man vežti iš Marijampolės gyvą stirniuką; aš laikiau jį ant rankų, bet teko ginčytis su „karietkos" savininku, kuris baiminosi, kad mano žvėriukas gali būti pavojingas kitiems keleiviams, o toks atsitikimas, girdi, jau buvęs, kai kažkoks keleivis irgi vežėsi tokį pat žvėriuką, bet su ilga uodega.

Žinoma, Lietuva turėjo ir geležinkelius, bet nuosavo kilnojamojo inventoriaus – atseit garvežių ir vagonų – dar nebuvo, tad reikėjo nuomoti jį iš Vokietijos. Vagonuose būdavo užrašas „Valstybės nuoma".

Pradėta žemės reforma. Dvarams iš bendro jų ploto buvo paliekama iki 80 ha, o šiaip žemė išdalijama bežemiams, pirmiausia savanoriams kariams, jie gavo nuo 6–8 iki 20 ha. Dauguma dvarininkų buvo lenkai, ir jie labiausiai reformą pajuto. Bet jie dar ilgai netikėjo ne tik reformos griežtumu, bet ir Lietuvos valstybės gyvybingumu, todėl dažnai ramino vienas kitą ir pašiepdavo Vyriausybės žygius. Bet jų viltys kuo toliau, tuo greičiau žlugo.

Visai kitokia padėtis buvo lenkų okupuotoje Lietuvos dalyje. Lenkų kariuomenei užėmus Vilniaus kraštą, dvarininkams grįžo 1176 dvarai, bendro ploto 531 tūkstantis hektarų. Daug kur tarp dvarininkų ir kaimiečių įvykdavo susirėmimai ir dvarininkai taikė represijas. Padėtis vis blogėjo, suirutė įgydavo griežtesnes formas, grėsė badas. Apie žemės ūkio smukimą byloja šie duomenys[27]. Švenčionių apskrityje prieš Pirmąjį pasaulinį karą apsėdavo 63 tūkstančius desiatinų, o 1919 m. tik 6,6 tūkstančio, t. y. beveik dešimt kartų mažiau. Karvių prieš karą buvo 81 tūkstantis, o 1919 m. liko 1302 karvės ir t. t. Taip buvo ir kitose apskrityse. Tai kėlė gyventojų nepasitenkinimą, tuo labiau kad už demarkacijos linijos padėtis buvo visai patenkinama, ką pripažino ir lenkų organizacija Biuro Kresowe.

Lenkų spauda stengėsi visą kaltę suversti Lietuvos Tarybai. Antai endekų „Dziennik Wilenski" 1919-11-25 rašė, kad Kauno pirkliai siūlę javų Vilniui, bet Lietuvos Vyriausybė neleidusi šio sandėrio įvykdyti.

Antra vertus, Vilnijos gyventojai turėjo pagrindą ir kitam nusiskundimui. Administracija ir kariuomenė dažnai teikė smurto ir neteisėtumo aktus. Tuo

---

[27] *Jundzill Zygmunt.* „Niepodleglosc". Londyn. 1958. P. 70–71.

ypač pasižymėjo kilę iš Galicijos ir Poznanės pareigūnai, kurie į kitataučius, lietuvius bei gudus, žiūrėjo kaip į Lenkijos priešus. Apskritai tie pareigūnai buvo žiauriausi engėjai.

Noriu pasakyti keletą žodžių apie lietuvius lenkų okupuotoje Lietuvoje. Tuoj po Vilniaus okupacijos buvo sudarytas Laikinasis Lietuvos komitetas su M. Biržiška ir J. Tumu priešakyje, ir tuo būdu susidarė, nors ir neoficiali, Lietuvos atstovybė Vilniuje. Kas norėjo važiuoti į Lietuvą, turėjo kreiptis į Biržišką, o Lietuvos Vyriausybei ir pasienio sargybai užteko Biržiškos parašo, kad praleistų važiuojančius į Kauno Lietuvą. Bet Biržiškos garbei tenka pridurti, kad lenkams nepavyko įtraukti jį į kokį nors bendradarbiavimą. Kai buvęs Rytų kraštų generalinis komisaras J. Osmolovskis pakvietė M. Biržišką į Vilniaus universiteto atidarymo iškilmes, Biržiška atsakė jam mandagiu, bet griežtu neigiamu laišku.

M. Biržiška buvo didelės inteligencijos žmogus ir tikras džentelmenas. Vilniuje jis buvo veiklus Lietuvos komitete ir lietuvių gimnazijoje, bet pagrindinis jo darbas tuo metu – politinė publicistika. Vilniaus lietuvių komitetas leido laikraštį „Nepriklausoma Lietuva" ir lenkų kalba „Głos Litwy" (Lietuvos balsas). Beveik kasdien šiuose laikraščiuose būdavo įžanginiai Biržiškos straipsniai. Jis dirbo didžiai ištvermingai, nepaisydamas nuolatinių lenkų spaudos puolimų ir nepaliaujamų cenzūros priekaištų. Kai 1919 gruodžio mėnesį „Lietuvos balsas" buvo uždarytas, tai po savaitės pasirodė „Lietuvos aidas", panašios dvasios ir panašaus turinio. Biržiška gvildeno daug aktualių problemų, bet labiausiai jam rūpėjo lietuvių–lenkų santykiai. Jis griežtai stodavo prieš endekų inkorporacijos planus ir prieš Aukštuolaičio kėslus, nurodydamas, kad šis žmogus neturi teisės kalbėti lietuvių visuomenės vardu.

Nepaisant Pilsudskio deklaracijos apie lietuvių tautos lygybę, Lenkijos endekai kitataučius diskriminavo – lietuvių mokyklos buvo nuolat varžomos. Iš Švenčionių gimnazijos policija atėmė visas patalpas, o naujų niekas nedavė. Visoje Švenčionių apskrityje, kur vyravo lietuvių kalba, buvo tik dvi pradžios mokyklos. Vilniuje palyginti buvo geriau, nes ten buvo dvi gimnazijos su 450 mokinių, bet Vilniaus endekai išsirūpino, kad 1920 metais lietuviai apleistų užimamas patalpas. Tačiau dėl pasikeitusios padėties šis „parėdymas" nebuvo įvykdytas.

1919 metų gale ir pirmojoje 1920 metų pusėje lenkai dar neturėjo tvirto nusistatymo. Vasilevskis ir toliau, bet su vis silpnesne viltimi dar stengėsi sukurti federaciją ir ieškojo galimybės su lietuviais susitarti. O iš kitos pusės endekai aiškiai siekė okupuotą Lietuvos dalį inkorporuoti į Lenkijos valstybę, ir šita kryptis kaskart vis labiau įsigalėdavo. Demarkacijos linija palaipsniui virto galutine valstybių riba, kas buvo žalinga vienos ir kitos pusės gyventojams.

Kartu su pavojumi iš Lenkijos Lietuva 1919 metais turėjo atremti smūgį ir iš šiaurės pusės. Vokiečių armijos dalis, palaikydama ir baltųjų rusų siekimus, pasiliko Latvijoje ir sukūrė marionetinę pastoriaus Niedros vyriausybę. Iki birželio mėnesio ši kariuomenė užėmė bene visą Latviją, bet birželio 22 dieną bendros latvių ir estų jėgos sumušė ją prie Cesio, tad ji pradėjo trauktis į pietus ir užėmė Lietuvos dalį. Šiai armijai vadovavo Bermontas-Avalovas, o jo planai buvo platūs: atstatyti monarchiją Rusijoje ir Vokietijoje, taip pat vokiečių baronams grąžinti jų dvarus Latvijoje.

Lietuva, esanti tarp Latvijos ir Rytprūsių, kontrrevoliucionieriams buvo ypač svarbi, ir netrukus Bermonto kariuomenė užėmė Šiaulius, Raseinius, Radviliškį. Bermontas teigė, kad pripažįsta Lietuvos nepriklausomybę ir nemano kištis į jos vidaus reikalus, tik faktai tam prieštaravo, nes greit paaiškėjo, kad jis planavo Lietuvoje perversmą su Juozu Gabriu priešakyje ir jo pavaduotoju baronu Ropu (Lietuvos dvarininku). Buvo duomenų, kad Gabrys gavo 300 milijonų markių paskolą ir kad jis su Bermontu vedė rimtas derybas. Iš kitos pusės yra žinoma, kad Gabrys derėjosi ir su lenkais, neslėpdamas savo sumanymų užvaldyti Lietuvą. Įdomu pažymėti, kad ir lenkai norėjo pasinaudoti Gabriu ir iš savo pusės užmezgė ryšius su juo. Apie tai plačiai rašė Kržyžanovskis (1919-08-15), manydamas, kad Gabrio vyriausybė būtų geresnė už Lietuvos tarybą. Bet Gabrio sumanymai nebuvo įvykdyti. Antantei Bermonto žygis buvo nepriimtinas, ir todėl ji užmezgė kalbą su lenkais, kad Bermonto kariuomenė būtų iš Lietuvos pašalinta. Su tuo sutiko lenkų Premjeras Paderevskis, o Pilsudskis net primygtinai rėmė šį projektą, matydamas iš to naudos Lenkijai, ir liepė koncentruoti kariuomenę Švenčionių ir Daugpilio rajone. Į Kauną atvykusi latvių delegacija prašė mūsų Vyriausybę praleisti lenkų kariuomenę, bet Lietuvos vyriausybė su tuo nesutiko. Dalis Lietuvos kariuomenės nuo demarkacinės linijos buvo permesta į Panevėžio ir Radviliškio frontus, t. y. prieš Bermontą. 1919 lapkričio 22 dieną bermontininkai buvo sumušti, bet nuo galutinio sutriuškinimo apsaugojo juos aliantų misijos generolas Nieselis, kuris norėjo, kad vokiečių kariuomenės evakuavimas baigtųsi ramiai. Užsibaigė ir generalinio vokiečių atstovo Zimerlio misija Kaune, o vokiečių įtaka Lietuvoje dar labiau sumažėjo. Nors Lietuva atmetė lenkų siūlymą praleisti lenkų kariuomenę, lenkų laikysena padarė Lietuvoje teigiamą įspūdį, ir tų metų rudens pabaiga bei žiemos pradžia, kaip rašo M. Biržiška, pasižymėjo „santykių su Lenkija pagerėjimu“. Bet jis truko neilgai.

Gamtos tyrimo stotis Kaune. Vėliau čia buvo Lietuvos universiteto Zoologijos katedra ir muziejus. (Vilniaus ir Gimnazijos gatvių kampas, šalia Dievo kūno bažnyčios) 1928 m.

Kauno zoologijos muziejus

Kauno zoologijos muziejaus istorija gana sena. Pradžią jam davė mano tėvas, kuris, dar būdamas paauglys, 1861 metais pradėjo rinkti paukščių, vabzdžių ir augalų rinkinius. Kas jam įkvėpė šį pamėgimą, aš tiksliai nežinau, bet tuo laiku, kai jis buvo gimnazistas, Vilniuje dar gyveno buvusio universiteto preparuotojai, tarp jų ir Bienas, kuris mano tėvą išmokė preparavimo technikos, taksidermijos (iškamšų darymo technikos), vabzdžių ir augalų kolekcijų rinkimo. Iš tėvo jaunystės Lebiodkos namuose užsiliko didokas paukščių, vabalų, drugių rinkinys ir didokas Lietuvos augalų herbaras. Anot mano tėvo, tie rinkiniai buvo sudaryti Lebiodkoje, Vilniaus apylinkėse, iš dalies Slonimo apskrityje, kur tėvas neretai lankėsi, nes ten buvo mūsų giminių ūkis Ščiaros upės pakraštyje.

Mano tėvas buvo nešnekus žmogus ir vaikams apie save mažai kalbėdavo. Bet man dar vaiku būnant, artimame kaime gyveno žmogus, kuris, tada dar

jaunas, buvo mano tėvo pakviestas „asistentu", atlikdavo nesudėtingus rinkinių preparavimo darbus. Taigi šis žmogus pasakojo, kad mano tėvas įsitaisė tarytum laboratoriją mūsų ūkio svirne, atokiau nuo gyvenamojo namo, ir ten niekieno nekliudomas galėjo dirbti, ką norėjo. Jo rinkiniais susidomėjo jo tėvas, atseit mano senelis, ir užsakė gražių įstiklintų vitrinų rinkiniams laikyti. Vėliau tos vitrinos buvo perkeltos į gyvenamojo namo vieną kambarį, kuris nuo tolei, kaip jau minėjau, tapo „paukščių kambariu".

Lebiodkos rinkiniai lėmė mano pomėgius. Aš nuo pat mažų dienų tapau gamtininku.

Įtakos mano pomėgiams turėjo ir pats tėvas. Jis buvo man didžiausias autoritetas, jo žodis buvo sprendžiamasis, ir į jį ne tik aš, bet ir mano broliai visuomet kreipdavosi visais rūpimais klausimais.

Nuo mažų dienų labiausiai domėjausi paukščiais – žiemą tai būdavo iškamšos Lebiodkos vitrinose, o pavasarį atskrisdavo varnėnai, kielės, kikiliai, pempės ir daugybė kitų paukščių. Kokie jie buvo gražūs, gerokai gražesni negu tos apdulkėjusios iškamšos vitrinose. O sode pasirodydavo pirmieji drugiai: geltonasis citrinukas, dailusis margas dilginukas... Sode kasdamas lysves rasdavau kaip auksas žibantį žygį ir kaskart jų daugiau, tų pažįstamų paukščių, drugių, vabalų...

Nuo mažų dienų aš žinojau jų vardus, nes tėvo rinkiniuose buvo etiketės lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbomis ir tuos vardus aš anksti įsiminiau. Pradėjau ir aš rinkti kolekcijas. Prieinamiausi buvo man vabzdžiai, nes rinkimo būdas gana paprastas, ypač vabalų, tačiau ir čia buvo keblumų, pvz., kaip užmušti vabalą. Prieinamiausia priemonė buvo spiritas arba benzinas, bet kai kurie vabalai, ypač ilgaūsiai, musės, karkvabaliai, iš karto tik apsvaigdavo, atrodydavo negyvi, o netrukus atgydavo, perverti segtuku imdavo rėplinėti po visą dėžutę, pagadindavo kitus, jau anksčiau surinktus, vabzdžius. Keblumas buvo man ir su entomologiniais segtukais. Nei Vilniuje, nei Varšuvoje tokių segtukų anais laikais nebuvo, ir man teko tenkintis paprastais tualetiniais segtukais, kuriuos aš stverdavau iš kur tik buvo galima, o daugiausia iš mamos ir tetos stalčių. Tik vėliau, kai tėvai pastebėjo mano susidomėjimą, jie parūpino man tikrų entomologinių segtukų, o kartu mano krikšto motina, senutė Stasė, pasiuvo man iš marlės tinkliuką drugiams gaudyti. Kaip ir dauguma pradedančiųjų entomologų, aš visų pirmiausiai domėjausi žymiais, dideliais, ryškių spalvų vabzdžiais, tik vėliau ėmiau domėtis smulkiomis rūšimis. Vabzdžiai – tai mano zoologinio žinyno pirmoji pakopa, bet netrukus vabzdžiai turėjo užleisti vietą paukščiams, ir šis susidomėjimas, kaip vėliau pasirodė, buvo labai patvarus, nes paukščiai lig šiolei yra mano mylimiausia gyvūnų padermė.

Iškamša tai nebloga vaizdinė priemonė, o jų mūsų namuose buvo nema-

žai, gal pusė visų Lietuvoje gyvenančių paukščių rūšių. Aš turėjau šiokių tokių gabumų piešti, tad žiemos metu paišydavau paeiliui visus mūsų rinkinių paukščius. Kadangi jie buvo aprūpinti etiketėmis ir sustatyti sistematine tvarka, aš be vargo įgijau apie tai supratimą.

Vasaros metu būdavo daugiau progų paukščiams pažinti. Platus mūsų sodas knibždėjo visokių smulkių paukščių, jie ten čiulbėjo, sukdavo lizdus, ir neretai galėdavai pasigauti dar nevikrius, dar neskraidančius jauniklius. Mano tėvas irgi buvo paukščių mėgėjas, ir mūsų sodininkas buvo įpareigotas, žiemai baigiantis, patikrinti paukščių inkilus, pakabinti naujų. O tai maloni pramoga ir mums, vaikams. Mes turėjome ir kitų bičiulių: buvo tai artimo kaimo piemenukai, kurie ganydavo gyvulius mūsų miške. Manau, kad piemenukai turi gerą progą pažinti paukščius, nes visą dieną gali juos stebėti. Žinoma, piemenys dažnai pridaro ir žalos, drasko lizdus, paima jaunus paukščiukus, kepa ir valgo juos. Mes bardavome juos už šias nuodėmes, nors mūsų artimi draugai piemenukai dievagodavosi, kad jie to nedaro, o daro taip tik kito kaimo piemenys. Kaip ten būtų, bet aš iš piemenų daug ko pramokau, ne tik tuomet, vaikas būdamas, bet ir daug vėliau. Įsitikinau, kad anais laikais, kai miškuose buvo gausiai ganoma, paukščiai irgi buvo smarkiai naikinami. Labiausiai nukentėdavo stambesnieji, kaip antai – varnos, strazdai, kėkštai. Žinau atvejų, kai jaunų strazdų tiek pririnkdavo, kad jų pripildydavo puodą, skirtą bulvėms šutinti. Piemenys ypač ieškodavo jaunų čiurlių, nes jie – nepaprastai riebūs, tikras lašinių gabalas. Bet pasiekti juos nelengva, nes šie paukščiai peri senų aukštų pušų uoksuose.

Mano idealas nuo mažų dienų buvo pačiam padaryti iškamšą. O proga pasitaikė tik sukakus dešimčiai metų. Buvo taip: mes, tėvui atvažiavus, vaikščiojome po sodą ir staiga pamatėm porą vištvanagių. Tėvas pasiuntė mano vyresnį brolį Vacį atnešti šautuvo ir šovinių. Pora vanagų kaip tik skrido virš mūsų galvų, ir tėvas vienu šūviu numušė vieną. Buvo tai patelė, ir šia proga tėvas paaiškino, kad plėšriųjų paukščių patelės yra stambesnės negu patinukai. Pasinaudodamas šiuo laimikiu, tėvas parodė, kaip daroma iškamša. Tiesa, panaudota technika buvo senobinė ir skyrėsi nuo dabartinės (o tai buvo apie 1892 metus), bet vis dėlto buvo man naudinga, ir netrukus po to aš dažnai gaudavau nušautus paukščius ir galėjau pratintis preparuoti. Iškamšas daryti nėra lengva. Be teorijos, reikalingos ir ilgos pratybos, be to, reikalinga dar estetinė nuovoka, panašiai kaip skulptoriui arba tapytojui. Tad suprantama, kad pirmieji mano kūriniai buvo nekokie, nors po truputį ir žengiau pirmyn. Apytikriai per metus padariau apie šimtą iškamšų, žinoma, ne kažin kokios kokybes. Sykį, atvažiavęs iš Peterburgo tėvas, apžvelgęs mano rinkinį, pasiūlė man padovanoti jį Vosyliškių pradinei mokyklai. Tam reikalui jis užsakė gerai

įstiklintas vitrinas ir, dar papildžius mano rinkinį, aš pats nuvežiau į Vosyliškių mokyklą. Kiek atsimenu, iš apskrities atsiuntė mano tėvui oficialią padėką.

Medžioklė, vabzdžių rinkimas, paukščių preparavimas tuo metu virto svarbiausiu vasaros meto užsiėmimu, ir todėl namų šeimininkei aš tapau nepakenčiamas gyventojas. Tad man kitame name buvo paskirtas visas kambarys, kuriame aš galėjau dirbti ką norėjau ir kada norėjau. Aš tada jau buvau pirmoje gimnazijos klasėje ir, žinoma, savo mėgstamam darbui galėjau skirti tik vasaros, Kalėdų ir Velykų atostogas. Vasaros atostogos trukdavo tris mėnesius, o Kalėdų ir Velykų atostogoms buvo skiriama po tris savaites.

Aš nebuvau stropus mokinys, mokiausi vidutiniškai, tad mama nebuvo linkusi leisti man ir Varšuvoje užsiimti maloniausia pramoga, nes tai trukdė kitiems, svarbesniems, dalykams. Vis dėlto rasdavau ir tam laiko. Sekmadieniais aplankydavau zoologijos muziejų universiteto rūmuose.

Universitete prasidėjo man kitas gyvenimas. Studentiška laisvė, galimybė klausyti bet kurį kursą, profesorių ir jų asistentų draugiški, kolegiški santykiai su klausytojais, svarbiausia – nauji draugai, suvažiavę iš didžiulės Rusijos imperijos.

Pasižymėjusių zoologų tarp savo naujų draugų neradau, kažkaip mūsų lietuviai buvo mažai į tai linkę. Bet rusų zoologų buvo. Kaip jau minėjau, Peterburgo turguje buvo galima įsigyti įdomių paukščių, ypač atvežtų iš Sibiro ir Vidurinės Azijos. Aš, be to, kai kada išvykdavau laiveliu į Suomijos įlanką – ten būdavo galima aptikti kirų, narūnėlių ir kitų jūros paukščių. Kartais išvykdavau į Suomiją ir ten miškuose rasdavau pušinių sniegenų, šių puikių paukščių, kurių pas mus, Lebiodkoje, tik retkarčiais buvo galima aptikti. Bet maloniausias ir sėkmingiausias buvo atostogų laikas Lebiodkoje. Iš ten aš susiruošdavau į ilgas išvykas, apsistodavau ar Musteikoje, ar Zubrave, užtrukdamas keletą dienų, net visą savaitę. Ten su eiguliais ir piemenukais išbraidydavau didelius plotus, iš kurių parsinešdavau gausų laimikį Lebiodkos muziejui. Mėgdavau pasiimti ir gyvų paukščių, kad auginčiau juos pusiau laisvėje. Kartą parsivežiau į Lebiodką porą jaunų juodųjų gandrų. Jie užaugo mūsų kieme, o vėliau ėmė skraidyti į aplinkines pievas ir Keturkių raistą, bet vis grįždavo nakvoti į kiemą. Ypač mėgdavau plėšriuosius paukščius; auginau erelį rėksnį, kuris pasirodė esąs nepaprastai malonus, labai prie manęs prisirišęs paukštis. Malonūs buvo ir suopiai, būdu panašūs į erelį. Šito negaliu pasakyti apie vištvanagius – jie būdavo įžūlūs ir žiaurūs, ir jų tekdavo pasisaugoti. Labai mielas būdavo sketsakalis ir pelėsakalis, taip pat visos pelėdos. Maloniausiais paukščiais laikau gervę, kranklį, kuosą ir varną. Su pastarąja grupe galima atlikti įdomius lyginamosios psichologijos stebėjimus.

Lebiodkoje paukščių gana gausu, bet nebuvo jų labai įvairių, tad retesnių rūšių tekdavo ieškoti kitur.

Kiek toliau įdomių vietų buvo daug. Man ypač įsmigo galvon Rodunės kraštas, kur teka dvi, bent man, įdomiausios upės – Dzitva ir Pelesa. Apie šį kraštą aš dar vaikas būdamas girdėjau. Iš šio krašto buvo kilusi mūsų tarnaitė, ir kartais vakarais mums, vaikams, ji pasakodavo apie nuostabią šio krašto paukščių gyvūniją, tad paaugęs, pirmai progai pasitaikius, išsiruošiau į šią, mano manymu, pažadėtąją žemę. Tikrai čia paukščių gausumas nustebino mane, bet ypatingą įspūdį man paliko Pelesos raistas: didelis, beržiokais ir karklais apaugęs plotas, kur peri daugybė tetervinų ir gervės. Kartais važiuodamas pro šalį galėjai matyti visą būrį gervių, visą pulką melsvų gervių. Ypač dažnai jos būdavo netoli Pravažos. Šis kraštas kažkodėl vadinamas Barčių kraštu, ir net Pelesos kaimas buvo vadinamas Barčių Pelesa. Man šis Lietuvos kampelis buvo labai brangus, pirmučiausiai dėl nuostabios gamtos, ypač pelkių, o pelkės man visuomet darė ypatingą įspūdi. Bet ir senovinis gyventojų būdas, savotiškas dialektas, savotiškos žmonių, ypač moterų puošmenos, senovinio stiliaus kryžiai, spalvotomis gėlėmis žydintys darželiai, – visa tai sukeldavo mano sieloje jaukią nuoširdžią nuotaiką[28].

Ten aš su savo broliais kartais atvažiuodavom pamedžioti. Keliaudavome ilgomis pora arklių kinkytomis „drobynomis" dar iš vakaro, kad ryte, dar priešaušryje, galėtumėm pradėti medžioklę. Atsimintinos žavesio kupinos vėsios vasaros naktys, kai į vežimo šieną įsikasęs, šalia gęstančio laužo, arkliams prunkštaujant ir kramtant šieną, užmigdavai sveiku jaunatvišku miegu. O paskui – ryto prieblanda, rūkais apsiklostęs raistas, šaltos, rasotos žolės... pradedame tetervinų medžioklę... vėlai užbaigiame ją. Mus pakvietė pietauti.

Plotas, kur medžiojame, iš dalies priklauso vietiniam dvarininkėliui Hasanavičiui, totoriui. Tuomet iš senų laikų buvusioje Trakų apskrityje gyveno daug totorių, net ištisi kaimai. Ne mažiau malonūs buvo apsilankymai, kaip jau pasakojau, pas mūsų gimines Lunkevičius, gyvenančius Slonimo apskrityje, kitoje Nemuno pusėje.

Kairiajame Nemuno krante buvo didelis miškų masyvas, priklausantis kunigaikščiui Sviatopolk-Četvertynskiui, o ten visa eilė smulkių ežeriukų. Jie buvo užpavėsinti aplinkinio miško, ir vanduo juose atrodė tamsus kaip rašalas, išmargintas plačiais vandens lelijų lapais ir jų baltais žiedais. Viename tų ežerėlių man pirmą kartą teko pažinti tulžį, šį žavėtino grožio paukštelį, ir pirmas mano rinkinio egzempliorius yra kilęs iš čia.

Kita šio miško įžymybė buvo žalčiai. Buvo tai labai seniai, ir aš buvau bene aštuonerių metų, kai pirmą kartą gyvenime kartu su tėvu, mama ir kitais bro-

---

[28] Pelesos kaimas, nors yra grynų lietuvių apgyvendintas, neturi net pradinės lietuviškos mokyklos. Tarybiniais laikais priskirtas prie Gudijos.

liais važiavome apsilankyti pas Lunkevičius. Važiuojant pro ežeriuką, tėvas pamatė žaltį, iššoko iš vežimo jis ir mano vyresnysis brolis ir ėmė badyti bruknių kupstą, kur žaltys pasislėpė, ir netrukus buvo pagautas. Gražus, žalsvai pilkas, su marga papilve ir ryškiai geltonomis dėmėmis kaklo šonuose. Kaip ir visuomet, tėvas aprodė žaltį, papasakojo apie jį ir norėjo vežti į Lebiodką, bet, mamai prašant, paleido jį atgal į mišką, nes mama labai bijojo visų roplių. Prie Nemuno teko man pažinti dideles upines žuvėdras, kurių Lebiodkoje nebuvo. Ir pirmi mano rinkinio egzemplioriai yra kilę iš ten, kaip ir kirlikai, gausūs smėlėtuose Nemuno krantuose. Pačiame Lunkevičių ūkyje buvo vėl kitokia gyvūnija: čia pat prie sodo buvo ganykla, o joje dažnai galėjai aptikti purplelių, kurių Lebiodkoje visai nebuvo. O kiek toliau, Ščiaros pelkėtuose pakraščiuose, gausu griciukų.

Nuo pat vaikystės metų aš pamėgau išvykas, iš pradžios artimas, pavyzdžiui, išilgai mūsų Lebiodkos upelio. Ypač pavasarį, kai jis būdavo patvinęs ir virsdavo didele upe, kuri prasideda iš Keturkių pelkės, tuomet virsdavusia ežeru, kur atplaukdavo neršti lydekos. Mūsų kaimynai ateidavo su žeberklais patykoti jų. Aš, dar paauglys būdamas, irgi mėgau šį užsiėmimą ir atsimenu vieną nuotykį. Gražią saulėtą balandžio mėnesio dieną įbridęs iki kelių į vandenį, atidžiai stebėjau jo paviršių ir štai – netoli pastebėjau smulkų raibuliavimą, o iš vandens išniro lydekos nugaros pelekas. Prisidėjęs prie peties šautuvą, šoviau apytikriai į tą vietą, o atbėgęs pamačiau dugne, net septynias dar gyvas, priblokštas lydekas.

Laikui bėgant mano išvykos dažnėjo ir ilgėjo. Pirma mano išvyka Nemunu įvyko 1901 metais. Orlios miestelyje (Lydos apsk.) už 3 rublius pirkausi valtį ir ja pasileidau Nemunu žemyn iki Gardino. Per šią išvyką pirmą kartą Lietuvoje aptikau jūrinę šarką (apie Kniaževodcų kaimą). Du kartu plaukiau laiveliu Merkio upe nuo Jašiūnų stoties iki Merkinės ir toliau nuo Merkinės Nemunu iki Jurbarko. Šioje kelionėje dalyvavo dailininkas Antanas Žmuidzinavičius ir skulptorius Petras Rimša. Jau naujesniais laikais, susidėję draugėn, aš, mano duktė Lionytė, V. Zubavičus, N. Likevičienė ir J. Kauneckienė, keliavome pagal tą patį planą. Labai naudinga ir maloni buvo kelionė laiveliu nuo Dusetos ežero Šventosios upe iki Kauno.

Iš visų Lietuvoje aplankytų kraštų aš bene labiausiai pamėgau Merkio upyną ir jo sraunius, šaltus ir švarius upelius. O ten kaip tik plyti senoji Rūdninkų giria, su kuria siejasi tiek garsių įvykių mūsų tautos istorijoje, ir kuri ligi šiol išlaikė kitur išlikusius gyvūnus, augalus. Čia ir dabartiniu laiku rasi puikiausią gėlę klumpelę (*Cypripedium calceolus*), ypač apie Pakrampio kaimą, rasi ir čia nelabai gausią lieknąją plukę (*Anemone silvestris*), o gyvūnų atžvilgiu Rūdninkų giria – tai briedžių, lūšių, kurtinių, tetervinų buveinė. Ten

peri ir tokie reti paukščiai, kaip gyvatėdis, sakalas keleivis, žuvininkas... Ten aš radau retą žalčių rūšį – lygųjį žaltį (*Coronella austriaca*). Ten aš mėgdavau atvažiuoti per Velykų atostogas pamedžioti kurtinių. Sykį per tokią medžioklę sumedžiojau gervę ir barsuką (tie du egzemplioriai tebėra Kauno zoologijos muziejuje). Malonūs visi Merkio intakai, o jų pakrantėse pamatai spalvotą, kaip brangus akmenėlis, paukščiuką tulžį.

1907 metais kartu su kolega iš Paryžiaus universiteto botaniku D. Šimkevičium aplankėm Pinsko pelkes ir perplaukėm laiveliu nemažą dalį Bobriko upės. Buvau giliai sujaudintas šio milžiniško upyno, ypač žavėtinas vaizdas buvo iš kokios nors aukštesnės Pinsko vietos, pavyzdžiui, iš balkono. Kiek tik akis siekia – vien nendrynai, švendrynai arba ajerynai. Savotiškas vaizdas, kai pučia vėjas ir šviečia saulė – tuomet visa ši augalija siūbuoja lyg žalia jūra, o viršum tos jūros visomis kryptimis skraido juodosios ir baltasparnės žuvėdros. Baltasparnes žuvėdras ten aš pirmą sykį gyvenime pamačiau. Jų, taipogi ir juodųjų žuvėdrų, ten nepaprastai daug, jos praskrenda net virš paties miesto. Vietiniai gyventojai vadina jas „kryčkomis". Taip pat ten galima pamatyti daug nendrinių lingių – jos vadinamos „šuliakais", o iš giesmininkų paprasčiausias paukštis – ežerinė nendrinukė, vadinama „čerecianka". Iš pelkinių augalų krinta akin skėtinis bėžis (*Butomus ambellatus*) savo puikiais rausvais žiedais. Netikėtai aptikau čia nepaprastą, Lietuvoje nerandamą augalą salviniją (*Salvinia natans*) –plaukiojantį papartį. Jų čia apstu, kiekviename pelkės užkampyje. Aš jų atvežiau į Lebiodką ir kelerius metus išlaikiau gyvus baseine su vandeniu, bet kažkodėl jie vieną žiemą žuvo.

Į Pinsko pelkes šiek tiek panašus mūsiškis Žuvintas. Aš, dar vaikas būdamas, apie Žuvintą sužinojau iš V. Tačanovskio veikalų, žinojau, kad šis ežeras yra turtingas paukščių ir svajojau jame apsilankyti, bet tai man pavyko tik 1921 metais. Nuvykau ten kovo 21 dieną ir užtrukau ten iki kovo 26 dienos. Buvo dar ankstyvas pavasaris, krantai dar užšalę ir kieti, tad galima drąsiai vaikščioti. Bet ežeras jau pusiau išsilaisvinęs iš ledo, o ledo pakraštyje, palei pat vandenį, tupėjo didelė ilga virtinė paukščių. Per žiūroną apytikriai nustačiau jų rūšis: daugiausiai žilosios ir kuoduotosios, didžiosios antys, jau buvo garnių, pempių, nendrinių startų. Buvau sužavėtas malonaus reginio ir galvojau, kad čia reikės įkurti vandens paukščių rezervatą. Bet realizuoti savo svajones pavyko tik 1937 metais. Užtat čia gausi dirva mano rinkiniams, ir per trumpą laiką čia surinkau įdomiausias ir rečiausias rūšis Kauno muziejui. Iš labai retų paukščių aptikau čia pilkąją antį ir rudę, aptikau visą būrelį ir perinčią koloniją juodagalvių kirų, kurie dabar sudaro paprastą ir gausią rūšį. Radau čia visas vandens vištelių rūšis, tulikus, griciukus, gaidukus ir šių pastarųjų ištisas besikaunančias „kariuomenes". Didelis triumfas buvo man, kai radau

Su Teofiliu Zubavičiumi Žuvinte 1957 m.

Su antele Žuvinte 1960 m.

perinčias ūsuotąsias zyles, kurių nei Tyzenhauzas, nei Tačanovskis nemini. Nuo 1921 metų Žuvintas tapo mano nuolatinių išvykų tikslas, taip pat pavyko man šį pamėgimą įkvėpti savo bendradarbiui Alfonsui Palioniui, kuris buvo entomologas ir išbuvo ten visą vasarą rinkdamas drugius. Apskritai Žuvinto rezervatas Kauno muziejui davė daug vertingos medžiagos. Dideli Žuvinto ežero nuopelnai ir pedagogikos srityje, nes daugelis Gamtos fakulteto išvykų buvo kaip tik čionai nukreiptos. Su pasigailėjimu vis dėlto turiu pripažinti, kad Žuvinto gyvūnija nuo mano minimų laikų žymiai nuskurdo – kai kurios paukščių rūšys, apsčiai randamos anais laikais, dabar virto retenybe, ir sunku nustatyti priežastį. Išimtį sudaro vien gulbės, kurių čia aprašytais laikais nebuvo, jos pasirodė tik 1937 metais ir jų nuolat gausėjo.

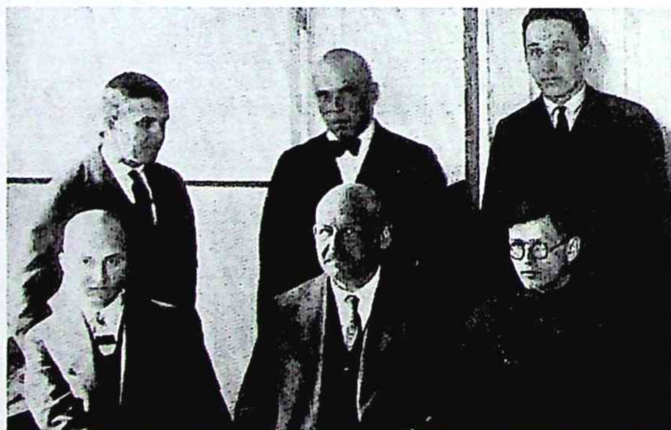
Iki Pirmojo pasaulinio karo Lebiodkoje susidarė nemažas zoologijos mu-

ziejus. Karui baigiantis, bendros suirutės akivaizdoje tapo aišku, kad rinkiniai gali nukentėti. Savo baimę aš ir apsakiau Vaclovui Biržiškai, kuris tuo metu buvo bolševikinės Vyriausybės švietimo komisaru. Jis man patarė visą Lebiodkos rinkinį atvežti į Vilnių ir davė man pinigų pervežimo išlaidoms apmokėti. Aš nuvažiavau į Lebiodką, supakavau visus rinkinius į dėžes ir, sukrovęs į keturiolika vežimų, atvežiau juos į Vilnių, sudėjau Vytauto Didžiojo gimnazijoje, Gedimino gatvėje. Netrukus Vilnius buvo lenkų okupuotas, okupantai iškraustė Lietuvos gimnaziją, taip pat rinkinius. Jie ten išgulėjo iki 1919 metų. Tuo metu jau buvo susidariusi nepriklausomos Lietuvos vyriausybė, kurią aš painformavau apie įvykį. Mano rinkinys buvo išsiųstas į Latviją, o iš ten – į Kauną.

Žemės ūkio viceministras tuo laiku buvo Povilas Matulionis, šviesus, kultūringas žmogus ir Lietuvos patriotas, be to, neblogas gamtininkas. Su juo mes

Gamtos tyrimo stoties kiemelyje su bendradarbiais ir studentais. 1927 m.

Gamtos tyrimo stoties vedėjas prof. T. Ivanauskas su laborantais. Sėdi iš kairės į dešinę S. Jankauskas, T. Ivanauskas, Palionis. Stovi Jomantas, L. Čeraška, Variakojis

Studentų biologų išvyka Kauno apylinkėse su prof. T. Ivanausku (stovi priekyje dešinėje), 1923 m.

Zoologų ekskursija Žuvinte su prof. T. Ivanausku 1924 m.

Minint zoologijos muziejaus įkūrimo 50-metį 1970.05.15. Iš kairės į dešinę: J. Prūsaitė, S. Jankauskas, V. Bergas, T. Ivanauskas, N. Likevičienė

ėmėme tartis dėl susidariusios padėties. Šia proga jisai iškėlė mintį sukurti Lietuvoje įstaigą, kuri rūpintųsi gyvosios gamtos tyrimu, ir pasiūlė man pateikti jam tokios įstaigos statutą. Įstaiga buvo pavadinta Gamtos tyrimo stotimi ir oficialiai pradėjo gyvuoti nuo 1919 m. liepos penkioliktos dienos. Aš buvau oficialiai paskirtas jos vedėju, o visas mano personalas susidėjo iš vedėjo ir vieno laboranto. Gamtos tyrimo stotis turėjo uždavinį rinkti Lietuvos gyvūnijos ir augalijos rinkinius, organizuoti Zoologijos muziejų, kaip numatė statutas, įsikūrus aukštajai mokyklai, visas Gamtos tyrimo stoties turtas, be kita ko, ir Zoologijos muziejus, turėjo būti jai perduotas.

1920 metų sausio dvidešimt septintą dieną profesoriaus Z. Žemaičio pastangomis įsikūrė laikinoji aukštoji mokykla, pavadinta Aukštaisiais kursais, ir man pačiam teko ten dėstyti bendrąją biologiją ir zoologiją. 1922 metų vasario 16 dieną buvo oficialiai atidarytas Vytauto Didžiojo universitetas, tad Aukštieji kursai nustojo gyvavę, o Zoologijos muziejus buvo perduotas Gamtos fakulteto Zoologijos katedrai. Iš tų duomenų matyti, kad faktinė muziejaus įkūrimo data yra 1861 metai, o oficialiai muziejus įkurtas 1919 metų liepos 15 dieną.

Muziejus ėmė greitai augti. Iš pradžių jis išsiteko senoje patalpoje Vilniaus gatvėje, bet ten buvo labai ankšta, ir muziejus buvo perkeltas į didelį namą Donelaičio ir Gedimino gatvių kampe. Ten negėda buvo viešai pasirodyti. Tuometinė Vyriausybė įvertino muziejų. Ten apsilankė Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, o vėliau už muziejaus kūrimą apdovanojo mane Gedimino ordinu. Apskritai nepriklausomos Lietuvos laikais sąlygos muziejui augti buvo palankios. Muziejaus raidą teigiamai veikė laisvi ryšiai su kitų šalių aukštosiomis mokyklomis, zoologijos sodais ir muziejais. Man teko apsilankyti Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje, Norvegijoje, Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Austrijoje, Olandijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Italijoje, Brazilijoje. Apsilankymai tų kraštų muziejuose man buvo labai naudingi. Neišdildomų įspūdžių paliko man Italija ir jos garsioji Neapolio zoologijos stotis, taip pat tuomet jai priklausiusi Rovinjo zoologijos stotis. Ten mane apdovanojo daugybe konservuotų jūrų gyvūnų.

Bet pats vaisingiausias buvo mano apsilankymas Pietų Amerikoje. Ir čia aš norėčiau pareikšti padėką daugeliui asmenų ir įstaigų, padėjusių man ir mano bendradarbiams šią kelionę surengti. O buvo taip: Kaune ėjo laikraštis „Mūsų rytojus“. Jis buvo gerai redaguojamas, turiningas ir labai populiarus, taigi plačiosios visuomenės skaitomas. Kartą užėjęs redakcijon ėmiau kalbėti apie savo išvykas, apie Zoologijos muziejų ir apskritai apie tolimas ekspedicijas į pusiaujo kraštus. „Kodėl gi mums neišvykus, pavyzdžiui, į Pietų Ameriką“,– prasitarė „Mūsų rytojaus“ redaktorius Antanas Bružas. „Todėl, kad tam reikia

daug pinigų", – atsakiau. „Tai ne kliūtis, mes pinigų duosime, galime duoti dešimt tūkstančių dolerių". Su šiuo pasiūlymu, žinoma, sutikau, tuo labiau kad už šiuos pinigus galėjau pasiimti kelionėn ir savo bendradarbius. Į šią kelionę aš pakviečiau Alfonsą Palionį, jauną entomologą, kuris šioje srityje buvo labai prityręs ir, kaip vėliau pasirodė, visiškai pateisino mano viltis. Be mano kvietimo prisidėjo dar du dalyviai: p. Arys ir Fanstilis, pasišovę važiuoti savo lėšomis. P. Arys buvo prityręs entomologas, gyvenęs ilgus metus Vidurinėje Azijoje ir surinkęs ten didoką rinkinį, kurį ir padovanojo Zoologijos muziejui. Fanstilis buvo Kauno pasiturinčio komersanto sūnus, jaunas žmogus, prisidėjęs prie mūsų ekspedicijos žingeidumo vedamas. Mūsų ekspediciją finansavo kelios Kauno organizacijos, kaip antai, „Royal Mail C°", Lietuvos skyrius davė mums nemokamus laivo bilietus iki Rio de Ženeiro, o „Norddeutscher Loyd" tokius pat bilietus kelionei atgal. Farmakologų bendrovė „Ger-Ma-Po" aprūpino mus medikamentais, reikalingais tropikų kraštuose. Apskritai mūsų bagažas buvo didelis, o žymią jo svorio dalį sudarė ginklai bei šoviniai.

Atvykę į Paryžių turėjome čia keletą reikalų – pasidomėti Pastero institute apie vaistus, o svarbiausia – nusipirkti šovinių. Atlikę šiuos reikalus, geležinkeliu nuvykome į Šerbūrą, kur turėjo mus paimti anglų laivas „Arlanza"[29]. Iki mūsų galutinio uosto – Rio de Ženeiro, kelionė laivu truko 17 dienų. Mūsų tolesnę kelionę labai palengvino Lietuvos politinis atstovas Brazilijoje generolas T. Daukantas, kuris parekomendavo mus Brazilijos užsienio reikalų ministrui p. Vargasui, o šis aprūpino mus rekomendaciniais laiškais, be to, išrūpino mums nemokamus bilietus Brazilijos geležinkeliais. Traukiniais, o vėliau autotransportu atvykome į Parakatu miestelį, kur didelę pagalbą suteikė mums vietiniai įtakingi žmonės. Vienas jų, teisininkas p. Tunesas, apgyvendino mus savo ūkyje Entreribeiro, ir ten galėjome pradėti savo veiklą. Per ilga būtų istorija aprašyti mūsų buvimą Brazilijoje, be to, jis jau aprašytas. Bet turiu pabrėžti, kad ši kelionė žymiai praturtino tiek mano žinias, tiek mūsų muziejų. Mes parvežėm apie puspenkto šimto paukščių, keletą tūkstančių vabzdžių, žuvų, roplių, varliagyvių, žinduolių, nemažai skeletų ir augalų.

Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir 1940 metų įvykiai nebuvo palankūs tolimesniam muziejaus klestėjimui. Lietuva buvo okupuota, inkorporuota į Tarybų Sąjungą ir atskirta nuo Europos vakarų. O įsiveržus vokiečiams, taip pat buvo atskirta ir nuo Rusijos. Vokiečių armija šeimininkavo Lietuvoje, o kadangi jos reikalai ėjo vis blogyn, reikalavimai iš okupuotos Lietuvos buvo kaskart didesni ir griežtesni. Prireikė daug patalpų, ypač ligoninėms, tad atėjo eilė

[29] Visa ekspedicija yra smulkiau aprašyta knygoje: T. Ivanauskas. „Trys mėnesiai Brazilijoje". Kaunas. 1960 (pirma laida: Kaunas. 1932 m; „Mūsų rytojus").

Su Lietuvos generaliniu konsulu Pietų Amerikoje generolu Teodoru Daukantu ir jo žmona bei dukrele Rio de Žaneire 1931 m.

ir Zoologijos muziejui. Vokiečiai pareikalavo užleisti muziejaus patalpas. Ir vis dėlto po ilgų derybų buvo prieitas kompromisinis sandėris – visi muziejaus eksponatai ir laboratorijos buvo sustumtos į vieną muziejaus galą. Žinoma, daug stiklų vitrinose išdaužyta, prieita žiurkių, kurios apgraužė iškamšas, kailiukus. Prasidėjo vagystės – nemažai iškamšų, tarp jų ir pačių vertingiausių, pavogta. Matyt, būta kažkokio specialisto, kuris išsirinko vertingiausius objektus.

Bet ir pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, sunkūs laikai muziejui nesibaigė. Žiaurios represijos, trėmimai, kratos, „stribų" veikla ir naminis karas Stalino laikais užkirsdavo kelią bet kokiam kultūriniam darbui mūsų krašte. O muziejaus darbuotojai ir asmeniškai skaudžiai nukentėjo. Mano bendradarbiai Šeštokas ir Palionis atsidūrė Vakaruose, o Jomantas buvo areštuotas ir ištremtas į Sibirą, tad netekau visų kvalifikuotų darbuotojų ir reikėjo paruošti naujų. Atsirado ir moralinio pobūdžio keblumų – nes laikotarpis tam labai tiko. Vienas iš mano buvusių klausytojų – M. Valius, siekdamas pagreitinti karjerą, panaudojo prieš mane visą savo niekšybę.

Atsirado keblumų ir dėl patalpų. Mokslų akademijos vadovybė nutarė Zoologijos muziejų perkelti į ne visai tinkamą buvusio Žydų banko patalpą.

Nuo 1947 metų teko keletą kartų išvykti į Turkmėniją – Ašchabadą, Amudarją, Tašauzą, Karakumus, Volgos deltą, Azerbaidžaną, Volgos žiotis ir Kaspijos jūrą, Kazachstaną, Obės deltą, Tadžikiją – Tigrovaja Balką.

Per pirmąją išvyką aplankiau didžiulę Karakumų smėlio dykumą, vietomis tik apaugusią saksaūlo krūmais ir džidos (žilakrūmio) medžiais. Čia teko aptikti savotišką paukštį, saksaūlinį kėkštą (*Podoces panderi*) ir net rasti jo lizdą su kiaušiniais. Ši kelionė buvo man labai įdomi, nes pirmą sykį teko pažinti dykumą, jodinėti kupranugariais ir medžioti su prijaukintais sakalais. Volgos delta buvo taip pat įdomi. Didžiulė upė su keliomis protakomis į jūrą, sudaranti milžinišką pelkėtą trikampį, visą apaugusį nendrėmis ir retomis baltosiomis tuopomis, o šiame trikampyje peri nesuskaitoma daugybė įdomių paukščių, kaip antai – kormoranai, pelikanai, baltieji garniai ir purpuriniai garniai. Vaizdas, kurio gamtininkas neužmirš visą gyvenimą. O žuvų tokia gausybė, kad vietiniai gyventojai išdžiovinę jas kūrena krosnyse kaip malkas.

Mano kelionė į Azerbaidžaną ne mažiau įspūdinga. Apsistojome Lenkorano miestely ir iš ten keliavome į Kaspijos Saros salą ir Kyzylagačo įlanką. O ten – tokie įdomūs paukščiai kaip flamingai, avocetės, keletas žąsų rūšių, o tarp jų – šiaurės gražuolė rudakaklė berniklė. Be to, šimtai tūkstančių laukių. Jų tiek daug, kad Kaspijos paviršius atrodo juodas. Tų paukščių dauguma – tai Sibiro tundros gyventojai, čia atskrendantys tik žiemoti. Kartu su jais atskrenda ir didieji plėšrūnai – jūrų ereliai. Jų maistas iš dalies žuvys, iš dalies vandens paukščiai. Čia zoologo rojus. Per trumpą laiką surinkau mūsų muziejui viską,

apie ką tik svajojau.

Kaspijoje teko būti tris kartus. Viena tų išvykų, kartu su bendradarbiu A. Vaitkevičium, įvyko 1956 metais kovo pradžioje, tikėjomės, kad ten, tolimuose pietuose, bus jau šilta. Bet apsirikome. Atvykę radome Kaspiją užšalusią, tik vietomis properšos. Tais metais pavasaris vėlavo, bet vis tiek daug vandens paukščių iš Šiaurės Afrikos ir iš Irano jau buvo atskridę, bet, nerasdami maisto, baisiai sulyso. Mūsų būklė buvo panaši, skyrėsi tik tuo, kad maisto turėjome užtektinai, bet naktį baisiausiai šalome. Pasistatėme palapinę ant ledo, pasitiesėme sausų nendrių, be to, turėjome primusą – tai protarpiais šildėmės jo liepsna. Bet tokios šilumos užtekdavo gal penkiolikai minučių, o termometras rodė 15 laipsnių šalčio. Nekantraudami laukdavome aušros, kad bent pavaikščiotume ir sušiltume, o diena atnešdavo atpildą – primedžiojome čia kormoranų, baltųjų garnių, nemažai ančių ir mažą žavėtino grožio paukščiuką – ūsuotąją zylę. Po kelių dienų Astrachanės rezervato direktorius, matyt, pasigailėjęs mūsų, atsiuntė motorlaivį. Dideliu vargu šis laivas pasiekė mus, nes Volgos protaka buvo iš dalies užšalusi ir reikėjo kirsti ledą. Prisikentėjome gerokai, bet malonu prisiminti šios kelionės įvykius, ypač džiugina atvežti trofėjai Kauno zoologijos muziejui.

Vargu ar yra kur kitur tokių įdomių gamtininkui kraštų kaip Rusijoje, ypač Sibire ir Vidurinėje Azijoje. Bet ir niekur kelionė nėra tokia kebli kaip čia. Kartu su mano bičiuliu A. Poška ir A. Končium išvykome į Kazachstaną, į Išimo ir Irtyšiaus pakrantes. A. Poška jau daug metų gyveno Petropavlovske (Kazachstane), gerai pažinojo respubliką ir apskritai Aziją, tad ir buvo jis mums nepamainomas bendrakeleivis. Petropavlovske jis turėjo kuklų butą, bet vis tiek priėmė mus ir apskritai daug padėjo.

Pirmiausia susipažinome su Petropavlovsku. Nieko įžymaus čia nėra, kaip ir daugelyje Sibiro miestelių, bet buvo didžiulis Stalino paminklas. Iš savo kelionių patyrimo žinojome, kad reikia jį apžiūrėti, o dar geriau nufotografuoti, kad sudarytume apie save gerą milicijos nuomonę. Dažniausiai fotografuoti nė nereikėdavo, pakakdavo tik apeiti aplinkui paminklą su fotokamera rankose ir kelis kartus „stryktelti“. Atlikę šį formalumą užsiregistravome milicijoje. O vakare mus aplankė milicijos atstovas – pažiūrėti, „kaip mums sekasi“.

Nuėjome į turgų. Iš maisto produktų matėm daugiausia pieno ir svogūnų, o iš naminės apyvokos daiktų – daugiausia senus apavus. Buvo ir šiek tiek nušautų paukščių, bet tik paprastų rūšių, kurios mūsų nedomino. Per Poškos protekciją gavome „viliuką“, kuris mus nuvežė į Sokolovką. Ten apsilankėm partijos būstinėje, parodėm savo dokumentus (iš Mokslų akademijos) ir netrukus buvome palydėti į tuščią patalpą. Ten buvo atnešti čiužiniai ir kita patalynė. Po ilgos, varginančios kelionės buvo labai malonu išsitiesti. Deja, šis

Grįžome iš medžioklės su nušautomis kapivaromis.
Brazilija 1931 m.

Ekspedicija Brazilijoje. Išvykstame į medžioklę 1931 m.
T. Ivanauskas kairėje

Su nušauta anakonda
1931 m. T. Ivanauskas
ketvirtas iš dešinės

Brazilija, Parakatu upė. Krauname ekspedicijos mantą į garlaiviuką. 1931 m.

Su sumedžiotu krokodilu 1931 m.

malonumas truko neilgai. Apie vidurnaktį, kai jau pradėjome snausti, atėjo tas pats pareigūnas, kuris mus čia atvedė ir paklausė, kaip įsitaisėm, ar patogu. Na, ką gi – žinoma, pagyrėm viską, dar sykį pasakėme ačiū. Po to pareigūnas dar pridūrė: „Bet jums reikia tuoj apleisti šį butą, nes šią naktį atvyks dar vienas, o jums paieškosime kitos patalpos". Pradėję jos ieškoti, sužinojome, kad Sokolovkoje gyvena estas, vardu Enno, ir į jį pirmiausia kreipėmės. Buvome pakviesti nakvoti. Nors jo butas buvo labai mažas, bet tvarkingas, švarus. Ant grindų pasiklojome patalus ir toliau be nuotykių praleidome naktį.

Kitą dieną iš Sokolovkos turėjome išvažiuoti toliau, į kolchozą kaime Dubrovnojė, nes ten, anot girdų, yra ežeras su gausybe paukščių. Atvykome taip pat naktį, bet turėjome rekomendaciją vieno žmogaus iš Petropavlovsko, kurio žmona gyvena Dubrovnojoje. Ėmėme belsti į jos butą. Ir labai negreit šeimininkė atsiliepė, bet, nepaisydama savo vyro rekomendacijos, į butą neįsileido. Ką gi daryti. Ėmėme ieškoti kitos galimybės praleisti naktį. Viename patvoryje radom didoką šiaudų krūvą ir ant jos įsitaisėm nakvoti; gerai, kad nelijo. Buvome labai išvargę, tad greit užmigome ir būtumėm ilgai miegoję, tačiau ryte ant mūsų pasipylė akmenų kruša. Pasirodo, susirinko jaunuomenės būrelis ir ėmė į mus svaidyti akmenis. Reikia keltis.

Einame pas kolchozo pirmininką prašyti kokios nors susisiekimo priemonės, kad galėtume toliau tęsti kelionę. Nei sunkvežimio, nei arklių jis mums duoti negali. Vienintelė susisiekimo priemonė – pora jaučių. Dar neteko man medžioti su jaučiais, bet ką darysi, su pasiūlymu sutikau, tuo labiau kad skyrė mums ir vežimą, ir vežiką. Paskui pasirodė, kad ši priemonė visai nebloga: pamažėl slenka jaučiai veždami visą mūsų mantą, o mes tuo tarpu galime apibėgti didelį plotą ir, reikalui esant – pavyzdžiui, pavargus, – atsisėsti į vežimą. Mums buvo skirtas vežikas, vardu Viktoras, ukrainietis, lėtas ir flegmatiškas kaip ir tie jaučiai, kuriems jis vadovauja, bet jis buvo mums naudingas. Nuvažiavom toli į stepę. Tiksliau tariant – tai ne gryna stepė, o miškastepė, tarpinė stadija tarp taigos ir stepės. Ji pribarstyta nedidelių beržynų, kuriuos rusai vadina „kolki". Tai tetervinų mėgstamas kraštovaizdis. Vienoje vietoje įsirengėme stovyklą netoli pernykščio šieno kūgio. Pataikėme gerai, nes tetervinų čia buvo daug, o tai mano mėgstama medžioklė. Viktoras buvo labai patenkintas – galėjo miegoti ir valgyti kiek norėjo, protarpiais gaudavo išmaukti degtinės taurelę (o be degtinės Sibire keliauti neįmanoma). Tetervinų buvo tikrai gausu, o jų medžioklė teikia medžiotojui didžiausią malonumą. Stepėje maloniai leidome laiką, nes ir oras buvo gražus, ir miegodavome po atviru dangumi. Bet vieną vakarą ėmė niauktis. Kur pasidėti stepėje? Ne per toliausiai buvo pernykščio šieno kūgis, tad nuėję prie jo prisiglaudėm nuo vėjo. Ėmė lyti. Kaskart smarkiau. Iš pradžių kūgis šiek tiek dengė nuo lietaus, bet ilgainiui nuo

Kara-Kumų dykumoje. 1948 m.

Ekspedicijos vedlys Kara-Kumų dykumoje Šaniaz-Aga su savo medžiokliniu sakalu 1948 m.

T. Ivanauskas Kara-Kumų dykumoje raitas ant kupranugario. 1948 m.

Kara-Kumuose su medžiokliniu sakalu. 1948 m.

Paskutinė T. Ivanausko ekspedicija. 1962 m. Obės žemupis T. Ivanauskas, Nazymas Achmedas ir prof. A. Vaitkevičius (su žiūronais).

Obės žemupyje Pulojaus upės pakrantėje prie chantų čumo 1962 m.

Obės žemupyje prie ekspedicinio darbastalio su A. Vaitkevičiumi (dešinėje) 1962 m.

Ekspedicijoje į Obės žemupį su sibiro laika Šariku

jo čiurkšlėmis ėmė teketi vanduo, ir vietoj šiltos patalynės atsidūriau šaltoje vonioje, tik visa laimė, kad lietus nevirto sniegu, o Sibire tai dažnai atsitinka. Iš ryto vis dėlto lietus liovėsi, ir mes vėl galėjome medžioti tetervinus.

Po kelių dienų grįžome i kaimą ežero pakrantėje. Ten buvo visų rūšių ančių ir kitų vandens paukščių. Mes neblogai pamedžiojome. Tarp kitko, nušoviau keletą puikių šaukštasnapių gaigalų. Mes juos pakabinome klojime, pačioje pakraigėje, pas kolūkietį, su kuriuo susipažinome. Iš ryto, norėdami laimikį paimti, nieko neradome – naktį jis buvo pavogtas.

Kolūkietis, kurį ką tik paminėjau, į savo namus mūsų nepriėmė. Bet jis turėjo mažytę daržinėlę, supintą iš karklų vytelių. Kadangi oras buvo nešaltas, mes paprašėme kelioms dienoms šį pastatėlį mums užleisti. Ir jis su tuo sutiko. Mes ten įnešėm savo patalus ir buvom patenkinti. Tik štai gegužės 10 dieną labai atšalo, temperatūra krito žemiau nulio, ėmė snigti, prasidėjo pūga. Pro pintas mūsų daržinėlės sieneles sniegas laisvai košėsi ir netrukus ant mūsų antklodžių ir pagalvių gulė storos pusnys. Iš pradžios manėme, kad pūga greitai baigsis, bet nesulaukę iššokome iš patalų, skubiai apsivilkom ir nuėjom į trobą. Gerai padarėm, nes snigo visą tą ir dar kitą dieną.

Toje daržinėlėje turėjome dar kitą nemalonų išgyvenimą. Vieną rytą pabudęs pajuntu stiprų krestelėjimą, dar antrą, dar trečią... pro pintą sienelę matau stambų bulių. Jis kaskart savo ragais smogia į mūsų menką trobelytę, kone pakelia ją ant ragų. Negalima laukti, jis tuoj pasieks ir mus. Ištraukęs iš sienos stambesnį žagarą, peiliu nusmailinu jo galą ir, kai bulius prikiša galvą, aš smailą galą smeigiu jam į šnerves... mano manevras pavyko, bulius pasitraukė.

Aš nuo senų laikų girdėdavau gerus atsiliepimus apie sibiriečių būdą, apie jų svetingumą, nuoširdumą. Apsilankęs dabar Sibire, vargu ar galėčiau su šia nuomone sutikti. Gal taip buvo seniau, bet dabar Sibire tikrų sibiriečių liko mažai, o dauguma – tai atėjūnai. Kultūros požiūriu pagirti jų taip pat negalėčiau. Dauguma mano sutiktųjų – žemos dorovės žmonės, nesilaiko savo žodžio, pareigos jausmas jiems svetimas, o didžiausios jų ydos – tai girtavimas ir vagystės.

Italijoje 1922 m., kai atstovavo Lietuvos universitetą Padujos universiteto 700 metų sukakties minėjime.

Aukštosios mokyklos steigimas

Grįžęs iš Rusijos 1918 metais, buvau labai pasiilgęs kaimiško gyvenimo ir svajojau apsigyventi tolėliau nuo miesto, kur nors miško glūdumoje, kur arti ežero, pelkės, apskritai gamtos prieglobstyje. Tarp kitko, šis potraukis ir paskatino mane apsigyventi Musteikoje. Bet lenkų okupacija privertė apleisti tą kampelį ir vėl apsigyventi mieste, šį kartą Kaune. Vis dėlto svajoti apie kaimą nesilioviau.

Kaune patekau į besikuriančios jaunos valstybės sūkurį, patekau tarp žmonių, kurie kitaip galvojo, kurie ne taip egoistiškai kaip aš žiūrėjo į savo pašaukimą. Jiems daugiau rūpėjo visuomeniniai reikalai, rūpėjo mūsų jaunosios kartos auklėjimas, pilietiškumas.

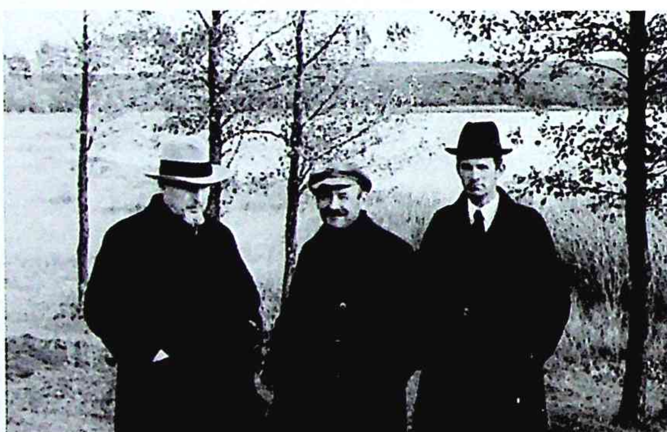
Susitikau su Zigmu Žemaičiu, kuris, kaip ir aš, neseniai buvo grįžęs iš Rusijos, būtent Voronežo, kur mokytojavo gimnazijoje. Žemaitį aš pažinau dar 1914 metais, iki kelionės į Murmaną, bet karo metais mes su juo nesimatėme. Dabar ne tik atnaujinome pažintį, bet ir greitai susibičiuliavome. Įsitikinau,

Matematikos-gamtos fakulteto mokslinis personalas. Sėdi (iš kairės į dešinę): P. Katilius, I. Končius, A. Purėnas, Z. Žemaitis (dekanas), P. Jodelė (universiteto prorektorius) K. Sleževičius, T. Ivanauskas. Antroje eilėje stovi (iš kairės į dešinę): Č. Pakuckas, J. Dagys, A. Žvironas, J. Janickis, B. Kodaitis, P. Brazdžiūnas, M. Kaveckis, K. Daukšas, J. Dalinkevičius, Trečioje eilėje: A. Puodžiukynas, J. Matulis, A. Minkevičius, A. Zubrys, P. Slavėnas, V. Viliamas

Ornitologijos paskaitų pabaigtuvės Lietuvos universitete. 1928 m.

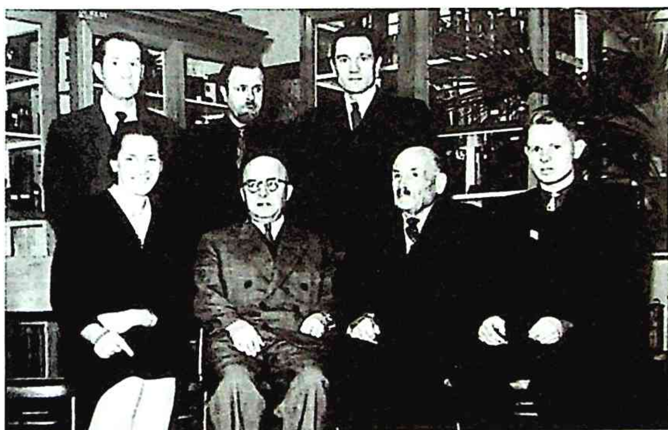
Prie Gėluko ežero 1936 m. Iš kairės į dešinę Gamtos fak. dekanas prof. Zigmas Žemaitis, prof, T. Ivanauskas, botanikas prof. Konstantinas Regelis

Žieduoja paukščius Ventės rage. 1959 m.

Zoologijos sodo atidarymas. 1938 m.

Su Vilniaus V. Kapsuko universiteto zoologijos katedros bendradarbiais. Sėdi iš kairės į dešinę A. Palionienė, prof. Steponas Jankauskas, prof. T. Ivanauskas, A. Levickas, stovi laborantas Kondratenka, laborantas Tuzikas, R. Kazlauskas

Su Kauno medicinos instituto biologijos katedros bendradarbiais. Sėdi antras iš kairės prof. T. Ivanauskas, doc. O. Tovstik, stovi antras iš kairės M. Venslauskas. 1967 m.

Su studentais praktikos darbų metu. Kauno medicinos institute. 1960 m.

Vilniaus universitete su prorektoriumi prof. St. Jankausku (sėdi kairėje). 1970 m.

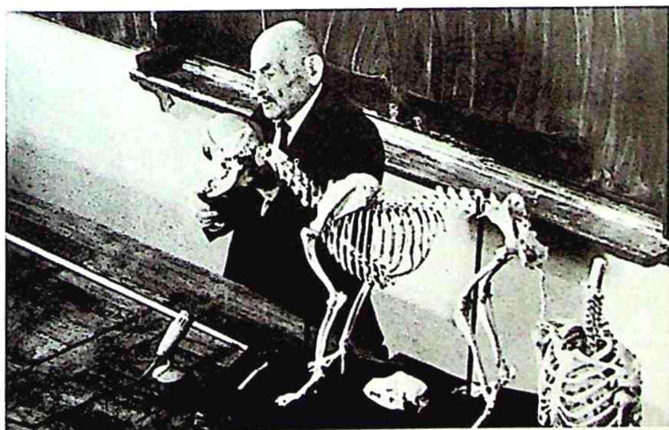
Studentams demonstruoja žaltį. 1967 m.

Prie darbo stalo namuose. 1968 m.

Prie Nemuno kranto palydint iš Obelynės pabaltijo Ornitologų konferencijos dalyvius. Centre profesorius Georgijus Dementjevas, Mokslų Akademijos Biologijos in-to direktorius Karolis Jankevičius ir profesorius Tadas Ivanauskas 1957 m.

Paskutinė paskaita Kauno medicinos institute 1970.05.28

„Matote tą paukštį?" Su jaunimo ekskursija. 1962 m. Dešinėje P. Bluzmanas, už Ivanausko Vasiliauskas, kairėje Ald.Dagytė

kad Zigmas Žemaitis – tai didelio intelekto, be to, energingas, sumanymų kupinas žmogus. Mes radome bendrą kalbą.

Pergyvenusi 125 vergovės metus, mūsų tauta turi pagaliau galimybę spręsti savo krašto problemas. O tų problemų juk aibė – didelių ir mažų. Zigmui Žemaičiui, kaip matyti iš jo kalbų, daugiausia rūpi švietimo reikalai, o man jie irgi artimi. Mes kalbame apie pradžios mokyklas, apie gimnazijas, mokytojų seminarijas, bet mano pašnekovas ypač pagyvėja, kai prašnekama apie aukštąją mokyklą. Senoji Vilniaus „Alma mater", išauginusi visą plejadą aukštos kultūros žmonių, pasiekusi Europos vakarų lygį – tai realus dalykas, kartu ir romantiškas ilgesys... Tad vis šia tema pasikalbame, ji sukelia mums daug emocijų.

Ne visa Lietuvos visuomenė būtų pritarusi sumanymui steigti aukštąją mokyklą. Dalis mūsų visuomenės įžiūrėjo šiame sumanyme pavojų savo klasiniams interesams, pavyzdžiui, dvasininkija, turėjusi tuomet daug įtakos Lietuvos gyventojams. Iš dvasininkijos pusės ir iš klerikalų buvo galima laukti rimtos opozicijos. Be to, buvo grynai materialinio pobūdžio keblumų, nes Lietuvos iždas per daug lėšų neturėjo. Todėl prof. Z. Žemaitis sumanė iš pradžių steigti kursus, kuriuose būtų dėstomi dalykai tokia apimtimi ir pagal tokį planą kaip universitetuose. Tie kursai visuomeninė, o ne oficiali įstaiga, ir kartu jie nebūtų tokie „baisūs" opozicijai. Iniciatorius sušaukė organizatorių būrelį. Į jį įėjo: Z. Žemaitis. J. Vabalas-Gudaitis, A. Janulaitis, L. Vailionis ir T. Ivanauskas. Būrelis pakartotinai svarstė aukštosios mokyklos steigimo planą, kviesdamas įžymesnius specialistus nuodugniai apsvarstyti sumanymą, ypač – kandidatams į dėstytojus aptarti.

1919 metų spalio 6 ir 7 dienomis organizacinė grupė paskelbė savo suma-

nymą steigti Aukštuosius kursus, kviesdama jaunimą pranešti apie pageidaujamas specialybes.

Jau per kelias dienas buvo gauta apie 600 pareiškimų. Apie 75 procentai jų pageidavo stoti į gamtos-matematikos, medicinos ir technikos specialybes, taigi iš karto paaiškėjo galimybė steigti kursus. Bet buvo tai tik vargų pradžia, o svarbiausia kliūtis – lėšų stoka, tuo labiau kad pageidaujamoms specialybėms reikalingas gausus ir brangus mokslo inventorius. Organizatoriai gavo banko paskolą (120 000 markių). Į Vokietiją buvo komandiruotas prof. E. Volteris nupirkti literatūros ir būtinų reikmenų.

Iniciatorių grupė kreipėsi į Švietimo ministeriją prašydama Aukštuosius kursus palaikyti, bet ministerija į šią iniciatyvą pažvelgė šaltai ir materialinės paramos nesuteikė.

Nepaisant visų keblumų, Aukštieji kursai 1920 metų sausio 27 dieną buvo atidaryti, o pažangioji visuomenė nuoširdžiai juos sveikino. Bet Lietuvos dvasininkija pareiškė savo priešišką nusistatymą. Išimtis buvo kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas ir Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius. Bet atsimenu, kad šiek tiek vėliau, jau Kursams veikiant, mano paskaitoje apsilankė įžymus klerikalų šulas kun. K. Olšauskas. Kokią jis susidarė nuomonę apie mano paskaitą aš nežinau. Kunigija dėl to nebuvo prielanki Kursams, kad jie sutrukdė aukštosios klerikalinės mokyklos steigimą.

Aukštuosiuose kursuose susidarė 7 fakultetai: Humanitarinių mokslų (istorija, literatūra, filosofija-pedagogika), Socialinių mokslų (teisė, ekonomika), Fizikos–matematikos, Chemijos, Gamtos mokslų, Medicinos, Technikos. Klausytojų buvo daugiau kaip 500.

Tais laikais Kaune erdvesnių laisvų patalpų beveik nebuvo, išskyrus keletą didesnių namų, kur caro valdžios laikais buvo gubernijos įstaigos ir karo komendantūros padaliniai. Tad pirmaisiais gyvavimo metais Aukštiesiems kursams teko skolintis patalpas, daugiausia vakaro valandomis. Tarp kitko, vakarais užleisdavo savo klases ir Kauno I, vėliau pavadinta „Aušros", gimnazija (Laisvės alėjos ir Kanto g-vės kampas). Skaudžiai pajuto buto stoką Medicinos fakulteto Žmogaus anatomijos katedra, nes buvo reikalinga patalpa lavonams preparuoti. Lavonai buvo atvežami vakarais į minėtos gimnazijos klases, o pasibaigus preparavimo darbams, vėl turėjo būti vežami į ligoninės lavoninę.

Aš, kaip zoologas, buvau privilegijuotoje padėtyje, nes nuo 1919 metų buvau Gamtos tyrimo stoties vedėju ir turėjau patalpą (Vilniaus g-vė Nr. 2). Pagal šios stoties statutą jos patalpa ir inventorius turėjo būti perduoti būsimajai aukštajai mokyklai. Taigi čia įsitaisėm auditoriją, laboratoriją ir zoologijos muziejų. Bet vis dėlto turėjome pasirūpinti suolų, kėdžių, stalų ir dar galybę kitų daiktų. Keblu buvo su vandeniu, nes nebuvo vandentiekio. Suolų

ir keletą kėdžių pasisekė mums rasti vienų namų palėpėse, ir aš kartu su prof. Valioniu sunešėm juos į mūsų auditoriją. Vandenį studentų pratyboms turėjome kibirais nešioti iš Nemuno, nes mūsų kieme esančio šulinio siurblys dažnai gesdavo. Su medžiaga pratyboms nebuvo taip sunku. Aš per savo išvykas ir medžiokles parūpindavau žuvų, varlių, vabzdžių. Kaune buvo pakankamai varnų, tad paėmęs šautuvą eidavau į Neries pakrantę už Kauno pilies ir ten nušaudavau jų kiek reikia. Garlaivių žiemos uostas buvo gausiai apgyventas žuvų, visokių vandens vabzdžių, pinčių ir nesuskaitomos daugybės visokiausių pirmuonių, reikėjo tik netingėti.

Mūsų klausytojų sudėtis buvo labai nevienoda, nes buvo žmonių ką tik baigusių gimnaziją, buvo ir studentų iš Rusijos aukštųjų mokyklų, o žymią dalį sudarė mokytojai, kurie jau senokai mokytojauja. Gana daug keblumų sudarydavo dėstomoji kalba, atseit – mūsų gimtoji kalba. Atsirado reikalas sukurti plačią terminologiją pačiam dėstytojui ir klausytojui. Iš svetimų kalbų klausytojui prieinamiausia buvo rusų kalba, mažiau suprantama vokiečių kalba, ir dažniausiai tik šių dviejų kalbų literatūra naudojosi ir dėstytojai, ir studentai. Iš pat pradžios, ypač Medicinos fakultete (labiausiai, Odontologijos skyriuje), daugumas klausytojų buvo žydai, kurie lietuvių kalbos nemokėjo ir net kartą siuntė delegaciją su prašymu, kad jiems būtų dėstoma rusiškai. Tik vėliau, kai mūsų aukštoji mokykla ėmė iš studentų reikalauti lietuvių kalbos, žydų gimnazijos prisitaikė prie šio reikalavimo.

Su žydais įvyko ir kitoks konfliktas. Rabinai ėmė priešintis tam, kad žydų lavonai būtų skrodžiami prozektoriume. Šiuo klausimu daug rūpesčių turėjo profesorius Žilinskas ir Medicinos fakulteto dekanas. Kitas keblumas kilo dėl to, kad kai kurie studentai žydai nenorėjo būti egzaminuojami per jų religines šventes.

Jau pirmaisiais aukštosios mokyklos gyvavimo metais prof. Valionis, atsižvelgdamas į lietuvių terminų stoką, kartu su savo bendradarbiu J. Dagiu ir kitais, pradėjo rašyti „Botanikos žodyną", bet šis veikalas buvo išspausdintas vos 1938 metais. Bet tuoj Dagys ėmė ruošti medžiagą „Botanikos terminų žodynui", kuris buvo išleistas tik tarybiniais laikais (1965 m.). Jau Lietuvos Respublikos laikais prof. Dagys ėmė ruošti „Augalų anatomijos ir morfologijos" vadovą, kuris taip pat yra lietuviškos terminologijos lobynas. Zoologijos žodynas nebuvo parašytas ir tokios knygos nėra iki šiol, bet iš didesnių veikalų verta paminėti ornitologijos vadovą, pavadintą „Lietuvos paukščiai" (T. Ivanauskas) – viso labo 3 tomai, iš kurių pirmas tomas parašytas 1938 metais, o kiti tomai vėliau. 1947 m. St. Mastausko parašytas "Taikomosios zoologijos" vadovėlis skiriamas daugiausia Žemės ūkio akademijos studentams. Labai vertingą darbą padarė J. Elisonas, ilgą laiką rinkdamas ir pats „kaldamas" zoologijos terminus. Dauguma jo siūlomų terminų įsigalėjo ir iki šiol yra vartojami.

Sunkūs buvo tuomet laikai mūsų jaunajai aukštajai mokyklai, bet niekas nesiskundė, nes buvo tai mūsų tautinės sąmonės pakilimo ir pasitikėjimo savo jėgomis laikas.

Aukštieji kursai gyvavo neilgai, tik iki 1922 metų vasario 15 dienos, bet vis dėlto jų reikšmė buvo labai svarbi. Savo buvimu, ypač klausytojų skaičiumi, jie įrodė būtinybę steigti Lietuvos aukštąją mokyklą. Šis argumentas įtikino Vyriausybę, ir vasario 16 dieną buvo atidarytas universitetas su tais fakultetais, kurie veikė Aukštuosiuose kursuose su pirmu ir antru studentų kursais. Bet kadangi artėjo pavasaris ir buvo numatytas trečias kursas, reikėjo pagalvoti apie papildomas patalpas. Apskritai patalpų stoka buvo chroniškas mūsų aukštosios mokyklos trūkumas, tad universitetas buvo pakrikęs po visą miestą, ir studentai, baigę klausyti vieną paskaitą, turėjo kraustytis į kitą patalpą. Po keturių metų studentų skaičius taip išaugo, kad jie netilpo gana skurdžiuose Kauno namuose. Universitetui buvo atiduotas valstybinės spaustuvės namas, Donelaičio ir Gedimino gatvių kampe. Sunkumus patyrė Matematikos-gamtos fakultetas, nes šio fakulteto laboratorijos turėjo aprūpinti ne tik savo studentus, bet ir Medicinos bei Technikos fakultetų.

Aukštųjų kursų teisinė būklė iš pradžių buvo neaiški, nes Švietimo ministerija kursus vis delsė patvirtinti. Todėl ir dėstytojų, o ir studentų būklė kėlė abejonių. Kai kas netikėjo esama padėtimi, ir, greta dėstymo ar studijavimo, stengėsi susirasti kitą, tikresnį užsiėmimą. Bet vis dėlto buvo pasiryžėlių, kurie, nepaisydami pesimistinių pranašavimų, dirbo šviesesnės ateities vardan. Tokios nuotaikos vyravo ir tarp dėstytojų, ir tarp studentų. Įsikūrus universitetui, ir vienų, ir kitų padėtis paaiškėjo ir sutvirtėjo, bet vis dėlto Lietuvoje buvo galima rasti nedaug tokių mokslininkų, kurių kvalifikacijos pakaktų universitetui. Vien dvasininkai galėjo būti ramūs, nes nuo senų laikų pastarųjų padėtis Lietuvoje buvo privilegijuota ir jų buvo perteklius. Pagaliau dvasininkai, būdami uždara visuomenės kasta, patys vieni galėjo spręsti apie savo narių specialias kvalifikacijas. Esant laisvoms katedroms, universitetas gavo pasiūlymą iš užsienio mokslininkų katedroms užimti. Priimtina buvo profesoriaus K. Regelio kandidatūra. Regelių šeima jau daugiau kaip šimtą metų pasižymėjo teorinės ir praktinės botanikos srityje, tad prof. K. Regelio pasiūlymas buvo palankiai priimtas. Iš pradžių jis kalbėjo vien prancūziškai, vokiškai ir rusiškai, bet jo garbei tenka pasakyti, kad jis gana greitai pramoko mūsų kalbos ir ėmė dėstyti, net leisti savo mokslo darbus lietuviškai. Jau gyvavimo pradžioje jaunasis Lietuvos universitetas turėjo apie 50 darbuotojų, iš jų nemaža dalis buvo medikai.

Apskritai Aukštieji kursai suvaidino būsimam universitetui paruošiamosios įstaigos vaidmenį tiek idėjiniu, tiek materialiniu atžvilgiu. Jie, tarp kitko,

atėmė iniciatyvą iš kunigų rankų, todėl ir universiteto statutas buvo realesnis ir liberalesnis, negu tas, kurį būtų galėję sukurti klerikalai. Universitetas visiškai perėmė tą universiteto struktūrą, kuri buvo Aukštuosiuose kursuose, tik vienu atžvilgiu buvo nusileista klerikalams: į statutą buvo įterptas Teologijos-filosofijos fakultetas, kurio žalinga įtaka pasireiškė vėliau, nes šis fakultetas lygiagrečiai su savo pagrindiniu tikslu ėmė ruošti ir pedagogus. Neturėdamas atitinkamų specialistų tarp savo personalo, šis fakultetas siuntė studentus į kitus fakultetus, pavyzdžiui, į Gamtos fakultetą, kur jie, nors ir paviršutiniškai, papildydavo savo žinias ir vėliau tendencingai skelbdavo jas mokyklose.

Aukštųjų kursų nuopelnas, tarp kitko, buvo tas, kad jie iš dalies išsprendė patalpų klausimą – kabinetų, auditorijų, laboratorijų – universitetas urmu paveldėjo jas. O surasti ir išgauti patalpas buvo labai sunku ir jeigu ne griežta profesoriaus Z. Žemaičio energija, vargiai universitetas būtų buvęs aprūpintas patalpomis. Aukštiesiems kursams universitetas turi būti dėkingas ir už pirmo, ir už antro kurso parengimą.

Daugėjant fakultetų ir augant studentų skaičiui, patalpų klausimas tapo dar opesnis. Tuo laiku Kauno turtuolis Vailokaitis padovanojo Aleksote nemažą sklypą, kur ir buvo pradėta statyti specialūs rūmai chemikams ir fizikams. Šie rūmai buvo sugriauti, Antrajam pasauliniam karui prasidėjus.

Vienas Kauno universiteto sunkumas buvo mažas etatų skaičius, nes daugeliui katedrų buvo skiriama tiktai po vieną profesorių. Nors ir nedidelis buvo tuo laiku Kauno universitetas, personalo vis dėlto buvo per mažai, daug mažiau negu Rygos, Helsinkio, Karaliaučiaus universitetuose. Ši stoka ypač pasireiškė Matematikos-gamtos fakultete, nes šis fakultetas turėjo aprūpinti ir kitus fakultetus, iš viso – apie pusę visų universiteto studentų. Taigi buvo tai „brangus“ fakultetas, ir kai kurios Seimo frakcijos keldavo klausimą, kad šį brangiai atsieinantį fakultetą likviduoti.

Įsikūrus universitetui, prireikė ir botanikos sodo. Šia proga tenka pasakyti, kad botanikos sodai Lietuvoje ne naujiena, nes jau 1775 metais toks sodas buvo įsteigtas Gardine. Tuo laiku Lietuvos iždininkas Tyzenhauzas iš Prancūzijos iškvietė žinomą botaniką Joną Emanuelį Žiliberą (Gilibert). Šis botanikas atsivežė daugybę sėklų iš Vienos, o vėliau ir iš Sibiro, iš įžymaus keliautojo Palaso, tad jau 1778 metais Gardino botanikos sode buvo 1800 rūšių augalų. Antras Botanikos sodas buvo įsteigtas 1781 metais Vilniuje, prie universiteto. Jį įsteigė tas pats Žilibertas, pervažiavęs iš Gardino į Vilnių. Bet ypač sodas suklestėjo, kai iš užsienio grįžo St. Jundzilas ir pastatė šiltnamius. Jundzilas išleido sėklų katalogus. Pirmas katalogas buvo išleistas 1802 metais. Paskutinis katalogas, jo išleistas 1814 metais, jau apėmė 3861 augalų rūšį. Minėtieji faktai įrodo, kad mūsų kraštas turi senų mokslinių tradicijų.

Botanikos sodas Kaune įsteigtas 1923 metais Aukštosios Fredos dvare, Kauno priemiestyje, užima 40 hektarų. Įsteigtas profesoriaus Konstantino Regelio iniciatyva, Matematikos-gamtos fakulteto dekanui prof. Z. Žemaičiui pritarus.

Botanikos sodas Kaune buvo labai populiari įstaiga ir gausiai publikos lankoma. Jau 1934 metais jame buvo 7000 augalų rūšių, iš kurių 2323 šiltnamiuose. Kasmet buvo leidžiamas sėklų katalogas, norint pasikeisti jomis su kitų kraštų botanikos sodais. Be grynai mokslinių rinkinių, Botanikos sodui priklauso puikus senas parkas ir tvenkiniai. Apskritai Botanikos sodas yra nepamainoma vaizdinė priemonė, padedanti ne tik mokslo įgyti, bet ir viešai jį populiarinti.

Kita ne mažiau populiari universitetui priklausanti įstaiga buvo Zoologijos muziejus. Jo istorija senesnė negu Botanikos sodo, nes pradžia jo rinkiniams padaryta jau 1861 metais. Apie jo praeitį nekalbėsime, nes apie tai jau sakyta. Muziejus išpopuliarėjo, ypač tarp jaunuomenės. Vėliau, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, muziejus užmezgė ryšius su Tarybų Sąjungos muziejais ir zoologais. Tie ryšiai buvo mums labai naudingi, nes per juos galėjome aplankyti rezervatus ir šiaip zoologijos požiūriu įdomius kraštus ir surinkti vertingos medžiagos Kauno muziejui.

Prasitaręs apie Botanikos sodą ir Zoologijos muziejų, negaliu nutylėti Kauno zoologijos sodo, nes jis turi tokią pat auklėjamąją reikšmę, nors aukštajai mokyklai nepriklauso. Sumanymas įsteigti Kaune zoologijos sodą jau labai seniai užgimė mano galvoje. Buvo tai anais laikais, kai per savo išvykas į Kauną pradėjau geriau pažinti vaizdingas miesto apylinkes. Buvau susižavėjęs Girstupio slėniu, Marvelės upelio pakraščiais, Panemunės mišku, Vytauto ąžuolynu. Prisiminiau, kad ir Adomas Mickevičius buvo susižavėjęs šiomis Kauno grožybėmis, ir ėmiau svajoti, kad šios gražios vietos būtų mūsų visuomenei ir naudingos. O juk mažai trūko, kad šios vietos būtų subjaurotos. Ten tuomet ganė gyvulius, kirsdavo medžius, laužydavo žydinčių ievų šakas. Zoologijos sodu suinteresuotų žmonių steigiamasis susirinkimas įvyko 1937 metais ir buvo nutarta įkurti akcinę bendrovę, kurios narių susirinkimas įvyko tų pačių metų birželio mėnesį. Jau pirmais sodo gyvavimo metais buvo surinkta nors ir nedidelė pinigų suma, bet jos užteko pirmiems darbams. Iš miesto savivaldybės numatytas Zoologijos sodo plotas buvo gautas. „Vyriausybės žiniose“ Zoologijos sodo užduotis aptarta taip: „... įsteigti ir eksploatuoti Kauno zoologijos sodą, globoti retesniąją Lietuvos florą bei fauną ir rūpintis jos apsaugojimu nuo išnykimo“.

Svarbiausios numatytos išlaidos buvo skiriamos tvorai, keliams, tvenkiniams ir trobesiams. Žvėrys ir paukščiai nereikalavo daug išlaidų, nes sodui iš karto jų buvo daug dovanota. Miškų departamento personalas, Medžioklės ir

žūklės draugija, Lietuvos kailinių žvėrelių auginimo bendrovė buvo pirmieji aukotojai. Praslinkus organizacinio darbo laikui, 1938 metais liepos 1 dieną Zoologijos sodas buvo oficialiai atidarytas. Tuo metu sode buvo 40 žvėrių bei paukščių, iš jų trys briedžiai, elnias, penkios lapės, šernas, keletas plėšriųjų paukščių, gervė, gandras ir šiek tiek kitų gyvūnų. Jau po nepilnų metų buvo apie pusantro šimto gyvūnų. Atsirado ir egzotų, kuriuos sodas gavo mainais iš Karaliaučiaus, Prahos ir Rygos.

Ypatingą padėką turėjome pareikšti Varšuvos zoologijos sodui. Apsilankęs Varšuvoje, susipažinau su Zoologijos sodo direktorium Žabinskiu, kuris tikrai karališkai mūsų sodą apdovanojo. Mes gavome puikųjį stumbrą – patiną, dėmėtąjį elnią, asilą, zebu, kupranugarį, du šunis dingo, dygliuotį, beždžionių, kelis sidabrinius fazanus, kelias muskusines antis, dvi gulbes ir kt. Dar mums siūlė liūtų ir šimpanzę, bet turėjome šios dovanos atsisakyti, nes kol kas nebuvo tam reikalingų pastatų. Iš šių dovanų apčiuopiamos naudos davė asiliukas Voitekas, kuris, už mažą atlyginimą vežiodamas vaikus, per metus uždirbo daugiau kaip 500 litų.

1940 metais Kauno zoologijos sodo bendrovė buvo likviduota, o pats sodas perėjo į Kauno vykdomojo komiteto rankas. Tais laikais dėl kariškių sauvalės keletas Zoologijos sodo gyvūnų žuvo. Dar tragiškesnis sodui buvo vokiečių okupacijos laikas, nes nebuvo nei lėšų maistui pirkti, nei paties maisto, tad žymi gyvūnų dalis žuvo. 1942 metų gegužės 18 dieną vokiečiai iš Zoologijos sodo pagrobė stumbrą ir, kiek mums žinoma, išvežė į Geringo medžioklės plotus Romintos girion, o apie tolesnį jo likimą duomenų neturime.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, prasidėjo sodo atstatymas. Svarbiausias to darbo etapas – tai pastatai dideliems plėšrūnams – liūtams, panteroms, tigrams, taip pat šiltų kraštų paukščiams. Įvestas vandentiekis ir kanalizacija. Pakloti keliai lankytojams. Įsigyta apie 400 įvairių gyvūnų, o jų rūšių esama virš šimto. Įrengtas, nors ir nedidelis, akvariumas ir terariumas žuvims ir ropliams. Šiandien Zoologijos sodas traukte traukia gausius lankytojus, ypač jaunuomenę. Jau 1959 metais aplankė jį daugiau kaip 260 000 žmonių. Ne tik eksponatų gausumas traukia sodo lankytojus. Žavėtino grožio Girstupio aplinka, jo vingiuoti apžėlę krantai, kuriuose gyvena lakštingalos, strazdai, kikiliai, voverės, suteikia Zoologijos sodui puikiai įrengto parko grožio.

Obelynė (apie 1935 m.)

Obelynė

Dažnai medžiodamas artimose Kauno apylinkėse, lankydavausi netolimame Kamšos miške, pačioje Nemuno pakrantėje, į kurią subėga gilios daubos su mišriais medynais ir gausia, labai marga augalija. Ypač pavasarį šis augalų margumas būdavo labai patrauklus, ir aš neretai ateidavau čionai vien pasigrožėti. Dvi daubos man labiausiai patiko. Viena jų vadinosi Varžupis, ji labai gili ir jos dugne sruvena mažas upeliukas, bet pavasarį jis suima tirpstančio sniego vandenį ir tuomet atrodo „rimtai". Antra dauba, vadinama Obelyne, šiek tiek trumpesnė, ir tik pavasarį joje slypi mažytis upelis. Tarp šių dviejų daubų plyti tarytum pusiasalis, iš trijų pusių miško apsuptas. Vykstant žemės reformai, aš paprašiau, kad čia būtų man paskirtas žemės sklypas, ir mano prašymas buvo patenkintas – gavau 8 hektarus išmokėtinai, per 20 metų turėjau išmokėti nedidelę pinigų sumą. Įvyko tai 1920 metais.

Įgytas sklypas buvo man ne tik labai gražus, bet ir patogus, arti miesto, tad net pėsčias kasdien galėdavau jį lankyti, nes kelionė užimdavo ne daugiau kaip

pusantros valandos. Be to, buvo patogi kelionė ir Nemunu, garlaiviai čia sustodavo prie Lampėdžių, priešingame Obelynei krante. Greta mano sklypo gavo žemės profesorius Vailionis ir dar keletas inteligentų, tad susidarė maloni kaimynystė.

Dabar jau buvau ūkininkas, bet savo ūkiui turėjau pirkti aibę visokios medžiagos. Netoli nuo mano ir Vailionio sklypo tuo laiku buvo likviduojamas Ringaudų dvaras, ir valdžia iš varžytynių ruošėsi parduoti didelį plytinį klojimą. Mes per pusę su Vailioniu šį klojimą pirkome ir tuo būdu apsirūpinome plytomis savo namams statyti. Taip pat pakako ir sijų bei gegnių. Bet visą šią statybinę medžiagą reikėjo pervežti apie porą kilometrų į mūsų sklypus. Buvo tai 1920 metais. Išleidau visus savo pinigus ir jau nieko daugiau padaryti negalėjau, nebent tik apmokėti darbininkams už pirktojo klojimo ardymą.

Prasidėjo nauji rūpesčiai. Kiekviename darbe, bet ypač žemės ūkyje, svarbiausias principas – nuoseklumas. Tačiau šį principą taikyti galima tik tada, kai turi lėšų. O aš jų neturėjau. Tad reikėjo išsiversti, išsisukti. Kliūtis buvo ir mano svajonės – noras viską turėti greičiau. O darbas ėjo lėtai. Pradėjau statyti namą, iš pradžių mūrinę dalį ir stogą, o toliau reikėjo palaukti, nes vėl pritrūkau lėšų. Tuo tarpu dirbau tuos darbus, kurie mažiau kainuoja. O tokie darbai – tai sodo ir apskritai medžių sodinimas. Norėjau, kad sodas būtų apjuostas eglių alėjos, nes tokia alėja buvo Lebiodkoje ir su ja siejasi man malonūs prisiminimai. Be to, alėja sudaro sodui naudingą užuovėją. Netoli yra miškas ir jaunų eglelių jame aibė, tad aš su šeima nešiojame ir sodiname jas aplink mūsų sklypą, o kartu su eglelėmis iš miško patenka žibuoklės ir jau kitais metais jos ims žydėti. Taip pat su eglelėmis į mūsų žemę pateko grybų, ypač rudmėsių, gemalai, ir daug metų galėjome čia grybauti. Vieną priekaištą galiu mūsų sklypui padaryti – nebuvo vandens, o vanduo visuomet pageidaujamas ir suteikia daug grožio. Aplink sklypą, kartu su eglių alėjomis, iškasėm griovį su nuolydžiu į Nemuną. Griovys prasidėjo Kamšos miške, o pavasarį tirpstančio sniego audringas vandens sriautas bėgdavo į Varžupio daubą, o iš ten į Nemuną. Ant to griovio supylėm užtvanką ir tuo būdu padarėme nedidelį tvenkinėlį.

Supanti mus augalija buvo graži ir įvairi, bet aš ir mano šeima pageidavome, kad ji būtų dar gražesnė. Visų pirmiausia pasodinome penkias rūšis maumedžių: europinį, japoninį, sibirinį, amerikinį, kurilinį. Dabar, kai rašau šias eilutes, tie maumedžiai jau yra 45 centimetrų storumo ir labai puošia Obelynę. Labai mėgstu spygliuočius, tad pasodinau keleto rūšių pušų, tarp kitko, sidabrinių pušų. Jos auga nelabai greit ir dabar yra apie 25 centimetrų storumo ir apie 8 metrų aukščio. Jau veda kankorėžius su gražiomis, brandžiomis sėklomis, kuriomis susižavi voverės ir kasmet jas suėda. Ši pušis, nors kilusi iš žiauraus Sibiro klimato, auga nesparčiai, daug lėčiau negu mūsų paprastoji pušis, bet yra maloni savo ilgais, švelniais spygliais. Buvo pasodinta keletas tujų. Vieną jų

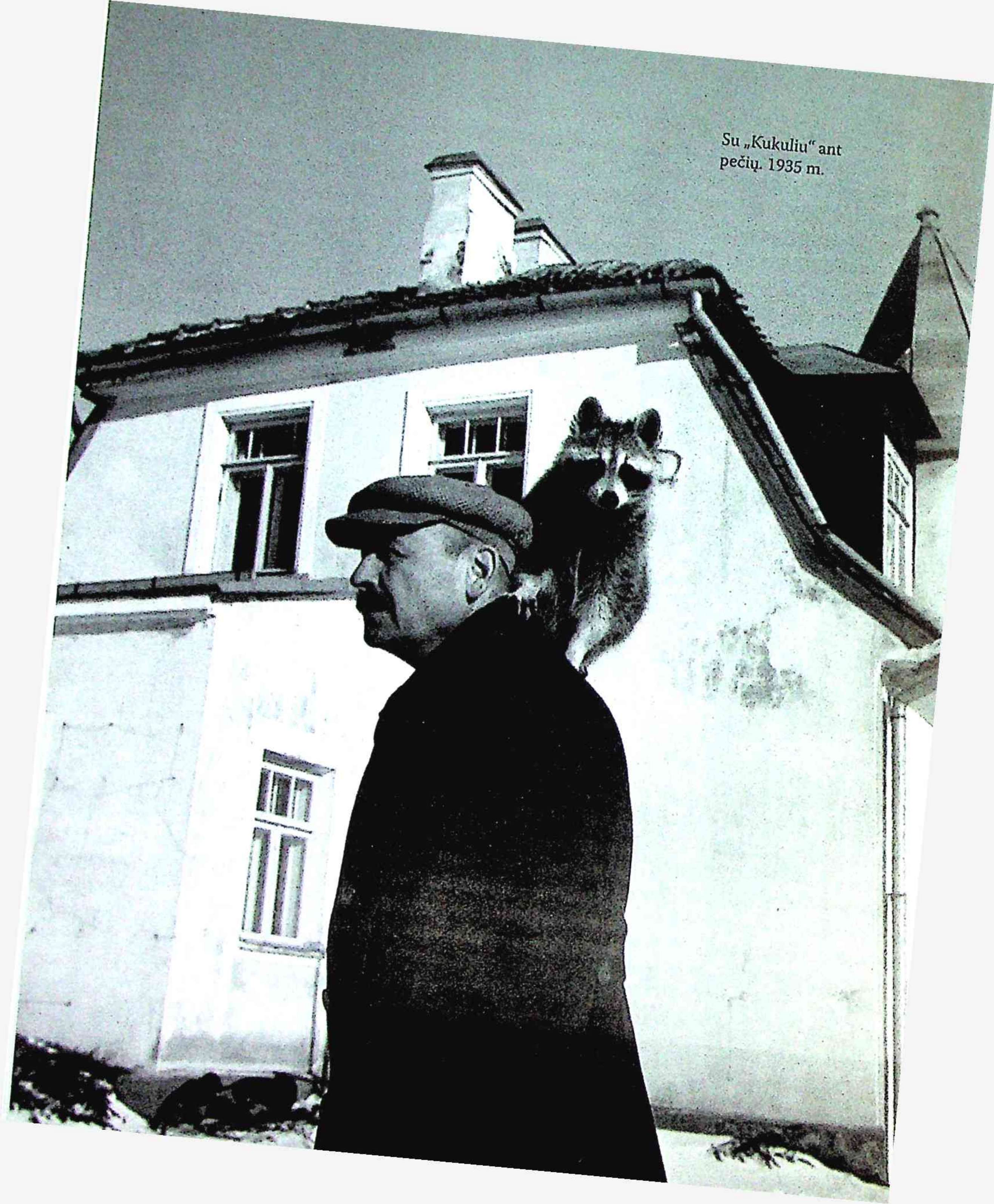
Medžių sodinimo talka Obelynėje 1928 m. Prof. T. Ivanauskas kairėje su kastuvu

Su stirniuke Obelynėje. 1950 m.

Darbas ...

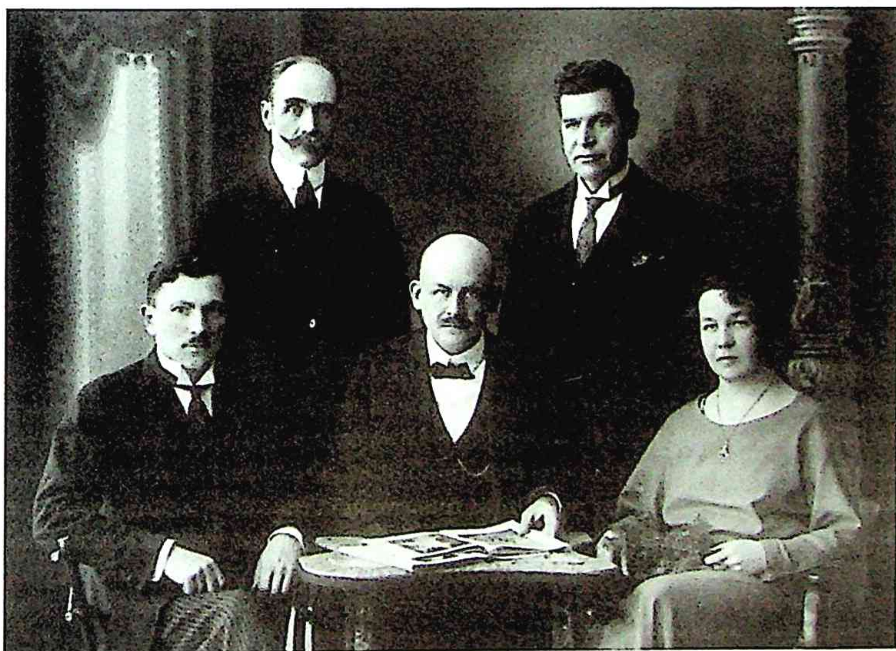
Su „Kukuliu“ ant pečių. 1935 m.

porą (vakarinė tuja) parsinešiau saujoje, o dabar jos jau 8 metrų aukščio.

Keletą lapuočių pasodinome pirmais mūsų ūkininkavimo metais: turiu pasigirti pirmiausia didžialape liepa (*Tilia platyphyllos*). To medžio šakutę aš atvežiau iš mūsų parko Lebiodkoje ir įskiepijau į mūsiškę paprastą miškinę liepą. Dabar tai yra jau didžiulis medis, kasmet žydintis stambiais kabančiais žiedais, kuriuos labai mėgsta bitės. Esame pasodinę ir keletą bukų, paimtų nuo Priekulės, kur yra nedidelis šių medžių miškelis ir, kaip atrodo, medžiai jau aklimatizavęsi Lietuvos klimate. Be to, turime keletą raudonųjų bukų. Iš naujų mums lapuočių turiu paminėti riešutmedžius: mandžiūriškus, Sibaldo ir pilkuosius. Pirmieji iš jų auga vešliausiai ir jau daug metų veda riešutus, bet tie riešutai valgiui netinka, net voverės jų negraužia. Bet, kaip girdėti, jų mediena labai vertinga, o pats medis didžiuliais lapais labai puošnus.

Ąžuolų turime egzotinių rūšių. Iš jų daug malonumo teikia raudonasis amerikinis ąžuolas (*Querc(rer)us borealis*). Medeliai, pasodinti 1921 metais, jau tokie stori, kad suaugęs vyras jų apkabinti nebegali.

Ir šiaip jau visko čia nesuminėsi, sąrašas būtų gerokai ilgas.

Medžių sodinimo šventės komitetas

* * *

Jau 1921 metais Lietuvoje įsikūrė „Lietuvai pagražinti draugija". Jos tikslas – pagražinti mūsų kraštą, o svarbiausia – atstatyti išnykusią augaliją, miškus, parkus, išlaikyti istorines vietoves ir pan. Savo siekius ši organizacija stengėsi platinti tarp jaunuomenės, ypač tarp moksleivių. Svarbiausias šios organizacijos darbas – tai medžių sodinimas, ir buvo sutarta su Švietimo ministerija skirti tam reikalui vieną pavasario dieną, atleidžiant moksleivius nuo pamokų. Taip buvo daroma visoje Lietuvoje. Aktyviai prisidėjo Miškų departamentas, parinkdamas tinkamus tam plotus ir sodinamąją medžiagą, pavedęs eiguliams vadovauti sodinimo darbui. Mokiniams šis darbas labai patiko, atsirado net entuziastų. Arti Kauno buvo apsodintas smiltynas tarp Petrašiūnų ir Pažaislio,

Keliant inkilus per paukščių dieną 1922 m.

Tadas Ivanauskas ypatingą dėmesį skyrė vaikams, kviesdamas juos sodinti medžius

be to, tuščios laukymės Panemunės miške.

Matematikos-gamtos fakulteto studentai sodino mišką Kamšos miško pakraščiuose. Nemuno krante ir prie Obelynės, taip pat prie Varžupio daubos, arti prof. Vailionio namų. Ten daugiausia sodinome egles ir ąžuolus. Ąžuolai, kuriuos mano klausytojai pasodino prie zoofermos 1927 metais, o tai buvo vienmečiai daigai, šiandien jau yra užaugę iki 10 metrų aukščio ir 20–25 centimetrų storio, o pušelės, pasodintos tarp Petrašiūnų ir Pažaislio 1921 metais, šiandien jau išaugo į gražų miškelį. Medžių sodinimo diena tapo tradicija, kuri truko nuo 1921 iki 1939 metų. Per tą laikotarpį Lietuvos moksleiviai pasodino keletą šimtų tūkstančių medžių, o tie medžiai šiandien yra nemaža vertybė. Apskritai laikotarpis, apie kurį kalbu, pasižymėjo Lietuvos tautiniu pakilimu, kai Lietuva, išsivadavusi iš rusiško ir vokiško jungo, po pusantro šimto metų pasijuto laisva ir panoro puoselėti savo kraštą. Gamtos apsauga buvo tais laikais mažai kam suprantama ir oficialiai nebuvo atstovaujama, bet vis dėlto Obelynė tapo ta vieta, kurioje mielai spietėsi zoologai, botanikai ir apskritai gamtos mylėtojai. Obelynė išpopuliarėjo. Gal kas mano, kad šis vardas yra kilęs dėl auginamų ten obelų. Ne. Ne dėl to. Obelynės dauboje augo sena, stora laukinė obelis. Piemenys, kurie anksčiau čia ganydavo gyvulius, tai vietai ir davė Obelynės vardą.

Paukščių diena Fredoje su studentais ir mokiniais 1922 m.

* * *

Obelynės namų statyba ėjo lėtai. Vos po dešimties metų namas buvo galutinai užbaigtas ir iš išorės, ir viduje, tad jau kai ką turėjome, nors ir ne kažin kokį komfortą. Atėjo eilė kitiems sumanymams. Svarbiausias mano siekis – sodas. Šį pomėgį aš turbūt paveldėjau iš savo tėvo, kuriam Lebiodkos sodas buvo jo nuolatinis *hobby*, nuolatinis rūpesčių ir naujų sumanymų šaltinis. Taip pat ir man. Pirmiausiai panorau turėti Obelynėje tas vaismedžių veisles, prie kurių pripratau tėviškėje, kurios man nuo mažų dienų buvo pažįstamos, tad pirma proga apsilankęs Lebiodkoje, prisiskyniau visą glėbį įskiepių ir atvežiau juos į savo kuriamą sodą. Tuomet susisiekimas su užsieniais nesudarydavo keblumų, ir man nebuvo sunku gauti įskiepių, net ir didokų medelių bei krūmų iš Vokietijos, Olandijos, Prancūzijos. Tuo būdu Obelynės sode pamažėl, be didelių išlaidų susidarė nuosavas rinkinys. Žinoma, dalis įgytų vaismedžių neatlaikė mūsų klimato ir žuvo, nes kelios žiemos, ypač 1929 metų, buvo labai žiaurios. Keletas vaismedžių veislių pasirodė labai vertingos ir, dalyvaujant sodininkystės parodose, turėjo didelį pasisekimą. Tad jas ir reikėjo Lietuvoje išplatinti. Prie tokių obuolių priklauso „Vytis", didelis žieminis obuolys, labai gero skonio. Iš kriaušių dėmesio verta „Obelynės raudonoji", gražios rausvos ir geltonos spalvos. Labai išpopuliarėjo viena nežinomos kilmės vynuogių rūšis. Mes ją pavadinome „rastinuku", nes jaunas augaliukas buvo rastas Vilniaus griuvėsiuose. Vėliau jis buvo padaugintas ir jau paplito visoje Lietuvoje. Ši veislė veda vidutinio didumo uogas tamsiai mėlynos spalvos, labai derlinga, o svarbiausia ypatybė ta, kad yra visiškai atspari šalčiui ir žiemą nereikalinga jokio pridengimo. Pas mus šios vynuogės auga prie trobesių, glaudžiasi prie sienos, o jų šakose peri čivyliai – gražūs raudongalviai paukščiukai.

Iš kitų vijoklinių augalų turiu pasigirti kartuole (*Aristolochia sipho*). Sėklos buvo atvežtos iš Paryžiaus bene 1926 metais. Vienas didžiulis krūmas užima visą namo sieną. Pažymėtini jo didžiuliai lapai ir žiedai, panašūs į pypkę, dėl ko vokiečiai šį augalą vadina pypkiamedžiu (*Pfeifenbaum*). Kai kurios tvoros papuoštos sausmedžiais.

Laukinių ir miškinių gėlių Obelynėje aplink namą daug. Pavasarį žydi žibuoklės (*Anemone hepatica*), plautės (*Pulmonaria*), o jose gausiai lankosi bitės; paskui vištapienės (*Gagea*), plukės, baltos ir geltonos, o tarp jų, bet kaskart retesnis, žalčialunkis (*Daphne mezerea*). Seniau Obelynės pievose augo lieknoji plukė (*Anemone silvestris*), bet naujesniais laikais ji kažkodėl išnyko. Taip pat mūsų kūrimosi laikais ten pat augo graži klumpelė (*Cipripedium calceolus*), bet vėliau kažkodėl išnyko. Užtat ir dabar yra gausi gebenė (*Hedera helix*), bet tik vienoje vietoje Varžupio daubos šlaite, tačiau nėra jos Kamšos miške. Ji šliaužia

žeme, bet taip pat mėgina kopti medžiais ir pasiekia net 2–3 metrus aukščio, jeigu yra palanki žiema; bet anksčiau ar vėliau šaltis sunaikina šias antžemines dalis ir lieka gyvos vien tos dalys, kurios buvo po sniegu. Ji niekuomet nežydi. Vienas toks augaliukas, paimtas iš Varžupio daubos, buvo pasodintas prie mūsų namų iš šiaurės pusės. Šios nežymios apsaugos jam užteko, kad užaugtų iki stogo ir sustorėtų iki pusantro centimetro, bet taip pat nežydi, o apgožia didelį plotą – apie 6 kvadratinius metrus. Gebenė mūsų krašte – tai reliktinis augalas. Auga ji Varžupio slėny dėl to, kad ten yra tam tikras mikroklimatas.

Obelynės gyvūnija – nieko ypatinga, bet nėra skurdi. Miręs mano bendradarbis A. Palionis, entomologas, dažnai čia lankydavosi ir surinko nemažą drugių rinkinį. Kartais su juo suruošdavome dideles drugių medžiokles, priviliodami juos jaukais. Jaukai pagaminti iš prarūgusio medaus, vyno ar alaus. Šiame skystyje pamirkyti skudurėliai vakare iškabinami sode. Į tą kvapą sulekia drugių, daugiausia *Noctuidae* šeimos, ir tuomet nesunku juos pagauti, nes, apsvaigę nuo to gėrimo, jie tampa tarytum apsnūdę. Tuomet galima pagauti gražių, didelių, retesnių rūšių drugių, kaip kaspinuočiai (Catocala) ir kt. Bet ne kiekvienas vakaras tokiai medžioklei tinka. Neprisiviliosi tų drugių šviesiais mėnesienos vakarais, o tamsūs debesuoti vakarai tam tinka.

Kai kurie, ypač *Noctuidae* šeimos drugiai labai reaguoja į tinkamo jiems maisto kvapus. Obelynėje buvo toks nuotykis: yra ten nedidelis šiltnamėlis, kuriame augo keli vynmedžio krūmai. Vieną vakarą, nunokus vynuogėms, jame ėmė lankytis vapsvos ir apgadino daugybę uogų, kurios nuo to ėmė rūgti, skleisdamos atitinkamą kvapą. Pro atviras duris nakties metu įskrisdavo drugiai, daugiausiai kaspinuočiai, bet paskui nepataikydavo pro duris ir daužydavosi prie stiklų, o iš ryto nurimę tupėdavo užkampiuose ir lengva būdavo juos paimti.

Obelynėje mėginome auginti šilkverpius, nes turėjome čia šilkmedžių, ir maisto šilkverpiams buvo gana. Iš grenos (kiaušinėlių) sulaukėm vikšrų, ir jie buvo maitinami šilkmedžio lapais. Jie sėkmingai apsiverpė kokonais ir virto lėliukėmis. Kokono siūlas būdavo ilgesnis nei 1000 metrų. Iš to nedidelio bandymo peršasi išvada, kad galėtumėm turėti savo šilko, tik blogai, kad mūsų klimate vikšro stadijos trukmė yra šiek tiek ilgesnė negu šiltesniame klimate. Mėginome taip pat auginti ąžuolinį šilkverpį. Tai stambus drugys, o jo tėvynė – Azijos rytai. Vikšrai minta ąžuolų lapais. Jo šilkas drūtesnis ir gali būti panaudotas vien techniškiems reikalams.

Apie gamtos apsaugą Lietuvoje bene pirmą kartą imta kalbėti 1922 metais ir tuomet buvo išleista mano parašyta brošiūrėlė „Mūsų paukščiai ir mokykla“. Gamtos apsaugos klausimas tuo laiku buvo dar nepribrendęs ir daug kam nesuprantamas, bet savo studentams jos būtinumą daug kartų aiškinau. Taip pat buvo kalbėta su Švietimo ministerija ir jau buvo sutarta kas pavasarį paskir-

ti moksleiviams vieną „paukščių dieną“ gamtos apsaugai aiškinti. Obelynė vėl tapo centru, kur mes su studentais susirinkdavome susipažinti su paukščiais. Tam tikslui dar žiemą būdavo pagaminami įvairių tipų ir įvairaus didumo inkilai paukščiams perėti. Inkilai labiausiai patikdavo varnėnams; zylės, kaip atrodo, inkilais mažiau domėjosi, turbūt todėl, kad jos ten turėjo daugybę drevėtų medžių. Mums buvo malonu, kad keliuose inkiluose apsigyveno pelėdos, ir naktimis jų balsai buvo dažnai girdėti. Bet ypač triukšmingi būdavo pelėdžiukai. Kai seniai atnešdavo maistą, jie visi kartu sutikdavo juos girgždančiais balsais, panašiais į neteptų durų cypimą. Man, beje, labai norėjosi, kad Obelynėje būtų žalčių, ir tuo reikalu iš netolimos Jankų girininkijos gavau 11 stambių, storų patelių. Jas visas paleidau į Kamšos mišką, tikėdamasis, kad jos padės kiaušinius, bet mano viltys nepasiteisino, ir žalčių Kamšos miške nėra, kaip ir nebuvo.

Gerai pasisekė su stirnomis. Gavau tris jaunus stirniukus: dvi pateles ir vieną patiną. Mes jas maitinome iš pradžių pienu su žinduku, bet jos labai greitai ėmė skinti įvairias žoles. Žiemą išlaikėme jas aptvertoje vietoje, o pavasarį išvarėme į Kamšos mišką. Ožys pridarė mums daug nemalonumų. Būdamas labai jaukus, ne tik nevengė, bet ir puldavo žmones. Besilankydamas pas savo stirnas, aš turėdavau apsiginkluoti mediniu skydu nuo mūsų ožio. Netrukus jis sužeidė du asmenis: mūsų laborantą Jomantą, kuris po to turėjo išgulėti visą savaitę ligoninėje. Antras nuotykis buvo irgi nemalonus. Paleistas į mišką, ožys vis išeidavo ant kelio, tykojo praeivių ir puldavo juos. Kartą mūsų kaimynė ravėjo savo daržą ir tuo momentu, kada buvo pasilenkusi, iš užpakalio buvo užpulta ožio ir gavo dvi durtines žaizdas į sėdynę. Ji iškėlė man bylą ir teisme už šį nemalonumą aš turėjau jai sumokėti 100 litų.

Vėliau į Kamšos mišką buvo paleista daugiau stirnų, ir nuo to laiko jų labai pagausėjo. Paskutinė buvo mums atvežta iš Kazlų Rūdos miškų. Iš pradžios buvo labai jauki, ypač draugavo su mano anūkais, bet vėliau, kai mes po vasaros atostogų parvažiavome į Kauną, sulaukėjo. Bet naktį vis užeidavo i kiemą, net pro vartelius įeidavo i gėlyną ir apėsdavo rožių ar kitų puošnių augalų jaunus ūglius. Žiemos metu sniege ji ištrypė tikrus takus, norėdama patekti į mūsų darželį. Bet mes pastatėme netoli dvejas ėdžias su šienu ir druska. Ten lankydavosi ne tik šita stirnelė, bet ir jos laukinės draugės.

Netrūksta čia ir kenkėjų. Tarp jų pirmą vietą užima katės. Aplinkiniai kaimynai turi kačių – jos žiemos metu šildosi namie, tupi užkrosnyje, o atėjus šiltam orui, ypač naktį, toli iškeliauja, ieškodamos paukščių lizdų. Didesnė dalis smulkių paukščiukų žūsta nuo kačių ir kai kurių kitų kenkėjų, nuo šarkų ir kėkštų. Pastaraisiais laikais katastrofiškai sumažėjo strazdų, o prieš 30–40 metų Obelynėje ir visose Nemuno pakrantėse buvo tai paprasčiausi paukščiai. Dar viena kenkėjų rūšis pastebėta Obelynėje – tai mangutai. Gal kam keista,

kad ir pelės gali būti smulkių paukščiukų priešai. Štai pas mus, Obelynėje, be įvairių smulkių graužikų – pelių ir pelėnų – gyvena gana stambi pelių rūšis – geltonkaklė pelė. Rudenį šios pelės neretai pasirodo ir gyvenamuosiuose namuose, dažnai žiemoja bičių gyvenamuose aviliuose, o pavasarį ieško paukščiukų lizdų, suėda jų kiaušinius ir jauniklius.

Nuo Obelynės iki Nemuno netoli, gal 150 metrų, o Nemunas gamtininkams visuomet įdomus. Įdomios Nemuno salos, dažniausiai smėlinės, apaugusios karklais arba šaukščiais (*Petasites*). Šaukštis – tai savitas plačialapis, panašiais į varnalėšos lapais, kurių apatinė pusė pūkuota ir visiškai balta. Kai pučia vėjas ir apverčia lapus – matyti ištisi balti plotai. Tipingi Nemuno salų paukščiai buvo dvi žuvėdrų rūšys – upinė žuvėdra ir mažoji žuvėdra. Kirlikas padeda keturis kiaušinius, o žuvėdros paprastai tris, be jokio lizdo, tiesiog nedidelėje duobutėje. Šių trijų paukščių kiaušinukai yra pilkšvai gelsvos spalvos, pritaškyti tamsesnių dėmių ir dėmelių. Kiaušiniai labai panašūs į tuos akmenukus, kuriais nubarstyti Nemuno ir jo salų krantai.

Man buvo labai malonu laikyti visokius plėšrius paukščius: suopius, erelius (tik erelį rėksnį), smulkius sakalus ir vapsvaėdį. Iš jų daugiausiai malonumo teikė man erelis rėksnys – tai švelnus, pasakyčiau, net inteligentiškas ir mandagus paukštis. Jis labai mėgo smulkias varlytes ir visokius vabzdžius, ypač žiogus. Jis gyveno pas mus visiškai laisvas ir dažnai mane lydėdavo. Jis net suprasdavo, kai aš pasilenkęs gaudydavau jam kokį skanumyną, ir, priėjęs prie pat rankos, tikrindavo, ką aš sugavau. Šiuo atžvilgiu į jį panašūs buvo suopiai – aš juos laikiau taip pat laisvėje. Porą kartų teko man laikyti vapsvaėdį – jie buvo tokie pat švelnūs paukščiai, pasakytum, ne plėšrūnai. Vieną vasarą man buvo atnešta pora jaunų sakalų keleivių, kurių lizdas buvo rastas Rūdninkų girioje netoli Senųjų Macelių kaimo. Nuo kitų mano laikomų plėšriųjų paukščių jie skyrėsi nepaprasta jėga ir drąsa. Jie buvo laikomi narve, ir kai kartą į narvą buvo įleistas jaunas kačiukas, mano sakalai jį bematant sudorojo. Gyvatėdį turėjau tik kartą. Jis taip pat, kaip ir minėtieji sakalai, buvo kilęs iš Rūdninkų girios, iš buvusio aukštoje pušyje lizdo. Su juo buvo daug rūpesčių, nes, kaip žinoma, šių paukščių maistas – tai gyvatės ir kiti ropliai, o gauti tokio lesalo nelengva. Mėginau maitinti jį mėsa, bet, matyt, šis maistas jam netiko, ir jis badavo, kol pagaliau žuvo.

Daug džiaugsmo mums teikė gervės, kilusios nuo Žuvinto ežero ir iš Ežerėlio pelkių.

Noriu paminėti dar vieną nedidelių paukščiukų gentį, vadinamą medšarkėmis. Jie yra apytikriai vieversio dydžio, o yra jų Lietuvoje trys rūšys. Vardą jie gavo dėl panašumo į šarką. Kaip ir šarkos – stiprus, gale kabliuku lenktas snapas ir ilga, labai judri uodega, kurią jie nuolat sukalioja, ypač kai būna sujaudinti. Jų balsai irgi šiek tiek panašūs į šarkos čerškėjimą – stiprūs, toli girdimi. Medšarkės

mėgsta dygius medžius, pavyzdžiui, gudobeles, ir ten dažniausiai įsitaiso lizdus. Jos gana plėšrios, minta stambiais vabalais, žiogais, kamanėmis, net puola smulkius paukščiukus, ypač jauniklius, varlytes, driežus ir peles. Lietuvoje pati stambiausia ir kartu pati rečiausia yra plėšrioji medšarkė. Ji net rudenį neišskrenda, palieka žiemoti. Lietuvoje tik kartą teko rasti jos lizdą, taigi, norėdamas kiek arčiau pažinti šio paukščiuko papročius, vieną jauniklį paėmiau į mūsų namus Obelynėje ir ten jį auginome. Jis buvo laikomas narvelyje, o vieną dieną per mūsų neapsižiūrėjimą paspruko ir nutūpė gretimame medyje. Bet netrukus, matyt, išalkęs, grižo į verandą, kur buvo jo narvelis, ir ėmė iš rankų maistą. Tai buvo pirmas jo protingas patyrimas ir nuo tol šis patyrimas tapo papročiu. Užtekdavo pašaukti jį „Mečke, Mečke" (taip mes jį vadinome), kad jis tuoj atskristų į verandą ir stvertų pasiūlytą maistą. Jis tai darydavo labai keistai. Mes atkišdavome maistą pincetu, ir dažniausiai jis, net netūpdamas, o praskrisdamas stverdavo patiektą kąsnį. Greit jis ėmė elgtis taip, kaip ir dera medšarkėms. Mes patiekėm jam stambią geltonkaklę pelę. Stvėręs šį didelį laimikį, jis stengėsi pritvirtinti jį, kad galėtų patogiau išmėsinėti. Pabandęs vienoje kitoje vietoje, susirado labai spygliuotą gudobelę ir ten, pasmeigęs savo pelę ant didelio spyglio, ėmė mėsinėti. Sulesė pusę pelės, o pusę paliko kitam kartui. Jis laikėsi arti namų kol baigėsi vasara. Paskutinį kartą mes jį matėm rugpjūčio 13 dieną.

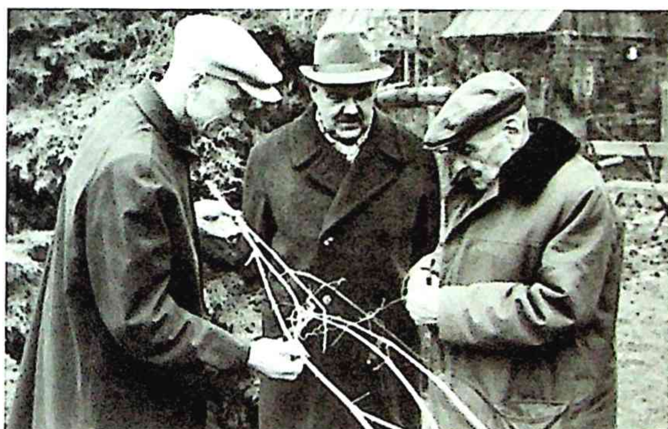

Obelynės medelyne
skiepija vaismedžius.
1958 m.

Poilsis Obelynėje
1962 m.

Obelynėje. Aptariami darbai sode. 1935 m.

Obelynėje dovanoja Juliui Valeikai (kairėje) sodinuką. Centre doc. Noskovas.
1962 m.

T. Ivanauskas ir M. Ivanauskienė Obelynėje 1951 m.

Prof. T. Ivanausko šeima. 1957 m. Sėdi prof. T. Ivanauskas, žmona M. Natkevičaitė-Ivanauskienė, įdukra Eleonora (E. Vaidelytė), stovi sūnus Algis

Su anūke Egle 1961 m.

Minint 85-metų jubiliejų sveikina Baltarusijos Gervėčių krašto lietuviai J. Valeika, A. Stipinas, M. Kruopienė ir kt. 1967 m.

Žiemą Obelynėje. 1938 m.

Obelynės zooferma

Vienas vertingiausių kailinių žvėrelių yra juodsidabrė lapė, gyvenanti Amerikos šiaurėje. Laisvėje jų pasitaiko nedažnai, o kailiai jų labai gražūs, plaukas juodas su sidabro atspalviu. Tie kailiai būdavo labai ieškomi ir labai brangūs. Vienas Kanados fermeris, vardu Daltonas, gyvenęs Princo Edvardo saloje, sumanė šias brangias lapes auginti ir tam tikslui pasirūpino jaunų lapiukų, kuriems įtaisė vielos tinklo narvą. Po metų lapiukai buvo jau užaugę ir atvedė vaikus – jie buvo tokie pat gražūs kaip ir laukinės lapės. Toliau Daltono ferma plėtėsi, auginamų lapių skaičius greit didėjo, atsirado vis daugiau žmonių, norinčių jas auginti. Lapes Daltonas pardavinėjo už pasakiškus pinigus ir tapo milijonieriumi.

Tokia buvo žvėrininkystės pradžia, ir ši ūkio šaka greit persimetė į kitus šiaurės kraštus, nes esą tik šiaurės klimate lapių kailiai įgauna visą savo grožį. 1928 metais Lietuvoje kilo sumanymas auginti juodsidabres lapes. Susidėjęs žmonių būrelis įsigijo penkias kanadiškas lapes. Vielos tinklu ir betoniniais stulpais buvo aptverta apie 2,5 ha. Įrengti narvai ir mediniai nameliai lapėms pasislėpti. Pasamdytas fermos vedėju F. Čeraška ir du nuolatiniai darbininkai. Jau antrais metais bendrovė turėjo 15 jaunų lapių prieauglio. Tais laikais auginant lapes buvo daug keblumų, nes auginimo sistema nebuvo nusistovėjusi. Visų pirma niekas nežinojo, kokio dydžio turi būti narvas. Iš pradžių buvo manyta, kad juo didesnis narvas, juo geriau. Mūsų narvai buvo 4 X 4 metrų ir stovėjo tiesiog ant žemės. Paskui paaiškėjo, kad tokie narvai yra per dideli, o kartu per brangūs ir užima daug vietos. Taip pat vėliau paaiškėjo, kad narvai ant žemės yra nepraktiški, nes lapė turi daug parazitų ir šių parazitų gemalais užteršia visą žemę, ir vėl apsikrečia. Tad praktiškiau, kai narvo dugnas yra iš tinklo ir pakeltas nuo žemės, tuomet lapės išmatos pro tinklą iškrinta ir žvėriukas tais parazitais neapsikrečia.

Toliau – kuo ir kiek jas šerti? Lapė iš esmės yra plėšrūnas, tad pagrindinis maistas būtų mėsa. Mes iš pradžių skyrėme vienai lapei pusę kilogramo mėsos, o tai nesudarydavo didelių išlaidų, nes anais laikais mėsa buvo nebrangi. Mes ją gaudavome iš „Maisto", o už kilogramą antrarūšės mėsos reikėjo mokėti tik keletą centų.

Specialioje literatūroje maitinimo klausimai buvo plačiai nagrinėjami ir, tarp kitko, buvo nurodoma, kad lapė, nors yra plėšrūnas, suėda tam tikrą kiekį augalinio maisto, pavyzdžiui, prarydama peles ir kitus smulkius graužikus, praryja ir jų skrandžių turinį, kuris susideda vien iš augalinio maisto. Be to,

naujesni stebėjimai įrodė, kad lapė ir šiaip pati skina visokias uogas ir kad apskritai 15 procentų lapės maisto yra augalinės kilmės, – tad ir auginamoms lapėms būtinai šis maistas reikalingas. Prie mėsos lapėms pridėdavome miltų, žalių salotų, kiaulpienių ir obuolių, šermukšnių uogų, javų daigų.

Labai svarbu, galima sakyti, lemiamas momentas zoofermos gyvavime – rujos laikas, nėštumas, jauniklių žindymas ir auginimas. Kai visa tai sėkmingai praėjo, augintojas jau gali apskaičiuoti ateinančios žiemos pajamas.

Lapė lytiškai subręsta per metus, ir vienmečiai jaunikliai dauguma atvejų jau kitais metais atveda vaikus, tačiau ne visos patelės. Kai kurių patelių brendimas užsitęsia, ir jos kitais metais būna bergždžios. Bet tokių lapių nedaug.

Lapė yra monogaminis žvėris, vadinasi, patinas gyvena su viena patele. Zoofermos augintojui šis reiškinys nepageidaujamas, tad nuo žvėrininkystės pradžios dedamos pastangos šį paprotį pakeisti ir priversti patinus turėti keletą patelių. Šis pokytis jau perpus pasiektas. Labai geras ir, be to, poligamiškai nusistatęs patinas yra labai vertingas. Įvairios yra ir patelės – geros motinos ir blogos motinos. Pirmos gerai išaugina vaikus, o kitos ne tik to nedaro, bet dargi savo vaikus suėda, tad augintojo užduotis nuolat stropiai kontroliuoti gimdančias pateles.

Iš pradžių kailiukus realizuodavom atsitiktinai, Lietuvoje, bet mėginome ir eksportuoti. Viena kailiukų partija buvo pasiųsta į Londono kailių aukcioną, kurį organizavo firma „Hudson BAY Co“, bet pasirodė, kad kainos ten nebuvo didesnės kaip Lietuvoje. Mūsų krašte daug kas susidomėjo lapių auginimu, ir mes mielai pardavėm veislinių gyvulių, tad iki 1939 metų Lietuvoje buvo apie 10 zoofermų, o bendras kailiukų skaičius apytikriai siekė vieną tūkstantį. Jau po karo didelė zooferma buvo įsteigta Vilkijoje, o mūsų ferma buvo nacionalizuota ir perduota iš pradžios Mokslų akademijai, o paskui Žemės ūkio akademijai.

Augindami juodsidabres lapes, padarėme vieną įdomų bandymą. Mums buvo atneštas paprastas mūsų krašto lapiukas, patelė. Mes jį užauginome ir pavasarį suporavome su juodsidabriu patinu. Iš tų vedybų sulaukėme jaunų lapiukų labai tamsios, rudos spalvos. Jie buvo panašūs į sidabrines juodrudes lapes (rusų „černoburaja lisica“), o šios vados patelės, suporuotos su juodsidabrėmis lapėmis, davė dalį rudųjų ir dalį juodųjų lapiukų, kas atitiko Mendelio dėsnius. Kai aš vėliau apie tai parašiau savo straipsnyje, šie mano duomenys buvo išbraukti, nes tuo laiku Mendelio dėsniai buvo laikomi erezija, priešingai Lysenkos teigimams.

Paskatinti sėkmingo juodsidabrių lapių auginimo, pamėginome auginti poliarines lapes. Ši lapių rūšis gyvena cirkumpoliariai, tai yra aplinkiniuose Šiaurės ašigalio kraštuose – Europoje, Azijoje ir Amerikoje. Jos būna dviejų spalvų – vienos baltos kaip sniegas, o kitos apytikriai šokoladinės spalvos (mė-

lynosios lapės). Šių lapių kailiukas pigesnis už juodsidabrės lapės, bet pranašumas yra tas, kad poliarinės lapės labai vislios, patelė dažnai atveda daugiau kaip 10 lapiukų.

Dar vėliau susidomėjome audinėmis. Audinė – kiaunių šeimos žvėrelis, maždaug šeško dydžio. Seniau gyveno visoje Europoje, bet dabar Vakarų kraštuose beveik visai išnaikintos, ir jų reikšmė žmogui yra labai nežymi. Amerikoje audinės taip pat gyvena, bet skiriasi nuo mūsiškių ir jų kailiukai vertingesni. Šias audines pradėta auginti Šiaurės Amerikoje, ir greit įsitikinta, kad tai labai nesunkus dalykas, nes šie žvėriukai lengvai ištveria nelaisvę, yra nereiklūs ir greit veisiasi, tad ir mums kilo noras šią ūkio šaką išbandyti Lietuvos sąlygomis. 1929 metais įsigijome pirmus tris žvėriukus, vieną patiną ir dvi pateles. Šėrėme jas mėsa, dažniausiai arkliena, o įvairumo dėlei duodavome menkaverčių žuvų (nes laisvėje pagrindinis jų maistas – žuvys ir šiaip vandens gyvūnai). Išlaikyti tuos žvėriukus nebrangu, be to, jie užima nedaug vietos, o viena patelė atveda iki aštuonių jauniklių, kurie pirmais gyvenimo metais jau turi gražų kailiuką.

Nuostabūs yra pasiekimai auginant audines. Per nepilną metų pusšimtį atrankos būdu pavyko gauti įvairių spalvų kailiukų – baltų, grynai juodų, juodų su sidabruotu atspalviu, pilkos metalinės spalvos. Iš mūsų fermos audinės, kaip ir lapės, paplito po visą Lietuvą. Beje, turiu ir pasiskųsti audinėmis. Buvo atsitikimų, kad jos pabėgdavo iš savo narvų ir aplankydavo artimus ūkius, dažniausiai nakties metu. Įlįsdavo į vištides ir per vieną naktį papjaudavo keliolika vištų. Tokių apsilankymų mes patys patyrėme.

Iš mūsų augintų žvėrelių paminėsiu dar meškėnus. Jie taip pat yra kilę iš Šiaurės Amerikos. Meškėnai giminingi meškoms ir kiaunėms, o didumu prilygsta vidutiniam šuniui. Jų kailiukas tankus, gražios pilkos spalvos, graži, pusiau juoda, pusiau balta galvutė ir raina uodega. Psichika meškėnai panašūs į šunis, lengvai prisiriša prie žmogaus, įdomaujasi žmogaus darbais, žaidžia su juo, net susidraugauja su šunimis. Tai puikus objektas žvėrių psichikai tirti. Nuo šunų vis dėlto skiriasi visiška disciplinos stoka. Nors meškėnų auginimas nesudaro keblumų, bet šis darbas neapsimoka, nes kailiukas yra gana pigus. Pabėgę iš zoofermos meškėnai, panašiai kaip ir audinės, mielai apsilanko vištidėse ir vištieną mėgsta.

Dar vieną rūšį žvėriukų mėginome auginti, būtent nutrijas. Šis žvėrelis nėra plėšrus, priklauso graužikų būriui, tai yra tam pačiam būriui kaip ir triušis, bebras, žiurkė. Jis gana didelis – sveria iki 10 kilogramų, o atrodo kaip didžiulė žiurkė. Kilęs jisai iš Pietų Amerikos, kur laisvai gyvena pusiau sausumoje, pusiau vandenyje. Nutrija puikiai plauko, nes užpakalinės kojos su plačiomis plaukiamomis plėvelėmis. Kailiukas tankus, iš stambių ašutų ir švelnaus, tarytum šilkinio, nepraleidžiančio vandens pavilnio. Kaip ir kiti

graužikai, nutrija minta vien augaliniu maistu – visokiais, daugiausia vandens, augalais. Nutrijų kailiukų iš Pietų Amerikos, ypač iš Argentinos, eksportuojama labai daug, tad kai kam šovė į galvą sumanymas auginti jas, nes kailiukas yra labai vertingas, o maistas toks pat pigus, kaip ir triušio. Keblumą sudaro vien vanduo, nes nutrija, kaip jau sakiau, yra pusiau vandeninis žvėriukas. Tad nutrijas galima auginti prie ežero, atitvėrus jo dalį, arba tvenkinyje, arba įtaisius betoninį baką, kurio vandenį būtų galima dažnai keisti.

Mūsų bendrovė irgi pamėgino nutrijas auginti, bet, deja, trukdė vandens trūkumas Obelynėje. Tiesa, įsitaisėm mažą tvenkinėlį, kur subėgdavo lietaus vanduo, bet, kaip pasirodė, jo buvo per mažai, ir jis greit užsiteršdavo. Vieta nutrijoms auginti pasirodė netinkama. Tuomet nutrijų ūkelį perkėliau į Alytaus apskritį netoli Daugų. Nedideliame Gėluko ežerėlyje vielos tinklu atitvėriau nedidelį vandens plotą kartu su kranto juosta. Sausumoje pagaminau dirbtinius urvus ir apgyvendinau juose žvėriukus. Šis naujas įrenginys pasirodė tinkamas. Malonu buvo matyti, kaip mūsų žvėriukai iš sausumos įžengia į vandenį, o vanduo visuomet švarus, nes bangos nusineša visus nešvarumus. Žiemai dirbtiniai urvai buvo apkrauti velėnomis, kad būtų šilčiau, ir mūsų žvėreliai, nors ir kilę iš šiltų Pietų Amerikos kraštų, gyveno čia visą žiemą, tik vienam kitam nušalo uodegos galas, nes jų uodegos ilgos ir plikos, panašiai kaip žiurkių. 1939–1940 metais buvo nepaprastai šalta žiema ir per pačius stipriausius šalčius žvėriukai iš savo urvų nesirodė po keletą dienų, o urvų angą užkimšdavo sausomis žolėmis. Tokiu laiku jokio maisto neimdavo. Anksti pavasarį (bene kovo mėnesį) viena patelė atvedė vaikus, ežeras pradėjo atšilti, bet mūsų nutrijų patalpoje dar plūduriavo ledo luitai, ir nuostabus dalykas – vos gimę jauni nutrijukai pasileido į vandenį ir gerai plaukė. Nutrijų patelės turi vieną keistą ypatybę – jų speniai yra ne pilvo pusėje, kaip kitų žvėrių, bet ant nugaros, tad vaikas gali žįsti net ir tuomet, kai motina plaukia. Dėl 1940 metų įvykių ir bendros ekonominės suirutės mūsų nutrijų ferma žuvo ir daugiau neatsigavo. Bet vis dėlto spėjome šiuos naudingus žvėrelius išplatinti Lietuvoje, ir dabar juos augina kai kurie mūsų pažįstami.

Tarybiniais laikais Rusijoje atkreiptas dėmesys į brangųjį Sibiro žvėrelį sabalą. Šis žvėrelis Sibire buvo labai paplitęs ir Sibiro užkariautojai už menką atlyginimą arba tiesiog prievarta išgaudavo jų kailiukų, kiek tik norėjo. Bet laikui bėgant, dėl plėšikiškos besaikės medžioklės sabalų tiek praretėjo, kad reikėjo imtis griežtų priemonių jų likučiams išsaugoti. Buvo įsteigti rezervatai, kur medžioklė visai uždrausta, o iš kitos pusės buvo bandyta dauginti sabalus zoofermose, panašiai kaip juodsidabres lapes ir audines. Sabalų fermų yra įsteigta Sibire ir europinėje Rusijos dalyje. Sabalai ėmė veistis narvuose, bet ligi šiol rezultatai yra nepatenkinami, nes prieauglis labai mažas. Jau perėjus

mūsų Obelynės fermai Mokslo akademijos nuosavybėn, aš atvežiau aštuonis sabalus iš Jenisejaus krašto. Rezultatai buvo taip pat nepatenkinami, ir Mokslo akademija šią zoofermos dalį likvidavo.

Tarybiniais laikais Lietuvoje įsikūrė Gamtos apsaugos komitetas, kuris, tarp kitko, turėjo tikslą išplatinti mūsų krašte kai kuriuos svetimus žvėris. Pradėta nuo juodsidabrių lapių. Iš Obelynės fermos paimta ir paleista keliuose rajonuose juodsidabrių lapių. Tikėtasi, kad šios lapės sumiš su mūsų rudosiomis lapėmis ir pagerins jų kailių kokybę. Patenkinamų rezultatų vis dėlto negauta.

Panašus bandymas atliktas su audinėmis. Iš Obelynės zoofermos buvo paimta keliasdešimt audinių ir paleista įvairiose tinkamose vietose. Žvėreliai greit paplito ir jų padaugėjo, bandymą tenka laikyti pavykusiu[30].

Be žmogaus pastangų Lietuvoje aklimatizavosi keletas svetimų žvėrių. Paminėsime pirmučiausia mangutą (usūrinį šunį). Jo tėvynė – Tolimieji Rytai. Tai šiek tiek į lapę panašus žvėrelis, bet jo kailiukas vertingesnis. Šiuo žvėreliu susidomėjo rusų zoologas Manteufelis ir patarė aklimatizuoti jį Sibire ir europinėje Rusijoje. Taip ir buvo padaryta – daug šimtų šių žvėrelių buvo atvežta ir paleista visoje plačioje Rusijoje. Mūsų Gamtos apsaugos komitetas neprisidėjo prie to žygio, nes numatė šio žvėrelio pavojų medžioklės ūkiui, tačiau artimoje mums Gudijoje mangutai buvo paleisti, ėmė veistis ir netrukus peržengė Lietuvos sieną. Dabar Lietuvoje jų daug, apytikriai tiek, kiek lapių, ir jų daroma žala yra didelė. Jie drasko paukščių lizdus, ypač laukinių ančių, tetervinų, kurapkų ir kitų, be to, pasirodė, kad jie lengvai apsikrečia pasiutimo liga ir aprieja žmogų, šunis, galvijus. Tad, pasirodo, ši neapgalvota aklimatizacija pridarė daug žalos.

Kitas žvėriukas, mums nepageidaujant aklimatizavęsis mūsų krašte, yra ondatra. Tai graužikas, irgi panašus į didelę žiurkę, bet gražiu kailiuku. Jo tėvynė yra Šiaurės Amerika, kur jis gyvena panašų gyvenimą kaip nutrija: ežeruose, pelkėse, minta visokiais pelkių augalais. Nuo senų laikų ondatrų kailiukai buvo eksporto objektas, jų kailiukų milijonai buvo išvežama į Europą. Apytikriai prieš 70 metų ondatrų buvo atvežta į Čekoslovakiją ir Suomiją, o palyginti neseniai Tarybų Sąjunga įsigijo jų iš Suomijos, kad apgyvendintų jomis Sibiro pelkes. Dabar ondatra paplito ne tik Sibire ir europinėje Rusijoje, gyvena ji ir Lietuvoje, mūsų ežeruose, pelkėse, kur minta visokiomis žolėmis. Kai kuriuose mūsų ežeruose ondatrų tiek daug, kad išnaikino didesnę dalį vandens augalų ir privertė vandens paukščius apleisti jų vietas. Taigi abejotina, ar mes jomis pasidžiaugsime.

---

[30] Tačiau kiekvienas gyvūnas „imigrantas", ypač plėšrūnas, vietinei faunai daro tik žalą. Tad vargu ir ar galime sakyti, kad bandymas „pavyko". (*Red. past.*)

Bėga metai, yra apie ką pagalvoti ir prisiminti

Pabaigos žodis

Gerais senais laikais... Tai posakis, kuriuo dažnai prasideda pasakojimai apie praeitį. Ypač senų žmonių, kurie vien praeityje įžiūri romantiką ir kuriems nepatinka dabartis. Tokį bruožą turiu ir aš, bet jis manyje visko neužgožia. Kultūros, ypač mokslo pažanga, buities patogumai, visuotinis mokymas, socialinis aprūpinimas, tobulos susisiekimo priemonės – visa tai yra geri dalykai, kurių seniau nebuvo. Bet vienu atžvilgiu senovę aš vertinu labiau negu dabartį. Senosios Lietuvos žmonių namai, viensėdijos ir kaimai turėjo tam tikrą atspaudą, kurio neaptiksi dabar. Mediniai namai šiaudais dengti, žali nuo apaugusių samanų, aplink juos ūkio trobesiai ir būtinai, nors ir ne-

didelis, sodas ir darželis, o jame senovinės, dabar iš mados išėjusios gėlės – bijūnai, medetkos, auskarėliai. Darželis prie pat kelio, o jame šermukšnio ar vyšnios medis, gėlynai pabaltintais akmenimis apvedžioti. Toks darželis bet kuriuo metų laiku traukte traukdavo akį savo žydinčiomis vyšniomis, bijūnais, saulėgrąžomis, o vėlai rudenį – raudonomis šermukšnių uogomis. Senų laikų lietuvaitė labai rūpinosi savo darželiu ir dėl jo puošnumo net rungtyniavo su kaimynėmis. Jau vien toksai darželis maloniai nuteikdavo svečią.

Aš labiau vertinu praeities kraštovaizdį su visu tuo, kas jam priklausė. Su jo upėmis, ežerais, kalvomis ir slėniais, pievomis, pelkėmis, raistais ir miškais. Net ir senovinio žmogaus būdas, žmogaus, gyvenusio po šiaudiniu samanotu stogu, mitusio savo karvių pienu ir juoda duona, kurią išsikepdavo iš savomis girnomis sumaltų rugių, buvo man artimesnis. Paprastumas slypėjo jo širdyje, o tą paprastumą be suktų žodžių išreikšdavo jo lūpos net ir nepažįstamam. Ne toks yra dabartinis žmogus. Norom nenorom man dabar ateina į galvą senas romėnų posakis „homo homini lupus est“[31]. Kalbėdamas su kitu žmogumi, turi gerai apgalvoti sakinius, kad nepakenktum sau, o gal ir kitiems... Nepradėk kalbėti su nepažįstamu, jeigu nežinai, kas jis yra. Jis gali būti ir jūsų vienmintis, bet nežinodamas, kas jūs, bijos atvirai kalbėti. Bet jis gali būti priešiškų pažiūrų, o kalbėdamas su jumis apsimeta esąs vienmintis, kad susektų jūsų galvoseną, išnagrinėtų jus ir iš to pasidarytų išvadas. Tad – ne su kiekvienu galima nuoširdžiai kalbėti, nebent tik apie šios dienos orą arba oro prognozes rytdienai... Būkite gudrus, kalbėdamas su kitu, neparodykite savo sielos, o reikalui esant pasirodykit tuo, kuo jūs nesate... Tad supraskite, mano širdyje slypi pasiilgimas to, kad žmogus žmogui būtų tik žmogus.

[31] Žmogus žmogui – vilkas (lot.).

Turinys